КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

М. А. ПОГОРЕЦЬКИЙ,
О. Г. ЯНОВСЬКА

АДВОКАТУРА УКРАЇНИ

Підручник

Бібліотека
проф. Погорецького М.А.

Київ
Юрінком Інтер
2014

УДК 347.965(477)(075.8)
ББК 67.9(4Укр)75я73
П43

Рецензенти

Аленін Ю. П., доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального процесу Національного університету «Одеська юридична академія», член-кореспондент НАПрН України, заслужений юрист України;

Капліна О. В., доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального процесу Національного університету «Юридична академія імені Ярослава Мудрого», член-кореспондент НАПрН України;

Нор В. Т., доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального процесу та криміналістики Львівського національного університету імені Івана Франка, академік НАПрН України, заслужений юрист України

Рекомендовано до друку
Ухвалою Науково-методичної ради
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
від 10.04.2014 р.

Відтворення всієї книги чи якої-небудь її частини
будь-якими засобами або в якій-небудь формі, у тому числі в Інтернеті,
без письмового дозволу видавництва забороняється

Погорецький М. А., Яновська О. Г.
П43 Адвокатура України : підручник / Погорецький М. А., Яновська О. Г. — К. : Юрінком Інтер, 2014. — 368 с.
ISBN 978-966-667-615-6

Цей підручник є навчальним виданням з курсу «Адвокатура України», в якому крім системного викладення тем курсу містяться контрольні питання та завдання, тести та відповіді до них, теми рефератів і семінарів-дискусій, а також варіанти задач і рольових ігор для активізації методики навчання студентів. У виданні аналізується історія розвитку адвокатури в Україні, основні принципи її організації та діяльності, досліджується система правових гарантій адвокатської діяльності, організація адвокатського самоврядування, розглядаються особливості різноманітних видів адвокатської діяльності. Окрема увага приділена проблемам адвокатської етики та загальним стандартам діяльності адвокатів.

Видання розраховано на студентів і викладачів вузів юридичного спрямування, адвокатів та широке коло зацікавлених читачів.

УДК 347.965(477)(075.8)
ББК 67.9(4Укр)75я73

ISBN 978-966-667-615-6

© Погорецький М. А.,
Яновська О. Г., 2014
© Юрінком Інтер, 2014

Передмова

Історія розвитку людської цивілізації в основному має гуманістичний напрям. Незважаючи на численні приклади відступу окремих народів і країн, а іноді й цілих континентів, від загальнолюдських цінностей та прав і свобод людини, не можна заперечувати поступове зміцнення таких невід'ємних прав людини, як право на життя, свободу, гідність, рівність у захисті своїх прав та інтересів. Історія розвитку незалежної держави Україна не є винятком. Зокрема, можна вести мову про гуманістичний напрям розвитку такої надзвичайно важливої та показової ланки суспільних відносин, як правова система країни.

Україна незворотно визначила своєю метою створення громадянського суспільства, дотримуючись загальноприйнятих у світовому співтоваристві норм і стандартів щодо прав і свобод громадян, відроджуючи історичні та національні традиції. Для побудови дійсно правової держави необхідно перш за все забезпечити правову захищеність громадян, удосконалити законодавство в галузі прав і свобод людини, забезпечити нормальне функціонування правової системи держави шляхом безперечного дотримання законів усіма фізичними та юридичними особами. У статті 3 Конституції України закріплено пріоритет загальнолюдських цінностей, підкреслюється, що в центрі уваги має бути людина як найвища соціальна цінність. Визнання й дотримання прав і свобод людини, їх належне забезпечення й надійний захист є свідченням демократичності держави.

Особливе місце в захисті прав і свобод громадян посідає адвокатура України. За своєю суттю вона є професійним правовим інститутом, спрямованим на захист прав і свобод громадян. Крім цього головного завдання адвокатура допомагає здійсненню правосуддя та додержанню законів.

Проблеми діяльності адвокатури, її місце в суспільстві, професійні права та обов'язки адвокатів неодноразово були предметом досліджень багатьох світових та вітчизняних вчених і практиків. Однак незважаючи на прийняття нового Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» досі існують значні проблеми та різночи-

тання як у нормативному врегулюванні статусу адвокатів у системі юридичних механізмів захисту прав та свобод людини, так і в психологічному ставленні суспільства та держави до адвокатури в цілому.

Саме тому майбутнім юристам необхідно не лише вивчати законодавчі засади функціонування та організації адвокатури в Україні, а й навчатись повазі до найгуманнішої правозахисної діяльності, якою є діяльність адвоката.

Навчальний курс «Адвокатура України» присвячений вивченню принципів організації та функціонування адвокатури, правового статусу адвокатів в Україні. Як навчальна дисципліна цей курс ґрунтується на історії держави та права, загальних положеннях про систему правоохоронних, правозахисних і судових органів, науці кримінального, цивільного та господарського процесів, на практичному досвіді, напрацьованому суддями, прокурорами, органами слідства, адвокатами.

Мета дисципліни «Адвокатура України» — дослідити історичний генезис розвитку такого правового інституту, як адвокатура, з'ясувати порядок організації адвокатури в Україні, проаналізувати систему функцій адвокатів у кримінальному, цивільному, адміністративному та господарському судочинстві, розглянути стандарти адвокатської професійної діяльності. Вивчаючи цю дисципіну, слід керуватися навчальною програмою курсу, рекомендованими нормативними актами, навчальною та спеціальною літературою.

Завданням дисципліни є сприяння студентам у вивченні курсу, в результаті чого студенти повинні:

— знати основні нормативні положення, якими визначається порядок організації та функціонування адвокатури України, міжнародні засади діяльності адвокатів;

— уміти правильно тлумачити і застосовувати процесуальні норми, що визначають правовий статус адвоката в кримінальному, цивільному, господарському процесах та в адміністративному судочинстві, обґрунтовувати й відстоювати свою правову позицію, захищати права, свободи і законні інтереси громадян, юридичних осіб, інтереси держави і суспільства, в тому числі шляхом побудови та переконливого проголошення в суді промов, напрацьовування комунікативних та інших особистісних якостей, що сприяють підвищенню ефективності правозахисної діяльності.

Предметом дисципліни є курс історії, організації та функціонування адвокатури, в якому розглядаються основні положення про адвокатуру України: походження, призначення та історичний генезис адвокатури в ході розвитку людського суспільства; поняття, завдання і принципи організації адвокатури в Україні; засади, завдання та си-

стема органів адвокатського самоврядування; правовий статус адвокатів, гарантії їх діяльності; особливості надання правової допомоги адвокатами у кримінальних провадженнях та цивільних справах, при консультуванні юридичних осіб; стандарти та етичні засади професійної адвокатської діяльності.

Вивчення курсу передбачає проведення лекцій, семінарських занять, індивідуальної роботи зі студентами та самостійну роботу студентів.

Перелік скорочень

ВКДКА — Вища кваліфікаціно-дисциплінарна комісія адвокатури
ВРКА — Вища ревізійна комісія адвокатури
ВССУ — Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ
ГПК — Господарський процесуальний кодекс України
ЄРАУ — Єдиний реєстр адвокатів України
ЄРДР — Єдиний реєстр досудових розслідувань
ЄСПЛ — Європейський суд з прав людини
Закон — Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 5 липня 2012 р.
ЗДПЛ — Загальна декларація прав людини
КАС — Кодекс адміністративного судочинства України
КДКА — Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури
КЗПЛ — Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод
КЗпП — Кодекс законів про працю України
КК — Кримінальний кодекс України
КПК — Кримінальний процесуальний кодекс України
МПГПП — Міжнародний пакт про громадянські та політичні права
НААУ — Національна асоціація адвокатів України
ПКУ — Податковий кодекс України
РАУ — Рада адвокатів України
РФ — Російська Федерація
СРСР — Союз Радянських Соціалістичних Республік
УРСР — Українська Радянська Соціалістична Республіка
ЦПК — Цивільний процесуальний кодекс України

ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА

Глава 1

ІСТОРИЧНИЙ ГЕНЕЗИС АДВОКАТУРИ ЯК СКЛАДОВА ЕВОЛЮЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

Право на юридичну допомогу. Виникнення адвокатури в Греції. Організація римської адвокатури. Інститут патронату. Судове представництво на території України. Прокуратори. Організація адвокатури за Литовськими Статутами. Врегулювання діяльності адвокатів і повірених за «Правами, по которым судится малороссийский народ». Судова реформа 1864 року та організація адвокатури за Судовими статутами 1864 року. Присяжні та приватні повірені. Колегії правозаступників. Положення про адвокатуру 1922 року. Колегії оборонців. Реорганізація колегій захисників у 1928 р. Положення про адвокатуру 1939 року, 1962 року та 1980 року. Колегії адвокатів. Реформування адвокатури на початку 90-х рр. XX ст. Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність».

§ 1. Еволюція суспільних відносин як засада виникнення та існування адвокатури. Адвокатура Греції та Риму

У будь-якому суспільстві особи у процесі своєї життєдіяльності вступають у певні відносини між собою. Ці відносини, безумовно, підпорядковуються встановленим у суспільстві правилам поведінки, серед яких провідне місце посідають санкціоновані державою норми права. У процесі практичного застосування норм права виникає необхідність надання професійної допомоги учасникам правовідносин з метою забезпечення неухильного дотримання, належного виконання та ефективного використання цих норм.

Наявність розгалуженої системи професійних об'єднань та осіб, покликаних надавати правову допомогу, є однією з головних ознак цивілізованого суспільства.

Можливість одержання кожною особою правової допомоги є важливим благом у будь-якому цивілізованому суспільстві. *Право на юридичну допомогу* є невід'ємним правом кожної людини і виступає органічною частиною правового становища особи в державі, одним з найважливіших факторів активної участі населення у житті країни.

Раніше традиційно потреба в наданні юридичної допомоги пов'язувалася з участю особи у кримінально- або цивільно-правових правовідносинах. Однак чим більше просувається суспільство по шляху соціального прогресу, тим більш різнобічними інтересами воно живе, тим частіше виникає потреба в одержанні кваліфікованих юридичних послуг з питань найрізноманітнішого характеру[1]. Цим зумовлена необхідність у визначенні місця і ролі адвокатури в сучасному суспільстві та встановленні чіткого переліку функцій і завдань, які виконує адвокатура як правовий інститут.

Одним із позитивних наслідків проведеної в Україні реформи адвокатури є наявність інтересу як фахівців, так і громадськості до історії розвитку цього інституту.

Особливо розвинених форм адвокатська професія набула в таких античних країнах Середземномор'я, як Греція та Рим. Так, у Греції, хоча офіційного статусу адвокатів не існувало, утворився особливий клас осіб, які присвятили себе складанню промов для виголошення їх позивачами у суді[2].

Демократичний устрій античної Греції створював сприятливі умови для *виникнення адвокатури*. Вважалося честю для кожного вільного громадянина полісу вміти себе захищати у суді. «Соромно, — зазначає Арістотель, — не вміти захищати себе рукою, але ще соромніше не вміти захищатися словом».

У Греції не було ні державного обвинувачення, ні державного слідства. Антична держава брала на себе обов'язок арбітра у спірних питаннях, залишивши ініціативу обвинувачення у приватних руках; самі сторони мали збирати докази й аналізувати їх у своїх промовах. Афінське судочинство вимагало, щоб сторони особисто виступали в суді на свій захист. З цих причин виникла потреба в логографах — людях, які допомагали складати тексти промов. Згодом

---

[1] Конституція України : наук.-практ. коментар / В. Б. Авер'янов, О. В. Батанов, Ю. В. Баулін та ін. ; ред. кол. : В. Я. Тацій, Ю. П. Битяк, Ю. М. Грошевой та ін. — Х. : Право ; К. : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. — С. 287—288.

[2] Святоцький О. Д. Адвокатура України : навч. посіб. для студ. юрид. вищ. навч. закл. і ф-тів / О. Д. Святоцький, М. М. Михеєнко. — К. : Ін Юре, 1997. — С. 6.

суд дозволив, щоб поряд із стороною ще й виступав інший громадянин[1].

Спочатку промови, що мали назву логографії, складалися для рідних і друзів, але потім їх написання стало заняттям окремого класу осіб, які називалися *логографами*, або дикографами. Першим професійним логографом вважається Антифон (V в. до н. е.), який, за словами Амміана Марцелліна і Плутарха, ввів звичай брати плату за створення судових промов. Пізніше з'являється цілий ряд інших логографів, серед яких Лизій, Ісократ, Есхіл і Демосфен. Такою була первинна форма адвокатури в Греції, форма, яку ще називають «німою адвокатурою». Вона панувала до завершення періоду республіки.

Проте логографи не могли цілком задовольнити потреби в судовому захисті. Логограф міг заздалегідь приготувати для сторони позов або обвинувачення, але не міг заперечувати обвинувачу чи позивачу, не знаючи, які докази наведуть вони в суді. Логограф не міг передбачити всі докази протилежної сторони, щоб спростувати їх до того, як вони будуть висловлені[2].

Хоча переконлива, майстерно складена промова, безумовно, потрібна, однак красномовність, спосіб її висловлення та розуміння суті може стати вирішальним чинником, який впливає на суддів. Саме тому виникає необхідність у тому, щоб судові промови виголошували професійні оратори.

Крім того в Афінах з'явився інститут, що нагадує сучасну прокуратуру. Приватному обвинувачеві було надано право обрати собі одного або навіть кількох помічників з числа видатних ораторів, а у складних випадках народ або вищі урядові установи за відсутності приватних скаржників призначали офіційних обвинувачів, які мали назву категори, або синегори. Серед них були видатні оратори Греції починаючи з Перикла, який був призначений народом для обвинувачення Кимона, і закінчуючи Демосфеном, котрі також виступали в ролі синегора.

І от, з одного боку, недоліки логографії, а з іншого, — вимоги справедливого захисту зумовили те, що суди стали в окремих випадках дозволяти здійснювати усний захист сторін стороннім особам. Це відбувалося таким чином: закон вимагав, щоб сторони самостійно захищали свої інтереси, тому суди, не маючи права порушувати цю вимогу, вдавалися до обходу закону. Сторони мали бути присут-

---

[1] Гловацький І. Ю. Діяльність адвоката-захисника у кримінальному процесі : навч. посіб. / І. Ю. Гловацький. — К. : Атіка, 2003. — С. 8—9.

[2] Васьковский Е. В. Организация адвокатуры [Електронний ресурс] / Е. В. Васьковский. — Режим доступу : http://www.advokatrus.ru.

німи на суді і вести дебати, але їм дозволялося після проголошення першої промови просити суд, щоб із другою промовою виступала яка-небудь зі сторонніх осіб. Друга промова називалася девтерологією, а особи, які її виголошували, — синегорами, за аналогією з кримінальними обвинувачами[1]. Таким чином досягалася мета грецького правосуддя: збереження принципу особистої участі сторін у справі і, водночас, допущення судової допомоги з боку осіб, які не є учасниками процесу.

Грецькому правосуддю були відомі два види представництва, а саме: законне, або необхідне, представництво і змішане.

Законне представництво стосувалося окремих категорій осіб, які з певних причин не могли самостійно виступати в суді. Так, право участі в суді належало лише особам право- і дієздатним. Жінки і неповнолітні, душевно хворі та з фізичними вадами не входили до числа цих осіб, тому вони повинні були діяти в суді через представників — своїх опікунів, якими були батьки, чоловіки, старші брати та інші родичі. Представниками сиріт могли бути будь-які особи. В особливому становищі перебували іноземці. Метеки (іноземці, які постійно проживали на певній території) сплачували податок за право жити на афінських землях і користувалися законним захистом, однак повинні були обирати собі патрона з числа природжених громадян. Іноземці, які тимчасово перебували на певній території, теж були зобов'язані мати патрона. У процесуальному аспекті різниця між цими двома категоріями іноземців полягала в тому, що метеки могли подавати всі без винятку позови, але за участю свого патрона, у той час як інші іноземці — лише такі, що торкалися їх особистих інтересів, і, безумовно, також за участю патрона.

Змішане представництво застосовувалося як представництво інтересів юридичних осіб[2].

Римська адвокатура заслуговує на особливу увагу. З неї фактично почався висхідний розвиток світової адвокатури. У Римі, як і в Греції, первісною формою була родинна адвокатура[3].

Дані, що збереглися в деяких пам'ятках про найдавніші судові процеси, свідчать, що родинна адвокатура віддавна існувала у італійських народів, родинний захист здавна був звичайним явищем у Римі. Однак у юридичній літературі можна зустріти думку, що формування адвокатури в Римі почалося з інституту патронату.

---

[1] Васьковский Е. В. Организация адвокатуры [Електронний ресурс] / Е. В. Васьковский. —Режим доступу : http://www.advokatrus.ru.

[2] Там само.

[3] Святоцький О. Д. Адвокатура: історія і сучасність / О. Д. Святоцький, В. В. Медведчук. — К. : Ін Юре, 1997. — С. 16.

Патронат був свого роду перехідною формою від родинної до договірної адвокатури. Первинний патронат, що мав родинний характер, на перших порах свого існування більш-менш задовільно виконував своє призначення. Світоглядні та ідеологічні форми, вироблені в Греції на різних етапах її розвитку, виявилися придатними для використання новим античним суспільством із наповненням цих форм новим змістом. Що стосується адвокатури, то в античному Римі знання законів було прерогативою патриціїв, оскільки лише вони допускалися до управління в державі, відправлення правосуддя й патронату[1].

Відносини між патронами і клієнтами були побудовані за аналогією з родинними відносинами. Клієнт, обравши собі патрона з числа римських патриціїв, приписувався до його роду, прилучався до родового культу й одержував право називатися родовим іменем. Він вважався ніби усиновленим патроном. Клієнт був зобов'язаний ставитися до патрона з усією повагою, надавати йому послуги, обдаровувати його дочок, сплачувати за нього і за його дітей викуп у випадку, коли вони потрапляли у полон до ворога, брати участь своїм майном у виплаті боргів чи покритті витрат патрона на суспільну службу тощо. Зв'язок клієнта з патроном вважався постійним і навіть успадковувався. Патрон мав усіляко сприяти клієнтові, захищати його інтереси перед судом так, як захищав інтереси своїх родичів. Таким чином, патронат сам по собі не вніс нового в розвиток адвокатури: захист з боку патронів був результатом поширення родинної адвокатури на осіб, які перебували у відносинах, подібних до родинних[2]. Однак патронат був безпосереднім джерелом виникнення вільної адвокатури, що відбулося у такий спосіб.

Як відомо, знання і застосування права у древньому Римі перебували винятково в руках патриціїв. Лише вони допускалися до виконання жрецьких обов'язків; лише вони брали участь у державних справах, у відправленні правосуддя і судовому захисті своїх клієнтів. За відсутності писаних законів вони аж до видання XII таблиць і навіть пізніше були єдиними особами, які знали право[3].

Однак постійні завойовницькі війни Риму, підкорення багатьох народів і племен прискорили розпад інституту патронату. Сама система патронату збереглася, але була значно оновлена й наповнена новим змістом[4].

---

[1] Гловацький І. Ю. Зазнач. праця. — С. 12.

[2] Васьковский Е. В. Зазнач. праця.

[3] Васьковский Е. В. Зазнач. праця.

[4] Гловацький І. Ю. Зазнач. праця. — С. 12.

Патронат втратив свій обов'язковий характер. Зв'язок патронів із клієнтами ослабнув, і патронат, що являв собою цілісний суспільно-політичний інститут, розпався на дві складові. З одного боку, з нього виділився приватноправовий елемент у вигляді патронату пана над вільновідпущеними рабами, що продовжував існувати до пізніх часів, а з іншого — судово-процесуальний елемент, що дістав вияв у юридичному захисті, який знатний та впливовий патрицій надавав особам, котрі потребували його допомоги. Ці особи, як і раніше, називалися клієнтами, а їхній покровитель — патроном, але старі терміни позначали зовсім нове явище. Патрон звільнився від усіх обов'язків щодо клієнта, за винятком обов'язку судового захисту. Клієнт повинен був тільки оплатити послуги або зробити подарунок за допомогу в судовому процесі. Відносини між ними вже не були постійними, довічними і навіть успадковуваними, як це було раніше, — вони виникали тільки на час процесу і припинялися разом з ним. Отже, під виглядом патронату діяв прототип сучасної адвокатури.

Слід зазначити, що першим кроком до створення вільної адвокатури було видання XII таблиць, яке зробило загальнодоступним знання законів; однак патриції зуміли втримати у своїх руках ключ до застосування їх на практиці. Справа в тому, що закони XII таблиць стосувалися тільки матеріального права. Процесуальні форми, що складалися з розкладів днів і годин, коли можна було здійснювати правосуддя, і правила користування позовними формулами не були оприлюднені і становили як священний предмет таємницю колегії жерців, членами якої могли бути тільки патриції. Через це сторони не мали можливості обійтися без сприяння патриціїв. Тільки опублікування Флавієм (V ст. до н. е.), а потім Елієм (IV ст. до н. е.) таблиці процесуальних строків і позовних формул завдало остаточного удару юридичній монополії патриціїв. Вивчення і застосування права стало доступним для всіх бажаючих, а адвокатура — стала цілком вільною професією.

Першими юристами в Римі були патрони. У їх особі поєднувалися дві професії: *юрисконсультів* та адвокатів. Вони не тільки захищали своїх клієнтів в суді, а й роз'яснювали їм закони, давали юридичні поради, керували ними при укладенні угод. Коли патронат остаточно розпався і вивчення права стало можливим для всіх бажаючих, розвиток юридичної професії пішов двома різними шляхами. Юристи, які не володіли красномовством, зайнялися виключно юридичним консультуванням. Інші, навпаки, вдалися до адвокатури, причому іноді суміщали її з консультуванням. Перші мали назву юрисконсультів або правознавців. Їх діяльність полягала в наданні юридичних порад (respondere), участі при укладенні угод для дотри-

мання необхідних формальностей (cavere) і підтримки в суді адвокатів, які не завжди були знайомі з правом (agere). Консультації надавалися або вдома, або на форумі. У разі потреби вони приходили зі своїми клієнтами в суд і повідомляли адвокату, який проголошував промову, юридичні відомості, необхідні для даної справи і часто невідомі оратору. Однак не лише сторони радилися з юрисконсультами, а й самі судді зверталися до них, щоби, при прийнятті рішення можна було послатися на авторитет вченого юриста. Юрисконсультами звичайно були патриції, які, за загальним правилом, надавали послуги безоплатно. Вони могли отримувати винагороду лише у формі добровільної пожертви[1].

Згодом юрисконсульти поступово все більше і більше відмежовувалися від адвокатів, таким чином втрачаючи свій первинний характер. З простих радників вони, після видання XII таблиць, перетворилися у тлумачів права. Найголовнішим в їх діяльності стало тлумачення норм права, але тлумачення не буквальне, а поширювальне.

Імператор Август офіційно визнав за юрисконсультами право тлумачення і, розуміючи важливість їх діяльності, з метою впорядкувати її постановив, що думки таких юристів матимуть для судів силу закону. У тому випадку, коли думки юристів не збігалися, суд міг на свій розсуд вибирати будь-яку з цих думок[2].

Поряд з юрисконсультами діяли адвокати, які займалися судовим захистом. Вони, як і раніше, продовжували називатися патронами.

Сам термін «advocatus» *(адвокат)* з'явився в античному Римі в республіканські часи, але на початковому етапі він ще не мав значення ні правознавця-юрисконсульта, ні патрона, а характеризував зовсім інших осіб. Спочатку цим терміном називалися родичі й друзі позивача, які давали певні поради щодо судового процесу. Згодом цей термін було поширено на осіб, які сприяли стороні у підготовці доказів і матеріалів для патрона. Ось як визначалася різниця між різновидами судової діяльності в одній із хронік: «Хто захищає будь-кого в суді, той зветься патроном і є оратором; є адвокатом, якщо допомагає юридичними порадами (jus suqqeris) чи своєю присутністю виявляє дружню участь (praesentiam commodot amico); є повіреним, коли веде справу, і когнітором, якщо перебирає на себе справу присутнього і захищає, ніби себе»[3].

---

[1] Васьковский Е. В. Зазнач. праця.

[2] Васьковский Е. В. Зазнач. праця.

[3] Гловацький І. Ю. Зазнач. праця. — С. 13—14.

Як і в Греції, у Римі адвокатура була тісно пов'язана з ораторським мистецтвом. Патрони піклувалися не стільки про представлення юридичних позицій, скільки про виявлення красномовства.

Крім того в Римі існували ті, що хвалять (laudatores), — особи, котрі як свідки розповідали в суді про заслуги і чесноти підсудного, відповідаючи грецьким параклитам; ті, що нагадують (monitores), — особи, що підказували оратору правові положення і навіть брали участь у дебатах; ті, що сповільнюють (moratores), завдання яких полягало у тому, щоб виголошувати промову в той час, коли головний оратор відпочиває, і законники (leguleii sive formulares) — юрисконсульти нижчого рівня. Усі ці різновиди юридичної професії не можуть бути визнані адвокатурою. Тільки патрони (patroni causarum) були адвокатами у повному сенсі цього слова[1].

Організація адвокатури включає порядок і форми діяльності адвокатів, вимоги, що ставляться до осіб, які набувають статус адвоката, права, обов'язки та гарантії діяльності адвокатів. Для римської адвокатури характерними були дві форми її організації. Умовно їх можна визначити як адвокатура республіканського періоду та адвокатура часів імперії. Ці форми організації адвокатури суттєво різнилися, що зумовлено, в основному, зміною форми державного правління, а у зв'язку з цим — і зміною підходів до організації адвокатури.

Республіканська адвокатура була повністю вільною професією. Законодавча регламентація майже її не торкнулася. Тільки практика і звичай виробили деякі правила, що стосувалися особливостей професійної діяльності адвокатів.

Віддавна існував звичай, за яким молоді люди, які набували статус адвоката, тобто «вступали до адвокатури», викликалися для презентації на форум у супроводі важливої особи, наприклад колишнього консула.

Умови для здобуття адвокатської професії: освітній ценз, практична підготовка, моральні якості тощо не були визначені. Молоді люди — кандидати в адвокати прослуховували курс риторики у фахівців ораторського мистецтва, були присутніми на консультаціях знаних правознавців, відвідували засідання судів тощо. Проте ні порядок, ні строк, ні навіть обов'язковість цих занять не були закріплені законом. Фактично кожна особа, яка відчувала потребу, мала здібності і досвід, могла надавати своїм співгромадянам юридичну допомогу.

Правозаступництво було відокремлено від судового представництва. У цей період адвокати здебільшого були ораторами. Адвокатура була прямим шляхом до зайняття вищих і почесних посад у державі.

---

[1] Васьковский Е. В. Зазнач. праця.

Адвокатура у цей період висунула багато видатних судових ораторів, таких як Марк Антоній, Гай Гракх, Красс, Юлій Цезарь, Помпей, Цицерон[1].

Слід зазначити, що в Римі були спеціально передбачені окремі категорії осіб, які не могли стати адвокатами. Перелік цих осіб встановлювався преторським едиктом і в подальшому був включений до Зводу Юстініана. Едиктом передбачалися три категорії таких осіб.

До першої відносилися ті, котрі не могли вести ні чужих, ні своїх справ, а повинні були брати собі адвоката. Це, наприклад:

1) неповнолітні, тобто особи, які не досягли 17 років;

2) глухі, у зв'язку з тим, що вони не в змозі чути розпоряджень суду.

Якщо вони не мали адвоката, то претор сам призначав їм його.

До другої категорії осіб належали ті, що могли вести тільки свої справи, а саме:

1) сліпі на обидва ока, у зв'язку з тим, що вони не могли бачити знаків преторської влади;

2) жінки, у зв'язку з тим, що «вони не повинні, в силу правил пристойності для їхньої статі, втручатися у чужі справи і братися за чоловічі заняття». Однак історія зберегла відомості про те, що, попри заборону, існували дві жінки, які, хоч і не займалися безпосередньо адвокатурою, але були наділені ораторським талантом. Їх звали Амезія Сентія і Гортензія.

Перша виголосила блискучу промову в свій захист і була майже одностайно виправдана судом від висунутого проти неї обвинувачення, а друга, дочка знаменитого оратора Гортензія, виступала перед тріумвірами проти податку, яким були обкладені римські жінки, і завдяки її чудовій промові податок було значно зменшено[2].

До третьої категорії належали особи, які могли виступати адвокатами не всіх позивачів, а тільки: своїх батьків, дітей, патронів, чоловіків і жінок, вільновідпущених, родичів, свояків і тих, у яких вони були опікунами чи піклувальниками. Іншими словами, вони могли виступати тільки у випадках родинного захисту. Крім того до цих осіб належали: позбавлені цивільної правоздатності, особи, до яких застосовувалося кримінальне покарання, особи, що займалися ганебними ремеслами, наприклад гладіатори, і взагалі всі ті, яким за законом, рішенням народних зборів, сенатською постановою і едиктом претора дозволено було клопотати тільки за визначених осіб[3].

---

[1] Святоцький О. Д., Михеєнко М. М. Зазнач. праця. — С. 6—7.

[2] Васьковский Е. В. Зазнач. праця.

[3] Васьковский Е. В. Зазнач. праця.

Як уже зазначалося, умови та гарантії адвокатської діяльності рідко піддавалися законодавчій регламентації і в основному регулювалися звичаями.

Однак така гарантія адвокатської діяльності, як *гонорар* піддавалася законодавчій регламентації. У 204 р. до н. е. був виданий закон Цинція. Від нього дійшов до нас один тільки заголовок: «Закон про дарунки і приношення». Оскільки цей Закон не зберігся повністю, то важко чітко визначити його суть. Деякі вчені вважають, що він забороняв особам, які займали публічні посади або діяли в публічному інтересі, приймати за це подарунки як гонорар. Інші, навпаки, дотримуються тієї думки, що цим Законом пропонувалося «розглядати все отримане або обіцяне за такого роду дії як подарунки, тобто необов'язкові і добровільні приношення». Більшість вчених вважають, що цим Законом було, безумовно, заборонено адвокатам отримувати будь-яку винагороду. Але існує інша думка, яка полягає в тому, що заборона адвокатові приймати винагороду тривала до закінчення процесу, а після його закінчення адвокатові було дозволено приймати запропонований гонорар. Таке визначення заборони адвокатського гонорару видається правильним. Крім того сам мотив абсолютної заборони гонорару був би досить незрозумілим, оскільки представники всіх вільних професій у Римі мали право на винагороду за свою працю[1].

Римське законодавство республіканського періоду торкнулося ще одного аспекту адвокатської діяльності — такої як тривалість *судових промов*. Спочатку остання визначалася на розсуд суду. Але незадовго до завершення періоду республіки Помпей «наклав вузду на красномовство». Час промови вимірювався водяним годинником, який мав назву «клепсидра». Втім, обмеження тривалості промови визначеним часом існувало недовго. З падінням республіки закон Помпея було скасовано, і визначення тривалості промови знову надавалося суду[2].

Слід зазначити, що не всі вимоги до організації римської адвокатури визначалися звичаями, були вироблені практикою чи встановлені законодавством. Більшість вимог потребувала додаткової регламентації. Однак незважаючи на все це республіканський період повинен бути визнаний кращим періодом римської адвокатури.

З падінням республіки адвокатура, як і взагалі судові установи, зазнала значних змін. Судова влада перейшла від представників народу до імператора, верховної ради та урядових чиновників. *Принципи*

---

[1] Васьковский Е. В. Зазнач. праця.

[2] Там само.

гласності і змагальності стали обмежуватися. З'явилися зачатки слідчого процесу і письмової апеляції, а разом з тим розвивалося заочне судочинство. Збільшувалася законодавча регламентація адвокатури. Однак спочатку, до перенесення столиці з Риму до Константинополя, вона торкалася переважно питань адвокатського гонорару, що цілком зрозуміло: жадібність і безцеремонність адвокатів наприкінці республіканського періоду досягли тепер колосальних розмірів. У цей період було прийнято ряд постанов Сенату та інших актів, які регулювали питання гонорару. В основному вони стосувалися умов виплати гонорару. Зокрема, чи мав виплачуватися гонорар і відбуватися попереднє його одержання у межах такси? Або ж треба залишити колишній порядок і визначити тільки максимальний розмір винагороди після закінчення процесу? Наприклад, варто згадати сенатську постанову, про яку йдеться у Плинія. Вона буквально повторювала закон Клавдія, забороняючи продавати і купувати судовий захист, і дозволяла після закінчення справи брати гроші в розмірі не більше 10 тисяч сестерціїв. Потім, при спадкоємці Клавдія — Нероні, теж була видана сенатська постанова щодо гонорару, але про неї існували дві, очевидно суперечливі думки. Тацит стверджує, що Нерон відновив закон Цинція, а Светоній стверджує, що він дозволив адвокатам брати «визначену» (тобто, ймовірно, визначену таксою) і «справедливу», тобто таку, що відповідає справі, плату. Якщо поєднати ці положення, то вийде ні що інше, як закон Клавдія, який, не скасовуючи закону Цинція, встановив таксу, що сплачували клієнти. Розбіжність думок, висловлених Тацитом і Светонієм, пояснюється тим, що кожен з них повідомляв тільки ту частину закону, яка була йому вигідна, або яка здавалася важливішою[1].

У такому стані питання про гонорар, очевидно, перебувало до часів Олександра Сєвєра, при якому, як вбачається з уривків, що дійшли до нас, колишній порядок речей було принципово змінено. Умови про гонорар, встановлені до судового засідання, як і раніше, були недійсними, але вони набирали чинності, якщо узгоджувалися після закінчення справи, хоча б до постановлення рішення. Ще однією новелою було те, що адвокати одержали право позову про гонорар. Остання постанова найбільш важлива, тому що вона йшла врозріз з колишніми законами і звичаями й запроваджувала новий порядок. Право позову здійснювалося шляхом екстраординарного процесу. Якщо адвокат встановив собі після закінчення справи визначений гонорар, то він міг його вимагати в суді з тією лише умовою, щоб сплачена йому сума разом з обіцяною не перевищувала

[1] Васьковский Е. В. Зазнач. праця.

100 золотих (10 000 сестерціїв), тобто такси Клавдія. Якщо ж не було встановлено ніякої умови, то суд за вимогою адвоката повинен був присудити йому винагороду, «залежно від суті справи, таланту адвоката, звичаїв адвокатури і важливості судової інстанції, у сумі, що теж не перевищує такси». Таким чином, законодавство визнало оплатність адвокатури[1].

Дійшовши загального висновку щодо гонорару в римській адвокатурі, ми зауважуємо, що через усю його історію проходить червоною ниткою одна тенденція, а саме тенденція «відносної безплатності адвокатури», тобто прирівнювання гонорару до добровільного, почесного дарунка з боку клієнта. Ґрунтуючись на традиціях древнього патронату, вона була вперше втілена у правовій нормі законом Цинція. Наступні законодавці не раз поверталися до неї і підтверджували її, так що можна без перебільшення стверджувати, що безплатність була основним принципом римської адвокатури починаючи з найдавніших часів аж до Олександра Сєвєра, коли їй був нанесений рішучий удар визнанням за адвокатами права позову про гонорар. Оскільки таке визнання відбулося і гонорар з дарунка перетворився на винагороду за послугу, принцип безплатності був порушений і адвокатура втратила свій первісний характер.

З перенесенням столиці з Рима до Константинополя законодавча регламентація помалу охоплює всі сторони адвокатської діяльності і стає певним чином організованою професією. З IV ст. у законодавчих пам'ятках з'являється термін «стан адвокатів» (ordo, collegium, consortium advocatorum, causidicorum, togatorum). При імператорі Леві встановлюється іспит для кандидатів до адвокатури (V ст.); обмежується кількість штатних адвокатів у кожній провінції; надаються різні привілеї як усьому стану, так і деяким з його членів, словом, законодавство прагне докладно визначити всі сторони цієї професії[2].

У Зводі Юстініана визначено чітко організовану систему адвокатури. Основний принцип цієї організації — прирівнювання адвокатської професії до державної служби. Допуск до адвокатури залежав від начальника провінції або міста (у столицях), тобто від вищого адміністративно-судового чиновника. Негативні умови прийняття до стану адвокатів були ті ж самі, що й у республіканський період. Як і раніше, не допускалися до адвокатури неповнолітні, особи з деякими фізичними вадами (глухі, сліпі), жінки, особи, позбавлені цивільної правоздатності, особи, які підлягали кримінальному покаран-

[1] Васьковский Е. В. Зазнач. праця.

[2] Там само.

ню, і ті, які займалисяся ганебними ремеслами. Разом з тим, до кандидатів в адвокатуру ставилися деякі інші обов'язкові умови, а саме: 1) закінчення курсу в одній з юридичних шкіл і 2) іспит[1]. З передмови до Дигест видно, що до Юстініана весь навчальний матеріал, що викладався в цих школах, був розподілений на чотири роки. Юстініан додав ще один рік, причому ухвалив, що перші чотири роки мають присвячуватися проходженню Інституцій і Дигест, а п'ятий — спеціальному вивченню шостої та сьомої частин Дигест і Кодексу. По закінченні цього курсу кандидати до адвокатури мали скласти державний іспит. Екзаменатори повинні були засвідчувати під присягою, чи отримав кандидат достатні знання, чи ні. Кандидат, який склав іспит, міг бути допущений з дозволу начальника провінції до заняття адвокатурою.

Адвокати вносилися в списки (rotula) по префектурах у порядку їхнього допущення до професії. Перший за списком називався старшиною (primas). Усі адвокати поділялися на два розряди: штатних (statuti) і понадштатних (supernumerarii). Різниця між ними полягала в тому, що число перших було обмежено визначеною кількістю і вони мали право виступати в усіх судах, а число других не було обмежено, але вони практикувалися в нижчих судах. Штатні призначалися начальником провінції з числа понадштатних. Кількість штатних була визначена для кожної префектури окремо. Дисциплінарний нагляд за адвокатами належав так само, як і прийняття в їх число, начальникові провінції. Для адвокатів була встановлена особлива професійна присяга, яку вони повинні були промовляти не при вступі в стан, а на початку кожної справи[2].

§ 2. Організація адвокатури на теріторії України за Литовськими статутами та за «Правами, по которым судится малороссийский народ»

В Україні, як і в інших слов'янських державах, адвокатура існувала досить тривалий час, але не у вигляді самостійної професії, а у зв'язку з *судовим представництвом*, що спочатку допускалося тільки як виняток для деяких категорій осіб (дітей, жінок, людей похилого віку, ченців, глухих) і одержало згодом вільне застосування, перетворившись на професійне заняття особливого класу осіб, які, будучи краще за інших ознайомлені з нормами права і процесу, стали водночас виконувати роль і правозаступників. Однак ніякої організації

[1] Васьковский Е. В. Зазнач. праця.

[2] Там само.

цей клас не мав, тому до судово-правової реформи 1864 року судове представництво, поєднане з адвокатурою, продовжувало залишатися абсолютно вільною професією. Слід зазначити, що до цього моменту адвокатура в Україні пройшла ряд етапів формування адвокатської діяльності як професії.

Професійна *адвокатура в Україні* сформувалася у період польсько-литовської доби (XIV—XVI ст.). Як відомо, землі України в останній чверті XIV ст. були підпорядковані Великому князівству Литовському, а після укладення в 1569 р. Люблінської унії між Польщею та Литвою й утворення внаслідок цього Речі Посполитої вони були приєднані до Польщі. Хоча це мало серйозні негативні суспільно-політичні наслідки для України, однак справило і певний позитивний вплив, зокрема, на формування основ правової системи України. Особливу роль у цьому відіграли Литовський Статут і магдебурзьке право[1].

У першому Литовському Статуті 1529 року вживається термін «прокуратор». Щоправда, трапляються терміни «адвокат» — «адвокатус», але вони стосуються адміністративних урядовців — війта.

У XVI ст. у загальнодержавних судах, зокрема у великокняжих — господарських, а також у судах міських і земських, з'являється новий тип захисника, професійного юриста — «прокуратора, або речника». Так, *Литовський Статут*, який діяв на всіх українських землях аж до 1840 р., в усіх своїх трьох редакціях (1529, 1566, 1588 років) встановлює умови, необхідні для виконання обов'язків прокуратора в судах. Зокрема, у статті 10 розділу VI першого Литовського Статуту наводиться умова, за якою прокуратором у судах литовсько-української держави не міг бути іноземець, а лише чоловік «у Великом княжестве оселый».

Найдокладніше встановлює порядок судового захисту третій Литовський Статут, який діяльності прокураторів присвячує п'ять своїх артикулів.

Зокрема, встановлювалося, що захисником могла бути кожна вільна людина (навіть не шляхтич), за винятком духовних осіб і судового персоналу замкових і земських судів у своїх округах. Тобто остання категорія осіб могла виконувати обов'язки захисника, але в судах інших округів.

Литовський Статут передбачав, що прокуратор у суді може виступати як представником сторони, так і її помічником. Прокуратор повинен був подати судді засвідчений письмовий документ на право

[1] Історія адвокатури України. — 2-ге вид. / відп. ред. Т. В. Варфоломеєва. — К. : СДМ — Студіо, 2002. — С. 3 (Серія «Адвокатура України»).

представляти інтереси сторони. Якщо ж сторона була присутня в суді, то вона лише усно підтверджувала це.

Важливо, що у Литовському Статуті вже передбачений спеціальний урядовий захисник для убогих людей, удів і сиріт, які не могли себе захищати[1].

Окремі норми Статуту передбачали санкції за порушення основ етики захисника. Так, прокуратор, який, виконуючи свої функції, з матеріалів справи довідувався про певні факти, корисні для протилежної сторони, й намагався стати її прокуратором, позбавлявся права адвокатської практики. Ще суворіші санкції передбачалися за свідоме заподіяння шкоди клієнтові. Зокрема, якщо прокуратор, маючи справу, без поважних причин не з'явився в судове засідання й не довів через присягу причину своєї відсутності перед судом, «такие прокураторы горлом корони быти мають». Тобто передбачалася смертна кара. Таким чином, у Литовському Статуті вперше в Україні зроблена спроба впорядкувати справу судового захисту та чітко виділити адвокатську діяльність як певну професію.

На другому етапі формування адвокатської діяльності як професії з'являється багато нового, що дозволяє визначити адвокатуру як певним чином організовану сукупність юристів-професіоналів. Загалом для України XVII ст. характерним є завершення становлення української національної правової системи і перші спроби кодифікації права. Однак через втрату Україною державності цей процес не отримав офіційного визнання і законодавчого закріплення[2]. У результаті першої кодифікації був вироблений проект кодексу українського права під назвою: «*Права, по которым судится малороссийский народ*». Слід зауважити, що, хоча цей законопроект і не був прийнятий царським урядом, однак застосовувався на практиці.

У цьому Кодексі українського права вперше, як уже зазначалося, вживаються терміни «адвокат» або «повірений». «Права» також уперше передбачають обов'язок реєстрації професійних адвокатів у судах, де вони виявляють бажання працювати, та обов'язок приносити присягу.

Крім професійних адвокатів «Права» до судового захисту в окремих випадках допускали непрофесійних захисників (батьків, опікунів, визначених судом або обраних за бажанням сторін).

---

[1] Історія адвокатури України. — 2-ге вид. / відп. ред. Т. В. Варфоломеєва. — К. : СДМ — Студіо, 2002. — С. 4 (Серія «Адвокатура України»).

[2] Історія держави і права України : підручник : у 2 т. / за ред. В. Я. Тація, А. Й. Рогожина ; кол. авт. : В. Г. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький та ін. — К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2000. — Т. 1. — С. 296.

До адвокатів ставилися великі вимоги. Ними могли бути чоловіки без будь-яких відхилень, повнолітні, християни, розумово й фізично дужі, світського стану. Нехристияни могли захищати тільки своїх одновірців, а духовні — лише духовних, церкви, монастирі. Адвокатською діяльністю не могли займатися судові службовці у своїх округах[1].

Хоча праця адвоката оплачувалася, передбачалися випадки, коли адвокат повинен був здійснювати захист безоплатно. Звільнялися від оплати вдови, сироти, малозабезпечені. Особливо наголошувалося на необхідності сумлінного виконання обов'язків адвоката з цих категорій справ.

Адвокат міг виступати в суді, лише пред'явивши «верчое челобитие», яке він отримував від клієнта.

Якщо адвокат умисно порушував свої обов'язки, що спричинило шкоду підзахисному, то на нього покладався обов'язок відшкодування її в подвійному розмірі. Крім того суд у такому випадку був зобов'язаний позбавити захисника права займатися адвокатською практикою, арештувати його або піддати тілесним покаранням. У винятково важливих справах за умисне порушення адвокатом своїх обов'язків передбачалося навіть відрізання язика (Литовський Статут, як уже зазначалося, узаконив за це смертну кару). За ненавмисні порушення, тобто недбале виконання адвокатом своїх обов'язків, що завдало клієнтові шкоди, «Права» вимагають відшкодувати її в повному обсязі. Крім того суд міг покарати цього захисника тюремним ув'язненням строком на чотири тижні[2].

Усе вищевикладене було однією з передумов переходу до нового, тривалого і значного, етапу формування адвокатської діяльності як професії, яким стала судово-правова реформа 1864 року.

§ 3. Адвокатура у період судової реформи 1864 року

В історії Російської імперії, а отже і України, другої половини XIX ст. період 60-х рр. посідає особливе місце. Криза внутрішньої політики самодержавства, розвиток в умовах феодальної формації капіталістичних виробничих відносин і зростання революційного руху в країні зумовили скасування кріпосного права та реформування суспільно-політичного життя. Були проведені судова, земська і військова реформи.

---

[1] Історія адвокатури України. — 2-ге вид. / відп. ред. Т. В. Варфоломеєва. — К. : СДМ — Студіо, 2002. — С. 6 (Серія «Адвокатура України»).

[2] Там само. — С. 6—7.

Уже до кінця 50-х років XIX ст. назріла потреба в судовій реформі. Сам час невблаганно висував на перший план обов'язковість введення змагального процесу в суді. Постало питання про необхідність адвокатури.

Слід зазначити, що після проведення цієї реформи судова система стала виглядати, порівняно з колишньою, більш упорядковано і структуровано: суто становий, закритий, чиновницький суд змінювався на суд присяжних; скасовувалися особливі суди для кожного стану; проголошувалося відокремлення суду від органів законодавчої та виконавчої влади, а також незалежність і незмінність суддів; вперше була утворена професійна адвокатура.

Професійна адвокатура діяла на основі *Судових статутів 1864 року*. На зміну «юридичним знахарям» прийшли високопрофесійні юристи. Для населення були відкриті юридичні консультації.

Адвокати стали одночасно правозаступниками і судовими представниками свого клієнта. Важливо відзначити і те, що як у суспільстві загалом, так і в професійному юридичному середовищі виникала думка про необхідність створення корпоративного об'єднання адвокатів. Тобто в тодішньому розумінні об'єднання однодумців — людей «чесних, які неодмінно одержали вищу освіту і, якщо можливо, мають відоме становище в суспільстві та захищені від свавілля не тільки адміністрації, а й суддів»[1].

Оцінюючи сьогодні судову реформу 1864 року, важливо відзначити, що вона істотно просунула Російську імперію вперед на шляху дотримання і захисту прав людини.

За судовими статутами, які регулювали діяльність професійних адвокатів, основою організації адвокатури був принцип: адвокат — правозаступник, оратор, повірений свого клієнта.

Адвокати поділялись на дві категорії — присяжних і приватних повірених[2].

Адвокати, які відповідно до розділу IX «Про осіб, що знаходяться при судових місцях» Установи судових встановлень (1864 року) іменувалися *присяжними повіреними* і *приватними повіреними*, оформилися як окрема категорія осіб, які володіють процесуальними правами, саме з моменту ухвалення даного акта.

Присяжна адвокатура була корпорацією осіб вільної професії. Присяжними повіреними могли бути особи, які бажали присвятити

---

[1] Мирзоев Г. Б. Высокая миссия российской адвокатуры / Г. Б. Мирзоев // Адвокатские вести. — 2004. — № 11.

[2] Історія адвокатури України. — 2-ге вид. / відп. ред. Т. В. Варфоломеєва. — К. : СДМ — Студіо, 2002. — С. 7 (Серія «Адвокатура України»).

себе «клопотанням у чужих справах», відповідали необхідним для цього умовам і були прийняті до корпорації адвокатів у встановленому порядку.

Особи, які бажали стати присяжними повіреними, мали бути російськими підданими, не перебувати на державній чи громадській службі на будь-яких посадах, крім почесних і безкоштовних, і мати визначений віковий, моральний і освітній цензи. Віковий полягав у досягненні 25 років. Моральний ценз майже такий самий, як і для суддів. Різниця полягала в тому, що суддями не призначалися особи, засуджені до виключення зі служби, тюремного ув'язнення чи більш суворого покарання, а також ті, які перебували під судом за обвинуваченням у будь-якому злочині або проступку. Перешкодою для прийняття до складу присяжних повірених була наявність даних про вчинення кандидатами лише тих злочинів, що караються позбавленням або обмеженням прав стану, якщо справа не закінчилася повним виправданням. Крім того присяжними повіреними не могли бути особи, яким закон забороняв вести чужі судові справи.

Освітній ценз полягав у наявності вищої юридичної освіти і п'ятирічного стажу практичної підготовки. Практична підготовка передбачала стаж відповідної судової роботи або роботи в якості помічника присяжного повіреного.

Не могли бути присяжними повіреними особи, за станом здоров'я нездатні до виконання професійних обов'язків, як, наприклад сліпі, глухонімі, божевільні[1].

Судові статути детально регламентували права, обов'язки і відповідальність присяжних повірених.

В особі присяжних повірених поєднувалися правозаступники і судові представники. Вони діяли на підставі договору доручення і цілком замінювали сторони у процесі. Їм було надано право вести судові справи в усіх судових установах імперії, крім комерційних судів, де могли виступати тільки особи, прийняті до складу присяжних стряпчих, і, крім волосних судів у місцевостях, де існували земські начальники. Якщо присяжним повіреним доводилось виступати в суді не того округу, до якого вони приписані, то вони підпорядковувалися дисциплінарній владі місцевої ради або, за відсутністю в окрузі ради, — владі місцевого окружного суду.

Присяжні повірені не користувалися монополією ведення цивільних справ, оскільки самі сторони не були позбавлені права особис-

---

[1] Васьковский Е. В. Учебник гражданского процесса [Електронний ресурс] / Е. В. Васьковский. — М., 1917. — Режим доступу : Allpravo.Ru, 2005.

то вести свої справи. Повіреними могли бути близькі родичі сторін (чоловік і жінка, батьки, діти)[1]. Крім того присяжні повірені наділялися правом отримання винагороди за ведення справ за встановленою таксою, якщо між присяжними повіреними і довірителями не було укладено спеціальної угоди. Вони також мали право передавати один одному процесуальні документи у цивільних справах без допомоги судових приставів або судових розсильних.

Обов'язки присяжних повірених випливали з договору доручення і полягали, відповідно до тексту адвокатської присяги, у тому, що повірені повинні «виконувати неухильно закони імперії, не писати і не говорити на суді нічого, що могло б призвести до ослаблення православної церкви, держави, суспільства, сімейства і доброї моральності, чесно і сумлінно виконувати свої обов'язки, не порушувати поваги до судів і влади». Присяжні повірені були зобов'язані безкоштовно вести справи, що доручаються їм у зазначених законом випадках радами, судами і головами судів. Закон забороняв присяжним повіреним: 1) набувати на своє ім'я або на ім'я підставних осіб права по судових справах, які вони ведуть; 2) вести справи як повірені проти своїх батьків, дружини, дітей, рідних братів, сестер, дядьків і двоюрідних братів; 3) бути повіреними обох сторін або переходити у тій самій справі від однієї сторони до іншої; 4) розголошувати довірені їм довірителями таємниці не тільки під час судового процесу, а й після його закінчення[2].

Гонорар присяжних повірених визначався за угодою між ними і клієнтами, яка повинна була укладатися в письмовій формі. Існувала також і визначена законом такса, що мала двояке значення. Суд керувався нею, по-перше, при визначенні суми витрат, які підлягають стягненню зі сторони, що програла, на користь тієї, яка виграла, і, по-друге, при визначенні розмірів гонорару повірених у тому випадку, якщо вони не уклали письмової угоди з клієнтами.

Основним принципом, який застосовувався при визначенні розміру гонорару за таксою, була ціна позову. За участь у справі в двох інстанціях присяжний повірений одержує певний відсоток від усієї суми позову. Притому, розмір відсотків зменшується зі збільшенням ціни позову. За ведення справи в одній інстанції присяжний повірений одержує менше. Також зменшується гонорар у випадку програшу повіреним справи[3].

---

[1] Васьковский Е. В. Учебник гражданского процесса [Електронний ресурс] / Е. В. Васьковский. — М., 1917. — Режим доступу : Allpravo.Ru, 2005.

[2] Там само.

[3] Там само.

За невиконання присяжними повіреними своїх обов'язків передбачалася кримінальна, дисциплінарна і цивільно-правова відповідальність.

Кримінальній відповідальності повірені підлягали за навмисні дії на шкоду своїм довірителям. До числа «злочинів з доручення» належали: 1) навмисне перевищення повноважень і навмисний вступ у відносини із супротивниками свого довірителя на шкоду йому; 2) навмисна передача або повідомлення повіреним отриманих ним документів супротивникові свого довірителя; 3) навмисне знищення, пошкодження, присвоєння, розтрата документів чи майна довірителів. Крім того присяжні повірені підлягали кримінальному покаранню за образу суду чи осіб, які беруть участь у справі.

Дисциплінарній відповідальності присяжні повірені підлягали за менш тяжкі порушення професійних обов'язків, які не визнавалися злочинами, а також за всілякі аморальні, негожі і такі, що порочать звання адвоката, вчинки.

Цивільна відповідальність присяжних повірених полягала в обов'язку відшкодування збитків, завданих клієнтам, по-перше, перелічеными вище злочинами і, по-друге, взагалі недбалим виконанням своїх обов'язків, наприклад пропуском процесуальних строків і порушенням встановлених законом правил судового процесу[1].

Судові статути не передбачали окремого стану помічників присяжних повірених. У них була тільки вказівка на можливість існування таких помічників. Йдеться про те, що у присяжних повірених можуть бути помічники, які закінчили курс юридичних наук, але ще ніде не служили, однак мають знання в судовій практиці.

Укладачі судових статутів вважали неможливим дозволити *помічникам присяжних повірених* самостійно вести справи. Але Закон 1874 року про приватних повірених дозволив помічникам записуватися у приватні повірені й одержувати свідоцтво на право займатися судовою практикою. Внаслідок цього становище помічників набуло двоякий характер. З одного боку — вони лише кандидати в адвокати, що працюють під керівництвом присяжних повірених, а з іншого — справжні адвокати, які конкурують із присяжними повіреними як приватні повірені. З одного боку, вони, нарівні з приватними повіреними, підлягають дисциплінарному нагляду і дисциплінарній владі судів, а з іншого — як молодші члени стану присяжних повірених «перебувають під віданням і найближчим наглядом їхніх рад», що мають право притягувати їх до дисциплінарної відповідальності

---

[1] Васьковский Е. В. Учебник гражданского процесса [Електронний ресурс] / Е. В. Васьковский. — М., 1917. — Режим доступу : Allpravo.Ru, 2005.

і піддавати дисциплінарним стягненням. Незважаючи на це питання про надання помічникам права брати участь у судових процесах залишалося дискусійним.

Прийняття в помічники присяжних повірених здійснювалося радою присяжних повірених за тими самими правилами, що і прийняття в присяжні повірені. Кожен помічник був зобов'язаний приписатися до визначеного присяжного повіреного, який стає його патроном і повинен стежити за діяльністю помічника. Загальний нагляд за помічниками і визначення порядку їхнього діловодства і звітності належав радам[1].

Починаючи з 1875 р. помічники з деякими обмеженнями стали допускатися до участі в консультаціях адвокатів. На чергування вони призначалися тільки разом із присяжними повіреними, і письмові висновки видавалися тільки за підписом останніх. Але участь у консультаціях не відповідала прагненням помічників, і число учасників у них постійно зменшувалося.

Розпочата в 1883 р. спроба помічників домогтися повної самостійності у веденні цивільних справ не увінчалася успіхом.

У проекті закону 1885 року знову було порушено питання про право помічників на судове представництво. Обрана для складання нового проекту комісія пропонувала надати помічникам право на ведення чужих справ у загальних судах, але за умови письмової на те згоди патрона у кожній справі, а також з дозволу ради.

Надання помічникам деякої самостійності пояснювалося прагненням ради не обмежувати помічників тільки фактичною допомогою присяжним повіреним, оскільки в іншому випадку існувала небезпека скорочення кількості осіб, які займаються адвокатською діяльністю, і переходу їх на державну службу. Цей проект був прийнятий 17 лютого 1885 р. на загальних зборах присяжних повірених і доповнений положенням про необхідність одержання дозволу ради не тільки на ведення цивільних справ у загальних судах, а й також і для отримання права на здійснення захисту у кримінальних справах. Однак і ця спроба організації судової практики ні до чого не привела, тому що проект, представлений у судову палату, а потім у Міністерство юстиції, не одержав підтримки.

Через чотири роки, 18 березня 1889 р., рада знову намагається вирішити питання про судову практику помічників, вважаючи, що деякі положення проекту від 17 лютого 1885 р. можуть бути введені в дію до законодавчого затвердження всього проекту.

---

[1] Васьковский Е. В. Учебник гражданского процесса [Електронний ресурс] / Е. В. Васьковский. — М., 1917. — Режим доступу : Allpravo.Ru, 2005.

Рада ухвалила покласти на присяжних повірених спостереження за тим, щоб помічники отримали від них і від ради письмовий дозвіл на ведення кожної цивільної справи у загальних судах. У свою чергу, комісія помічників звернулася в раду з проханням про невведення в дію цієї ухвали і про скликання загальних зборів присяжних повірених для нового обговорення порушеного питання.

У докладній записці, поданій до ради, комісія помічників зазначила, що необхідність одержувати у патронів дозвіл на ведення справ ставить стажистів у незручне становище перед клієнтами. Тому пропонувалося встановити для помічників обов'язок одержувати дозвіл на ведення цивільних справ від патронів тільки в перші 2 роки роботи, після чого їм надавалося право на самостійну судову практику з дозволу ради. Ведення помічниками кримінальних справ, будучи однією з форм проходження адвокатської практики, також потребувало визначення.

Питання про упорядкування ведення помічниками кримінальних справ вперше порушувалося в 1870 р. За існуючого порядку призначення захисниками у кримінальних справах помічники тільки у виняткових випадках виконували обов'язки захисника. Помічник одержував можливість виступати в кримінальній справі лише тоді, коли присяжний повірений, призначений судом, відмовивлявся від захисту і пропонував підсудному послуги свого помічника.

Як відомо, в Російській імперії того періоду, а отже і в Україні, існували дві категорії адвокатів: присяжні та приватні повірені.

Приватними повіреними були громадяни, які досягли 18 років, за винятком жінок, котрі не мали права представляти на суді чужі інтереси. Приватні повірені не мали своєї корпоративної організації. Для отримання свого звання їм необхідно було скласти іспит в окружному суді або судовій палаті, які й видавали свідоцтво встановленого зразка на право ведення судових справ[1]. Особа, яка бажала стати приватним повіреним мала відповідати таким вимогам:

1) одержати вищу юридичну освіту або мати свідоцтво суду на право ведення судових справ, або засвідчити судову установу, при якій має намір практикувати, тобто витримати іспит, обсяг і порядок якого визначаються самим судом;

2) не належати до осіб, позбавлених права виступати в судах;

3) бути благонадійною у моральному відношенні.

---

[1] Святоцький О. Д. Адвокатура України : навч. посіб. для студ. юрид. вищ. навч. закл. і ф-тів / О. Д. Святоцький, М. М. Михеєнко. — К. : Ін Юре, 1997. — С. 22—23.

Щодо прийому в приватні повірені осіб нехристиянських віросповідань, то для цього був потрібен спеціальний дозвіл міністра юстиції. Те саме стосувалося осіб, які як виняток могли бути приватними повіреними при кількох судових установах[1]. Прізвища осіб, котрі отримали свідоцтво на право ведення судових справ, публікувалися в «Губернских ведомостях». На відміну від присяжних повірених, приватні могли виступати лише в тих судах, до яких вони були приписані і які, відповідно, здійснювали нагляд за їхньою діяльністю.

Якщо особа, прийнята в приватні повірені, не отримала свідоцтва або не поновила його після закінчення року, то вона вважалася вибулою і могла бути знову зарахована до складу приватних повірених з дотриманням загальних правил прийому.

Як уже зазначалося, діяльність приватних повірених була локалізована: вони могли виступати тільки в тому суді, який видав їм свідоцтво. Однак із цього правила існувало два винятки: 1) повірені, які мали свідоцтво від мирового з'їзду, могли виступати у мирових судах і 2) повірені, що одержали свідоцтво від з'їзду, окружного суду або палати, мали право виступати в Сенаті, і не тільки у тих справах, які вони вели в судах нижчої інстанції, а й у всіх інших.

Винагороду приватні повірені одержували за правилами, встановленими для присяжних повірених.

Обов'язки приватних повірених випливали з договору доручення. Адвокатської присяги вони не складали. Про їхні професійні обов'язки закон не згадує. Але ці прогалини заповнив Сенат, що виходячи з «однорідності діяльності присяжних і приватних повірених» визнав «однорідність гарантій, встановлених законом щодо непорядних дій повірених» і поширив на приватних повірених усі правила професії.

Кримінальна і цивільна відповідальність приватних повірених визначалася загальною для всіх повірених, які діяли на підставі договору доручення.

Дисциплінарна влада над приватними повіреними належала тим судам, до яких вони були приписані. Приводом до порушення дисциплінарного провадження були «неправильні та негожі дії», тобто не тільки порушення професійних обов'язків, а й аморальні вчинки, скоєні як після набуття статусу приватного повіреного, так і до цього[2].

---

[1] Васьковский Е. В. Учебник гражданского процесса [Електронний ресурс] / Е. В. Васьковский. — М., 1917. — Режим доступу : Allpravo.Ru, 2005.

[2] Там само.

Як показує статистика, кількість адвокатів у нашій державі була досить значною, що, безумовно, свідчить про розвиток інституту захисту прав людини в той період.

В округу Харківської судової палати у 1886 р. налічувалося 168 присяжних повірених і 53 помічники, в Одеській — відповідно 125 і 63, Київській — 120 і 54. У 1913 р. у Харківській — 339 і 461 помічників, присяжних повірених в Одеській — 441 і 467, Київській — 492 і 417. Щодо приватних повірених, то на цей рік в окрузі Харківської судової палати їх було всього 5,8% до загальної кількості присяжних повірених, Одеської — 7,1% і Київської — 10,7%.

Кількість населення, що обслуговувалося адвокатами судових округів України, була різною. У 1897 р. один адвокат обслуговував 55,3 тис. населення Харківського округу, 23,7 тис. — Одеського й 32,3 тис. — Київського, а в 1910 р. відповідно 26,9 тис, 17,4 тис., 16,1 тис.

Українська адвокатура того часу відрізнялася демократичними принципами організації. До неї вступили багато прогресивних вчених, громадських діячів (М. Жученко, О. Гольденвейзер, О. Александров та ін.)[1]

19 жовтня 1865 р. прийнято «Положення про введення в дію Судових Статутів». Положення встановлювало порядок проведення судової реформи. Відповідно до Судових Статутів, нагляд за діяльністю присяжних повірених було покладено на *Раду присяжних повірених,* яка ними обиралася при судовій палаті[2].

Присяжні повірені організовували свою діяльність на засадах самоврядування шляхом обрання при окрузі судової палати рад присяжних повірених, які обирали голову ради та його заступника (товариша). В Україні до Жовтневої революції існували тільки три округи судових палат — Харківський, Київський та Одеський, де й діяли ради присяжних повірених[3]. Щодо інших судових округів, то царський уряд висловив думку про «передчасність» створення там таких рад, і згадані контрольні, дисциплінарні та адміністративні функції довірив окружним судам[4].

На раду присяжних повірених покладалися: розгляд заяв про вступ або вибуття з числа присяжних повірених; нагляд за дотриманням ними законів, установлених правил; призначення повірених для надання безкоштовної юридичної допомоги; накладення дисциплі-

---

[1] Святоцький О. Д., Михеєнко М. М. Зазнач. праця. — С. 23.

[2] Гловацький І. Ю. Зазнач. праця. — С. 39.

[3] Святоцький О. Д., Михеєнко М. М. Зазнач. праця. — С. 21.

[4] Гловацький І. Ю. Зазнач. праця. — С. 39.

нарних стягнень (попередження, догана, заборона займатися адвокатською практикою строком до одного року, виключення з числа присяжних повірених, віддання до суду) тощо.

Матеріальні кошти ради становили: вступний внесок при прийомі до адвокатури, а також обов'язковий щорічний внесок, який сплачували присяжні повірені, їхні помічники та приватні повірені. Розмір цих внесків встановлювався радою й коливався від 10 до 30 крб. Для контролю за фінансовою діяльністю рад наприкінці XIX — початку XX ст. був утворений інститут нинішньої ревізійної комісії.

Зарахованому до числа присяжних повірених рада видавала відповідне свідоцтво, й після приведення даної особи до присяги її заносили до списків, які щороку публікувалися в офіційній пресі для загального відома[1].

6 травня 1874 р. створено Харківську раду в складі семи чоловік (І. О. Клопов (1835—1907), С. Ф. Морошкін (1844—1900), М. В. Жученко (1840—1880), О. М. Зайцев (1840—1904) та ін), її першим головою було обрано відомого адвоката Михайла Жученка.

Головою Ради тривалий час був Сергій Федорович Морошкін. Він народився у 1844 р. у сім'ї відомого професора Московського університету. Після закінчення в 1865 р. цього Університету С. Ф. Морошкін деякий час працював при московському архіві Міністерства юстиції, в канцелярії Московського Окружного Суду. У 1867 р. він був призначений товаришем прокурора в Харків, а згодом залишив службу і присвятив себе адвокатурі. Майже двадцять років він займався адвокатською діяльністю. Значну частину цього часу був головою Ради присяжних повірених Харківського округу. У 1887 р. міністр юстиції запропонував Сергію Федоровичу місце члена Харківської Судової палати. Сучасники С. Ф. Морошкіна підкреслювали його відданість громадському служінню, професії та відносили його до тих адвокатів, духовний облік яких прикрашав адвокатуру. «Мягкий и чрезвычайно деликатный в личных отношениях, настойчивый ревнитель и насадитель нравственных требований, которые должны быть предъявляемы адвокату в разных областях его работы, и упорный труженик по сословным делам и вопросам, Морошкин пользовался общим и безусловным уважением», — так характеризував його А. Ф. Коні у книзі «Отцы и дети судебной реформы», виданій у 1914 р. до 50-річчя Судових статутів.

У листі від 2 листопада 1884 р., адресованому іншим радам присяжних повірених, С. Ф. Морошкін повідомляв про зустріч присяжних у Полтаві та Харкові з міністром юстиції. Міністр поінформував

[1] Святоцький О. Д., Михеєнко М. М. Зазнач. праця. — С. 21—22.

їх про свої погляди на завдання захисту у кримінальних справах, наголосив, що не суди мають здійснювати нагляд за присяжними повіреними, а ради, подальше відкриття яких — захід загальнодержавний. Міністр дав позитивну характеристику діяльності харківської ради і окремих присяжних повірених, а також наголосив на необхідності подальшого поширення корпоративної організації на Київський, Одеський округи, з яких надійшли клопотання про відкриття там рад присяжних повірених.

В адвокатській діяльності виникають досить складні організаційні, професійні, етичні проблеми, і ради присяжних повірених починають відігравати важливу роль у їх розв'язанні. Формується дисциплінарна практика, розробляються певні правила здійснення професії, дається тлумачення понять, пов'язаних з професійною етикою. Наприклад, Харківська рада присяжних повірених в одній із своїх постанов зазначила, що громадське завдання адвокатури полягає у служінні правді і за суттю цього громадського служіння особа адвоката має бути такою, щоб кожне слово адвоката викликало довіру. Розглядаючи іншу дисциплінарну скаргу, Харківська Рада наголосила, що присяжний повірений зобов'язаний уникати дій у справі, які не відповідають гідності присяжного повіреного[1].

Спроби відкрити раду присяжних повірених у Києві були категорично відхилені владою. Згодом (1874 р.) їх створення призупинили з посиланням на те, що нібито створені ради не здійснили покладених на них завдань нагляду за гідністю і моральною чистотою в діях присяжних повірених. Лише через тридцять років знов розпочалося формування рад присяжних повірених. Організовано Київську та Одеську ради присяжних повірених. Першим головою ради присяжних повірених округу Київської судової палати став відомий на той час адвокат Олександр Гольденвейзер (1855—1915 рр.).

В Одесі рада присяжних повірених була відкрита у 1904 р., і очолив її О. Я. Пергамент. В одному з рішень ради записано, що, за ідеєю законодавця, стан присяжних повірених має являти собою найбільш вірне поручительство моральності, знання, чесності переконань при захисті осіб, що беруть участь у справі. З метою досягнення такого високого ідеалу засновано корпоративний нагляд, що слугує засобом встановлення і підтримання між повіреними відчуття правди, гідності та усвідомлення моральної відповідальності перед урядом і суспільством[2].

---

[1] Історія адвокатури України. — 2-ге вид. / відп. ред. Т. В. Варфоломеєва. — К. : СДМ — Студіо, 2002. — С. 7—8 (Серія «Адвокатура України».

[2] Там само. — С. 9.

Створення професійної адвокатури потребувало наявності висококваліфікованих фахівців-адвокатів, здатних надавати кваліфіковану юридичну допомогу і захищати в суді. Значна кількість осіб, які присвятили себе адвокатській професії, набувши відповідного досвіду, стали гідними адвокатами. Однак лише одиниці з них завдяки таланту і відданості професії змогли стати відомими адвокатами зі світовим іменем, з якими і сьогодні асоціюється адвокатура як така.

Одним із них був видатний судовий оратор, адвокат Федір Никифорович Плевако, якого сучасники прозвали «московським златоустом». До судової системи Російської імперії Плевако увійшов з перших днів проведення в життя прогресивних засад судової реформи 1864 року.

Народився Федір Никифорович Плевако 13 квітня 1842 р. Він був позашлюбним сином митного урядовця, що, втім, не завадило йому зробити успішну кар'єру. Після закінчення гімназії Плевако вступив до юридичного факультету Московського університету, після чого, одержавши ступінь кандидата права, став присяжним повіреним. Федір Никифорович брав участь у найвідоміших процесах того часу, в тому числі і політичних, зокрема у справі Морозівського страйку 1886 року. Але при цьому не гребував і захистом простих, як тоді казали, маленьких людей. Він блискуче виступав на цих процесах — анітрохи не гірше, ніж у гучних справах. Можна навести два найвідоміших приклади знаменитого красномовства Плевако. Одного разу він захищав немолодого священика, якого звинувачували в перелюбстві і крадіжці. Прокурор переконливо описав усю глибину падіння священнослужителя, що загрузнув у гріхах. Нарешті, із свого місця піднявся Плевако. Промова його була короткою: «Панове присяжні засідателі! Справа ясна. Прокурор у всьому, безумовно, правий. Усі ці злочини підсудний вчинив, і сам у них зізнався. Про що тут сперечатися? Але я звертаю вашу увагу ось на що. Перед вами сидить людина, яка тридцять років відпускала вам на сповіді ваші гріхи. Тепер він чекає цього від вас: чи відпустите ви йому його гріх?» Немає потреби уточнювати, що священика виправдали.

І ще одна історія. Суд розглядав справу старенької, почесної громадянки, яка вкрала чайник вартістю 30 копійок. Прокурор, знаючи, що захищати її буде Плевако, вирішив вибити ґрунт у нього з-під ніг і сам співчутливо описав присяжним важке життя підзахисної, що примусило її піти на такий крок. Прокурор навіть підкреслив, що злочинниця викликає жалість, а не обурення. Але, панове присяжні, приватна власність недоторканна, на цьому принципі ґрунтується суспільний устрій, так що, якщо ви виправдаєте цю бабцю, то вам і революціонерів тоді за логікою треба виправдати. Присяжні схваль-

но кивали головами, і тут свою промову почав Плевако: «Багато бід, багато випробувань довелося зазнати Росії за більш як тисячолітнє існування. Печеніги нищили її, половці, татари, поляки... Усе витерпіла, все подолала Росія, тільки міцніла і зростала від випробувань. Але тепер... Старенька вкрала старий чайник ціною в 30 копійок. Цього Росія вже, звичайно, не витримає, від цього вона загине незворотно...» Стареньку виправдали[1].

Ф. Н. Плевако був удостоєний дворянського титулу і одержав класний чин дійсного статського радника (чин IV класу, який, згідно з табелем про ранги, відповідав армійському званню генерал-майора), але залишався доступним кожній людині, він був народним адвокатом, самобутнім у всьому і завжди діяв так, як вважав за потрібне.

Серед відомих адвокатів були також Спасовіч і Арсеньєв у Петербурзі, Урусов у Москві. Вони проявили себе як обдаровані, професійні судові оратори.

Судова реформа 1864 року посідає провідне місце в історії адвокатури, виявившись найпрогресивнішою і найбільш послідовною, завдяки чому введені нею положення проіснували з невеликими змінами до 1917 р.

Така стабільність пояснюється тим, що суспільство сприйняло адвокатуру як інститут, необхідний для забезпечення реальної незалежності суду і підтримки принципів законності в ході судочинства — як цивільного, так і кримінального.

§ 4. Розвиток адвокатури у радянський період

Після Жовтневої революції і проголошення на території України радянської влади Народний секретаріат 4 січня 1918 р. прийняв постанову, якою було ліквідовано інститут присяжних і приватних повірених. У цій постанові зазначалося, що всі громадяни, які досягли 18 років, мали право бути захисниками в суді і на досудовому слідстві. Аналогічно вирішувалося питання про захист і в революційних трибуналах за Положенням, затвердженим 23 лютого 1918 р. 14 лютого 1919 р. Радою Народних Комісарів України вдруге було ліквідовано присяжну і приватну адвокатуру, яка була відновлена Центральною Радою. Затверджено «Тимчасове положення про народні суди і революційні трибунали УСРР», що передбачало створення колегій правозаступників у народних судах та революційних трибуналах.

---

[1] [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.peoples.ru/state/lawyers/plevako/.

У 1920 р. в Україні вже налічувалося понад 160 юридичних консультацій, в яких працювали 365 правозаступників. У 1921 р. кількість правозаступників збільшилася до 557 осіб.

Проголошення владою нової економічної політики зумовило широке залучення адвокатів до участі в розгляді цивільних справ. Тому на початку 1921 р. РНК УСРР видала постанову про розширення мережі юридичних консультацій.

У 1922 р. Народний Комісаріат юстиції України приступив до розробки положення про адвокатуру, і вже 7 березня 1922 р. колегія НКЮ схвалила проект Положення, а 2 жовтня 1922 р. Центральний Виконавчий Комітет України затвердив Положення про адвокатуру Української СРР[1].

У 1922 р. розпочався новий етап формування інституту адвокатури радянського періоду. 2 жовтня 1922 р. прийнято *Положення про адвокатуру*, яке визначило загальні засади організації та функції колегій захисників.

Положення визначало адвокатуру як самоврядну організацію, покликану надавати юридичну допомогу населенню. Відповідно до цього Положення були створені губернські колегії захисників у кримінальних і цивільних справах.

За загальним правилом, захисниками, в той час їх називали оборонцями, могли бути особи не менш як із дворічним практичним стажем роботи в органах юстиції. Як виняток дозволялося приймати осіб із теоретичною й практичною підготовкою, ступінь якої перевіряв НКЮ. Не могли бути захисниками особи судимі, а також ті, стосовно яких порушено кримінальну справу або які позбавлені виборчих прав. На членів колегії захисників було покладено обов'язок ведення кримінальних, цивільних і адміністративних справ, укладення угод і договорів, надання консультацій тощо[2]. Члени колегії не мали права обіймати посади в державних установах і на підприємствах. Виняток становили особи, які перебували на виборних державних посадах або займалися науково-викладацькою діяльністю.

Для обговорення загальних питань своєї діяльності, обрання президії й заслуховування її звіту, встановлення розміру відрахувань до фонду колегії та юридичної консультації президією або на вимогу не менш п'ятої частини членів колегії скликалися загальні збори колегії захисників губернії. На них обирали зі свого середовища президію колегії (від трьох до семи осіб), на яку покладалися: розгляд заяв про вступ у члени колегії, нагляд і контроль за виконанням захисни-

[1] Гловацький І. Ю. Зазнач. праця. — С. 42.
[2] Гловацький І. Ю. Зазнач. праця. — С. 42—43.

ками їхніх обов'язків та накладення дисциплінарних стягнень, призначення безплатного захисту і за таксою, організація юридичних консультацій тощо.

Положенням про адвокатуру було закріплено такий порядок оплати праці захисників:

а) підсудні у справах, у яких участь захисника була обов'язковою, а також особи, визнані спеціальною постановою народного суду незаможними, звільнялися від плати;

б) робітники державних і приватних підприємств, члени комнезамів, військовослужбовці, службовці державних установ і підприємств оплачували послуги захисників за таксою, встановленою НКЮ;

в) в інших випадках винагорода захисників визначалася за погодженням із заінтересованою стороною.

Захисники зі своєї винагороди вносили до фонду колегії певне процентне відрахування, що встановлювалося НКЮ. Крім членів колегії захисників до захисту допускалися близькі родичі обвинуваченого й потерпілого, уповноважені представники державних установ, підприємств, а також профспілкових і громадських організацій. Інші особи допускалися до захисту лише з особливого дозволу суду, в провадженні якого перебувала дана справа[1].

Слід зазначити, що більшість членів нових колегій була так званими буржуазними фахівцями, тобто такими, які отримали освіту при царському режимі. Цифри за 1923 рік свідчать, що приблизно 75% осіб, які вступили в колегії, отримали вищу юридичну освіту в царських навчальних закладах. Тому з часом партія почала вводити до складу колегій комуністів, намагаючись встановити, таким чином, контроль за діяльністю корпорації зсередини. Але багато прийнятих в адвокатуру комуністів були адвокатами тільки на папері і вступали в колегію тільки для того, щоб зайняти керівні пости.

Як підсумок до характеристики післяреволюційного етапу організації адвокатури в Україні необхідно додати, що затверджена нова організаційна структура адвокатури мала доволі широкі права самоврядування. Однак помітною була тенденція з боку НКЮ до посилення свого контролю за адвокатурою, що в подальшому призвело до її залежності від державної влади[2].

Перехід адвокатури України на колективні форми роботи був зумовлений як політичними, так і економічними причинами, зокрема появою в Україні нових методів господарювання у цей період, що, безумовно, потребувало зміни форм діяльності захисників.

---

[1] Святоцький О. Д., Михеєнко М. М. Зазнач. праця. — С. 30—31.

[2] Гловацький І. Ю. Зазнач. праця. — С. 43.

12 вересня 1928 р. колегія НКЮ УРСР прийняла *постанову «Про реорганізацію колегій захисників»*, якою було визнано доцільним перехід на колективні форми організації праці захисників. Причому постановою наголошувалося на добровільному характері прикріплення захисників до консультацій і ліквідації приватних кабінетів.

Згідно з постановою 1929 р. в Україні відбувалася реорганізація форм роботи членів колегії захисників, перехід на колективні форми, скасування приватної адвокатської практики[1].

Відповідно до цього 20 жовтня 1929 р. НКЮ УРСР затвердив *Положення про колективні форми роботи захисників окружних колегій*. У межах округу організовувався єдиний колектив захисників, куди входили всі члени колегії захисників даного округу. Юридична допомога надавалася тільки через консультації. Кожний член колегії захисників повинен був брати участь у роботі консультації на підставі правил внутрішнього трудового розпорядку. Захист у суді член колегії захисників міг здійснювати лише за ордером юридичної консультації або президії колегії. Члени колегії мали право працювати за сумісництвом юрисконсультами. Кошти колегії складалися як з прибутків юридичної консультації, так і з інших надходжень. Члени колегії захисників одержували заробітну плату в порядку, встановленому загальними зборами і затвердженому окружним судом.

За першими підсумками ліквідації приватної адвокатської практики й переходу колегій захисників на колективні форми праці вважалося, що ці заходи певною мірою себе виправдали.

Однак саме з цього моменту і аж до прийняття Закону України «Про адвокатуру» була встановлена монополія колегій адвокатів на надання юридичної допомоги[2].

Окремо слід спинитися на питанні оплати праці захисників після переходу на колективні форми роботи. Адже необхідно було знайти найдоцільніший варіант, який відповідав би новим методам діяльності захисників і стимулював їхню працю. До цього часу практика оплати праці захисників у республіці мала різні форми. Так, однією з перших була преміально-марочна система, за якою захисникові виплачувалася певна частина його заробітку, а решта, за винятком витрат на управлінський апарат, надходила до загального фонду, з якого кожному захисникові видавали певну суму залежно від кількості встановлених йому за кваліфікацією марок. При цьому не враховувалися кількість і якість праці захисника. Тому з 17 травня 1931 р.

---

[1] Святоцький О. Д., Михеєнко М. М. Зазнач. праця. — С. 37.

[2] Історія адвокатури України. — 2-ге вид. / відп. ред. Т. В. Варфоломеєва. — К. : СДМ — Студіо, 2002. — С. 23—24 (Серія «Адвокатура України»).

наказом НКЮ міжрайонним колегіям захисників була запропонована розрядно-пайова форма: захисникові присвоювався розряд, залежно від якого оплачувалася праця: 1-й розряд — 1 пай; 2-й — 1,5, 3-й — 2, 4-й — 2,5, 5-й — 3 паї. При цьому мінімум і максимум заробітної плати для кожної колегії встановлював НКЮ. Проте й така система не передбачала достатніх стимулів для підвищення кваліфікації, якості роботи захисників. У зв'язку з цим у грудні 1931 р. була запропонована 7-розрядна сітка, за якою співвідношення між нижчим і вищим розрядами встановлювалося в пропорції 1:3. Якщо затверджувалися нові оклади для захисників, то вони не мали бути нижчими від загального мінімуму зарплати. За певні показники роботи захисника встановлювалася додаткова зарплата. Та й ця форма оплати праці виявилася непридатною, оскільки поділ на розряди не мав відповідних критеріїв та обґрунтування.

Намагаючись урахувати невдалий досвід уже випробуваних форм оплати праці захисників, усунути виявлені недоліки, що стали їх результатом, з 26 квітня 1932 р. НКЮ УРСР запровадив систему госпрозрахунку, за якою кожна юридична консультація перетворювалася на госпрозрахункові бригади. У чому полягав зміст цієї системи? Юридичній консультації давався певний оперативний план, який розроблявся на матеріалах її минулої роботи, роботи суду, з урахуванням усієї кон'юнктури району (кількості населення тощо). Він обов'язково пов'язувався з планом роботи інших організацій юстиції району. На основі цього плану консультації давався фінансовий план, який передбачав контрольну цифру прибутків, тобто суму гонорарів за платну юридичну допомогу. А витратна частина йшла на утримання самої консультації, на масову роботу. При перевиконанні оперативного плану юридична консультація мала право на одержання приробітку. Для цього створювався фонд із залишків надходжень понад контрольну цифру. Розмір відрахувань у цей фонд бригадного приробітку встановлювався від 30 до 50% — залежно від ступеня перевиконання оперативного плану. За наявності заощадження у розрахунковій частині частка заощадженої суми — від 40 до 60%, залежно від відсотка заощадження до загальної суми витрат, — теж передавалася в преміальний фонд бригади. Він розподілявся між окремими членами бригади пропорційно їхній заробітній платі. Слід підкреслити, що ця система спричинила сильний спротив колегій захисників, які справедливо вважали адвокатську діяльність такою специфічною галуззю, яку ніяк не можна планувати. Між тим, система планування поглинула всі сфери суспільства, у тому числі й адвокатуру. Навіть на початку 90-х рр. робилися неодноразові спроби з боку державних органів встановлювати фінансові плани колегіям адвокатів, обклада-

ти їх податками та зборами, помилково прирівнюючи роботу адвокатів до різних побутових послуг, що надаються населенню[1].

Слід зазначити, що колегії адвокатів протягом багатьох років зазнавали різних перетворень, які дедалі більше підпорядковували адвокатуру державним органам, посилюючи адміністрування, контроль з боку держави[2].

Після прийняття Конституції СРСР 1936 року було розроблено нове *Положення про адвокатуру*, затверджене РНК СРСР 16 серпня 1939 р.

Нове Положення було моделлю для всіх подальших законів про адвокатуру. Відповідно до нього колегії адвокатів створювалися в межах краю, області, автономної та союзної республіки. Лише в тих республіках, де не було крайового (обласного) розподілу, вони організовувалися в межах союзної республіки.

У Положенні також зазначалося, що колегії адвокатів надають юридичну допомогу у вигляді порад, довідок, роз'яснень тощо, складають заяви, скарги та інші документи на прохання громадян, установ, організацій і підприємств, беруть участь у судових процесах як захисники обвинувачених, представники інтересів відповідачів та інших зацікавлених осіб.

Колегії адвокатів наділялись правами юридичних осіб. Тільки особи, які стали членами колегій адвокатів, могли займатися адвокатською діяльністю. Проте в окремих випадках та в порядку, визначеному інструкцією НКЮ СРСР, з дозволу народного комісара юстиції республіки до занять адвокатською діяльністю допускались особи, які не були членами колегій адвокатів. Така практика мала місце у віддалених місцевостях, де юридичні консультації не організовувалися з причин їх нерентабельності. У зв'язку з цим за рекомендаціями місцевих керівних організацій дозволялося займатись адвокатською діяльністю вчителям, лікарям та іншим представникам інтелігенції[3].

Членами колегії адвокатів могли бути особи, які мали вищу юридичну освіту і стаж практичної роботи у судових, прокурорських та інших органах юстиції не менше одного року; особи, які не мали юридичної освіти, але пропрацювали не менше трьох років на тих самих посадах. Особи, які закінчили юридичні навчальні заклади, але не мали стажу практичної роботи в судових, прокурор-

---

[1] Історія адвокатури України. — 2-ге вид. / відп. ред. Т. В. Варфоломеєва. — К. : СДМ — Студіо, 2002. — С. 25—26 (Серія «Адвокатура України»).

[2] Святоцький О. Д., Михеєнко М. М. Зазнач. праця. — С. 42.

[3] Там само. — С. 45.

ських та інших органах юстиції, приймалися до колегії адвокатів як стажисти.

Положення встановлювало порядок виключення з членів колегії адвокатів. Підставами до цього могли бути: вчинення злочинів, вчинків, що ганьблять звання адвоката, порушення правил внутрішнього трудового розпорядку колегії адвокатів. Рішення президії про виключення, а також про відмову в прийомі у члени колегії могли бути оскаржені народному комісару юстиції республіки, а його рішення — наркому юстиції СРСР, рішення якого було остаточним[1].

Члени колегії адвокатів не могли перебувати на службі в державних та громадських установах і підприємствах, за винятком осіб, які займали виборні посади у державних і громадських установах та організаціях, а також викладачів і наукових працівників.

Органами управління колегії були: загальні збори адвокатів, президія обласної, крайової та республіканської колегії адвокатів і ревізійна комісія.

Самостійність адвокатських колективів тепер вважалася «шкідливою» для суспільства, і їх передбачалося ліквідувати. Адвокатські послуги відтепер мали надаватися через місцеві юридичні консультації, адміністративно підлеглі президії колегії адвокатів. Президія наділялася правом визначати місцезнаходження і склад консультацій, а також призначати завідувачів, які звітували безпосередньо перед президією, а не перед членами консультацій, контролювали професійну діяльність адвокатів. Вони також розподіляли навантаження серед адвокатів і встановлювали розмір оплати, допоки не були визначені тверді тарифи.

Нагляд за діяльністю адвокатури з боку державних органів був переданий Наркомату юстиції СРСР, республіканським наркоматам юстиції та регіональним управлінням Наркомюсту. Крім здійснення наглядових функцій і ролі останньої інстанції при вирішенні питань складу і професійної дисципліни ці органи періодично видавали обов'язкові до виконання колегіями адвокатів директиви.

У Положенні були врегульовані і питання дисциплінарної відповідальності адвокатів. Встановлювався перелік дисциплінарних стягнень (зауваження, догана, сувора догана, відсторонення адвоката від роботи на строк до шести місяців, виключення із складу колегії адвокатів). Накладення дисциплінарного стягнення можна було оскаржити народному комісару юстиції республіки[2].

---

[1] Святоцький О. Д., Михеєнко М. М. Зазнач. праця. — С. 45—46.

[2] Там само. — С. 47.

У наступні десятиліття були прийняті нові закони про адвокатуру. На початку 60-х рр. загальносоюзне Положення про адвокатуру СРСР 1939 року було замінено республіканськими законами і положеннями.

У період з 1960 по 1962 рік союзні республіки, у тому числі і УРСР, приймають нові Положення про адвокатуру.

Відповідно до Закону про судоустрій УРСР Міністерством юстиції республіки був розроблений проект *Положення про адвокатуру*, яке Верховна Рада затвердила 25 вересня 1962 року.

Статтею 1 Положення колегії адвокатів визначалися як добровільні об'єднання осіб, що займаються адвокатською діяльністю, організаційною формою якої були лише юридичні консультації, тобто можливості займатися приватною практикою Положення не передбачало.

Завдання адвокатури, організаційна побудова обласних колегій адвокатів і юридичних консультацій в цілому змін не зазнали. Але новим у республіканському Положенні, порівняно із союзним Положенням про адвокатуру 1939 року, було те, що значно посилювалася роль місцевих рад депутатів трудящих у керівництві діяльністю адвокатури. Таким чином, не тільки Міністерство юстиції, а й ради прагнули здійснювати організацію, керівництво і контроль за діяльністю колегій адвокатів[1]. Наприклад, кожний факт прийому в члени колегії адвокатів президія колегії доводила до відома у семиденний строк виконавчого комітету обласної ради депутатів трудящих, яка мала право протягом місяця з дня повідомлення про прийом нового члена колегії адвокатів відвести кандидатуру прийнятого. Право виключення з колегії адвокатів надавалося президіям колегії, виконкомам обласних рад депутатів трудящих і Міністру юстиції України.

Положення надавало право займатися адвокатською діяльністю тільки членам колегії. Цей порядок, а також право, надане загальним зборам колегій, щодо встановлення чисельності колегій, деякою мірою обмежили можливості багатьох кваліфікованих юристів стати адвокатами.

Організаційна структура колегії адвокатів залишалася без змін. Найвищим органом управління колегією були загальні збори її членів, права яких значно розширили. До їх компетенції віднесли також встановлення чисельності адвокатів колегії, прийняття рішень щодо роботи колегії та розгляд будь-яких інших питань, пов'язаних з її діяльністю. Крім того було закріплено право загальних зборів скасовувати постанови президії у випадку їх невідповідності Закону або Положенню про адвокатуру.

---

[1] Святоцький О. Д., Михеєнко М. М. Зазнач. праця. — С. 57.

У діяльності виконавчих органів колегії адвокатів — президії та ревізійної комісії — в основному змін не відбулося. Зокрема, президія повинна була вивчати, узагальнювати й поширювати позитивний досвід роботи юридичних консультацій і адвокатів, вивчати й узагальнювати причини злочинних проявів та інших порушень законності і на основі цього вносити відповідні пропозиції у державні та громадські організації[1].

Положення вперше регламентувало компетенцію голови президії колегії адвокатів. Знову було закріплено положення про те, що вся різнобічна практична діяльність адвокатів здійснюється через юридичні консультації на чолі із завідуючим.

Новим у Положенні про адвокатуру Української РСР було те, що вводився розділ про права та обов'язки адвокатів. Кожен адвокат мав право обирати та бути обраним до складу органів колегії адвокатів, брати участь в обговоренні питань, пов'язаних з діяльністю колегії, користуватися допомогою по тимчасовій непрацездатності, а також мав право на пенсійне забезпечення на загальних засадах. Зберігалося правило, згідно з яким члени колегії адвокатів не могли перебувати на службі в державних і громадських установах, організаціях і на підприємствах. Виняток становили адвокати, які займалися педагогічною чи науковою діяльністю.

На адвоката покладався обов'язок використовувати вказані у законі засоби та способи захисту прав і законних інтересів громадян, підприємств, організацій, колгоспів, що звернулися до нього за юридичною допомогою. Адвокат був зобов'язаний не розголошувати відомості, повідомлені йому довірителем у зв'язку з наданням юридичної допомоги у даній справі. Тому адвокат не міг бути допитаний як свідок про обставини, що стали йому відомі у зв'язку з виконанням обов'язку захисника у даній справі. Йому заборонялося відмовлятися від прийнятого на себе захисту обвинуваченого[2].

Окремі розділи Положення про адвокатуру УРСР закріпили заходи заохочення й дисциплінарну відповідальність адвокатів.

Праця адвоката оплачувалася з коштів, що надходили до юридичної консультації від громадян, підприємств, організацій і колгоспів за надання їм юридичної допомоги.

У Положенні зазначалося, що кошти колегії адвокатів утворювалися із сум, які відраховувалися юридичними консультаціями від плати за надання юридичної допомоги та інших надходжень. Розмір

---

[1] Історія адвокатури України. — 2-ге вид. / відп. ред. Т. В. Варфоломеєва. — К. : СДМ — Студіо, 2002. — С. 43—44 (Серія «Адвокатура України»).

[2] Святоцький О. Д., Михеєнко М. М. Зазнач. праця. — С. 58—59.

відрахувань встановлювався загальними зборами членів колегії адвокатів, але не міг перевищувати 30% суми гонорару адвоката, що надходив до юридичної консультації[1].

Слід зазначити, що, попри всі намагання збільшити вплив державних органів на адвокатуру, адвокатам все-таки вдавалося зберегти певну відомчу автономію. Вони не стали придатком бюрократичної ієрархії радянської держави, залишившись, принаймні формально, самоврядною корпорацією.

У 1977 р., вперше в історії радянської адвокатури, її правове становище було закріплено у Конституції СРСР (ст. 161). У 1979 р. прийнято *Закон «Про адвокатуру в СРСР»*. Цим Законом регулювалися питання організації та діяльності адвокатури в загальносоюзному масштабі. У межах кожної союзної республіки діяло своє положення про адвокатуру. *Положення про адвокатуру УРСР* було прийнято 1 жовтня 1980 р.

Організаційно адвокатура була побудована по колегіях. Відповідно до Положення про адвокатуру «колегії адвокатів є добровільними об'єднаннями осіб, що займаються адвокатською діяльністю». Це означало, що адвокатура являла собою децентралізовану систему самоврядних громадських організацій — *колегій адвокатів*.

Основним завданням адвокатури було надання юридичної допомоги громадянам і організаціям. Існують різні види такої допомоги. Однак у жодному разі надання правових порад, складання різноманітних юридичних документів та інші види юридичної допомоги не можна ототожнювати з обслуговуванням, з послугами, тому що під наданням послуг мається на увазі відповідна виробничо-господарська діяльність із задоволення матеріальних та інших потреб населення. Стосовно ж адвокатури ні про яку виробничу діяльність не йдеться, а названі дії адвокатів спрямовані на сприяння громадянам і організаціям у здійсненні ними своїх прав і захисті своїх інтересів.

Колегії адвокатів створювалися за заявою групи засновників — громадян або юридичних осіб. Пропозиція про утворення колегії адвокатів направлялася до Міністерства юстиції України, яке у разі згоди подавало її у виконавчий комітет для затвердження і реєстрації. Колегії адвокатів були юридичними особами.

Колегії адвокатів в Україні формувалися за територіальним принципом, який існував і до цього, створювалися також обласні та Київська міська колегії адвокатів. У 1980 р. в Україні діяли 25 обласних і одна міська колегії адвокатів, які налічували 4186 членів. Крім того

[1] Історія адвокатури України. — 2-ге вид. / відп. ред. Т. В. Варфоломеєва. — К. : СДМ — Студіо, 2002. — С. 44 (Серія «Адвокатура України»).

у законодавстві передбачалось, що за згодою Міністерства юстиції можуть діяти міжтериторіальні та інші колегії (наприклад Ін'юрколегія). Але ця норма мала декларативний характер. У деяких регіонах республіки робилися спроби відкрити «паралельні» колегії адвокатів, але Міністерство юстиції не давало на це згоди, і лише на початку 90-х рр. було створено ще одну колегію в Київській області поряд з існуючою[1].

Положення про адвокатуру УРСР залишило без змін структуру органів колегії адвокатів, встановивши, що вищим органом колегії є загальні збори конференція членів колегії, її виконавчим органом — президія, контрольно-ревізійним органом — ревізійна комісія.

Загальні збори колегії скликалися не рідше одного разу на рік. Усі питання на загальних зборах вирішувалися більшістю голосів адвокатів, які брали участь у голосуванні. Загальні збори мали повноваження: обирати президію колегії та ревізійну комісію, заслуховувати щороку звіти про їх діяльність, встановлювати чисельний склад, штати, кошторис доходів і витрат колегії, затверджувати й узгоджувати з профспілковим органом правила внутрішнього трудового розпорядку колегії, визначати порядок оплати праці.

Загальним зборам належало також право дострокового відкликання членів президії та ревізійної комісії.

Президія колегії адвокатів обиралася загальними зборами членів колегії таємним голосуванням. Президія відкритим голосуванням обирала зі свого складу голову президії і одного або декількох його заступників.

Президія колегії адвокатів: скликала загальні збори колегії, організовувала юридичні консультації та керувала їх діяльністю, проводила перевірки роботи юридичних консультацій і окремих адвокатів, призначала та звільняла з роботи завідуючих юридичними консультаціями, приймала та відраховувала з членів колегії і зі складу стажистів, організовувала проходження стажування, розподіляла адвокатів по юридичних консультаціях, затверджувала штати і кошториси юридичних консультацій, застосовувала заходи заохочення, розглядала справи про дисциплінарну відповідальність членів колегії, здійснювала контроль за дотриманням порядку оплати юридичної допомоги, розпоряджалася засобами колегії відповідно до кошторису, представляла колегію в державних і громадських організаціях, вела статистичну роботу і фінансову звітність і представляла її разом з повідомленнями про діяльність колегії органам влади.

---

[1] Історія адвокатури України. — 2-ге вид. / відп. ред. Т. В. Варфоломеєва. — К. : СДМ — Студіо, 2002. — С. 51 (Серія «Адвокатура України»).

Ревізійна комісія перевіряла фінансово-господарську діяльність президії колегії та юридичних консультацій, а також здійснювала контроль за порядком і строками вирішення пропозицій, заяв і скарг.

Ревізійна комісія не наділялася правами виконавчого органу. Всі свої зауваження, пропозиції та висновки вона адресувала президії чи загальним зборам, які повинні були вжити заходів щодо усунення виявлених недоліків. Ревізійна комісія була підзвітна вищому органу колегії і тільки йому подавала звіт про свою діяльність.

Для організації роботи адвокатів з надання юридичної допомоги президіями колегій адвокатів у містах та інших населених пунктах створювалися *юридичні консультації*, що мали поточний рахунок у Держбанку або в ощадкасі, печатку і штамп із позначенням свого найменування і належності до відповідної колегії адвокатів. Юридична консультація являє собою основну робочу ланку адвокатури, де ведеться прийом громадян, видаються довідки і даються роз'яснення з питань права, складаються заяви, скарги та інші документи правового характеру. Як офіційний орган колегії адвокатів вона має право запиту різних довідок, характеристик, паперів у справах, що ведуть адвокати консультацій. Різні посадові особи та організації на вимогу консультації зобов'язані надати відповідні матеріали.

З метою зміцнення кадрів адвокатури і підвищення якості їх праці у Положенні передбачалися більш високі вимоги до осіб, які приймаються до колегії адвокатів. Так, відповідно до статті 15 Положення у члени колегії приймалися громадяни, які мали вищу юридичну освіту і стаж роботи за спеціальністю юриста не менше двох років.

Новим було також правило, згідно з яким прийом у члени колегії адвокатів вказаних осіб міг бути зумовлений проходженням іспитового строку тривалістю до трьох місяців, і якщо результат випробування виявлявся незадовільним, то президія колегії виносила рішення про відрахування.

Випускники юридичних вузів, які не мали дворічного стажу практичної роботи за спеціальністю юриста, або за недостатності такого стажу приймалися до колегії лише після успішного проходження стажування строком від шести місяців до одного року. Керівництво роботою стажистів і контроль за їх підготовкою до самостійної діяльності здійснювала президія колегії адвокатів.

Положення конкретизувало і розширило перелік прав і обов'язків адвокатів при наданні ними юридичної допомоги громадянам і організаціям. Права членів колегії адвокатів, які встановлювалися в статті 18 Положення, можна поділити на дві групи. Одна група прав, яка випливала з членства у колегії, стосувалася відносин адво-

катів із самою колегією, її окремими ланками і органами. Зокрема, адвокати мали право обирати і бути обраними в органи колегії, контролювати роботу виборних органів шляхом участі в їх засіданнях, ставити перед органами колегії питання, які стосуються її діяльності, вносити пропозиції щодо поліпшення її роботи, брати участь у засіданні органів колегії і на зборах в юридичних консультаціях і вимагати відповіді по суті поставлених запитань. Будь-який адвокат, присутній на засіданні органів колегії, був вправі ставити питання і висловлювати свою думку по суті справи, що розглядалася. Адвокати мали право брати особисту участь у всіх обговореннях їх поведінки на засіданнях органів колегії і на зборах в юридичних консультаціях. Член колегії був вправі знати, що саме є предметом обговорення, і давати свої пояснення. Крім того адвокат мав право за власним бажанням вийти зі складу членів колегії.

Іншу частину прав, що передбачалися статтею 18 Положення і яка випливала з членства в колегії, адвокат отримував, вступаючи у взаємовідносини з державними і громадськими органами, з громадянами та іншими суб'єктами. Так, він міг представляти осіб, які звернулися за юридичною допомогою, в усіх державних і громадських організаціях, до компетенції яких входило вирішення відповідних питань. Це право звільняло адвоката від необхідності виконувати свої професійні обов'язки лише в одній місцевості, а також дозволяло громадянам звертатися за юридичною допомогою до будь-якої консультації. Крім того член колегії мав право запитувати через юридичну консультацію довідки, характеристики та інші документи, необхідні у зв'язку з наданням юридичної допомоги. Даному праву адвокатів відповідав обов'язок державних і громадських організацій видавати ці документи або їх копії в установленому порядку[1].

Положення про адвокатуру в УРСР підкреслювало, що адвокат зобов'язаний у своїй діяльності точно і неухильно додержувати вимоги чинного законодавства, використовувати всі передбачені законом засоби і способи захисту прав і законних інтересів громадян і організацій, які звернулися до нього за юридичною допомогою.

Положення закріплювало перелік випадків, коли адвокат не вправі приймати доручення по наданню юридичної допомоги. За наявності таких обставин адвокат мав відмовитися від здійснення функцій захисника. З тих самих підстав він усувався від здійснення останніх на попередньому слідстві постановою слідчого або прокурора, а в суді — ухвалою суду. Рішення про усунення необхідно було мотивувати і забезпечити особі можливість отримати юридичну допомогу

[1] Святоцький О. Д., Михеєнко М. М. Зазнач. праця. — С. 63—65.

від іншого адвоката. Дана норма Положення була покликана убезпечити інтереси осіб, яким надається юридична допомога, і правосуддя від небажаного впливу.

Адвокат також не мав права розголошувати відомості, повідомлені йому довірителем у зв'язку з наданням юридичної допомоги. Збереження дорученої таємниці клієнта є професійним, моральним обов'язком адвоката. Необхідність цієї норми зумовлена зацікавленістю суспільства і держави у належному здійсненні юридичної допомоги, що неможливо без довіри до адвокатів з боку осіб, які звертаються до них за юридичною допомогою.

Положення про адвокатуру досить лаконічно встановлювало заходи дисциплінарного стягнення, порядок накладання, зняття і оскарження стягнень. Порушити справу про дисциплінарну відповідальність адвоката могли вищий орган колегії, її президія, а також голова президії. Але застосувати дисциплінарне стягнення вправі була лише президія колегії[1].

Постанова про накладення дисциплінарного стягнення оскаржувалася до загальних зборів у місячний строк з дня вручення адвокату її копії. Якщо така постанова була винесена президією колегії з порушенням чинного законодавства, то вона могла бути оскаржена і міністру юстиції республіки. Проте останній не вправі був змінювати чи скасовувати постанову президії колегії. Він мав право лише припинити дію рішення і передати питання про дисциплінарну відповідальність органу колегії для нового обговорення.

Згідно зі статтею 24 даного Положення робота адвокатів оплачувалася з коштів, які надходили до юридичної консультації від громадян і організацій за надану їм юридичну допомогу.

Певні зміни в оплаті праці адвокатів були внесені Положенням про оплату праці адвокатів від 25 квітня 1975 р. і Інструкцією про оплату юридичної допомоги, що надавалася адвокатами громадянам, підприємствам, установам і організаціям, від 4 серпня 1977 р.

Деякі види юридичної допомоги надавалися адвокатами безкоштовно — відповідні випадки перелічувалися у Положенні про адвокатуру. Крім того республіканське Положення надавало право завідуючому юридичною консультацією, президії колегії, а також органу попереднього слідства, прокурору і суду, в провадженні яких перебувала справа, звільняти громадян повністю або частково від оплати юридичної допомоги виходячи з їх майнового становища.

Положення про адвокатуру встановлювало взаємовідносини адвокатури з державними і громадськими організаціями. Згідно з ним

---

[1] Святоцький О. Д., Михеєнко М. М. Зазнач. праця. — С. 66.

керівництво колегіями адвокатів повинні були здійснювати ради народних депутатів та їх виконавчі й розпорядчі органи відповідно до законодавства, яке визначало їх компетенцію, як безпосередньо, так і через республіканське Міністерство юстиції і відділи юстиції виконкомів обласних, Київської міської ради народних депутатів[1].

Слід зазначити, що за Законом СРСР «Про адвокатуру в СРСР» 1979 року і Положенням про адвокатуру УРСР 1980 року адвокатура в той час була певною мірою закритою та в організаційному плані ускладненою інституцією, вступ до якої на правах членства був непростим, тривалим і дуже заформалізованим.

Що стосується здійснення *організаційної форми роботи адвокатури*, то вона на той час реалізовувалася як вид адвокатської діяльності через роботу юридичних консультацій, які могли існувати лише в межах відповідної колегії фактично в статусі структурного підрозділу цієї колегії. При цьому завідувач юридичної консультації діяв відповідно до довіреності президії відповідної колегії адвокатів, матеріально забезпечуючи останню коштами у розмірі 30%, які в обов'язковому порядку відраховувалися до фонду відповідної колегії адвокатів кожною юридичною консультацією. Таке правове становище юридичних консультацій не дозволяло їм здійснювати надання правової допомоги самостійно у статусі юридичної особи та спричиняло організаційні та матеріальні складнощі в роботі адвокатів. Крім того недостатніми були як гарантії адвокатської діяльності, так і гарантії захисту прав і свобод людини, що, безумовно, потребувало реформування, перша спроба здійснення якого відбулася в наступні роки.

§ 5. Розвиток демократичних засад організації адвокатури України

На рубежі 80—90-х рр. XX ст. в Україні сталися епохальні історичні події. В умовах глибокої соціально-економічної та політичної кризи в республіці розпочався і набув подальшого розвитку процес руйнування тоталітарної більшовицької системи і демократизації соціально-економічного та державно-правового ладу[2]. Цей процес став однією з передумов реформування всієї правової системи країни шляхом побудови її на демократичних принципах, що потребувало не лише зовнішньої зміни законодавства, а й побудови його на прин-

---

[1] Святоцький О. Д., Михеєнко М. М. Зазнач. праця. — С. 67—68.

[2] Історія держави і права України : підручник : у 2 т. / за ред. В. Я. Тація, А. Й. Рогожина ; кол. авт. : В. Г. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький та ін. — К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2000. — Т. 2. — С. 519.

ципово інших засадах. Законодавство про адвокатуру мало стати таким, що найбільш повно віддзеркалює гуманістичні ідеї, сприяє забезпеченню прав і свобод людини.

Спочатку у галузеві законодавства були внесені істотні зміни, згідно з якими права адвоката значно розширювалися порівняно з попередніми актами, що, в свою чергу, сприяло гарантуванню прав людини, а 19 грудня 1992 р. прийнято Закон України «Про адвокатуру».

13 листопада 1989 р. Верховною Радою СРСР були прийняті нові Основи законодавства Союзу РСР і союзних республік про судоустрій, відповідно до яких значно розширювалася сфера діяльності захисника у кримінальному процесі. Згідно зі статтею 14 Основ підозрюваному, обвинуваченому й підсудному гарантувалося право на захист, яке забезпечувалося шляхом участі захисника з моменту затримання, арешту чи пред'явлення обвинувачення. Як відомо, раніше захисник допускався до участі у справі лише з моменту повідомлення обвинуваченого про закінчення попереднього слідства та пред'явлення йому всіх матеріалів справи для ознайомлення.

Згідно з Основами законодавства про судоустрій були внесені зміни й доповнення до Основ кримінального судочинства Союзу РСР і союзних республік, які конкретизували участь захисника на стадії попереднього слідства та в суді. Зокрема, встановлювалося, що захисник допускається до участі у всіх справах з моменту пред'явлення обвинувачення, а у випадках затримання особи, яка підозрювалася у вчиненні злочину, або застосування до неї запобіжного заходу у вигляді взяття під варту до пред'явлення обвинувачення — з моменту оголошення їй протоколу затримання або постанови про застосування цього запобіжного заходу, але не пізніше 24 годин з моменту затримання. Якщо у цей строк обраний підозрюваним або обвинуваченим захисник з'явитися не може, їм пропонувалося запросити іншого захисника або забезпечувався захисник через юридичну консультацію.

Захисник став брати участь у дізнанні, попередньому слідстві й у судовому розгляді. Тепер не тільки у справах неповнолітніх та осіб, які через фізичні та психічні вади не могли самі здійснювати своє право на захист, а й осіб, котрі не володіли мовою, якою ведеться судочинство, захисник обов'язково брав участь з моменту пред'явлення обвинувачення або затримання особи, яка підозрювалася у вчиненні злочину або до якої було застосовано запобіжний захід у вигляді взяття під варту до пред'явлення обвинувачення.

Обов'язкова участь захисника у справах про злочини, за які могла бути призначена смертна кара, передбачалася з більш раннього моменту — з пред'явлення обвинувачення.

Встановлювалося, як і раніше, що захисниками можуть бути не лише адвокати, а й представники професійних спілок та інших громадських організацій, але тепер вони допускалися тільки у справах членів цих організацій. Захисниками могли виступати й інші особи, яким таке право надавалося законодавством.

У цей період поширилася практика допуску до участі в судовому розгляді членів правових кооперативів, які створювалися повсюдно.

З 1991 року відповідно до *Закону України «Про підприємництво»* допускається здійснення юридичної практики за ліцензією, яка видається Міністерством юстиції особам, котрі мають юридичну освіту[1].

З того часу не існувало монополії колегій адвокатів на правове обслуговування громадян. Паралельно з адвокатами стали практикувати й інші юристи, надаючи ті ж самі види юридичної допомоги, що й члени колегій адвокатів.

Треба зауважити, що, оскільки законодавством не заборонялося одержання адвокатами ліцензій на право заняття юридичною практикою (на відміну, наприклад, від прокурора, нотаріуса та ін.), деякі з них отримали такі ліцензії і займалися правовим забезпеченням зовнішньоекономічної діяльності, надавали юридичну допомогу підприємцям, спільним підприємствам, новим структурам, що народжувались у зв'язку з впровадженням ринкових відносин.

Деякі президії колегій адвокатів вносили пропозиції заборонити одержання ліцензій адвокатами, тому що вбачали послаблення самих колегій через таку практику[2]. Однак попри всі пропозиції заборони такий порядок діяв певний період часу.

Важливим було положення, згідно з яким підозрюваний, обвинувачений, підсудний мали забезпечуватись допомогою адвоката для здійснення захисту. В передбаченому законодавством порядку вони могли бути звільнені цілком або частково від оплати юридичної допомоги за рахунок держави.

15 листопада 1991 р. Кабінет Міністрів України прийняв спеціальну постанову «Про порядок оплати праці адвокатів по наданню юридичної допомоги у кримінальних справах», а Міністерство юстиції України та Міністерство фінансів України розробили Положення про порядок оплати праці адвокатів за надання юридичної допомоги громадянам у кримінальних справах, затверджене 27 листопада 1991 р. Крім того існувала низка інших положень та інструкцій, якими був закріплений основний принцип оплати юридичної допо-

---

[1] Святоцький О. Д., Михеєнко М. М. Зазнач. праця. — С. 69—71.

[2] Історія адвокатури України. — 2-ге вид. / відп. ред. Т. В. Варфоломеєва. — К. : СДМ — Студіо, 2002. — С. 55—56 (Серія «Адвокатура України»).

моги — погодження між адвокатом і особою, яка звернулася по правову допомогу.

Слід зазначити також, що обов'язком захисника було використання всіх передбачених у законі засобів та способів захисту з метою виявлення обставин, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого або підсудного, пом'якшують їхню відповідальність. Для цього з моменту допуску до участі в справі захисникові надаються конкретні права. Однак встановлювалися й деякі обмеження, яких раніше не було. Наприклад, побачення з підозрюваним або обвинуваченим захисник мав тільки після першого їх допиту; перелічувалися документи, з якими захисник мав право ознайомлюватися з моменту допуску[1].

У зв'язку з переходом економіки республіки на ринкові відносини та введенням різноманітних форм власності змінюються й форми юридичної допомоги підприємствам, організаціям, об'єднанням та окремим особам. Практикується складання адвокатами проектів статутів, положень, договорів тощо. Особлива увага приділяється наданню юридичної допомоги малим і спільним підприємствам як за договорами, так і за разовими дорученнями. Певний досвід такої роботи набуто у Київській, Харківській та Одеській обласних колегіях адвокатів, де створені й успішно діють спеціалізовані юридичні консультації з питань правового забезпечення господарської діяльності підприємств[2].

Особливо гострою стала проблема організаційного оформлення адвокатури, що нарешті вирішило б питання її незалежності. Крім того постало питання про можливість створення об'єднань адвокатів, які могли б представляти їх інтереси у державних органах і громадських організаціях, захищати їх соціальні та професійні права. Усе вищевикладене свідчить про те, що це були лише перші кроки реформування адвокатури, а в цілому вона потребувала більш значних змін.

Організаційне оформлення української адвокатури, її незалежне від державних структур існування почалося у вересні 1990 р. на установчому з'їзді (21—22 вересня), який прийняв рішення про створення *Спілки адвокатів України* — добровільної, громадської, незалежної, самоврядної організації. Метою Спілки за її статутом є об'єднання зусиль адвокатів у розбудові демократичної правової держави, поліпшення юридичної допомоги, що надається громадянам, уста-

---

[1] Святоцький О. Д., Михеєнко М. М. Зазнач. праця. — С. 71.

[2] Історія адвокатури України. — 2-ге вид. / відп. ред. Т. В. Варфоломеєва. — К. : СДМ — Студіо, 2002. — С. 59 (Серія «Адвокатура України»).

новам, організаціям (у тому числі іноземним фізичним і юридичним особам), підвищення ролі та авторитету адвокатури в суспільстві, сприяння розвитку індивідуальної адвокатської практики, а також набуттю адвокатурою повної самостійності й самоврядування, захист прав і законних інтересів членів Спілки, турбота про історичні традиції української адвокатури, розвиток і поглиблення міжнародних зв'язків тощо.

Статутом Спілки, затвердженим її установчим з'їздом 22 вересня 1990 р. (зі змінами, внесеними пізніше позачерговим з'їздом 16 січня 1993 р.), передбачені завдання Спілки, форми її діяльності, структура, джерела формування коштів і майна тощо. Детально регламентуються питання членства, яке може бути як індивідуальним, так і колективним, права і обов'язки членів. Керівними органами Спілки є з'їзд, конференція, правління, ревізійна комісія. Керують Спілкою президент і троє віце-президентів.

В областях та в Автономній Республіці Крим створені відділення Спілки. Її почесними членами є адвокати з США, Канади, Аргентини, Польщі, Болгарії[1].

Спілка адвокатів України була одним із головних ініціаторів розробки проекту нового Закону України «Про адвокатуру». Закон України «Про адвокатуру» розроблявся зусиллями цілої низки науковців і практиків (Т. В. Варфоломеєва, Л. І. Каган, М. М. Михеєнко та ін.). У Законі передбачалась видача адвокатського свідоцтва про право на зайняття адвокатською діяльністю, складання адвокатського іспиту та присяги адвоката, індивідуальна адвокатська практика, самостійний вибір адвокатом організаційної форми професійної діяльності, створення кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури, значно розширювалися професійні права, встановлювалися вкрай важливі гарантії незалежності адвоката, зокрема, заборонялися прослуховування телефонів адвоката, застосування інших форм спостереження за ним, заборонявся огляд будь-ким адвокатських документів. Важливо, що встановлювався перелік документів та інформації, яка становила адвокатську таємницю.

Прийняття 19 грудня 1992 р. Закону України «Про адвокатуру» сприяло подальшому демократичному розвитку української адвокатури, забезпечило право на доступ до адвокатської професії широкої верстви кваліфікованих юристів, встановило гарантії здійснення адвокатської діяльності, розширивши професійні права адвокатів, їхні обов'язки та відповідальність, тим самим наблизивши діяльність

[1] Святоцький О. Д. Адвокатура: історія і сучасність / О. Д. Святоцький, В. В. Медведчук. — К. : Ін Юре, 1997. — С. 234.

української адвокатури до світових стандартів. Хоча, на жаль, при прийнятті цього Закону не одержали підтримки багато прогресивних положень, які могли б унеможливити ряд проблем, що виникли у процесі реалізації цього Закону на практиці.

Серед основних проблем адвокатури, що потребували негайного вирішення, слід виділити такі:

- відсутність незалежної самоврядної професійної адвокатури, що перешкоджає розвитку адвокатури в Україні;
- поступове законодавче звуження обсягу професійних прав адвокатів і відсутність реальних гарантій адвокатської діяльності;
- несприятлива система оподаткування і як наслідок — існування паралельно з адвокатурою підприємницької юридичної діяльності;
- недосконалий механізм призначення адвоката захисником у кримінальному процесі та мізерна оплата його допомоги з державного бюджету України;
- відсутність джерела достовірної інформації про чисельність та персональний склад осіб, які здійснюють адвокатську діяльність;
- відсутність дієвого механізму підвищення кваліфікації адвокатів[1].

За час, що минув з моменту прийняття Закону України «Про адвокатуру», вже напрацьований значний досвід діяльності адвокатури, з урахуванням якого постала необхідність у доопрацюванні окремих норм чинного Закону про адвокатуру та на його підставі реформуванні адвокатської діяльності в Україні.

Згодом підготовлено декілька *законопроектів про адвокатуру*. Вони, зокрема, були підготовлені народними депутатами М. Маркуш, В. Демьохіним та Ю. Кармазіним (реєстраційний № 7051), С. Головатим, С. Соболевим, В. Стретовичем та В. Мусіякою (реєстраційний № 7051-1), М. Онищуком та С. Слабенко (реєстраційний № 7051-2). У кожному із цих законопроектів запропоновані різні шляхи розвитку адвокатури.

Протягом декількох років точилася постійна дискусія як стосовно концептуальних питань, так і щодо кожної статті законопроектів. Буквально кожна пропозиція, кожна аргументація викликали хвилю емоцій. Прихильники протилежних точок зору намагалися віднайти золоту середину — точку зору, яка була б єдино вірною у конкретній ситуації. Справа в тому, що, працюючи над законопроектами, всі гостро відчували свою історичну місію і особливу відповідальність

---

[1] Звіт Міністра юстиції України з приводу 100 днів перебування на посаді [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.minjust.gov.ua/.

перед прийдешніми поколіннями, оскільки створювали та вдосконалювали міцні нормативні засади ефективного функціонування правозахисної інституції незалежної України з урахуванням євроінтеграційних тенденцій розвитку правової системи держави. Тут велися й суто теоретичні дискусії між представниками різних наукових течій, і дебати між практиками. Нарешті, 5 липня 2012 р. було прийнято Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», яким розпочато новий етап розвитку адвокатури України.

Практикум

Контрольні питання та завдання

1. У чому полягає зміст права на отримання правової допомоги?
2. Визначте соціально-економічні чинники формування та розвитку зародків адвокатури у Греції та Римі?
3. Чим відрізнялись адвокатура Риму за часів республіки та адвокатура за часів імперії?
4. Охарактеризуйте організацію правозахисної діяльності на Україні до Судової реформи 1864 року.
5. У чому полягає співвідношення правових статусів присяжних і приватних повіренних?
6. Дайте загальну характеристику етапів розвитку радянської адвокатури.
7. Визначте основні прогресивні положення Закону України «Про адвокатуру».
8. Визначте чинники, які обумовили прийняття нового Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність».

Контрольні тести

1. На нижчих стадіях розвитку людського суспільства:
   А) правозаступництво було невіддільне від судового представництва;
   Б) поняття представництва не існувало;
   В) правозаступництво було відокремлено від представництва.
2. У стародавні часи більшість адвокатів була:
   А) ораторами;
   Б) правозаступниками;
   В) священнослужителями.
3. У добу середньовіччя найдовший строк підготовки до адвокатської діяльності передбачався:
   А) в Німеччині;
   Б) у Франції;
   В) в Англії.

4. Основних рис адвокатура почала набувати:
   А) з XII ст.;
   Б) з XIX ст.;
   В) з XVI ст.
5. Розвиток світової адвокатури почався:
   А) з грецької адвокатури;
   Б) з китайської адвокатури;
   В) з римської адвокатури.
6. Вважають, що українській адвокатурі передувало:
   А) судове представництво;
   Б) правозаступництво;
   В) ораторство.
7. Професійна адвокатура в Україні сформувалася за часів:
   А) звичаєвого права;
   Б) польсько-литовської доби;
   В) Гетьманщини.
8. За польсько-литовської доби захисників не називали:
   А) речниками;
   Б) адвокатами;
   В) прокураторами.
9. За часів польсько-литовського панування діяльність адвокатури в Україні регулювалася:
   А) «Правами, по которым судится малороссийский народ»;
   Б) Біблією;
   В) Литовськими статутами.
10. Кодифікація українського права закінчилася кодексом «Права, по которым судится малороссийский народ»:
   А) 1743 року;
   Б) 1843 року;
   В) 1643 року.
11. За часів Гетьманщини, згідно із загальним правилом, адвокатами могли бути:
   А) повнолітні чоловіки та жінки;
   Б) духовні особи;
   В) тільки повнолітні чоловіки.
12. Згідно із судовою реформою 60-х рр. XIX ст. правове регулювання адвокатури здійснювалося:
   А) «Судовими статутами»;
   Б) «Адвокатськими статутами»;
   В) Положенням про адвокатуру.
13. Згідно із судовою реформою 60-х рр. XIX ст. повірені — це:
   А) судді;

Б) прокурори;
В) адвокати.

14. Присяжні повірені повинні були:
А) мати вищу юридичну освіту;
Б) мати будь-яку освіту;
В) мати середню юридичну освіту,

15. Присяжні повірені повинні були мати стаж судової роботи або роботи помічника повіреного не менш як:
А) один рік;
Б) три роки;
В) п'ять років.

16. «Товариш» — це:
А) заступник голови Ради повірених;
Б) помічник голови Ради повірених;
В) приватний повірений.

17. Приватні повірені допускалися до ведення справ:
А) у всіх судах;
Б) лише в тих судах, до яких вони були приписані.

18. У середині 30-х рр. XX ст. в адвокатурі України переважали:
А) колективні форми організації роботи;
Б) індивідуальні форми організації роботи.

19. Терміни «адвокатура» та «адвокат» у радянській адвокатурі було введено:
А) постановою НКЮ «Про реорганізацію колегій захисників» (1927 р.);
Б) Основами судоустрою СРСР і союзних республік 1924 року;
В) Положенням про адвокатуру 1939 року.

20. Під час окупації:
А) було прийнято спеціальні нормативні акти, якими регулювалася діяльність адвокатури;
Б) захист здійснювався на підставі довоєнних нормативних актів.

21. Закон України «Про адвокатуру» прийнято:
А) 1990 року;
Б) 1991 року;
В) 1992 року.

22. Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» прийнятий:
А) 5 липня 2012 року;
Б) 7 липня 1992 року;
В) 10 червня 2012 року.

Теми для рефератів

1. Історичні передумови виникнення адвокатури.
2. Видатні адвокати — їх життя та діяльність.

3. Порівняльна характеристика історії розвитку інститутту адвокатури в Європі та Україні.
4. Європейські стандарти організації адвокатури.

Теми семінарів-дискусій

1. Соціально-політичні чинники існування та розвитку адвокатури в суспільстві.
2. Перспективи розвитку адвокатури в Україні.

Рольова гра
«Адвокатський фестиваль»

Гра призначена для поглиблення теоретичної та практичної підготовки студентів з питань історії розвитку адвокатури в суспільстві.

Учасники гри: логографи, патрони, прокуратори, оратори, повірені, представники, правозаступники, правозахисники — адвокати різних часів і народів, експертна рада.

У грі застосовується бальна система оцінки діяльності учасників (від 0 до 5 балів).

Перший крок: підготовка до гри триває тиждень, під час якої студенти досліджують правовий та соціальний статус адвокатів у різні часи та в різних країнах.

Другий крок: гра розпочинається перевіркою готовності учасників.

Третій крок: студенти здійснюють коротку презентацію свого образу (адвоката певної епохи та країни), звертаючи увагу слухачів на переваги та недоліки свого правового та соціального статусу.

Четвертий крок: експертна рада здійснює підсумки, аналізуючи допущені студентами помилки чи неточності.

П'ятий крок: викладач аналізує проведене заняття та оцінює роботу студентів.

Глава 2

КОНСТИТУЦІЙНІ ЗАВДАННЯ АДВОКАТУРИ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ЇЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Значення та роль адвокатури в суспільстві та державі. Юридичні засоби охорони прав людини та юридичні засоби правозахисту. Конституційні завдання та функції адвокатури. Соціальна та юридична сутність інституту адвокатури. Поняття адвокатури України. Принципи та засади здійснення адвокатської діяльності в Україні. Організаційні форми адвокатської діяльності. Індивідуальна адвокатська діяльність, адвокатські бюро та об'єднання: законодавче закріплення організаційних форм адвокатської діяльності. Порядок ведення Єдиного реєстру адвокатів України. Види адвокатської діяльності. Поняття та зміст захисту, представництва, інших видів правової допомоги.

§ 1. Поняття адвокатури України та її конституційних завдань

Розбудова української правової держави, для якої людина є головною соціальною цінністю, а її потреби та інтереси — основними критеріями діяльності держави, неодмінно потребує оновлення законодавства, приведення його у відповідність з міжнародними правовими актами в галузі прав людини. М. С. Грушевський зазначав, що «мораль, як і право, не існують незмінно, а творяться й перетворюються невпинно, під впливом обставин життя політичного, соціального, а головним чином економічного»[1]. У правовому полі нашої держави повинні набути послідовного розвитку та конкретизації основні принципи, на яких базуються взаємовідносини між правовою державою та особою: взаємна відповідальність держави та особи; верховенство закону та суворе підпорядкування праву діяльності

[1] Грушевський М. На порозі нової України. Статті й джерельні матеріали / М. Грушевський. — Нью-Йорк—Львів—Київ—Торонто—Мюнхен. — 1992. — С. 82.

всіх державних органів і посадових осіб; обмеженість і підзаконність державної влади; невід'ємність, непорушність та недоторканність прав і свобод людини.

Конституція України серед інших важливих конституційних прав і свобод громадян виділяє такі, як право на свободу і особисту недоторканність (ст. 29), повагу до честі й гідності особи (ст. 8), закріплює *право громадян на правову допомогу* (ст. 9), презумпцію невинуватості (ст. 2).

У Європейській конвенції про захист прав людини і основоположних свобод проголошується право обвинуваченого мати достатні можливості для підготовки свого захисту, який він може здійснювати особисто або через посередництво обраного ним самим захисника, або мати призначеного йому захисника безкоштовно. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права також проголошує принципи правового захисту людини, її прав і свобод.

Реформування держави закономірно поставило завдання створення надійного механізму захисту прав і свобод громадян, а також юридичних осіб, надання їм необхідної юридичної допомоги. Як зазначив М. П. Орзіх, «правозахисний механізм стосовно прав і свобод людини включає, поряд із нормативно-правовою, інституціональну частину — органи і організації, для яких спеціальною компетенцією або статутним завданням (для громадських організацій) є захист прав і законних інтересів людини і громадянина, і інструментальну — придатні для ефективного застосування засоби охорони й захисту правового положення особи»[1].

«Основні положення про роль адвокатів», прийняті Восьмим Конгресом ООН із запобігання злочинам у серпні 1990 р., підкреслили *значення адвокатури* як професійного правозахисного інституту. В цьому документі, зокрема, зазначається, що кожна людина має право звернутися за допомогою до адвоката для підтвердження своїх прав і захисту на всіх стадіях кримінальної процедури, а уряд зобов'язаний гарантувати ефективну процедуру і працюючий механізм для реального і рівного доступу до адвокатів усіх осіб, які проживають на території держави, а також можливість користуватися юридичною допомогою, яка здійснюється незалежними юристами без втручання в їхню діяльність. Стандарти незалежності юридичної професії, прийняті Міжнародною асоціацією юристів у 1990 р., також затверджують демократичні принципи здійснення адвокатської професії.

---

[1] Орзіх М. П. Міжнародно-правові стандарти і права людини в Україні / М. П. Орзіх // Право України. — 1992. — № 4. — С. 8.

Створення правової держави є одним із найактуальніших завдань, яке стоїть сьогодні перед Україною. Здійснити його неможливо без усвідомлення ролі у цьому процесі правових інститутів, покликаних активно сприяти охороні прав і свобод громадян, зміцненню законності і здійсненню правосуддя. Без ефективного функціонування незалежної та сильної адвокатури існування демократичної держави і громадянського суспільства неможливе. Адвокатура здатна справляти істотний вплив на всі сторони життєдіяльності держави, активно допомагати проведенню реформ, формуванню правової держави.

Реальна можливість здійснення, а також захисту основних прав людини кожною конкретною особою забезпечується, насамперед, юридичними механізмами кожної конкретної держави[1]. Іншими словами, основними гарантами прав людини мають бути національне законодавство і сама держава, на території якої проживає особа. Законодавство є основою механізма забезпечення прав людини. Тому особливого значення набуває визнання й закріплення у національному законодавстві основних прав людини відповідно до міжнародно-правових актів. Юридичний механізм забезпечення прав людини включає також і юридичні засоби (процедури) реалізації таких прав. Це встановлені в законі і спрямовані на здобуття людиною певних особистих чи соціальних цінностей послідовність та узгодженість дій уповноважених суб'єктів, а також зміст, обсяг, форми, способи, методи та строки вчинення таких дій.

Дуже важливими у цій системі є *юридичні засоби охорони прав людини*. Права людини потребують не лише гарантій їх належної реалізації, а й таких засобів, які могли б захистити людину від можливих посягань на її права. До них відносяться всі юридичні засоби, що виконують превентивну, запобіжну, функцію.

Кожна людина має право розраховувати на захист з боку держави у разі порушення її основних прав або виникнення перешкод на шляху їх реалоізації. З цією метою держава має створити систему відповідних юридичних засобів. Це засоби, за допомогою яких припиняються порушення прав людини, усуваються перешкоди в їх реалізації, відновлюються порушені права.

Існують такі види *юридичних засобів правозахисту* за суб'єктами захисту: судові, прокурорські, парламентські, адміністративні, контрольно-наглядові, адвокатські[2].

---

[1] Святоцький О. Д. Адвокатура в юридичному механізмі захисту прав громадян : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук / О. Д. Святоцький. — Х., 1995. — С. 11—12.

[2] Святоцький О. Д. Зазнач. праця. — С. 15.

Серед усіх юридичних засобів захисту прав людини чільне місце належить адвокатурі. Її фундаментальним призначенням є захист прав людини, і саме тому необхідне досконале функціовання цього надзвичайно важливого правозабезпечувального інституту. Реальна здійсненність і надійна захищеність прав людини є найвищим критерієм прогресивності адвокатури.

Україна, яка стала на шлях відродження, потребує розроблення власної концепції співвідношення особи, суспільства та держави, механізмів захисту прав громадян. Якщо виходити з того, що головною дійовою особою суспільства є конкретна людина, то громадянське суспільство можна визначити як «сукупність людських відносин і відповідних їм формальних та неформальних суспільних інститутів. Останні опосередковують приватне життя людини, допомагають їй задовольняти свої потреби та інтереси»[1].

Відповідно до статті 2 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» адвокатура України — це недержавний самоврядний інститут, що забезпечує здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги на професійній основі, а також самостійно вирішує питання організації та діяльності адвокатури в порядку, встановленому цим Законом.

На адвокатуру як певним чином організоване об'єднання юристів-професіоналів покладається низка завдань, виконання яких свідчить про ефективність адвокатської діяльності. До загальних *завдань адвокатури* можна віднести: сприяння пануванню принципу верховенства права в державі, охороні прав і законних інтересів усіх фізичних і юридичних осіб, здійсненню правосуддя; дотримання і зміцнення законності; виховання громадян у дусі точного і неухильного виконання законів, поваги до прав, свобод, честі та гідності особи.

Спеціальним і головним завданням адвокатури є забезпечення кваліфікованою юридичною допомогою кожного, хто її потребує.

У статті 59 Конституції України визначені такі завдання адвокатури: 1) забезпечення права на захист від обвинувачення; 2) надання правової допомоги при вирішенні справ у судах; 3) надання правової допомоги при вирішенні справ в інших державних органах. Адвокатура виконує свої функції у різних напрямах діяльності: від надання консультацій, до захисту у кримінальних провадженнях і представництва у цивільних, господарських та адміністративних справах.

Консультування з питань застосування законодавства є однією з найважливіших функцій адвокатури. Вона найчастіше полягає у

---

[1] Мацюк Л. Громадянське суспільство — соціальна основа держави, влади й демократії / Л. Мацюк // Українське право. — 1995. — № 1 (2). — С. 25.

роз'ясненні чинного цивільного, сімейного, трудового, адміністративного і кримінального законодавства. Чільне місце в цій роботі посідає надання порад з процесуальних питань.

Ще одним важливим напрямом діяльності адвокатури є юридичне обслуговування підприємств, установ, організацій, які не мають власних юрисконсультів. Адвокат, який надає правову допомогу підприємствам, установам, організаціям, бере участь в укладенні ними договорів, веде претензійну роботу і справи в судах, надає консультації з правових питань адміністративно-управлінському персоналу, робітникам і службовцям, таким чином здійснюючи юридичний супровід їх діяльності.

Функція захисту у кримінальних провадженнях є однією з тих функцій, які найбільш повно відображають сутність адвокатури як правового інституту, основною метою якого є захист порушених прав. Кримінальний процесуальний закон передбачає забезпечення підозрюваному, обвинуваченому права на захист. І це право може бути реалізовано лише адвокатами, яким для цього надані досить широкі можливості. Зокрема, кримінальне процесуальне законодавство передбачає сукупність прав, які має адвокат-захисник як під час судового розгляду, так і в процесі досудового розслідування, що дозволяє адвокатові на високому професійному рівні здійснювати захист інтересів свого підзахисного.

Крім того досить важливою є функція здійснення представництва в судах та інших державних органах у цивільних, господарських і адміністративних справах; складання заяв, скарг та інших документів правового характеру.

Можна також виділити таку функцію адвокатури, як участь адвокатів у правовому всеобучі і роз'ясненні законодавства населенню, наприклад, через засоби масової інформації.

Ефективність діяльності органів правосуддя, дотримання ними принципу верховенства права, забезпечення прав і свобод людини є однією з ознак демократизації суспільства і формування правової держави. Розбудова правової держави є неможливою без створення гарантій для захисту прав людини, без забезпечення механізму функціонування такого специфічного демократичного інституту, яким є адвокатура[1]. Адвокат не має повноважень спеціально стежити за дотриманням прав і свобод людини, не може застосовувати заходи примусу в разі їх порущення, але він є, по суті, специфічним суб'єктом контролю за дотриманням законів у процесі здійснення правосуддя.

---

[1] Святоцький О. Д., Михеєнко М. М. Зазнач. праця. — С. 3.

Історія адвокатури свідчить, що протяом тривалого часу значення адвокатури принижувалося і адвокатура не могла отримати належного законодавчого регулювання. У силу специфіки функцій, покладених на адвокатуру, її альтернативності органам державної влади ставлення до неї змінювалося в різні періоди історії. Шлях становлення української адвокатури був особливо складним, постійно мали місце пошуки кращих форм і способів організації адвокатури. Чинний Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» зробив величезний крок в напрямку зміцнення адвокатури в Україні та створення дійсно ефективного механізму її організації та функціонування.

Адвокатура — важливий інструмент дійсної демократії. Яка ж соціальна сутність адвокатури? Соціальна сутність явища — «...це його роль у задоволенні потреб, інтересів певного суб'єкта — суспільства в цілому чи якоїсь його частини: народу, нації, прошарку, групи тощо. Інакше кажучи, сутність явища соціальної дійсності — це його значення для існування й розвитку суб'єкта»[1]. За своєю природою адвокатура є самостійною організацією професійних юристів, яка виконує важливу суспільну функцію — захист прав і законних інтересів громадян та організацій. Громадянський характер адвокатури дістає вияв у тому, що, надаючи будь-яку юридичну допомогу, адвокат відстоює справедливість, порушене право. А це є невід'ємним елементом, першоосновою. Разом з цим, діяльність адвокатури має й державний характер, адже вона як елемент політичної системи виконує функцію особливої державної ваги — захищає права й законні інтереси громадян.

Не менш важливим, ніж встановлення соціальної суті адвокатури, є визначення її юридичної природи. Визначення юридичної (правової) природи будь-якого явища дає можливість встановити його реальний зміст, місце в системі схожих правових явищ, тобто є воно самостійним чи похідним, а також, який механізм слід застосувати для його вдосконалення. Правова природа — це сукупність особливостей, які відображають сутність конкретного явища і дозволяють відмежувати його від схожих правових явищ.

Встановлення правової природи можна здійснювати починаючи від дослідження походження явища і до аналізу того, що вкладається в його зміст сьогодні. Так, на перших етапах розвитку суспільства правових норм або взагалі не існувало і всі суперечки вирішувалися

---

[1] Рабінович П. Правова держава: яка її соціальна сутність? / П. Рабінович // На шляху до правової держави : львівська регіональна науково-правова конференція. — Львів, 1992. — С. 23—25.

на основі норм моралі, або норми права були досить прості, а тому зрозумілі для всіх і кожного. Кожна особа могла захистити себе самостійно. Розвиток культури, виробничих відносин обумовлює ускладнення правових норм. Поступово виникає потреба у людях, які спеціально вивчають закони і можуть надавати юридичну підтримку особам, яким така підтримка необхідна[1].

Отже, існування адвокатури зумовлено життєвою потребою. З розвитком права і ускладненням законодавства вже не кожна особа може сама себе захистити, і виникає необхідність отримати юридичну підтримку чи правозаступництво від особи, яка займається цим професійно. Таким чином, адвокатура, у власному розумінні цього слова, являє собою правозаступництво, тобто, іншими словами, юридичну допомогу, що надається правознавцями-фахівцями. Звідси цілком зрозуміло, що в той час як, наприклад, судове представництво має на меті усунути незручність особистої явки сторін у суд і, за своєю суттю, не передбачає спеціальної підготовки, сутність адвокатури полягає в наданні допомоги на основі спеціальних знань[2].

Але, хоч адвокатура і судове представництво різнилися за своєю суттю, у них була одна спільна риса: як адвокати, так і представники мали можливість діяти в суді. Така тотожність діяльності привела до двох результатів. З одного боку, судове представництво стало професійним заняттям окремої категорії осіб, а отже, відбулося деяке змішування функцій адвокатів і повірених (представників). Так, наприклад, французькі й англійські повірені (avoues, solicitors) одержали з часом право виконувати у визначених випадках обов'язки адвокатів, а італійські адвокати — займатися судовим представництвом[3].

З іншого боку, на практиці виникла потреба поєднати представництво з правозаступництвом у руках певного кола осіб, надавши їм функції адвокатів. Такий підхід призвів до того, що критерій професійності при розмежуванні судових представників та інших адвокатів поступово втрачає своє значення. Адвокат як професійний фахівець, котрий діє в суді, здійснює, в свою чергу, і представництво інтересів особи і таким чином надає професійну правову допомогу. Однак основною особливістю представництва є можливість представника діяти замість особи, яку він представляє. Це можливо, наприклад, у цивільному процесі. У кримінальному процесі функція адвоката полягає не в тому, щоб представляти інтереси особи замість неї, а в

---

[1] Васьковский Е. В. Организация адвокатуры [Електронний ресурс] / Е. В. Васьковский. — Режим доступу : http://www.advokatrus.ru.

[2] Васьковский Е. В. Там само.

[3] Васьковский Е. В. Там само.

тому, щоб діяти спільно з обвинуваченим з метою захистити його від обвинувачення. Так виникає одна з основних функцій адвокатури — функція захисту. Але в обох випадках діяльність адвоката здійснюється в суді.

Отже, можна дійти висновку, що адвокатура за своєю правовою природою є професійною діяльністю, що полягає у веденні у суді чужих справ. А адвокат — це юрист, який виконав вимоги, що ставляться до адвоката, і надає правову допомогу в суді (неважливо, в якому)[1]. В Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» також зазначається, що адвокат — фізична особа, яка здійснює адвокатську діяльність із захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги клієнту на підставах та в порядку, що передбачені цим Законом.

§ 2. Принципи та засади здійснення адвокатської діяльності

Діяльність адвокатури регулюється Конституцією України, Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», іншими законодавчими актами України, нормативними актами органів адвокатського самоврядування і статутами адвокатських бюро та об'єднань. Стаття 4 вказаного Закону визначає, що адвокатура України здійснює свою діяльність на принципах верховенства права, законності, незалежності, конфіденційності та уникнення конфлікту інтересів.

Принцип верховенства права, виходячи з міжнародно-правових документів, містить такі обов'язкові елементи 1) правова визначеність; 2) доступ до правосуддя, забезпечений незалежними та неупередженими судами; 3) дотримання прав людини; 4) недискримінація та рівність перед законом і судом. Безсумнівним є те, що діяльність адвокатів сприяє дотриманню верховенства права. Адже, використовуючи свої професійні права, адвокат може забезпечити доступ до правосуддя на умовах рівності та змагальності, застосовуючи всі свої правові можливості з метою забезпечення правової визначеності судових рішень і неупередженості судового розгляду.

Принцип законності в діяльності адвокатури в Україні дістає вияв у тому, що адвокати, захищаючи права та законні інтереси осіб, повинні застосовувати не заборонені законодавчими актами засоби та методи. Будь-яка діяльність адвоката не може суперечити законодав-

---

[1] Власенко С. Адвокат — защитник прав человека / С. Власенко, А. Резников // Юридическая практика. — 2004. — № 50.

ству України та міжнародним нормам, ратифікованим належним чином в Україні. Адвокат також не може приймати завідомо незаконні доручення та використовувати протизаконні засоби, навіть для захисту законних інтересів своїх клієнтів. Так, адвокат не може давати клієнту поради, свідомо спрямовані на полегшення скоєння правопорушень, або іншим чином умисно сприяти їх скоєнню його клієнтом або іншими особами. Якщо клієнт наполягає на використанні засобів виконання доручення, котрі є протиправними або виходять за межі прав адвоката, останній повинен повідомити клієнта про неприпустимість їх застосування і вказати на можливі законні шляхи досягнення того самого або подібного результату, якщо такі існують. Якщо і за таких обставин не вдається узгодити з клієнтом зміну змісту доручення, адвокат зобов'язаний відмовитись від укладення договору з клієнтом. Адвокату категорично забороняється використовувати при виконанні доручення клієнта незаконні та неетичні засоби, зокрема спонукати свідків до надання завідомо неправдивих показань, вдаватися до протизаконних методів тиску на протилежну сторону чи свідків (погроз, шантажу тощо), використовувати свої особисті зв'язки (або в окремих випадках — особливий статус) для впливу прямо або опосередковано на суд або інший орган, перед яким він здійснює представництво, або захист інтересів клієнтів, використовувати інформацію, отриману від колишнього клієнта, конфіденційність якої охороняється законом, використовувати інші засоби, що суперечать чинному законодавству (ст. 25 Правил адвокатської етики).

Окремо, у ст. 43 Правил адвокатської етики, врегульовані вимоги щодо дотримання адвокатом принципу законності у відносинах із судом та іншими учасниками судового провадження. Так, у ході судового розгляду справи адвокат не повинен:

— намагатися вплинути на рішення (вирок) суду позапроцесуальними засобами;

— робити свідомо неправдиві заяви стосовно фактичних обставин справи;

— подавати суду завідомо неправдиві докази або свідомо брати участь в їх формуванні;

— посилатися в суді на завідомо неправдиві або завідомо викривлені фактичні обставини, або обставини, що завідомо не стосуються предмета спору, або на подані клієнтом докази, стосовно яких йому відомо, що вони є неправдивими, або докази, отримані з порушенням положень цих Правил; а також на особисту обізнаність з обставинами справи, а у виступі у судових дебатах — крім того на обставини, які не були предметом дослідження під час судового про-

вадження (щодо яких адвокатом не заявлялися клопотання, спрямовані на доказування таких обставин) за винятком загальновідомих фактів;

— порушувати порядок у судовому засіданні, припускатися сперечань із судом і висловлювань, що принижують честь і гідність суду або інших учасників процесу.

Схиляння адвокатом підзахисного, сторін у процесі та свідків до давання завідомо неправдивих пояснень і показань або експертів — до надання завідомо неправдивих висновків — категорично забороняється.

З принципом законності в адвокатській діяльності тісно пов'язаний принцип домінантності інтересів клієнта, визначений ст. 8 Правил адвокатської етики. У межах дотримання принципу законності адвокат зобов'язаний у своїй професійній діяльності виходити з переваги інтересів клієнтів перед своїми власними інтересами, інтересами колег, партнерів, співробітників, законних представників клієнтів або їх опікунів, піклувальників та інших осіб, а також перед будь-якими іншими міркуваннями. Адвокат повинен, за можливості, сприяти позасудовому врегулюванню спорів між клієнтом та іншими особами, а в разі неможливості цього застосовувати всі законні засоби ефективного вирішення спору на користь клієнта. Адвокат повинен поважати свободу вибору клієнтом захисника, представника чи особи, яка надає йому правову допомогу, і ні до прийняття доручення, ні у процесі його виконання не вчиняти перешкод у реалізації цієї свободи.

Крім того у своєму приватному житті адвокат також зобов'язаний дотримуватися закону, не вчиняти правопорушень і не сприяти умисно їх скоєнню іншими особами.

Незалежність, як ознака існування адвокатури, є наріжним каменем при визначенні місця та ролі адвокатури в суспільстві. Адже тільки незалежна адвокатура може здійснювати ефективний захист прав і законних інтересів людини в державі. Специфіка цілей і завдань адвокатури потребує як необхідної умови належного здійснення адвокатської діяльності максимальної незалежності адвоката у виконанні своїх професійних прав і обов'язків, що передбачає його свободу від будь-якого зовнішнього впливу, тиску чи втручання в його діяльність з надання правової допомоги, здійснення захисту або представництва клієнта, зокрема, з боку державних органів, політичних партій, інших адвокатів тощо, а також від впливу своїх особистих інтересів.

З метою дотримання цього принципу в своїй професійній діяльності адвокат зобов'язаний протистояти будь-яким спробам посяган-

ня на його незалежність, бути мужнім і принциповим у виконанні своїх професійних обов'язків, відстоюванні професійних прав, гарантій адвокатської діяльності та їх ефективному використанні в інтересах клієнтів. Адвокат зобов'язаний не допускати в своїй професійній діяльності компромісів, що впливали б на його незалежність, з метою догодити суду, іншим державним органам, третім особам або клієнту, якщо такі компроміси розходяться із законними інтересами клієнта і перешкоджають належному здійсненню адвокатської діяльності. Адвокат не повинен займатися іншою діяльністю, яка ставила б його в будь-яку залежність від інших осіб чи підпорядкувала б його вказівкам або правилам, які можуть увійти у суперечність з нормами чинного законодавства про адвокатуру та адвокатську діяльність і Правилами адвокатської етики, або можуть іншим чином перешкоджати вільному й незалежному здійсненню ним адвокатської діяльності. Адвокат не повинен при виконанні доручення клієнта керуватися вказівками інших осіб, зокрема тих, які уклали договір про надання правової допомоги іншій особі — клієнту, стосовно змісту, форм, методів, послідовності та часу здійснення його професійних прав і обов'язків, якщо вони суперечать його власній уяві про оптимальний варіант виконання доручення клієнта.

Національна асоціація адвокатів України, органи адвокатського самоврядування у межах своєї компетенції мають всіляко сприяти гарантуванню незалежності адвоката.

Однак незалежність адвокатури треба розуміти як непідзвітність органам влади, місцевого самоврядування. У жодному разі не можна вести мову про незалежність адвокатури від вимог закону. Безсумнівно, що адвокат є незалежним у виборі стратегії і тактики захисту прав та представлення інтересів своїх довірителів. Тільки адвокат, погоджуючи із своїм клієнтом, може визначати правову позицію у справі. Прокуратура та судові органи не мають права втручатися у цей процес, тим більше, не може бути адвокат притягнений до будь-якої відповідальності за обрану ним правову позицію у справі.

Дотримуючись принципу законності, адвокат водночас має бути наполегливим і принциповим у відстоюванні інтересів клієнта в суді, не поступатися своєю незалежністю у захисті й представництві прав та інтересів клієнта з метою не погіршити стосунків із суддями; у випадку вчинення судом тиску на адвоката — не йти на компроміси, які суперечать охоронюваним законом інтересам клієнта; послідовно дотримуватися принципу домінантності інтересів клієнта. Адвокат не повинен залишати без уваги порушення закону, нетактовне і зневажливе ставлення суду та інших учасників процесу до його клієнта, його самого або адвокатури в цілому і повинен реагувати на відпо-

відні дії у формах, передбачених чинним законодавством та/або актами НААУ. У відносинах як з органами досудового розслідування, адміністративної юрисдикції, так і з іншими державними органами та органами місцевого самоврядування адвокат повинен виявляти принциповість у відстоюванні інтересів клієнта, не допускаючи підлесливості, та за згодою клієнта оскаржувати незаконні дії посадових осіб або органів, які перешкоджають виконанню доручення, в порядку, передбаченому чинним законодавством.

Стаття 5 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» також встановлює, що адвокатура є незалежною від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб. Водночас, держава створює належні умови для діяльності адвокатури та забезпечує дотримання гарантій адвокатської діяльності, забезпечує необхідне фінансування оплати праці адвокатів за рахунок держави в разі надання безоплатної вторинної правової допомоги; узагальнює адміністративні дані про адвокатську діяльність; сприяє проведенню заходів щодо підвищення професійного рівня адвокатів. Місцеві органи державного управління у межах своєї компетенції сприяють адвокатам та адвокатським об'єднанням у вирішенні соціальних питань, надають їм в оренду придатні для роботи приміщення.

Принцип конфіденційності пронизує всю адвокатську діяльність. Стаття 22 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» визначає найважливіші положення інституту адвокатської таємниці. Дотримання принципу конфіденційності є необхідною та щонайважливішою передумовою довірчих відносин між адвокатом і клієнтом, без яких є неможливим належне надання правової допомоги, здійснення захисту та представництва. Тому збереження конфіденційності будь-якої інформації, яка визначена як предмет адвокатської таємниці даним Законом або становить персональні дані про фізичну особу, які охороняються законодавством з питань захисту персональних даних, є правом адвоката у відносинах з усіма суб'єктами права, які можуть вимагати розголошення такої інформації, та обов'язком щодо клієнта і тих осіб, кого ця інформація стосується.

Адвокат зобов'язаний забезпечити розуміння і дотримання принципу конфіденційності його помічниками, стажистами та членами технічного персоналу; забезпечити такі умови зберігання документів, переданих йому клієнтом, адвокатських досьє та інших матеріалів, що перебувають у його розпорядженні і містять конфіденційну інформацію, котрі розумно виключають доступ до них сторонніх осіб. У разі спілкування між адвокатами за допомогою матеріальних носіїв інформації адвокат, який передає відомості, конфіденційність яких

він бажає зберегти, має чітко повідомити про це адвоката-рецепієнта інформації, а останній повинен зберігати конфіденційність такої інформації або негайно повідомити про неможливість забезпечення такої.

Відповідно до ст. 22 Правил адвокатської етики адвокат не повинен приймати доручення, виконання якого може потягти розголошення відомостей, які становлять предмет адвокатської таємниці згідно із Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», крім випадків, коли на це буде отримано письмову згоду особи, зацікавленої у збереженні конфіденційності такої інформації, за умови, що її інтересам при цьому об'єктивно не загрожує заподіяння шкоди. У разі відмови від прийняття доручення адвокат зобов'язаний зберігати конфіденційність інформації, що стала йому відома від клієнта або іншої особи, яка звернулась в інтересах клієнта з пропозицією укладення договору.

Адвокат також не може використовувати у своїй громадській, науковій або публіцистичній діяльності інформацію, конфіденційність якої охороняється Правилами адвокатської етики, без згоди на це осіб, зацікавлених у нерозголошенні такої інформації.

Більш детально цей принцип розглядається у п'ятій главі цієї книги.

І, нарешті, *принцип уникнення конфлікту інтересів*. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» конфлікт інтересів — це суперечність між особистими інтересами адвоката та його професійними правами і обов'язками, наявність якої може вплинути на об'єктивність або неупередженість при виконанні адвокатом його професійних обов'язків, а також на вчинення чи невчинення ним дій при здійсненні адвокатської діяльності. Однак, на наш погляд, під конфліктом інтересів необхідно розуміти не тільки конфлікт між особистими інтересами адвоката та його професійними правами і обов'язками, а й конфлікт інтересів, який виникає між двома чи декількома клієнтами адвоката. Підтвердженням такої позиції є норма, викладена у ст. 9 Правил адвокатської етики, відповідно до якої адвокат без письмового погодження з клієнтами, щодо яких виник конфлікт інтересів, не може представляти або захищати одночасно двох або більше клієнтів, інтереси яких є взаємно суперечливими, або вірогідно можуть стати суперечливими, а також за таких обставин надавати їм правову допомогу. Крім того адвокат без письмового погодження з клієнтами, щодо яких виник конфлікт інтересів, не може представляти, захищати клієнта або надавати йому правову допомогу, якщо до цього він надавав правову допомогу, здійснював захист або представництво іншого клієнта, від

якого він отримав конфіденційну інформацію, дотичну до інтересів нового клієнта.

Адвокат не має права прийняти доручення, якщо інтереси клієнта об'єктивно суперечать інтересам іншого клієнта, з яким адвокат пов'язаний договором про надання правової допомоги, або якщо є розумні підстави вважати, що передбачуваний розвиток інтересів нового і попереднього клієнтів призведе до виникнення конфлікту інтересів. Також адвокат не має права прийняти доручення, якщо конфлікт інтересів пов'язаний з тим, що адвокат отримав від іншого клієнта конфіденційну інформацію, яка охоплюється предметом адвокатської таємниці або захищається законодавством в інший спосіб і у перспективі може бути використана при наданні правової допомоги новому клієнту.

Адвокат не вправі прийняти доручення клієнта за умови особистого конфлікту інтересів адвоката чи пов'язаних з ним осіб з інтересами клієнта, зокрема, коли виконання доручення суперечитиме релігійним, політичним та іншим сталим переконанням адвоката.

Адвокат може виступати посередником між клієнтами за умови, що між інтересами клієнтів немає конфлікту і вірогідність його виникнення є незначною.

Відповідно до ст. 35 Правил адвокатської етики у випадку, коли у процесі виконання доручення клієнта адвокат дізнався про існування конфлікту інтересів між інтересами цього та інших клієнтів, а також інших осіб за обставин, зазначених у статтях 20 і 22 цих Правил, він повинен розірвати договір з клієнтом (чи кількома з клієнтів), якщо не буде отримано відповідної письмової згоди клієнта (клієнтів) або осіб, зацікавлених у збереженні конфіденційної інформації, на подальше представництво його (їх) інтересів цим адвокатом або на розголос конфіденційної інформації.

На відносини щодо надання правової допомоги клієнту — юридичній особі у повному обсязі поширюються норми Правил адвокатської етики, що регламентують поведінку адвоката в ситуаціях наявності або наступного виникнення конфлікту інтересів. Якщо у спілкуванні з посадовими особами, службовцями та іншими працівниками клієнта — юридичної особи, пов'язаному з наданням правової допомоги цьому клієнту, стає очевидним, що виникає ситуація конфлікту інтересів, адвокат повинен недвозначно повідомити, що він представляє клієнта — юридичну особу, і пояснити свої обов'язки, пов'язані з конфліктом інтересів. У період дії договору про надання правової допомоги клієнту — юридичній особі адвокат не повинен укладати договори про надання правової допомоги з особами, що перебувають у трудових, цивільно-правових та інших правовідно-

синах з клієнтом, якщо це може суперечити інтересам клієнта — юридичної особи. Також адвокат не повинен укладати договори про правову допомогу з названими особами, якщо він є носієм суперечливої доказової інформації, отриманої при наданні правової допомоги юридичній особі. Адвокат не може приймати доручення від клієнта, якщо суть доручення зводиться до необхідності вчинення в інтересах такого клієнта дій, спрямованих на захист його прав, які перебувають у конфлікті інтересів з юридичною особою, у якій адвокат раніше працював, або якій надавав правову допомогу, в результаті чого володіє інформацією, що може бути використана проти такої юридичної особи.

§ 3. Організаційні форми адвокатської діяльності

Адвокат України здійснює адвокатську діяльність на всій території України та за її межами, якщо інше не передбачено міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, або законодавством іноземної держави. Адвокат іноземної держави здійснює адвокатську діяльність на території України відповідно до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», якщо інше не передбачено міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України.

Адвокати мають право створювати в установленому законом порядку місцеві, всеукраїнські та міжнародні об'єднання. Адвокати, їх об'єднання можуть бути членами міжнародних організацій адвокатів та юристів.

Адвокат може здійснювати адвокатську діяльність індивідуально або в організаційно-правових формах адвокатського бюро чи адвокатського об'єднання *(організаційні форми адвокатської діяльності)*. Згідно із ст. 13 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» адвокат, який здійснює адвокатську діяльність індивідуально, є самозайнятою особою. Він може відкривати рахунки в банках, мати печатку, штампи, бланки (у тому числі ордера) із зазначенням свого прізвища, імені та по батькові, номера і дати видачі свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю. Статті 14, 15 цього Закону врегульовуть такі організаційні форми адвокатської діяльності, як адвокатське бюро та адвокатське об'єднання. Адвокатське бюро є юридичною особою, створеною одним адвокатом, і діє на підставі статуту. Найменування адвокатського бюро має включати прізвище адвоката, який його створив. Адвокатське об'єднання є юридичною особою, створеною шляхом об'єднання двох

або більше адвокатів (учасників), і теж діє на підставі статуту. Державна реєстрація адвокатського бюро та адвокатського об'єднання здійснюється у порядку, встановленому Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб — підприємців», з урахуванням особливостей, передбачених Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Адвокатське бюро та адвокатське об'єднання мають самостійний баланс, можуть відкривати рахунки у банках, мати печатку, штампи і бланки із своїм найменуванням. Про створення, реорганізацію або ліквідацію адвокатського бюро адвокат, який його створив, протягом трьох днів з дня внесення відповідних відомостей до Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб — підприємців письмово повідомляє відповідну раду адвокатів регіону. Такий самий обов'язок має адвокатське об'єднання у випадку створення, реорганізації або ліквідації адвокатського об'єднання, зміни складу його учасників. Стороною договору про надання правової допомоги є адвокатське бюро та адвокатське об'днання. Від імені адвокатського об'єднання договір про надання правової допомоги підписується учасником адвокатського об'єднання, уповноваженим на це довіреністю або статутом адвокатського об'єднання. Адвокатське бюро та адвокатське об'єднання можуть залучати до виконання укладених бюро та об'єднанням договорів про надання правової допомоги інших адвокатів на договірних засадах. Адвокатське бюро та адвокатське об'єднання зобов'язані забезпечити дотримання професійних прав адвокатів та гарантій адвокатської діяльності.

Необхідно також зазначити, що Правила адвокатської етики є обов'язковими для дотримання адвокатськими бюро, адвокатськими об'єднаннями й окремими адвокатами. У випадках, коли стороною у договорі про надання правової допомоги є адвокатське бюро або адвокатське об'єднання, в якому договір з клієнтом укладається від імені бюро або об'єднання, вони зобов'язані забезпечити відповідність кандидатури адвоката, якому доручається виконання договору (окремих робіт за договором), вимогам до компетентності, об'єктивно обумовленим характером доручення, а також забезпечити дотримання інших вимог цих Правил, що стосуються укладення договору про надання правової допомоги, його виконання та припинення.

Кожен адвокат, який є членом адвокатського об'єднання чи створив адвокатське бюро, повинен докладати обґрунтованих зусиль для забезпечення вжиття об'єднанням заходів, що сприяють дотриманню всіма адвокатами та співробітниками цього об'єднання чи бюро Правил адвокатської етики.

Для адвоката, який є членом адвокатського об'єднання, професійні обов'язки перед клієнтами, що випливають із чинного законо-

давства, Правил адвокатської етики, договорів про надання правової допомоги, повинні мати домінуюче значення порівняно з обов'язками адвоката щодо виконання вказівок керівних органів адвокатського об'єднання. Керівник адвокатського об'єднання зобов'язаний забезпечити дотримання адвокатом — членом адвокатського об'єднання виконання цих Правил і не має права вчиняти дії, пов'язані із ухилянням, або сприяти ухилянню адвоката від виконання професійних етичних норм.

В Україні функціонує електронна база даних, яка містить відомості про чисельність і персональний склад адвокатів України, адвокатів іноземних держав, які відповідно до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» набули право на зайняття адвокатською діяльністю, та про обрані адвокатами організаційні форми адвокатської діяльності, — ЄРАУ. Відповідно до ст. 17 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» Рада адвокатів України забезпечує ведення ЄРАУ. Внесення відомостей до ЄРАУ здійснюється радами адвокатів регіонів та Радою адвокатів України. Рішенням РАУ № 26 від 17 грудня 2012 р. був затверджений Порядок ведення ЄРАУ (далі — Порядок).

РАУ забезпечує ведення ЄРАУ, координує діяльність, здійснює організаційне, методичне, інформаційне забезпечення рад адвокатів регіонів щодо внесення ними відомостей до ЄРАУ та надання витягів із нього згідно з Порядком; забезпечує технічне й технологічне створення та супроводження програмного забезпечення ЄРАУ, надання реєстраторам доступу до нього, збереження і захист даних, що містить ЄРАУ, надає роз'яснення, проводить навчання з наповнення та користування ЄРАУ, а також виконує інші функції, передбачені Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», Порядком.

Відомості до ЄРАУ вносяться за дворівневим принципом.

Перший рівень внесення відомостей до ЄРАУ забезпечується радами адвокатів регіонів. Рада адвокатів регіону призначає відповідальну особу (осіб) — адміністратора бази даних ЄРАУ, який вносить відомості до ЄРАУ на першому рівні на підставі інформації та документів, передбачених Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та актами НААУ, стосовно адвокатів, яким видано свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю, адвокатів, право на заняття адвокатською діяльністю яких зупинено чи припинено, адвокатів іноземної держави, стосовно яких прийнято рішення кваліфікаційно-дисциплінарною комісією адвокатури про включення до ЄРАУ, інші відомості, передбачені законом і цим Порядком. Голови Рад адвокатів регіонів мають право отримувати від

Ради адвокатів України право доступу до ЄРАУ першого рівня відповідної Ради адвокатів регіону. Інформація про ради адвокатів регіонів, які мають право доступу Першого рівня ведення ЄРАУ, розміщується на сайті НААУ. Інформація, внесена до ЄРАУ відповідно до правил системи бази даних ЄРАУ адміністратором бази даних ЄРАУ ради адвокатів регіону, є відомостями (інформацією) Першого рівня і є не доступними (невідкритими) для користувачів на веб-сайті НААУ.

Другий рівень внесення відомостей до ЄРАУ забезпечується РАУ. Відомості (інформація) Першого рівня, внесені до ЄРАУ адміністратором бази даних ЄРАУ ради адвокатів регіону, щоденно обробляються Секретаріатом РАУ на Другому рівні. У момент затвердження відомостей Першого рівня адміністратором Другого рівня вони отримують статус відомостей (інформації) Другого рівня і стають активними та відкритими на офіційному веб-сайті НААУ для загального доступу.

До ЄРАУ вносяться такі відомості про адвокатів:

— прізвище, ім'я та по батькові адвоката;

— номер і дата видачі свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю, номер і дата прийняття рішення про його видачу (номер і дата прийняття рішення про включення адвоката іноземної держави до ЄРАУ);

— найменування і місцезнаходження організаційної форми адвокатської діяльності, номери засобів зв'язку;

— адреса робочого місця адвоката, номери засобів зв'язку;

— інформація про зупинення або припинення права на заняття адвокатською діяльністю;

— інші відомості, передбачені Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність».

Адресою робочого місця адвоката є місцезнаходження обраної адвокатом організаційної форми адвокатської діяльності або адреса фактичного місця здійснення адвокатської діяльності, якщо вона є відмінною від місцезнаходження обраної адвокатом організаційної форми адвокатської діяльності, згідно із заявою адвоката. У разі наявності декількох адрес робочих місць адвоката до ЄРАУ, за заявою адвоката, вноситься лише одна адреса робочого місця. Адвокат протягом трьох днів з дня зміни відомостей про себе, що внесені або підлягають внесенню до ЄРАУ, письмово повідомляє про такі зміни раду адвокатів регіону за адресою свого робочого місця, крім випадків, якщо ці зміни вносяться на підставі рішення кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури. Прострочення адвокатом надання (підтвердження) відомостей, передбачених Законом України

«Про адвокатуру та адвокатську діяльність» і Порядком, є невиконанням рішень органів адвокатського самоврядування і тягне накладення на адвоката дисциплінарного стягнення, передбаченого законом.

До ЄРАУ також відносяться відомості про помічників адвокатів.

До ЄРАУ вносяться зміни у разі: зупинення права на заняття адвокатською діяльністю; поновлення права на заняття адвокатською діяльністю; припинення права на заняття адвокатською діяльністю; зміни адреси робочого місця адвоката; зміни прізвища, імені та по батькові адвоката; зміни організаційної форми адвокатської діяльності.

РАУ та відповідні ради адвокатів регіонів за апитами правоохоронних органів, юридичних і фізичних осіб, адвокатів або інших осіб видають витяги з ЄРАУ за правилами, встановленими Порядком. Інформація, внесена до ЄРАУ, є відкритою на офіційному веб-сайті НААУ www.unba.org.ua.

§ 4. Види адвокатської діяльності

У будь-якому правовому суспільстві адвокату відведена особлива роль. У Загальному кодексі правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства зазначається, що обов'язки адвоката не обмежуються сумлінним виконанням свого обов'язку в межах закону. Адвокат повинен діяти в інтересах права у цілому, так само, як і в інтересах тих, чиї права і свободи йому довірено захищати; не лише виступати в суді від імені клієнта, а й надавати йому юридичну допомогу у вигляді порад і консультацій.

Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» визначає такі *види адвокатської діяльності:*

1) захист — вид адвокатської діяльності, що полягає у забезпеченні захисту прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішується питання про їх застосування у кримінальному провадженні, особи, стосовно якої розглядається питання про видачу іноземній державі (екстрадицію), а також особи, яка притягається до адміністративної відповідальності при розгляді справи про адміністративне правопорушення. Участь адвоката у кримінальному провадженні є важливою гарантією прав і законних інтересів осіб, яких він уповноважений захищати і котрим надає юридичну допомогу, а також є необхідною умовою реалізації конституційного принципу змагальності сторін.

Виступаючи як захисник у кримінальних справах, адвокат виконує завдання державної ваги — захист підозрюваного, обвинуваченого від пред'явленого йому обвинувачення. Не можна забувати, що право на захист зовсім не є абстрактним правовим поняттям. Це є правом фізичної особи на захист від конкретної, повідомленої їй підозри. Це є гарантованою підозрюваному, обвинуваченому можливістю спростовувати обвинувачення всіма передбаченими у законі засобами й домагатись тієї міри справедливості, яку він вважає правильною. Цьому праву кореспондує сукупність норм, що зобов'язують державні органи забезпечити підозрюваним та обвинуваченим безперешкодне здійснення захисту.

2) представництво — вид адвокатської діяльності, що полягає у забезпеченні реалізації прав і обов'язків клієнта у цивільному, господарському, адміністративному та конституційному судочинстві, в інших державних органах, перед фізичними та юридичними особами, прав і обов'язків потерпілого при розгляді справ про адміністративні правопорушення, а також прав і обов'язків потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача у кримінальному провадженні. Окремо, у ст. 19 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», передбачається такий вид представництва, як представництво інтересів фізичних і юридичних осіб, держави, органів державної влади, органів місцевого самоврядування в іноземних, міжнародних судових органах, якщо інше не встановлено законодавством іноземних держав, статутними документами міжнародних судових органів та інших міжнародних організацій або міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Історично першим стало надання допомоги в суді саме шляхом представництва інтересів сторін. Судове представництво не що інше як один з окремих видів інституту цивільного права, що має назву «представництво», і полягає в тому, що одна особа (представник) здійснює які-небудь юридичні дії замість іншої (яку представляє), причому всі наслідки діяльності першої покладаються на другу. Існування цього інституту зумовлено потребою доручати в деяких випадках виконання тієї чи іншої дії іншій особі.

Основна мета цього інституту полягає в тому, щоб звільнити сторону від особистої участі в суді, часто дуже незручної для зайнятої людини, а іноді — просто неможливої. Римське право з властивою йому ясністю вказало цю мету. Цитуємо Юстініана: «...та обставина, що від чужого імені не дозволялось відповідати на суді, завдавала чималу незручність, і люди почали позиватися через повірених. Адже і хвороба, і вік, і, наприклад, подорож, і багато інших причин часто

заважають їм вести свої справи особисто»[1]. З цього випливає, що за своєю суттю судове представництво не потребувало спеціально-юридичної освіти чи особливої організації.

Поняття юридичної заміни становить основну, фундаментальну ідею представництва. Передумовою формування адвокатури стало саме представництво як заміна однієї особи іншою. Але з розвитком економіки і потреб суспільства ця основна ідея отримує більш широке практичне застосування; представництво стає засобом для розширення сфери юридичної діяльності особи, адже за допомогою представників особа може одночасно вчиняти кілька юридичних дій у різних місцях.

3) інші види правової допомоги — види адвокатської діяльності з надання правової інформації, консультацій і роз'яснень з правових питань, правового супроводу діяльності клієнта, складання заяв, скарг, процесуальних та інших документів правового характеру, спрямованих на забезпечення реалізації прав, свобод і законних інтересів клієнта, недопущення їх порушень, а також на сприяння їх відновленню в разі порушення. Виходячи зі змісту ст. 19 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» до інших видів правової допомоги можна також віднести надання правової допомоги свідку у кримінальному провадженні та під час виконання та відбування кримінальних покарань.

Керуючись принципом законності, адвокат може здійснювати інші види адвокатської діяльності, не заборонені законом.

Практикум

Контрольні питання та завдання

1. Яке місце займає адвокатура в системі правових органів в Україні?
2. Наведіть доводи на захист визначення адвокатури як професійного правозахисного інституту в державі.
3. Порівняйте конституційні завдання адвокатури та її функції.
4. Яке практичне наповнення отримують принципи адвокатської діяльності у функціональних обов'язках адвоката?
5. Сформулюйте алгоритм реєстрації адвокатського об'єднання.
6. Складіть Статут адвокатського бюро.
7. Який порядок ведення ЄРАУ?
8. Дайте визначення основним видам адвокатської діяльності.

---

[1] Васьковский Е. В. Организация адвокатуры [Електронний ресурс] / Е. В. Васьковский. — Режим доступу : http://www.advokatrus.ru.

Контрольні тести

1. Адвокатура України — це:
   А) спілка юристів;
   Б) недержавний інститут;
   В) політична організація;
   Г) партія однодумців.
2. Принципи діяльності адвокатури — це:
   А) напрями правового впливу на суспільні відносини;
   Б) засоби регулювання діяльності адвокатури;
   В) засади діяльності адвокатури, що випливають з норм права.
3. Адвокатська діяльність:
   А) є підприємницькою;
   Б) не є підприємницькою;
   В) прирівнюється до підприємницької у випадках, передбачених законом.
4. Адвокатське об'єднання реєструється в порядку, передбаченому:
   А) Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»;
   Б) постановою Кабінету Міністрів України;
   В) Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб — підприємців».
5. Адвокатське бюро:
   А) є юридичною особою;
   Б) не є юридичною особою.
6. Назвіть принцип, який не визначено законом як засаду діяльності адвокатури:
   А) конфіденційності;
   Б) диспозитивності;
   В) законності;
   Г) незалежності.
7. Не є організаційною формою адвокатської діяльності:
   А) з'їзд адвокатів;
   Б) індивідуальна діяльність;
   В) адвокатське бюро;
   Г) адвокатське об'єднання.
8. Назвіть, який з видів діяльності не є адвокатським:
   А) надання консультацій;
   Б) засвідчення копій документів у справах, які ведуть адвокати;
   В) засвідчення справжності підпису осіб, причетних до справи.
9. Адвокати надають правову допомогу:
   А) тільки фізичним особам;
   Б) тільки юридичним особам;
   В) фізичним та юридичним особам.

10. На адвоката відповідно до законодавства України покладено такі функції:
   А) тільки правозахисна;
   Б) правозахисна й представницька;
   В) правозахисна, представницька та консультативна.

Теми для рефератів

1. Адвокатура як правозахисний інститут.
2. Принцип верховенства права в адвокатській діяльності.
3. Історичний генезис організаційних форм адвокатської діяльності.
4. Правова природа захисту та представництва.

Теми семінарів-дискусій

1. Проблемні питання реалізації принципу уникнення конфлікту інтересів в адвокатській діяльності.
2. Переваги та недоліки різноманітних організаційних форм діяльності адвокатів.
3. Перспективи страхування професійної адвокатської діяльності в Україні.

Задача

При проведенні досудового розслідування у кримінальному провадженні щодо відмивання грошових коштів, здобутих злочинним шляхом, слідчим був запрошений для дачі свідоцьких показань юрисконсульт В. підприємства, генеральним директором якого був підозрюваний М. В. відмовився давати показання як свідок, посилаючись на те, що він представляє інтереси підозрюваного М. як захисник.

Чи відповідають вимогам закону дії юрисконсульта? Чи поширюється на цю ситуацію дія принципу конфіденційності?

Глава 3

АДВОКАТСЬКЕ САМОВРЯДУВАННЯ

Органи адвокатського самоврядування. Засади та завдання адвокатського самоврядування. Національна асоціація адвокатів України. Організаційні форми адвокатського самоврядування. Конференція адвокатів регіону. Рада адвокатів регіону. Голова ради адвокатів регіону. Склад і повноваження кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури. Ревізійна комісія адвокатів регіону. Склад і повноваження Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури. Вища ревізійна комісія адвокатури. З'їзд адвокатів України: структура та функції. Повноваження і порядок роботи Ради адвокатів України. Повноваження голови Ради адвокатів України. Обов'язковість рішень органів адвокатського самоврядування. Фінансове забезпечення органів адвокатського самоврядування.

§ 1. Поняття, засади та завдання адвокатського самоврядування

Адвокатура України як недержавний самоврядний інститут самостійно вирішує питання організації та діяльності адвокатури. З метою забезпечення належного здійснення адвокатської діяльності, дотримання гарантій адвокатської діяльності, захисту професійних прав адвокатів, забезпечення високого професійного рівня адвокатів і вирішення питань дисциплінарної відповідальності адвокатів в Україні діє адвокатське самоврядування.

У ст. 1 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» визначено, що *адвокатське самоврядування* — це гарантоване державою право адвокатів самостійно вирішувати питання організації та діяльності адвокатури в порядку, встановленому цим Законом. Водночас, адвокатське самоврядування — це визначена нормативно-правовими актами система органів, метою діяльності яких є забезпечення високого професійного рівня правової допомоги, що надається

адвокатами в Україні, та реалізація правових гарантій адвокатської діяльності.

Основним нормативним джерелом організації та функціонування системи адвокатського самоврядування є розділ VII Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Відповідно до ст. 43 цього Закону адвокатське самоврядування ґрунтується на принципах виборності, гласності, обов'язковості до виконання адвокатами рішень органів адвокатського самоврядування, підзвітності, заборони втручання органів адвокатського самоврядування у професійну діяльність адвоката.

Завданнями адвокатського самоврядування є:

1) забезпечення незалежності адвокатів, захист від втручання у здійснення адвокатської діяльності;

2) підтримання високого професійного рівня адвокатів;

3) утворення та забезпечення діяльності кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури;

4) створення сприятливих умов для здійснення адвокатської діяльності;

5) забезпечення відкритості інформації про адвокатуру та адвокатську діяльність;

6) забезпечення ведення ЄРАУ;

7) участь у формуванні Вищої ради юстиції у порядку, визначеному законом.

Треба зазначити, що брати участь у роботі органів адвокатського самоврядування та бути обраними до їх складу можуть лише адвокати України. Водночас, згідно із ст. 61 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» адвокат іноземної держави може звертатися до органів адвокатського самоврядування за захистом своїх професійних прав та обов'язків, брати участь у навчально-методичних заходах, що проводяться кваліфікаційно-дисциплінарними комісіями адвокатури, ВКДКА, радами адвокатів регіонів, РАУ та НААУ.

НААУ організовує, координує та забезпечує діяльність органів адвокатського самоврядування. Відповідно до ст. 46 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» і Статуту НААУ систему адвокатського самоврядування складають національні та регіональні органи адвокатського самоврядування, інші структури, утворені для забезпечення їх діяльності. Регіональні відділення НААУ діють на підставі відповідного положення, що затверджується Радою адвокатів України. У регіональних відділеннях НААУ діють такі регіональні органи адвокатського самоврядування:

1) конференції адвокатів;

2) ради адвокатів;

3) кваліфікаційно-дисциплінарні комісії адвокатури;

4) ревізійні комісії адвокатів;

До Національних органів самоврядування належать:

1) з'їзд адвокатів України;

2) РАУ;

3) ВКДКА;

4) ВРКА.

Органи адвокатського самоврядування взаємодіють між собою для реалізації мети, завдань і виконання функцій, визначених чинним законодавством України, цим Статутом, а також актами НААУ. Органи адвокатського самоврядування створюються та здійснюють свою діяльність, керуючись Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», цим Статутом, а також актами НААУ. Діяльність національних (центральних) органів адвокатського самоврядування — НААУ, а також регіональних, що діють у регіональних відділеннях НААУ і мають статус юридичної особи, є некомерційною і не передбачає отримання прибутку. Діяльність органів адвокатського самоврядування з реалізації своїх цілей та завдань, а також виконання функцій є їх основною діяльністю.

З метою реалізації покладених на НААУ Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», а також цим Статутом завдань і функцій, можуть створюватися постійно або тимчасово діючі органи та інші структури НААУ, а також апарати органів адвокатського самоврядування, зокрема Секретаріат, друковані органи, комісії та комітети з різних питань адвокатського самоврядування, науково-консультативні ради.

Рішення з'їзду адвокатів України та РАУ є обов'язковими до виконання всіма членами НААУ. Рішення конференцій та рад адвокатів регіонів є обов'язковими до виконання адвокатами — членами НААУ, адреса робочого місця яких знаходиться у відповідному регіоні та відомості про яких включено до ЄРАУ. Рішення органів адвокатського самоврядування набирають чинності з дня їх прийняття, якщо інше не встановлено самими рішеннями.

Фінансове забезпечення органів адвокатського самоврядування може здійснюватися за рахунок:

1) плати за складання кваліфікаційного іспиту. Розмір цієї плати визначається з урахуванням потреби покриття витрат на забезпечення діяльності КДКА, ВКДКА і не може перевищувати трьох мінімальних заробітних плат, установлених законом на день подання особою заяви про допуск до складення кваліфікаційного іспиту;

2) щорічних внесків адвокатів на забезпечення реалізації адвокатського самоврядування. Розмір цих внесків визначається з урахуван-

ням потреби покриття витрат на забезпечення діяльності рад адвокатів регіонів, РАУ, ВРАУ та ведення ЄРАУ;

3) відрахувань КДКА на забезпечення діяльності ВКДКА. Розмір цих відрахувань визначається з урахуванням потреби покриття витрат для забезпечення діяльності ВКДКА;

4) добровільних внесків адвокатів, адвокатських бюро, адвокатських об'єднань;

5) добровільних внесків фізичних і юридичних осіб;

6) інших, не заборонених законом, джерел.

Відповідно до порядку оприлюднення фінансової звітності органів адвокатського самоврядування від 17 грудня 2013 р., який встановлює загальні вимоги до організаційно-технічного забезпечення процедури оприлюднення фінансової звітності органів адвокатського самоврядування, не пізніше 31 березня поточного року Секретаріат НААУ, РАУ оприлюднює консолідовану звітність органів адвокатського самоврядування шляхом розміщення її на офіційному веб-сайті НААУ.

Окремої уваги заслуговує питання про внески на забезпечення реалізації адвокатського самоврядування, яке врегульоване в Положенні про сплату таких внесків, затвердженому рішенням РАУ № 72 від 16 лютого 2013 р. Це Положення визначає порядок сплати, розподілу та використання внесків на забезпечення реалізації адвокатського самоврядування (далі — внески) у структурі НААУ відповідно до положень Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність».

Внески — це грошові кошти, що надходять організаційним формам адвокатського самоврядування, які мають статус юридичної особи, відповідно до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (далі — Закон), з метою забезпечення гарантій незалежності Адвокатури України від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, будь-яких інших органів, установ, організацій, фізичних і юридичних осіб для реалізації органами адвокатського самоврядування повноважень, визначених Законом:

а) від адвокатів України — щорічно в порядку та розмірі, визначеними відповідно до цього Положення та актами НААУ, РАУ на забезпечення реалізації адвокатського самоврядування;

б) від фізичних і юридичних осіб — відповідно до положень Закону;

в) від регіональних органів адвокатського самоврядування з джерел, визначених Законом для забезпечення реалізації адвокатського самоврядування на загальнонаціональному рівні — РАУ, ВКДКА, ВРКА.

РАУ встановлює розмір, порядок сплати внесків, їх розподіл і напрямки використання для забезпечення ефективної реалізації повноважень адвокатського самоврядування, координує процес і здійснює загальний контроль за сплатою адвокатами України щорічних внесків, контролює та координує роботу рад адвокатів регіонів щодо адміністрування ними в установленому актами НААУ порядку сплати адвокатами щорічних внесків, їх розподілу та використання. Рада адвокатів регіону здійснює контроль за своєчасною сплатою внесків адвокатами, адреса робочого місця яких знаходиться у цьому регіоні, та веде облік щорічних внесків відповідно до рекомендацій РАУ.

Сплата щорічного внеску на реалізацію повноважень органів адвокатського самоврядування відповідно до рішень з'їзду адвокатів України, РАУ, актів НААУ є професійним обов'язком кожного адвоката.

Для адвокатів України встановлюється єдиний порядок сплати щорічних внесків — шляхом одноразового перерахування повної суми щорічного внеску в національній валюті України на банківські рахунки органів адвокатського самоврядування. Розмір щорічних внесків адвокатів на забезпечення реалізації адвокатського самоврядування визначається виходячи з принципів розумності, розмірності, фінансової необтяжливості для адвокатів і достатності фінансового забезпечення реалізації повноважень радами адвокатів регіонів, РАУ, ВРКА, ВКДКА, КДКА регіонів.

Розмір щорічних внесків адвокатів на забезпечення реалізації адвокатського самоврядування є однаковим для всіх адвокатів. Особи, які склали присягу адвоката України та отримали свідоцтво про право на зайняття адвокатською діяльністю, сплачують щорічний внесок у повному розмірі, незалежно від того, в якому місяці поточного року таке свідоцтво отримано. Адвокати, право на заняття адвокатською діяльністю яких було зупинено, після поновлення такого права сплачують щорічний внесок за рік, в якому таке право поновлено у повному обсязі. У разі зупинення чи припинення права на заняття адвокатською діяльністю сплачені адвокатом щорічні внески за рік, в якому відбулось таке зупинення чи припинення, не повертаються, а залишаються у розпорядженні НААУ та відповідної ради адвокатів регіону.

Треба враховувати, що порушення адвокатом порядку та строків сплати щорічних адвокатських внесків вважається невиконанням рішення органу адвокатського самоврядування і, відповідно, вважається дисциплінарним проступком. У випадку порушення адвокатом порядку сплати щорічних внесків, а також/чи прострочення вста-

новлених цим Положенням строків їх сплати понад один місяць до нього, за поданням РАУ або ради адвокатів регіону застосовується дисциплінарне стягнення у вигляді попередження. У разі порушення адвокатом порядку сплати щорічних внесків, а також/чи прострочення встановлених цим Положенням строків їх сплати понад три місяці, до нього, за поданням Ради адвокатів України або ради адвокатів регіону, застосовується дисциплінарне стягнення у вигляді зупинення права на заняття адвокатською діяльністю на строк від одного місяця до одного року. Якщо після закінчення строку дисциплінарного стягнення у вигляді зупинення права на заняття адвокатською діяльністю адвокат протягом одного року повторно порушив строки та/або порядок сплати щорічних внесків, до нього може бути застосовано дисциплінарне стягнення у вигляді позбавлення права на заняття адвокатською діяльністю з наступним виключенням з ЄРАУ.

Належним джерелом фінансування забезпечення діяльності органів адвокатського самоврядування також визнаються:

— добровільні внески адвокатів, адвокатських бюро, адвокатських об'єднань, які надійшли на банківські рахунки НААУ, рад адвокатів регіонів;

— добровільні внески, які надійшли від адвокатів, адвокатських бюро, адвокатських об'єднань, мають спрямовуватися виключно на забезпечення реалізації адвокатського самоврядування, відповідно до положень Закону, за напрямами, визначеними РАУ, радами адвокатів регіону.

— добровільні внески, сплачені адвокатами, адвокатськими бюро, адвокатськими об'єднаннями в межах спеціальних проектів або програм Національної асоціації адвокатів, рад адвокатів регіону можуть бути спрямовані виключно на забезпечення програмних заходів.

Органам адвокатського самоврядування забороняється спонукати адвокатів, адвокатські бюро, адвокатські об'єднання до сплати добровільних внесків шляхом створення преференцій або спеціального становища для окремих осіб або адвокатських утворень у професійній діяльності або при реалізації повноважень органами адвокатського самоврядування. Добровільні внески фізичних і юридичних осіб, які надійшли у розпорядження органів адвокатського самоврядування, мають спрямовуватися виключно на забезпечення реалізації адвокатського самоврядування, відповідно до положень Закону за напрямами, визначеними РАУ, радами адвокатів регіону, або спеціальних проектів/програм НААУ, регіональних рад адвокатів. При цьому умови отримання добровільних внесків від фізичних і юридичних осіб для забезпечення цілей адвокатського самоврядування

не можуть суперечити або у будь-який інший спосіб впливати та/або обмежувати принцип незалежності Адвокатури України як правового інституту, представницьких органів адвокатури, окремих адвокатів.

Рада адвокатів України як орган НААУ може прийняти рішення про встановлення періодичних або разових внесків регіональними органами адвокатського самоврядування з джерел, визначених Законом, для забезпечення реалізації адвокатського самоврядування на загальнонаціональному рівні НААУ, ВКДКА, ВРКА.

Спрямування грошових коштів, які надходять на реалізацію повноважень органів адвокатського самоврядування, визначається на підставі Закону, актів НААУ та Положення від 16 лютого 2013 р., з урахуванням пріоритетів, визначених регіональними конференціями адвокатів і з'їздом адвокатів України. Використання коштів відбувається на підставі кошторисів. Основні статті видатків кошторисів РАУ, регіональних рад адвокатів, кваліфікаційно-дисциплінарних регіонів, ВКДКА затверджуються рішенням РАУ.

Фінансування органів адвокатського самоврядування, розпорядження їх коштами та майном здійснюється відповідно до кошторисів, що затверджуються конференціями адвокатів регіонів і з'їздом адвокатів України. Фінансова звітність органів адвокатського самоврядування щорічно оприлюднюється у порядку, затвердженому РАУ.

§ 2. Національна асоціація адвокатів України: повноваження та організація діяльності

З метою забезпечення реалізації завдань адвокатського самоврядування утворена *Національна асоціація адвокатів України*. НААУ є всеукраїнською недержавною некомерційною неприбутковою професійною організацією, яка об'єднує всіх адвокатів України з метою забезпечення реалізації завдань адвокатського самоврядування, створена на засадах професійної належності та об'єднує адвокатів для сприяння розвитку та зміцненню інституту адвокатури в Україні, підвищення рівня правової допомоги, що надається адвокатами, підвищення ролі та авторитету адвокатури в суспільстві, захисту прав і законних інтересів членів НААУ.

Відповідно до ст. 45 Закону НААУ виконує такі завдання:

1) представляє адвокатуру України у відносинах з органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими і службовими особами, підприємствами, установами, організаціями незалежно від форми власності, громадськими об'єднаннями та міжнародними організаціями, делегує представників до органів державної влади;

2) захищає професійні права адвокатів та забезпечує гарантії адвокатської діяльності;

3) забезпечує високий професійний рівень адвокатів України;

4) забезпечує доступ і відкритість інформації стосовно адвокатів України;

5) виконує інші функції відповідно до Закону.

Національна асоціація адвокатів України є юридичною особою та діє через організаційні форми адвокатського самоврядування. НААУ утворюється з'їздом адвокатів України і не може бути реорганізована. Ліквідація НААУ може бути здійснена лише на підставі закону.

НААУ не має права самостійно вести господарську діяльність, спрямовану на отримання прибутку. Майно та кошти, придбані в результаті господарської та іншої діяльності госпрозрахункових установ і організацій із статусом юридичної особи, підприємств, що створені організацією, використовуються виключно на виконання статутних завдань організації або на благодійні цілі і не можуть розподілятися між членами організації.

Статут НААУ затверджується з'їздом адвокатів України та є її установчим документом. Чинний Статут був затверджений З'їздом адвокатів України 17 грудня 2012 р. Зміни до статуту НААУ вносяться за рішенням З'їзду адвокатів України, за яке проголосували більшість делегатів, які беруть участь у роботі з'їзду. Зміни до статуту НААУ підлягають державній реєстрації відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб — підприємців».

Діяльність НААУ поширюється на територію всієї України. Основними принципами діяльності НААУ є: 1) верховенство права; 2) пріоритет суспільних інтересів; 3) аполітичність; 4) законність; 5) самоврядування; 6) незалежність; 7) демократичність; 8) прозорість і відкритість; 9) самостійність; 10) професіоналізм; 11) рівноправність; 12) виборність і підзвітність органів адвокатського самоврядування; 13) гласність і публічність; 14) обов'язковість до виконання рішень органів адвокатського самоврядування; 15) заборона втручання органів адвокатського самоврядування у професійну діяльність адвоката.

Для досягнення своєї мети НААУ ставить перед собою такі завдання:

— сприяння процесу формування правової держави в Україні;

— сприяння гармонізації українського законодавства із законодавством Європейського Союзу та його реформуванню з використанням досвіду розвинених демократичних країн;

— забезпечення захисту законних прав та інтересів і сприяння зміцненню існуючих правових норм щодо захисту прав та забезпечення гарантій адвокатів;

— сприяння підвищенню ролі інституту адвокатури в українському суспільстві, підвищенню статусу професії адвоката в Україні;

— сприяння розвитку правових форм самоорганізації адвокатської спільноти;

— сприяння полоіпшенню надання правової допомоги в Україні;

— сприяння професійному розвитку адвокатів і поширенню етичних стандартів професії;

— сприяння вдосконаленню системи підготовки та підвищення кваліфікації адвокатів;

— реалізація завдань адвокатського самоврядування;

— забезпечення незалежності адвокатів, захист від втручання у здійснення адвокатської діяльності;

— підтримання високого професійного рівня адвокатів;

— створення сприятливих умов для здійснення адвокатської діяльності;

— сприяння розвитку адвокатського самоврядування в Україні, забезпечення гарантій його здійснення;

— забезпечення належної діяльності органів адвокатського самоврядування;

— сприяння розвитку та вдосконаленню правової допомоги в Україні;

— забезпечення відкритості інформації про адвокатуру України та адвокатську діяльність;

— забезпечення ведення ЄРАУ; участь у формуванні Вищої ради юстиції;

— представництво адвокатури в Україні та за її межами.

— інші завдання, що випливають зі змісту чинного законодавства України, цього Статуту, а також рішень з'їзду адвокатів України, НААУ, РАУ.

Для виконання поставлених завдань НААУ в порядку, встановленому чинним законодавством України:

представляє адвокатуру України у відносинах з органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими і службовими особами, організаціями, установами, підприємствами незалежно від форми власності, громадськими об'єднаннями та міжнародними організаціями;

делегує своїх представників до органів державної влади; бере участь у розробці нормативно-правових актів;

забезпечує належне виконання адвокатурою її конституційних завдань; забезпечує високий професійний рівень адвокатів України, розробляє єдину методику професійної підготовки та перепідготовки адвокатів, помічників і стажерів адвокатів, поширює етичні стандарти професії; сприяє досягненню адвокатурою повної самостійності, незалежності та самоврядування;

сприяє розвитку та зміцненню адвокатури, підвищенню ролі та авторитету адвокатури в суспільстві, підвищенню статусу професії адвоката в Україні;

застосовує заходи щодо недопущення та припинення недобросовісної конкуренції у сфері адвокатської діяльності;

поширює та сприяє вивченню історії адвокатури, літератури, традицій з питань адвокатської діяльності; сприяє науковій розробці питань, пов'язаних з діяльністю адвокатури, усуненню недоліків у правозастосовній діяльності;

сприяє залученню адвокатури до процесу законотворення та інших процесів, пов'язаних з розбудовою правової держави, впровадженню нових правових реформ;

організовує та проводить експертизи проектів законів, програм, рішень та інших документів і нормативних актів;

забезпечує захист соціальних і професійних прав, законних інтересів адвокатів в органах влади, установах, організаціях, органах місцевого самоврядування, міжнародних організаціях та установах;

сприяє організації та впровадженню заходів щодо вдосконалення юридичної освіти, розвитку юридичної професії та підвищення кваліфікації адвокатів; взаємодіє з національними та іноземними громадськими організаціями та міжнародними неурядовими організаціями; забезпечує доступ і відкритість інформації про адвокатуру України;

бере участь у розробці нормативно-правових актів, організації та проведенні експертизи проектів законів, програм, рішень та інших документів і нормативних актів з питань адвокатури та адвокатської діяльності;

вносить пропозиції щодо вдосконалення законодавства України та практики його застосування; поширює правову інформацію серед населення, адвокатів, правових громадських організацій в Україні та за кордоном;

роз'яснює чинне законодавство України з питань адвокатури та адвокатської діяльності й узагальнення практики Європейського суду з прав людини;

сприяє зміцненню зв'язків між юридичною наукою, освітою і практикою;

засновує видавництва (редакції), в тому числі інтернет-видання, видання газет, журналів, науково-популярної, довідкової та іншої літератури;

розвиває міжнародні зв'язки, обмін професійним досвідом, співробітництво з міжнародними організаціями, всебічно сприяє імплементації міжнародних норм і стандартів адвокатської діяльності;

підтримує зв'язки та обмін делегаціями зарубіжних країн та їх представниками, іншу міжнародну діяльність;

здійснює організацію та забезпечення проведення самостійно або спільно з державними органами, органами місцевого самоврядування та громадськими організаціями, у тому числі міжнародними, конгресів, конференцій, семінарів, тренінгів, круглих столів, оголошує конкурси тощо, бере участь у відповідних заходах за кордоном;

засновує або вступає до міжнародних і всеукраїнських громадських організацій, підтримує міжнародні зв'язки, укладає відповідні міжнародні угоди, а також бере участь у здійсненні інших міжнародних заходів;

здійснює співробітництво та підтримку правових громадських об'єднань в Україні;

розробляє та реалізує програми обміну досвідом і стажування адвокатів за кордоном;

забезпечує дотримання етичних стандартів діяльності адвокатів;

сприяє розширенню можливостей впливу адвокатури на забезпечення фахового захисту прав і свобод людини в Україні;

здійснює організацію та координацію роботи органів адвокатського самоврядування;

надає інформацію та роз'яснення з питань, пов'язаних із діяльністю органів адвокатського самоврядування, а також стосовно прийнятих ними рішень;

встановлює нагороди і заохочення адвокатів, вносить пропозиції щодо представлення адвокатів до державних нагород України та інших відзнак державними органами та органами місцевого самоврядування;

забезпечує доступ і відкритість інформації стосовно адвокатів України через ЄРАУ; забезпечує виконання адвокатами захисту за призначенням і надання безоплатної правової допомоги у випадках, передбачених законодавством України;

здійснює виконання інших функцій, що випливають зі змісту чинного законодавства України, цього Статуту та актів НААУ.

Умови і порядок набуття членства у НААУ визначені Законом. З моменту державної реєстрації НААУ її членами стають усі особи,

які мають свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю. Інші особи стають членами НААУ з моменту складення присяги адвоката України. Члени НААУ мають право:

— брати участь в управлінні НААУ в порядку, передбаченому Законом і цим Статутом;

— обирати та бути обраними до органів НААУ в порядку, передбаченому Законом і цим Статутом;

— брати участь у роботі структурних підрозділів НААУ, ініціювати створення таких підрозділів для виконання статутних завдань НААУ;

— голосувати при прийнятті рішень на З'їзді, загальних зборах, конференціях адвокатів;

— одержувати методичну та організаційну допомогу у професійній діяльності;

— вимагати розгляду на З'їзді будь-яких питань, що стосуються діяльності організації;

— обговорювати будь-які питання діяльності організації, вносити на розгляд організації пропозиції щодо вдосконалення її діяльності;

— одержувати повну та достовірну інформацію про діяльність організації;

— публікувати свої наукові праці та наукові статті у виданнях організації на умовах, затверджених РАУ;

— одержувати допомогу у захисті своїх професійних прав і законних інтересів;

— інші права, передбачені чинним законодавством України, а також рішеннями З'їзду адвокатів України.

Водночас, члени НААУ зобов'язані:

— дотримуватись вимог Закону, цього Статуту, інших внутрішніх документів організації та виконувати рішення З'їзду, РАУ, регіональних конференцій та регіональних рад адвокатів, які є обов'язковими для членів НААУ і відповідають чинному законодавству України;

— своєчасно сплачувати членські внески у розмірі та порядку, встановленими РАУ;

— не допускати дій, що дискредитують НААУ;

— інформувати органи НААУ про відомі їм факти, які можуть вплинути на її діяльність, а також про факти порушення цього Статуту;

— нести інші обов'язки, передбачені чинним законодавством України, цим Статутом і внутрішніми документами НААУ.

§ 3. Організаційні форми адвокатського самоврядування

3.1. Регіональні органи адвокатського самоврядування

Конференція адвокатів регіону

Вищим органом адвокатського самоврядування в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі є конференція адвокатів регіону, адреси робочого місця яких знаходяться, відповідно, в Автономній Республіці Крим, області, містах Києві та Севастополі та відомості про яких включено до ЄРАУ.

Конференція адвокатів регіону скликається радою адвокатів регіону не рідше одного разу на рік. Конференцію може бути скликано також за пропозицією не менш як однієї десятої від загальної кількості адвокатів регіону, адреси робочого місця яких знаходяться у відповідному регіоні, або РАУ. В разі якщо рада адвокатів регіону не скликає конференцію протягом тридцяти днів з дня надходження пропозиції про її скликання, адвокати, які підписали таку пропозицію, або РАУ приймають рішення про утворення організаційного бюро зі скликання конференції адвокатів регіону. Організаційне бюро має права ради адвокатів регіону щодо скликання і забезпечення проведення конференції та визначає особу, яка головуватиме на засіданні конференції. Про день, час і місце початку роботи конференції адвокатів регіону та питання, що вносяться на її обговорення, адвокати повідомляються не пізніш як за п'ятнадцять днів до дня початку роботи конференції. Конференція адвокатів регіону вважається повноважною, якщо в її роботі беруть участь більше половини делегатів конференції. Конференція адвокатів регіону приймає рішення шляхом голосування більшістю голосів делегатів конференції, які беруть участь у її роботі.

До повноважень конференції адвокатів регіону належать:

1) обрання голови та членів ради адвокатів регіону, дострокове відкликання їх з посад;

2) обрання делегатів на З'їзд адвокатів України;

3) обрання представника адвокатів регіону до складу РАУ та ВКДКА, дострокове відкликання їх з посад;

4) визначення кількості членів кваліфікаційної та дисциплінарної палат КДКА, обрання голови та членів КДКА, дострокове відкликання їх з посад;

5) обрання голови та членів ревізійної комісії адвокатів регіону, дострокове відкликання їх з посад;

6) затвердження штатного розпису і кошторису ради адвокатів регіону, КДКА;

7) розгляд і затвердження звіту ради адвокатів регіону, КДКА, висновків ревізійної комісії адвокатів регіону, представників адвокатів регіону у складі ВКДКА і РАУ;

8) прийняття інших рішень відповідно до Закону.

Квота представництва, порядок висування та обрання делегатів конференції адвокатів регіону затверджуються РАУ. Наприклад, рішенням РАУ № 136 від 1 червня 2013 р. затверджено Порядок висування та обрання делегатів конференції адвокатів міста Києва та встановлення квоти представництва (далі — Порядок). Відповідно до цього Порядку конференція адвокатів міста Києва скликається у зв'язку з необхідністю вирішення фінансових питань діяльності адвокатів регіону та затвердження кошторису витрат.

Делегати на конференцію адвокатів міста Києва обираються за квотою 1 делегат від 25 адвокатів, адреси робочого місця яких і відомості про яких включено до Єдиного реєстру адвокатів України у місті Києві, за умови підтвердження своїх даних, що вносяться до ЄРАУ, в Раді адвокатів міста Києва з наступним підтвердженням їх на Другому рівні відповідно до Порядку ведення ЄРАУ. Обрання делегатів на конференцію адвокатів міста Києва здійснюється на зборах адвокатів в адміністративно-територіальних регіонах міста Києва, визначених Радою адвокатів міста Києва, за складеними нею списками адвокатів для їх голосування на зборах регіонів міста.

Рада адвокатів міста Києва шляхом голосування приймає рішення, яким визначає заходи з організаційно-технічного забезпечення проведення конференції адвокатів міста Києва; визначає час, дату і місце проведення конференції; здійснює оголошення та повідомлення в газеті «Урядовий кур'єр», пов'язані з проведенням зборів адвокатів і конференції адвокатів міста Києва; Голова Ради адвокатів регіону укладає договори оренди приміщень для проведення відповідних зборів і конференції адвокатів міста Києва тощо.

Рада адвокатів міста Києва з метою проведення зборів адвокатів по висуненню делегатів на конференцію за 30 днів до зборів затверджує списки за наявними у неї даними ЄРАУ про адвокатів, які мають адреси робочого місця у місті Києві, і визначає кількість делегатів на конференцію адвокатів з урахуванням встановленої квоти та цих даних. На Голову Ради адвокатів міста Києва покладається відповідальність за достовірність відомостей про адвокатів, включених до списків, за адресою їх робочих місць, підтвердженою в ЄРАУ, у раді адвокатів регіону та їх даних, вказаних на Другому рівні ведення ЄРАУ.

Делегат (учасник) конференції вважається обраним, якщо за нього проголосували більше половини присутніх на зборах адвокатів регіону. Конференція адвокатів є повноважною за умови участі у ній більше половини обраних відповідними зборами адвокатів делегатів конференції адвокатів міста Києва. Голосування на конференції відбувається відкрито, рішення вважається прийнятим, якщо за нього проголосували проста більшість делегатів, присутніх на конференції.

Рада адвокатів регіону

У період між конференціями адвокатів регіону функції адвокатського самоврядування в регіоні виконує рада адвокатів регіону, яка підконтрольна і підзвітна конференції адвокатів регіону. Рада адвокатів регіону є юридичною особою. Повноваження і порядок роботи ради адвокатів регіону визначаються Законом і положенням про раду адвокатів регіону, яке затверджується РАУ.

Рада адвокатів регіону:

1) представляє адвокатів регіону;

2) складає порядок денний, скликає та забезпечує проведення конференції адвокатів регіону;

3) забезпечує виконання рішень конференції адвокатів регіону, здійснює контроль за їх виконанням;

4) здійснює інформаційно-методичне забезпечення адвокатів регіону, сприяє підвищенню їх кваліфікації;

5) приймає присягу адвоката України;

6) визначає представників адвокатури до складу конкурсної комісії з відбору адвокатів для надання безоплатної вторинної правової допомоги;

7) сприяє забезпеченню гарантій адвокатської діяльності, захисту професійних і соціальних прав адвокатів;

8) розпоряджається коштами і майном відповідно до затвердженого кошторису;

9) забезпечує в установленому порядку внесення відомостей до ЄРАУ;

10) утворює комісію з оцінювання якості, повноти та своєчасності надання адвокатами безоплатної правової допомоги;

11) виконує інші функції відповідно до Закону, рішень конференції адвокатів регіону, РАУ, З'їзду адвокатів України.

Засідання ради адвокатів регіону є повноважним, якщо в його роботі бере участь більше половини її членів. Рада адвокатів регіону приймає рішення шляхом голосування більшістю голосів від загальної кількості її членів.

Голова та члени ради адвокатів регіону обираються конференцією адвокатів регіону з числа адвокатів, стаж адвокатської діяль-

ності яких становить не менше п'яти років, адреси робочого місця яких знаходяться, відповідно, в Автономній Республіці Крим, області, місті Києві, місті Севастополі і відомості про яких включено до ЄРАУ, строком на п'ять років. Одна й та сама особа не може бути головою або членом ради адвокатів регіону більш як два строки підряд. Кількість членів ради адвокатів регіону визначається конференцією адвокатів регіону. На першому засіданні члени ради адвокатів регіону за пропозицією голови ради обирають зі свого складу заступника голови і секретаря ради. Голова, заступник голови, секретар, член ради адвокатів регіону не можуть водночас входити до складу КДКА, ВКДКА, ВРКА, РАУ, комісії з оцінювання якості, повноти та своєчасності надання адвокатами безоплатної правової допомоги. Голова, заступник голови, секретар, член ради адвокатів регіону можуть бути достроково відкликані з посади за рішенням органу адвокатського самоврядування, який їх обрав на посаду. Голова, заступник голови, секретар ради адвокатів регіону можуть отримувати за свою роботу винагороду, розмір і порядок виплати якої встановлюються конференцією адвокатів регіону.

Голова ради адвокатів регіону:

1) представляє раду в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах, організаціях, перед громадянами;

2) забезпечує скликання та проведення засідань ради адвокатів регіону;

3) розподіляє обов'язки між своїми заступниками, секретарем і членами ради, дає їм доручення;

4) організовує та контролює діяльність апарата ради;

5) організовує та забезпечує ведення діловодства ради адвокатів регіону, вчиняє інші дії, передбачені положенням про раду адвокатів регіону, про регіональне відділення НААУ, рішеннями конференції адвокатів регіону, ради адвокатів регіону, РАУ, З'їзду адвокатів України;

6) контролює виконання рішень ради адвокатів регіону.

Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури

КДКА утворюється з метою визначення рівня фахової підготовленості осіб, які виявили намір отримати право на заняття адвокатською діяльністю, та вирішення питань щодо дисциплінарної відповідальності адвокатів.

Установчим документом КДКА є положення про кваліфікаційно-дисциплінарні комісії адвокатури, яке було затверджене Радою адвокатів України 17 грудня 2013 р.Також рішенням РАУ від 16 лютого 2013 р. затверджений Регламент КДКА регіону, який визначає

порядок роботи КДКА з реалізації повноважень, наданих Законом, а також процедуру розгляду питань, віднесених до її компетенції Законом, іншими актами, що регулюють діяльність кваліфікаційно-дисциплінарних комісій.

До повноважень КДКА належать:

1) організація та проведення кваліфікаційних іспитів;

2) прийняття рішень щодо видачі свідоцтва про складення кваліфікаційного іспиту;

3) прийняття рішень про зупинення або припинення права на заняття адвокатською діяльністю;

4) здійснення дисциплінарного провадження стосовно адвокатів;

5) вирішення інших питань, віднесених до повноважень КДКА Законом, рішеннями конференції адвокатів регіону, ВКДКА, РАУ, З'їзду адвокатів України.

КДКА діє у складі кваліфікаційної та дисциплінарної палат. *Кваліфікаційна палата* утворюється у складі не більше дев'яти членів, *дисциплінарна* — не більше одинадцяти. КДКА є повноважною за умови обрання не менше двох третин від кількісного складу кожної з її палат, затвердженого конференцією адвокатів регіону. У передбачених Законом випадках повноваження КДКА здійснює її кваліфікаційна або дисциплінарна палата.

Голова та члени КДКА обираються конференцією адвокатів регіону з числа адвокатів, стаж адвокатської діяльності яких становить не менше п'яти років, адреси робочого місця яких знаходяться, відповідно, в Автономній Республіці Крим, області, місті Києві, місті Севастополі і відомості про яких включено до ЄРАУ, строком на п'ять років. Одна й та сама особа не може бути головою або членом КДКА більш як два строки підряд. Голова КДКА організовує і забезпечує ведення діловодства КДКА. Голова, член КДКА можуть бути достроково відкликані з посади за рішенням конференції адвокатів регіону, яка обрала їх на посаду.

Кожна палата на своєму першому засіданні шляхом голосування більшістю голосів від загальної кількості членів палати обирає з числа членів палати голову та секретаря палати. Голова палати за посадою є заступником голови КДКА. Голова палати, секретар палати за рішенням відповідної палати можуть бути достроково відкликані з посади. Голова, заступник голови, секретар палати, член КДКА не можуть водночас входити до складу ВКДКА, ревізійної комісії адвокатів регіону, ВРКА, ради адвокатів регіону, РАУ, комісії з оцінювання якості, повноти та своєчасності надання адвокатами безоплатної правової допомоги.

Засідання КДКА вважається правомочним, якщо на ньому присутні більше половини членів її палат. Засідання палати вважається правомочним, якщо на ньому присутні більше половини її членів. Рішення КДКА приймається шляхом голосування більшістю голосів від загальної кількості членів її палат. Рішення палати приймається шляхом голосування більшістю голосів від загальної кількості її членів, крім випадків, передбачених Законом. Рішення КДКА може бути оскаржено протягом тридцяти днів з дня його прийняття до ВКДКА або до суду.

Ревізійна комісія адвокатів регіону

Для здійснення контролю за фінансово-господарською діяльністю Ради адвокатів регіону та КДКА відповідно до Положення про РКА регіону від 17 грудня 2013 р. утворюється і діє ревізійна комісія адвокатів регіону. Ревізійна комісія адвокатів регіону підконтрольна і підзвітна конференції адвокатів регіону. За результатами перевірок ревізійна комісія адвокатів регіону складає висновки, які подає на розгляд та затвердження конференції адвокатів регіону. Ревізійна комісія адвокатів регіону може подавати результати перевірок РАУ та З'їзду адвокатів України.

Голова та члени ревізійної комісії адвокатів регіону обираються конференцією адвокатів регіону з числа адвокатів, стаж адвокатської діяльності яких становить не менше п'яти років, адреси робочого місця яких знаходяться в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі і відомості про яких включено до ЄРАУ, строком на п'ять років. Кількість членів ревізійної комісії адвокатів регіону визначається конференцією адвокатів регіону. Голова, член ревізійної комісії адвокатів регіону можуть бути достроково відкликані з посади за рішенням конференції адвокатів регіону, яка обрала їх на посаду. Голова, член ревізійної комісії адвокатів регіону не можуть водночас входити до складу ВВРКА, КДКА, ВКДКА, РАУ, комісії з оцінювання якості, повноти та своєчасності надання адвокатами безоплатної правової допомоги.

3.2. Національні органи адвокатського самоврядування

З'їзд адвокатів України

Вищим органом адвокатського самоврядування України є з'їзд адвокатів України, який:

1) обирає голову і заступників голови РАУ, голову і заступників голови ВКДКА, голову і членів ВРКА та достроково відкликає їх з посад;

2) затверджує статут НААУ та вносить до нього зміни;

3) затверджує правила адвокатської етики;

4) затверджує положення про РАУ, положення про ВКДКА, положення про ВРКА;

5) розглядає та затверджує звіти РАУ, ВКДКА, висновки ВРКА;

6) призначає трьох членів Вищої ради юстиції;

7) затверджує кошторис РАУ, кошторис ВКДКА, звіт про їх виконання;

8) здійснює інші повноваження відповідно до Закону.

З'їзд адвокатів України може прийняти рішення про сплату щорічних внесків адвокатів на забезпечення реалізації адвокатського самоврядування, визначити напрями їх використання та відповідальність за несплату внесків.

До складу з'їзду адвокатів України входять делегати, які обираються конференціями адвокатів регіонів шляхом голосування відносною більшістю голосів делегатів, які беруть участь у конференції. Квота представництва, порядок висування та обрання делегатів з'їзду адвокатів України, порядок проведення з'їзду адвокатів України встановлюються РАУ.

З'їзд адвокатів України скликається РАУ не рідше одного разу на три роки. З'їзд адвокатів України скликається у шістдесятиденний строк за ініціативою РАУ або на вимогу не менш як однієї десятої від загальної кількості адвокатів, включених до ЄРАУ, або не менш як однієї третини рад адвокатів регіонів. У разі якщо РАУ не скликає з'їзд адвокатів України протягом шістдесяти днів з дня надходження пропозиції про його скликання, адвокати або представники рад адвокатів регіонів, які підписали таку пропозицію, приймають рішення про утворення організаційного бюро зі скликання з'їзду адвокатів України. Організаційне бюро має право скликати та забезпечувати проведення з'їзду адвокатів України, визначати особу, яка головує на засіданні з'їзду. Про день, час і місце початку роботи з'їзду адвокатів України та питання, що вносяться на його обговорення, адвокати повідомляються не пізніш як за двадцять днів до дня початку роботи з'їзду. З'їзд адвокатів України є правомочним, якщо у ньому бере участь більше половини обраних делегатів, які представляють більшість конференцій адвокатів регіонів. Рішення з'їзду адвокатів України приймаються шляхом голосування більшістю голосів делегатів, які беруть участь у з'їзді.

Рада адвокатів України

У період між з'їздами адвокатів України функції адвокатського самоврядування виконує РАУ, яка діє у системі органів НААУ, є національним органом адвокатського самоврядування, на який держа-

вою покладено виконання у період між з'їздами адвокатів України публічно-представницьких функцій недержавного самоврядного інституту, що забезпечує захист, представництво та надання правової допомоги на професійній основі адвокатури України. РАУ не має статусу юридичної особи. Повноваження і порядок її роботи визначаються Законом, положенням про РАУ та Регламентом РАУ. РАУ підконтрольна і підзвітна з'їзду адвокатів України. Чинне Положення про Раду адвокатів України було затверджено установчим з'їздом адвокатів України 17 листопада 2012 р.

Повноваження РАУ:

— складає порядок денний, забезпечує скликання та проведення з'їзду адвокатів України;

— визначає квоту представництва, порядок висування та обрання делегатів конференції адвокатів регіонів, з'їзду адвокатів України;

— забезпечує виконання рішень з'їзду адвокатів України;

— здійснює організаційне, методичне, інформаційне забезпечення ведення ЄРАУ, здійснює контроль і координує діяльність рад адвокатів регіонів щодо внесення відомостей до ЄРАУ та надання витягів з нього, затверджує форму витягу з ЄРАУ та Порядок ведення останнього;

— затверджує регламент конференції адвокатів регіону, положення: про раду адвокатів регіону, про КДКА, про ревізійну комісію адвокатів регіону, про комісію з оцінювання якості, повноти та своєчасності надання адвокатами безоплатної правової допомоги;

— встановлює розмір і порядок сплати щорічних внесків адвокатів на забезпечення реалізації адвокатського самоврядування, забезпечує їх розподіл і використання;

— визначає розмір відрахувань кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури на забезпечення діяльності ВКДКА, розмір відрахувань рад адвокатів регіону на забезпечення діяльності РАУ та інших відрахувань;

— від імені НААУ приймає рішення про створення рад адвокатів регіонів, кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури Автономної Республіки Крим, областей, міста Києва, міста Севастополя, реєстрацію змін до їх установчих документів і змін до відомостей, що містяться в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб та фізичних осіб — підприємців;

— затверджує Регламенти роботи рад адвокатів регіонів і КДКА Автономної Республіки Крим, області, міста Києва, міста Севастополя, ревізійної комісії адвокатури регіону;

— координує та контролює діяльність рад адвокатів регіонів, сприяє їх діяльності та надає їм необхідну методичну допомогу;

— сприяє забезпеченню гарантій адвокатської діяльності, захисту професійних, соціальних та інших прав адвокатів;

— приймає рішення про розпорядження коштами і майном НААУ відповідно до призначень коштів і майна, визначених її Статутом і рішеннями з'їзду адвокатів України;

— затверджує порядок оприлюднення щорічної фінансової звітності НААУ;

— розглядає скарги на рішення, дії, бездіяльність рад адвокатів регіонів, із правом скасування незаконних рішень;

— визначає друкований орган НААУ;

— забезпечує ведення та функціонування офіційного веб-сайту НААУ;

— затверджує перелік документів, що додаються до заяви адвоката іноземної держави про включення до ЄРАУ;

— затверджує зразки свідоцтва про складення кваліфікаційного іспиту, свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю, посвідчення адвоката України, посвідчення Голови, заступника голови, секретаря, члена РАУ, посвідчення Голови, заступника голови, секретаря, члена ВКДКА, посвідчення Голови, члена ВРКА;

— затверджує порядок складання кваліфікаційних іспитів, програму кваліфікаційних іспитів і методику їх оцінювання, інші документи, передбачені Законом;

— затверджує порядок проходження стажування, програму та методику оцінювання стажування;

— затверджує типову форму ордера адвоката, положення про ордер адвоката і порядок ведення реєстру ордерів;

— затверджує порядок складання радою адвокатів регіону протоколу про адміністративне правопорушення та форму протоколу;

— розробляє, за дорученням з'їзду адвокатів України, органів державної влади та з власної ініціативи, проекти законів та інших нормативно-правових актів, які регулюють діяльність адвокатури, у тому числі щодо соціального захисту адвокатів, професійних прав і гарантій адвокатської діяльності, а також інші проекти нормативно-правових актів у сфері державної політики з питань правової допомоги, захисту й представництва;

— розробляє пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства та подає їх у встановленому порядку на розгляд суб'єктам законодавчої ініціативи;

— здійснює правову експертизу проектів законів, інших актів законодавства, що подаються на розгляд Кабінету Міністрів України, та проектів законів, що подаються на розгляд Верховної Ради України іншими суб'єктами права законодавчої ініціативи, нормативно-право-

вих актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим у сфері державної політики з питань правової допомоги, захисту та представництва;

— готує зауваження і пропозиції до поданих до Верховної Ради України законопроектів у сфері державної політики з питань правової допомоги, захисту та представництва;

— вживає відповідно до законодавства заходів щодо усунення державними органами та органами місцевого самоврядування, іншими суб'єктами порушень професійних прав і гарантій адвокатської діяльності; вносить пропозиції про усунення виявлених порушень і недоліків та притягнення до відповідальності посадових осіб, винних у допущених порушеннях;

— організовує роботу з підготовки щорічного плану заходів щодо діяльності НААУ, здійснює науково-експертне, аналітичне, інформаційне та методологічне забезпечення та моніторинг її виконання;

— здійснює офіційне опублікування рішень з'їзду адвокатів України, НААУ, РАУ;

— виступає засновником засобів масової інформації від імені НААУ;

— визначає порядок і форми підвищення кваліфікації адвокатів, здійснює методичне керівництво та організовує підвищення кваліфікації адвокатів;

— бере участь в організації роботи з підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців за спеціальністю «Правознавство» у навчальних закладах незалежно від форми власності та підпорядкування, надає пропозиції щодо підготовки кадрів за юридичними спеціальностями;

— сприяє органам державної влади та місцевого самоврядування, іншим суб'єктам у вдосконаленні надання правової допомоги з метою реалізації прав, свобод і законних інтересів громадян та юридичних осіб;

— сприяє координаційній діяльності центральних органів державної влади щодо реалізації державної політики у сфері надання безоплатної правової допомоги, взаємодіє з центральними органами державної влади з питань реалізації Закону України «Про безоплатну правову допомогу»;

— бере участь у розробленні та розповсюдженні освітніх програм у сфері захисту прав, свобод і законних інтересів громадян;

— надає роз'яснення з питань, пов'язаних з адвокатською діяльністю;

— здійснює інші повноваження на основі та на виконання Конституції та законів України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України;

— виконує інші функції відповідно до Закону та рішень з'їзду адвокатів України, Положення про РАУ.

До складу РАУ входять тридцять членів, стаж адвокатської діяльності яких становить не менше п'яти років: по одному представнику від кожного регіону, який обирається конференцією адвокатів регіону, та голова і два заступники голови, які обираються шляхом голосування з'їздом адвокатів України. Секретар РАУ обирається РАУ зі складу її членів. РАУ може достроково відкликати з посади секретаря Ради. РАУ є повноважною за умови обрання не менше двох третин від її складу.

Засідання РАУ скликаються її головою, а в разі його відсутності — одним із заступників голови не рідше одного разу на два місяці. Засідання РАУ може бути також скликано за пропозицією не менш як однієї п'ятої від загального складу членів Ради. У разі якщо голова РАУ або його заступник не скликав засідання Ради протягом тридцяти днів з дня надходження відповідної пропозиці, члени РАУ, які підписали таку пропозицію, приймають рішення про утворення організаційного бюро зі скликання РАУ. Організаційне бюро має право скликати та забезпечувати проведення засідань Ради, визначати особу, яка головуватиме на засіданні Ради. Засідання РАУ є повноважним, якщо на ньому присутні більше половини її членів. Рішення РАУ приймаються більшістю голосів від загальної кількості її членів. У разі рівного розподілу голосів голос головуючого на засіданні є вирішальним.

Строк повноважень голови, заступників голови, секретаря і членів РАУ становить п'ять років. Одна й та сама особа не може бути головою, заступником голови, секретарем або членом РАУ більш ніж два строки підряд. Голова, заступник голови, секретар, член РАУ можуть бути достроково відкликані з посади за рішенням органу адвокатського самоврядування, який обрав їх на посаду. Голова, заступник голови, секретар, член РАУ не можуть водночас входити до складу ради адвокатів регіону, КДКА, ВКДКА, ревізійної комісії адвокатів регіону, ВРКА, комісії з оцінювання якості, повноти та своєчасності надання адвокатами безоплатної правової допомоги. Член РАУ, який без поважних причин не бере участі в її засіданнях, не виконує або неналежним чином виконує її доручення, може бути притягнений до дисциплінарної відповідальності.

Голова РАУ за посадою є головою НААУ. Голова РАУ представляє останню та НААУ в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах, організаціях, перед громадянами. Голова РАУ може отримувати винагороду в розмірі, встановленому з'їздом адвокатів України. Голова РАУ забезпечує

скликання та проведення її засідань, розподіляє обов'язки між своїми заступниками, організовує і забезпечує ведення діловодства РАУ, розпоряджається коштами і майном НААУ відповідно до затвердженого кошторису, організовує і забезпечує роботу секретаріату НААУ, вчиняє інші дії, передбачені Законом, положенням про Раду адвокатів України, статутом Національної асоціації адвокатів України, рішеннями РАУ та з'їзду адвокатів України.

Заступники Голови РАУ виконують обов'язки Голови РАУ за наказом останнього про розподіл повноважень та обов'язків між заступниками. Секретар РАУ обирається РАУ зі складу її членів. РАУ може достроково відкликати з посади її секретаря.

РАУ, для забезпечення покладених на неї функцій і діловодства, створює секретаріат Ради (який є водночас секретаріатом НААУ). Організаційно-технічне забезпечення діяльності РАУ здійснюється її секретаріатом, який очолює керівник секретаріату РАУ, котрий не входить до її складу. Структура секретаріату, його штатний розпис затверджуються рішенням РАУ.

Вища кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури

ВКДКА є неприбутковою, некомерційною професійною організацією, колегіальним органом, завданням якого є розгляд скарг на рішення, дії чи бездіяльність кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури. ВКДКА підконтрольна і підзвітна з'їзду адвокатів України та РАУ. Вона є юридичною особою і діє відповідно до Закону, інших законів України та положення про Вищу кваліфікаційно-дисциплінарну комісію адвокатури. Установчим документом ВКДКА є положення про Вищу кваліфікаційно-дисциплінарну комісію адвокатури, затверджене з'їздом адвокатів України 17 листопада 2012 р. ВКДКА є колегіальним органом системи адвокатського самоврядування, завдання якого — розгляд скарг на рішення, дії чи бездіяльність кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури. При організації засідань і вирішенні питань, визначених ст. 6 Положення про ВКДКА, вона керується власним Регламентом, який затверджується на першому її засіданні відповідним рішенням.

Контроль за фінансово-господарською діяльністю ВКДКА здійснює ВРКА, висновки якої передаються на розгляд і затвердження з'їзду адвокатів України, а у період між з'їздами — РАУ.

ВКДКА створюється та діє з метою реалізації публічно-правових функцій з відбору, атестування осіб, які виявили намір займатися адвокатською діяльністю, та як дисциплінарний орган у системі самоврядування адвокатури України.

Для досягнення мети своєї діяльності ВКДКА сприяє: процесу формування правової держави в Україні; гармонізації українського

законодавства із законодавством Європейського Союзу та його реформуванню з використанням досвіду розвинених демократичних країн; захисту законних прав та інтересів та зміцненню існуючих правових норм щодо захисту прав і забезпечення гарантій адвокатів; підвищенню ролі інституту адвокатури в українському суспільстві; підвищенню статусу професії адвоката в Україні, розвитку правових форм самоорганізації адвокатської спільноти; удосконалення надання правової допомоги в Україні; професійному росту адвокатів і поширенню етичних стандартів професії; вдосконаленню системи підготовки та підвищення кваліфікації адвокатів; реалізації завдань адвокатського самоврядування.

Для виконання поставлених завдань ВКДКА відповідно до Закону та в порядку, визначеному Регламентом ВКДКА:

— розглядає скарги на рішення, дії чи бездіяльність кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури;

— узагальнює дисциплінарну практику кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури;

— сприяє організації та впровадженню заходів щодо вдосконалення юридичної освіти, розвитку юридичної професії та підвищення кваліфікації адвокатів;

— взаємодіє з національними та іноземними громадськими організаціями і міжнародними неурядовими організаціями;

— виконує інші функції відповідно до Закону.

Засідання ВКДКА вважається правомочним, якщо на ньому присутні більше половини від загальної кількості її членів. Рішення ВКДКА риймаються шляхом голосування більшістю голосів від загальної кількості її членів. Рішення ВКДКА може бути оскаржено до суду протягом тридцяти днів з дня його прийняття.

До складу ВКДКА входять тридцять членів, стаж адвокатської діяльності яких становить не менше п'яти років: по одному представнику від кожного регіону, який обирається конференцією адвокатів регіону, голова і два заступники голови, які обираються шляхом голосування з'їздом адвокатів України. Секретар ВКДКА обирається її членами шляхом голосування зі складу членів ВКДКА. Остання є повноважною за умови обрання не менше двох третин її складу.

Строк повноважень голови, заступників голови, секретаря і членів ВКДКА становить п'ять років. Одна й та сама особа не може бути головою, заступником голови, секретарем або членом ВКДКА більш як два строки підряд. Голова, заступник голови, секретар, член ВКДКА можуть бути достроково відкликані з посади за рішенням органу адвокатського самоврядування, який обрав їх на посаду. Голова, заступник голови, секретар, член ВКДКА не можуть водночас

входити до складу КДКА, ревізійної комісії адвокатів регіону, ВРКА, ради адвокатів регіону, РАУ, комісії з оцінювання якості, повноти та своєчасності надання адвокатами безоплатної правової допомоги.

Голова ВКДКА представляє останню в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах, організаціях, перед громадянами. Голова ВКДКА забезпечує скликання та проведення її засідань, адвокатури, розподіляє обов'язки між своїми заступниками, організовує і забезпечує ведення діловодства у ВКДКА, розпоряджається її коштами і майном відповідно до затвердженого кошторису, вчиняє інші дії, передбачені Законом, положенням про Вищу кваліфікаційно-дисциплінарну комісію адвокатури, рішеннями РАУ і з'їзду адвокатів України. Голова ВКДКА може отримувати винагороду в розмірі, встановленому з'їздом адвокатів України або РАУ.

ВКДКА, на виконання функцій колегіального органу системи адвокатського самоврядування, завданням якого, є розгляд скарг на рішення, дії чи бездіяльність кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури:

1) розглядає скарги на рішення, дії чи бездіяльність кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури;

2) узагальнює дисциплінарну практику кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури;

ВКДКА, за наслідками розгляду скарги на рішення, дії чи бездіяльність КДКА, має право:

1) залишити скаргу без задоволення, а рішення КДКА — без змін;

2) змінити рішення кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури;

3) скасувати рішення КДКА та ухвалити нове рішення;

4) направити справу для нового розгляду до відповідної КДКА та зобов'язати останню вчинити певні дії.

Вища ревізійна комісія адвокатури

Для здійснення контролю за фінансово-господарською діяльністю НААУ, її органів, рад адвокатів регіонів, РАУ, кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури, ВКДКА, діяльністю ревізійних комісій адвокатів регіонів утворюється і діє ВРКА, яка підконтрольна і підзвітна з'їзду адвокатів України. У своїй діяльності ВРКА керується Положенням про ВРКА, затвердженим установчим з'їздом адвокатів України 17 листопада 2012 р., Законом, актами з'їзду адвокатів України, РАУ та іншими законами України. ВРКА є юридичною особою.

ВРКА проводить ревізію фінансово-господарської діяльності НААУ, її органів, рад адвокатів регіонів, РАУ, кваліфікаційно-дис-

циплінарних комісій адвокатури, ВКДКА, ревізійних комісій адвокатів регіонів не рідше одного разу на два роки та звітує про свою діяльність перед з'їздом адвокатів України. Плани ревізій розробляються та затверджуються ВРКА. При проведенні ревізії члени ВРКА зобов'язані належним чином дослідити всі документи і матеріали, що мають відношення до предмета ревізії. Позапланова ревізія фінансового-господарської діяльності НААУ, її органів, рад адвокатів регіонів, РАУ, кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури, ВКДКА, ревізійних комісій адвокатів регіонів може проводитися у будь-який час на вимогу: з'їзду адвокатів України; Голови ВРКА; Голови РАУ (стосовно Ради адвокатів регіону за наявності ознак грубих порушень фінансово-господарської діяльності); Голови ВКДКА (стосовно КДКА за наявності ознак грубих порушень фінансово-господарської діяльності). За результатами перевірок ВРКА складає висновки, які подає на розгляд і затвердження з'їзду адвокатів України. ВРКА може подавати результати перевірок на розгляд РАУ, ВКДКА.

Повноваження ВРКА:

— контроль за виконанням кошторису НААУ, її органів, рад адвокатів регіонів, РАУ, кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури, ВКДКА, ревізійних комісій адвокатів регіонів;

— контроль за використанням коштів і майна НААУ, її органів, рад адвокатів регіонів, РАУ, кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури, ВКДКА, ревізійних комісій адвокатів регіонів;

— перевірка правомірності використання грошових надходжень від щорічних внесків адвокатів;

— перевірка відповідності правочинів, укладених НААУ, її органами, радами адвокатів регіонів, РАУ, кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури, ВКДКА, ревізійними комісіями адвокатів регіонів, чинному законодавству, розрахунків з контрагентами;

— перевірка фінансової звітності НААУ, її органів, рад адвокатів регіонів, РАУ, кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури, ВКДКА, ревізійних комісій адвокатів регіонів, зіставлення її з даними первинного бухгалтерського обліку;

— підготовка висновків стосовно щорічного бухгалтерського звіту НААУ, її органів, рад адвокатів регіонів, РАУ, кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури, ВКДКА, ревізійних комісій адвокатів регіонів;

— аналіз відповідності ведення бухгалтерського та статистичного обліку НААУ, її органів, рад адвокатів регіонів, РАУ, кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури, ВКДКА, ревізійних комісій адвокатів регіонів чинним нормативним положенням;

— аналіз фінансового стану НААУ, її органів, рад адвокатів регіонів, РАУ, кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури, ВКДКА, діяльністю ревізійних комісій адвокатів регіонів, її платоспроможності, ліквідності активів, виявлення можливостей для покращення фінансового стану НААУ, її органів, рад адвокатів регіонів, РАУ, кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури, ВКДКА, комісії адвокатури, ревізійних комісій адвокатів регіонів і розробка відповідних рекомендацій;

— розгляд звітів внутрішніх і зовнішніх аудиторів та підготовка відповідних пропозицій;

— розгляд скарг на рішення, висновки, дії або бездіяльність ревізійних комісій адвокатів регіонів, їх членів і голів у частині питань фінансово-господарської діяльності;

— інші повноваження, віднесені Положенням про ВРКА та актами з'їзду адвокатів України до компетенції ВРКА.

ВРКА має право:

— отримувати від НААУ, її органів, рад адвокатів регіонів, РАУ, кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури, ВКДКА, ревізійних комісій адвокатів регіонів повну, достовірну та своєчасну інформацію про їх фінансово-господарську діяльність, матеріали, бухгалтерську або іншу документацію, необхідну для виконання нею своїх контролюючих функцій. Зазначені документи мають бути надані ВРКА не пізніш, як через 10 (десять) робочих днів після отримання письмового запиту;

— у межах затвердженого кошторису та/або фінансового плану залучати на договірній основі до своєї роботи незалежних спеціалістів — аудиторів і консультантів з оплатою їхніх послуг за рахунок коштів ВРКА;

— вимагати позачергового скликання з'їзду адвокатів України та/або конференції адвокатів регіону для вирішення питань, що знаходяться у їх виключній компетенції, у разі виявлення порушень у фінансово-господарській діяльності НААУ, її органів, рад адвокатів регіонів, РАУ, кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури, ВКДКА, ревізійних комісій адвокатів регіонів або виникнення загрози суттєвим інтересам НААУ, її органів, рад адвокатів регіонів, РАУ, кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури, ВКДКА, ревізійних комісій адвокатів регіонів;

— вимагати надання пояснень від посадових осіб і працівників НААУ, її органів, рад адвокатів регіонів, РАУ, кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури, ВКДКА, ревізійних комісій адвокатів регіонів з питань, що належать до компетенції ВРКА;

— пред'являти посадовим особам і працівникам НААУ, її органів, рад адвокатів регіонів, РАУ, кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури, ВКДКА, ревізійних комісій адвокатів регіонів вимоги щодо усунення виявлених порушень законодавства з питань збереження та використання майна, що перебуває у власності НААУ, її органів, рад адвокатів регіонів, РАУ, кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури, ВКДКА, ревізійних комісій адвокатів регіонів;

— виносити на розгляд з'їзду адвокатів України та конференції адвокатів регіону питання про вжиття заходів з усунення виявлених недоліків і порушень у фінансово-господарській діяльності НААУ, її органів, рад адвокатів регіонів, РАУ, кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури, ВКДКА, ревізійних комісій адвокатів регіонів;

— ініціювати розгляд питання про відповідальність працівників НААУ, її органів, рад адвокатів регіонів, РАУ, кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури, ВКДКА, ревізійних комісій адвокатів регіонів у разі виявлення недоліків і зловживань у їх роботі, про дострокове відкликання членів органів адвокатського самоврядування;

— у випадку наявності ознак злочину в діях працівників, посадових осіб НААУ ініціювати розгляд питання про їх відповідальність шляхом подання звернень, заяв інших документів до відповідних державних чи правоохоронних органів;

— вносити пропозиції до порядку денного з'їзду адвокатів України.

Вища ревізійна комісія адвокатури зобов'язана:

— діяти в інтересах НААУ, її органів, рад адвокатів регіонів, РАУ, кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури, ВКДКА, ревізійних комісій адвокатів регіонів добросовісно, розумно і не перевищувати своїх повноважень;

— своєчасно складати висновки за підсумками проведених ревізій;

— надавати на розгляд та затвердження з'їзду адвокатів України результати проведених ревізій у формі висновків;

— подавати РАУ та ВКДКА результати перевірок відповідно рад адвокатів регіонів і кваліфікаційно-дисциплінарних комісії адвокатури у разі виявлення грубих порушень при здійсненні ними фінансово-господарської діяльності;

— здійснювати контроль за виконанням рекомендацій ВРКА щодо усунення виявлених під час ревізій недоліків і порушень;

— не розголошувати інформацію, що є конфіденційною і стала відома членам ВРКА у зв'язку з виконанням ними посадових обов'язків;

— здійснювати внутрішній аудит НААУ, її органів, рад адвокатів регіонів, РАУ, кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури, ВКДКА, ревізійних комісій адвокатів регіонів;

— за відсутності зовнішнього аудиту складати висновок по щорічному звіту та балансу НААУ, її органів, рад адвокатів регіонів, РАУ, кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури, ВКДКА, ревізійних комісій адвокатів регіонів.

Голова та члени ВРКА обираються з'їздом адвокатів України строком на п'ять років з числа адвокатів, стаж адвокатської діяльності яких становить не менше п'яти років. Кількість членів ВРКА визначається з'їздом адвокатів України. Голова, член ВРКА можуть бути достроково відкликані з посади за рішенням з'їзду адвокатів України. ВРКА зі свого складу обирає Секретаря на строк її повноважень. Голова, член ВРКА не можуть водночас входити до складу ревізійної комісії адвокатів регіону, КДКА, ВКДКА, ради адвокатів регіону, РАУ, комісії з оцінювання якості, повноти та своєчасності надання адвокатами безоплатної правової допомоги. Голова та члени ВРКА можуть отримувати винагороду за роботу в її складі у розмірі, встановленому з'їздом адвокатів України. Члени ВРКА несуть відповідальність за відповідність, повноту та об'єктивність відомостей, які містяться у висновках і рішеннях ВРКА.

Засідання ВРКА скликаються перед початком ревізії або за її результатами, а також у разі необхідності. Член ВРКА може вимагати скликання позачергового засідання ВРКА у випадку виявлення порушень, що потребують невідкладного рішення ВРКА. Засідання ВРКА скликаються її Головою/членом за власною ініціативою. Засідання ВРКА має бути скликано її Головою/членом не пізніш як через п'ять робочих днів після отримання відповідної вимоги від ініціатора проведення засідання. Вимога про проведення засідання має містити перелік питань для включення їх до порядку денного. На засідання ВРКА Головою ВРКА можуть бути запрошені особи, яких стосуються питання, включені до порядку денного.

Засідання ВРКА вважається правомочним, якщо на ньому присутні не менше половини членів від її обраного складу. Рішення та висновки ВРКА затверджуються простою більшістю голосів присутніх на засіданні її членів.

Голова ВРКА має такі повноваження: скликає та проводить засідання ВРКА; організовує її поточну роботу; представляє ВРКА у державних органах, органах місцевого самоврядування, перед їх посадовими та службовими особами, перед органами адвокатського самоврядування, перед юридичними та фізичними особами; підписує документи від імені ВРКА; розподіляє обов'язки між членами

ВРКА, надає їм доручення; розпоряджається коштами і майном відповідно до затвердженого кошторису; приймає та звільняє працівників за трудовими договорами, залучає осіб за цивільно-правовими договорами, укладає інші правочини; вчиняє інші дії, що випливають зі змісту Закону, Положення про ВРКА, рішень з'їзду адвокатів України.

Практикум

Контрольні питання та завдання

1. Яка мета функціонування органів адвокатського самоврядування?
2. Визначте систему органів адвокатського самоврядування.
3. Яке місце в системі органів адвокатського самоврядування посідає НААУ?
4. Які органи адвокатського самоврядування можна віднести до регіональних органів?
5. У чому полягають завдання ВКДКА та КДКА регіонів?
6. Які повноваження має ВРКА та РКА регіонів?

Контрольні тести

1. Відповідно до Закону України НААУ є:
   А) недержавною некомерційною професійною організацією, яка об'єднує всіх адвокатів України та утворюється з метою забезпечення реалізації завдань адвокатського самоврядування;
   Б) державною некомерційною професійною організацією, яка об'єднує всіх адвокатів України та утворюється з метою забезпечення реалізації завдань адвокатського самоврядування;
   В) недержавною комерційною організацією, яка об'єднує всіх адвокатів України та утворюється з метою забезпечення реалізації завдань адвокатського самоврядування;
   Г) недержавною некомерційною організацією, яка об'єднує всіх адвокатів України з метою забезпечення реалізації завдань адвокатського самоврядування та створення сприятливих умов для здійснення адвокатської діяльності.
2. Національна асоціація адвокатів України утворюється:
   А) Міністром юстиції України;
   Б) Президентом України;
   В) Радою адвокатів України;
   Г) з'їздом адвокатів України.
3. Конференція адвокатів регіону є:
   А) вищим органом адвокатського самоврядування України;
   Б) вищим органом адвокатського самоврядування в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі;

В) органом адвокатського самоврядування в областях;
Г) вищим органом адвокатського самоврядування в містах Києві та Севастополі.

4. Конференція адвокатів регіону скликається:
А) з'їздом адвокатів України;
Б) Міністром юстиції України;
В) радою адвокатів регіону;
Г) за пропозицією не менше 10 адвокатів.

5. У період між конференціями адвокатів регіону функції адвокатського самоврядування у регіоні виконує:
А) Рада адвокатів України;
Б) рада адвокатів регіону;
В) адвокатське бюро;
Г) з'їзд адвокатів України.

6. Рада адвокатів регіону підконтрольна і підзвітна:
А) Раді адвокатів України;
Б) Вищій раді юстиції;
В) з'їзду адвокатів України;
Г) конференції адвокатів регіону.

7. Вищим органом адвокатського самоврядування України є:
А) Вища рада юстиції;
Б) з'їзд адвокатів України;
В) Рада адвокатів України;
Г) Вища кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури.

8. З'їзд адвокатів України скликається:
А) конференцією адвокатів регіону;
Б) Вищою радою юстиції;
В) Міністром юстиції України;
Г) Радою адвокатів України.

9. До повноважень з'їзду адвокатів України не належить:
А) затвердження правил адвокатської етики;
Б) розгляд і затвердження звітів РАУ, ВКДКА, висновків ВРКА;
В) здійснення контролю за фінансово-господарською діяльністю НААУ;
Г) затвердження положення про РАУ, положення про ВКДКА, положення про ВРКА.

10. До повноважень Ради адвокатів України не належить:
А) складання порядку денного, забезпечення скликання та проведення з'їзду адвокатів України;
Б) визначення розміру відрахувань кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури на забезпечення діяльності ВКДКА;
В) забезпечення виконання рішень з'їзду адвокатів України;
Г) обрання голови та членів ради адвокатів регіону, дострокове відкликання їх з посад.

11. КДКА діє у складі:
   А) кваліфікаційної та дисциплінарної палат;
   Б) кваліфікаційної та організаційної палат;
   В) організаційної та дисциплінарної палат;
   Г) ревізійної та дисциплінарної палат.

Теми для рефератів

1. Джерела фінансового забезпечення органів адвокатського самоврядування.
2. Організація роботи органів адвокатського самоврядування.

Теми семінарів-дискусій

1. Проблеми розмежування повноважень НААУ та РАУ.
2. Адвокатське самоврядування: позитивні та негативні аспекти.

Задача

Особа, яка звернулась до КДКА із заявою про допуск до складання кваліфікаційних іспитів для отримання свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю, сплатила кошти на організаційно-технічне забезпечення діяльності КДКА під час складання кваліфікаційного іспиту. У результаті складання іспиту заявник виявив незадовільні знання, і КДКА прийняла рішення про надання цій особі додаткового часу для підготовки до іспиту. Заявник написав заяву про повернення йому сплачених коштів.

Оцініть дії КДКА та заявника.

Глава 4

ПРАВОВИЙ СТАТУС АДВОКАТА В УКРАЇНІ

Вимоги до осіб, які виявили бажання отримати свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю. Допуск до складання кваліфікаційного іспиту. Порядок складання кваліфікаційного іспиту. Стажування. Присяга адвоката України. Підстави та порядок зупинення та припинення адвокатської діяльності. Професійні права та обов'язки адвокатів. Договір про надання правової допомоги. Правовий статус помічника адвоката. Дисциплінарна відповідальність адвокатів. Оплата та оподаткування адвокатської діяльності. Надання адвокатом безоплатної правової допомоги.

§ 1. Порядок набуття, зупинення та припинення права на заняття адвокатською діяльністю

Адвокатська діяльність — це незалежна професійна діяльність адвоката із здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги клієнту. Відповідно до ст. 1 Закону *адвокатом* є фізична особа, яка здійснює адвокатську діяльність на підставах і в порядку, передбачених цим Законом. Адвокатом може бути фізична особа, яка має повну вищу юридичну освіту, здобуту в Україні, а також в іноземних державах і визнана в Україні в установленому законом порядку, володіє державною мовою, має стаж роботи у галузі права не менше двох років після здобуття нею повної вищої юридичної освіти, склала кваліфікаційний іспит, пройшла стажування (крім випадків, встановлених Законом), склала присягу адвоката України та отримала свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю.

Не може бути адвокатом особа, яка:

1) має не погашену чи не зняту в установленому законом порядку судимість за вчинення тяжкого, особливо тяжкого злочину, а також

злочину середньої тяжкості, за який призначено покарання у виді позбавлення волі;

2) визнана судом недієздатною чи обмежено дієздатною;

3) позбавлена права на заняття адвокатською діяльністю, — протягом двох років з дня прийняття рішення про припинення права на заняття адвокатською діяльністю;

4) звільнена з посади судді, прокурора, слідчого, нотаріуса, з державної служби або служби в органах місцевого самоврядування за порушення присяги, вчинення корупційного правопорушення, — протягом трьох років з дня такого звільнення.

Крім того несумісною з діяльністю адвоката є:

1) робота на посадах осіб, зазначених у п. 1 ч. 1 ст. 4 Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції». Ці вимоги не поширюються на депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, депутатів місцевих рад (крім тих, які здійснюють свої повноваження у відповідній раді на постійній основі), членів Вищої ради юстиції (крім тих, які працюють у Вищій раді юстиції на постійній основі);

2) військова або альтернативна (невійськова) служба;

3) нотаріальна діяльність;

4) судово-експертна діяльність.

У разі виникнення обставин несумісності, встановлених ч. 1 цієї статті, адвокат у триденний строк з дня виникнення таких обставин подає до ради адвокатів регіону за адресою свого робочого місця заяву про зупинення адвокатської діяльності.

Особа, яка виявила бажання стати адвокатом та відповідає вимогам частин 1, 2 ст. 6 Закону, має право звернутися до КДКА за місцем проживання із заявою про допуск до складення кваліфікаційного іспиту. Рішенням РАУ № 270 від 17 грудня 2013 р. був затверджений Порядок допуску до складення кваліфікаційного іспиту, порядок складення кваліфікаційного іспиту та методика оцінювання результатів складення кваліфікаційного іспиту для набуття права на заняття адвокатською діяльністю в Україні (далі — Порядок). Також РАУ затвердила Програми складення кваліфікаційних іспитів (усного та письмового) (далі — Програма) та Правові фабули для письмового кваліфікаційного іспиту (далі — Фабули).

Особа, яка виявила бажання набути статус адвоката (далі — Заявник), звертається до КДКА регіону за місцем проживання із заявою про допуск до складення кваліфікаційного іспиту. Кваліфікаційний іспит є атестуванням особи, яка виявила бажання стати адвокатом, і полягає у виявленні знань особи, яка бажає займатися адвокатською діяльністю, в галузі права, історії адвокатури, адвокат-

ської етики та рівня її практичних навичок і вмінь у застосуванні нормативно-правових актів. Не є перешкодою для вирішення питання про допуск до складення кваліфікаційного іспиту особи, яка на час звернення із заявою про допуск і складення кваліфікаційного іспиту обіймає посади, передбачені ч. 1 ст. 7 Закону. Оцінка несумісності займаних особою посад з адвокатською діяльністю здійснюється радою адвокатів регіону при вирішенні питання про допуск особи до стажування.

Заява про допуск до складання кваліфікаційного іспиту має бути розглянута протягом 30 днів з моменту її надходження до КДКА. КДКА перевіряє відповідність особи вимогам, встановленим частинами 1, 2 ст. 6 Закону. З метою перевірки повноти та достовірності відомостей, повідомлених особою, яка виявила бажання стати адвокатом, і за наявності письмової згоди такої особи КДКА, кваліфікаційна палата або визначений нею член палати можуть звертатися із запитами до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності та підпорядкування, громадських об'єднань, що зобов'язані не пізніше десяти робочих днів з дня отримання запиту надати необхідну інформацію. Відмова в наданні інформації на такий запит, несвоєчасне або неповне надання інформації, надання інформації, що не відповідає дійсності, тягнуть відповідальність, встановлену законом.

Розгляд питання про допуск до складання кваліфікаційного іспиту відбувається на засіданні кваліфікаційної палати КДКА без участі Заявника. За результатами розгляду заяви та доданих до неї документів КДКА приймає одне з таких рішень:

1) допуск особи до складення кваліфікаційного іспиту;

2) відмова в допуску особи до складення кваліфікаційного іспиту.

Рішення приймається відкритим голосуванням більшістю голосів від загальної кількості членів кваліфікаційної палати КДКА. Рішення про відмову в допуску особи до складення кваліфікаційного іспиту може бути оскаржено до ВКДКА або до суду протягом тридцяти днів з дня його отримання. Особі, яка звернулася із заявою про допуск до складення кваліфікаційного іспиту, повідомляється про прийняте рішення письмово протягом трьох днів з дня його прийняття.

Особа, стосовно якої прийнято рішення про допуск до складення кваліфікаційного іспиту, в установлений КДКА строк, але, у будь-якому випадку, не пізніше дня, що передує даті складання кваліфікаційного іспиту, зобов'язана внести на банківський рахунок комісії плату за складення кваліфікаційного іспиту, в розмірі, встановленому РАУ.

Організація та проведення кваліфікаційного іспиту здійснюються кваліфікаційною палатою КДКА. У засіданні палати з правом голосу може брати участь голова КДКА. Кваліфікаційний іспит проводиться не рідше як один раз на три місяці. КДКА (кваліфікаційна палата) оприлюднює інформацію про дату, час, місце проведення кваліфікаційного іспиту та список осіб, які допущені до його складення (із зазначенням прізвища, ім'я, по батькові таких осіб і дати подання ними заяви про допуск до складення кваліфікаційного іспиту) на своєму сайті (або на сайті НААУ) та/або через засоби масової інформації (в інший загальнодоступний спосіб) не пізніш як за сім днів до проведення іспиту. Особа, допущена до складення кваліфікаційного іспиту, має право заявити відвід члену палати або голові КДКА, якщо він бере участь у засіданні палати, до початку проведення кваліфікаційного іспиту, коли вважає, що член палати або голова КДКА зацікавлений у результатах іспиту, чи має сумнів у його об'єктивності з інших причин. Рішення палати щодо відводу члена палати або голови КДКА, якщо він бере участь у засіданні палати, приймається відкритим голосуванням більшістю голосів від загальної кількості осіб, які беруть участь у засіданні палати. Член палати або голова КДКА, якому заявлено відвід, участь у голосуванні з цього питання не бере.

Кваліфікаційний іспит складається державною мовою, з урахуванням положень Закону України «Про засади державної мовної політики». Кваліфікаційний іспит поділяється на дві частини: письмовий іспит і усний іспит, які складаються окремо. На підставі Програми КДКА своїм рішенням формує екзаменаційні білети для складення письмового іспиту й екзаменаційні білети для складення усного іспиту. В разі прийняття КДКА рішення про проведення кваліфікаційного іспиту на підставі тестових завдань останні розробляються науково-методичною радою НААУ та затверджуються РАУ.

Для виконання особами, які складають кваліфікаційний іспит, письмового висновку щодо правової позиції захисту або надання іншої правової допомоги науково-методична рада НААУ розробляє Фабули справ, що підлягають оновленню не менш як на 20% від їх загальної кількості, не рідше ніж один раз на рік. Дані Фабули передаються науково-методичною радою НААУ для їх використання КДКА.

На виконання письмової роботи та для підготовки до усної відповіді особі надається час, який повинен становити не менше двох годин і не перевищувати шести годин для кожної частини іспиту.

Письмовий іспит складається першим. Для складення письмового іспиту особа, яка складає кваліфікаційний іспит, має підготува-

ти вказані в обраному екзаменаційному білеті три завдання з різних галузей права і письмовий висновок щодо правової позиції й тактики захисту або надання іншої правової допомоги по Фабулі наданої справи. Завдання з галузей права мають бути виконані у формі процесуальних документів. Письмовий висновок щодо правової позиції й тактики захисту або надання іншої правової допомоги за Фабулою наданої справи повинен містити правовий аналіз проблемних правовідносин і пропозиції щодо способів і форм захисту прав особи (гіпотетичного клієнта) із зазначенням органів (інших суб'єктів) до яких слід звертатись, назв, видів і основного змісту процесуальних документів, які треба подавати, а також очікуваного позитивного результату. Особа, яка складає письмовий іспит, має право користуватися офіційними текстами нормативно-правових актів на друкованих носіях. Використання інших джерел інформації не дозволяється.

До складення усного іспиту допускаються особи, які успішно склали письмовий іспит. Для складення усного іспиту особа, яка складає кваліфікаційний іспит, має дати відповіді на питання, зазначені в обраному екзаменаційному білеті. При складенні усного іспиту особа, яка складає іспит, має продемонструвати знання законодавства та судової практики. Використання будь-яких джерел інформації при складанні усного іспиту не дозволяється.

За наслідками проведення кваліфікаційних іспитів кваліфікаційна палата невідкладно, але не пізніше наступного дня після проведення іспиту, складає протокол, який підписується головою і секретарем кваліфікаційної палати, а в разі їх відсутності на засіданні палати — головуючим членом палати і членом палати, що вів протокол. Члени кваліфікаційної палати мають право заносити до протоколу свої зауваження. Такий протокол передається голові КДКА не пізніше наступного дня після його складення. Не пізніше десяти днів з дати складення особою кваліфікаційних іспитів КДКА встановлює своїм рішенням результати кваліфікаційних іспитів, приймає рішення про видачу і видає особі, яка успішно їх склала, свідоцтво про складення кваліфікаційного іспиту, за зразком, затвердженим РАУ, або приймає рішення про відмову у видачі свідоцтва. Рішення КДКА щодо відмови у видачі свідоцтва про складення кваліфікаційного іспиту може бути оскаржено особою, якої воно стосується, до ВКДКА або до суду протягом тридцяти днів з дати його отримання.

Особа, яка не склала кваліфікаційний іспит, може бути допущена до складення такого іспиту повторно не раніше ніж через шість місяців. Особа, яка не склала кваліфікаційний іспит повторно, може бути допущена до наступного кваліфікаційного іспиту не раніше, ніж через один рік.

Свідоцтво про складення кваліфікаційного іспиту дійсне протягом трьох років з дня складення іспиту. При видачі свідоцтва особі роз'яснюється її право щодо звернення до Ради адвокатів регіону про призначення стажування або звільнення від стажування з підстав, передбачених законом, для отримання свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю.

Від проходження стажування звільняються особи, які на день звернення із заявою про допуск до складення кваліфікаційного іспиту мають стаж роботи помічника адвоката не менше одного року за останні два роки. Питання про видачу свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю без проходження стажування особі як такій, що працювала не менше року протягом останніх двох помічником адвоката, вирішується на засіданнях ради адвокатів регіону. Рада адвокатів регіону на засіданні розглядає заяву й додані до неї документи і проводить співбесіду з особою, яка звернулася із заявою про видачу свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю та звільнення від стажування, з метою з'ясування готовності особи здійснювати адвокатську діяльність самостійно. На засідання ради адвокатів регіону, в разі необхідності, можуть бути запрошені адвокат, у якого особа працювала в якості помічника, або керівник адвокатського об'єднання, якщо особа працювала помічником в адвокатському об'єднанні. Встановивши, що особа, яка звернулася із заявою про видачу свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю, відповідає вимогам, встановленим статтями 6, 7, 10 Закону, рада адвокатів регіону приймає рішення про видачу особі свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю без проходження стажування. Водночас, особа, яка працювала на посаді помічника адвоката/адвокатського об'єднання після отримання нею свідоцтва про складення кваліфікаційного іспиту, має право звернутися до ради адвокатів регіону про призначення стажування в загальному порядку.

Стажування полягає у перевірці готовності особи, яка отримала свідоцтво про складення кваліфікаційного іспиту, самостійно здійснювати адвокатську діяльність. Рішенням РАУ № 81 від 16 лютого 2013 р., з наступними змінами, затверджено Положення про організацію та порядок проходження стажування для отримання особою свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю. РАУ як вищий орган адвокатського самоврядування розробляє методологічні основи стажування та здійснює загальне керівництво процесом стажування осіб, які виявили намір отримати свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю в Україні. До компетенції РАУ з організації стажування також належать: затвердження Програми стажування та Методики стажування; контроль за веденням радами

адвокатів регіонів реєстрів керівників стажування; контроль за організацією процесу стажування радами адвокатів регіонів; надання роз'яснень щодо процесу організації стажування в Україні; проведення загальнодержавних заходів (тренінгів) для стажистів, адвокатів — керівників стажування; розгляд заяв і скарг на рішення рад адвокатів регіону осіб, які виявили намір пройти стажування з метою отримання свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю, а також адвокатів — керівників стажування; інші повноваження, необхідні для забезпечення процесу стажування.

Стажуванням є діяльність із формування і закріплення на практиці професійних знань, умінь і навичок, отриманих у результаті теоретичної підготовки особи, яка одержала свідоцтво про складення кваліфікаційного іспиту, для її готовності самостійно здійснювати адвокатську діяльність з метою отримання свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю.

Стажистом адвоката може бути особа, яка має дійсне свідоцтво про складення кваліфікаційного іспиту. На стажистів адвоката поширюється дія положень Закону, Правил адвокатської етики, даного Положення, а також статутів відповідних адвокатських об'єднань, адвокатських бюро, рішень адвоката, який здійснює адвокатську діяльність індивідуально. Стажування в Україні базується на принципах системності, професійності, єдності програмного та методологічного підходів до підготовки стажиста до самостійної адвокатської діяльності.

Основними завданнями стажування є:

— вивчення деонтологічних основ адвокатської діяльності, методів організації роботи адвокатських об'єднань, адвокатських бюро, особливостей діяльності адвоката, який здійснює її індивідуально;

— підвищення рівня теоретичних знань і набуття практичних навичок, необхідних для адвокатської діяльності;

— поглиблення професійної спеціалізації, накопичення практичного досвіду для якісного надання правової допомоги.

Стажування здійснюється у вільний від основної роботи час стажиста протягом шести місяців, які обчислюються шляхом сумарного обліку робочого часу стажиста, на виконання програми та плану стажування, який має становити не менше 550 годин.

З метою організації та оцінювання стажування осіб, які отримали свідоцтво про складення кваліфікаційного іспиту та виявили намір здійснювати адвокатську діяльність, рада адвокатів регіону: організовує процес стажування в регіоні своєї діяльності; створює та веде реєстр адвокатів — керівників стажування свого регіону, укладає відповідні договори з адвокатами — керівниками стажування; призначає

адвоката — керівника стажування в порядку, передбаченому цим Положенням; затверджує індивідуальний план стажування та здійснює контроль за його проходженням особою; впроваджує організаційні заходи з підвищення ефективності освоєння Програми стажування через відповідні лекційні курси, в тому числі на базі спеціалізованих центрів/шкіл адвокатської майстерності, якщо вони створені та діють; здійснює оцінювання стажування відповідно до методики, затвердженої РАУ; зберігає звіти адвоката — керівника стажування, рішення про результати стажування та рішення про успішне завершення стажування; за клопотанням стажиста чи заявою адвоката — керівника стажування рада адвокатів регіону приймає рішення щодо заміни адвоката — керівника стажування в межах строку стажування; якщо кількість адвокатів регіону, згідно з ЄРАУ, перевищує три тисячі адвокатів, — вправі прийняти рішення про створення центрів стажування (в тому числі шляхом заснування з цією метою окремих юридичних осіб); розглядає скарги щодо організації, проходження та керівництва стажуванням.

Адвокат, який здійснює адвокатську діяльність індивідуально, у складі адвокатського об'єднання (адвокатського бюро), має стаж адвокатської діяльності не менше п'яти років, адреса робочого місця якого знаходиться у відповідному регіоні, виявив бажання здійснювати керівництво стажуванням, подає заяву про включення до реєстру керівників стажуванням до ради адвокатів регіону за адресою свого робочого місця адвоката, згідно з даними ЄРАУ. Рада адвокатів регіону, до якої подана заява адвоката про включення його до реєстру керівників стажування, приймає таку заяву і протягом 30 робочих днів з дати її надходження письмово повідомляє заявника:

— про включення до реєстру керівників стажування;

— про відмову у включенні до Реєстру керівників стажування з обґрунтуванням підстав.

Рада адвокатів регіону зобов'язана протягом п'яти днів повідомити адвоката про включення його до Реєстру керівників стажування, внести про це відповідний запис, що є підставою для укладення договору на керівництво стажуванням.

Адвокат — керівник стажування одночасно може здійснювати стажування не більш як трьох осіб. Не може бути керівником стажування адвокат, який мав дисциплінарне стягнення (за винятком попередження) протягом трьох років, що передують його зверненню до ради адвокатів регіону для включення його до реєстру керівників стажування. Інформація про адвокатів — керівників стажування, їх спеціалізацію, стаж роботи, професійні здобутки та кількість вакантних місць стажистів, за поданням рад адвокатів регіонів, розміщуєть-

ся на офіційному веб-сайті НААУ відповідно до регіонів, у яких адвокати мають адреси своїх робочих місць згідно з даними ЄРАУ.

Стажисту на весь строк проходження стажування призначається один керівник стажування, що не позбавляє стажиста права протягом строку стажування пройти стажування ще у двох адвокатів з іншої спеціалізації, за їх згодою, за умови, що відомості про них включені до Реєстру керівників стажування. Особа, яка відповідає вимогам та виявила намір проходити стажування у відповідного керівника стажування (за наявності у нього вакантних місць стажистів), може оформити бронювання на майбутнє проходження стажування в раді адвокатів регіону. Остання протягом тридцяти робочих днів приймає рішення про призначення керівника стажування за його згодою. Особі, яка бажає стажуватись у певного керівника, що вже має трьох стажистів, повідомляється про це, а також про можливість обрання іншого керівника стажування.

Стажування може бути зупинено не більш як на півроку за ініціативою стажиста або керівника стажування, про що вказані особи протягом трьох днів письмово повідомляють раду адвокатів регіону, яка прийняла рішення про направлення на стажування, і надають звіт про обсяг виконання індивідуального плану стажування. На підставі повідомлення рада адвокатів регіону приймає рішення про зупинення стажування із зазначенням сумарного обліку часу стажування особи та, за необхідності, рішення про відкріплення стажиста від керівника стажування.

Стажування може бути припинено: за заявою стажиста; за ініціативою адвоката — керівника стажування, у разі порушення стажистом чинного законодавства, внутрішнього трудового розпорядку, відмови від виконання індивідуального плану та Програми стажування; за ініціативою ради адвокатів регіону, в тому числі: у разі вчинення стажистом особливо тяжкого, тяжкого злочину або злочину середньої тяжкості; у разі набрання відповідним обвинувальним вироком законної сили, визнання стажиста недієздатним або обмежено дієздатним; у разі незатвердження радою звіту адвоката-стажиста й висновку керівника стажування про проходження стажування. Про припинення стажування стажист і керівник стажування повідомляють раду адвокатів регіону письмовою заявою протягом трьох робочих днів. Зазначене повідомлення є підставою для прийняття радою адвокатів регіону рішення про припинення стажування. У разі винесення радою адвокатів регіону рішення про припинення стажування для отримання свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю особа зобов'язана пройти новий шестимісячний строк стажування за процедурою, встановленою цим Положенням.

За результатами стажування стажист складає звіт про виконання індивідуального плану стажування, а керівник стажування — висновок про оцінку стажування і про готовність стажиста адвоката самостійно здійснювати адвокатську діяльність. Висновок адвоката — керівника стажування має містити оцінку практичних навичок, набутих стажистом у процесі стажування, виконання індивідуального плану та Програми стажування, рекомендацію про можливість допуску стажиста до адвокатської практики або необхідність продовжити стажування. При цьому строк продовження стажування не може перевищувати трьох місяців.

Методика оцінювання стажування затверджується РАУ. При оцінюванні результатів стажування рада адвокатів регіону на своєму засіданні:

— проводить співбесіду зі стажистом;

— вивчає процесуальні документи стажиста, у разі необхідності — матеріали справ, у яких стажист надавав правову допомогу;

— вивчає скарги, подання, які надійшли стосовно стажиста у період стажування;

— вивчає звіт про результати стажування та висновок адвоката — керівника стажування про готовність стажиста адвоката до здійснення адвокатської діяльності;

— заслуховує, у разі необхідності, керівника стажування.

Протягом тридцяти днів з дати отримання документів рада адвокатів регіону приймає рішення про: видачу особі свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю; продовження стажування на строк від одного до трьох місяців.

Рішення ради адвокатів регіону про продовження стажування може бути оскаржено стажистом або адвокатом — керівником стажування протягом тридцяти днів з дня його отримання до РАУ або до суду.

Не пізніше 30 днів після прийняття радою адвокатів регіону рішення про видачу свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю особу запрошують на складання Присяги адвоката України такого змісту: «Я (ім'я та прізвище) урочисто присягаю у своїй адвокатській діяльності дотримуватися принципів верховенства права, законності, незалежності та конфіденційності, правил адвокатської етики, чесно і сумлінно забезпечувати право на захист та надавати правову допомогу відповідно до Конституції і законів України, з високою відповідальністю виконувати покладені на мене обов'язки, бути вірним присязі».

Особі, яка склала присягу адвоката України, радою адвокатів регіону в день складення присяги безоплатно видаються свідоцтво про

право на заняття адвокатською діяльністю та посвідчення адвоката України. Свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю і посвідчення адвоката України не обмежуються віком особи та є безстроковими. Зразки свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю і посвідчення адвоката України затверджуються РАУ. Одночасно з видачею свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю, але не пізніше трьох робочих днів від дати отримання такого свідоцтва, уповноважена особа ради адвокатів регіону вносить відповідні дані про адвоката до ЄРАУ.

Окремої уваги заслуговують правові підстави та порядок зупинення та припинення права на заняття адвокатською діяльністю, визначені в розділі V Закону. Так, згідно з його ст. 31 право на заняття адвокатською діяльністю зупиняється у разі:

1) подання адвокатом заяви про зупинення адвокатської діяльності — з дня подання раді адвокатів регіону за адресою робочого місця адвоката відповідної заяви адвоката;

2) набрання законної сили обвинувальним вироком суду стосовно адвоката за вчинення злочину, крім випадку вчинення тяжкого, особливо тяжкого злочину, а також злочину середньої тяжкості, за який призначено покарання у виді позбавлення волі, — з дня набрання законної сили відповідним рішенням суду;

3) накладення на адвоката дисциплінарного стягнення у вигляді зупинення права на заняття адвокатською діяльністю — з дня прийняття кваліфікаційно-дисциплінарною комісією адвокатури відповідного рішення;

4) визнання адвоката за рішенням суду недієздатним або обмежено дієздатним — з дня набрання законної сили відповідним рішенням суду.

Право на заняття адвокатською діяльністю поновлюється у разі:

1) зупинення права з підстави подання адвокатом заяви про зупинення адвокатської діяльності — з дня, наступного за днем отримання радою адвокатів регіону заяви адвоката про поновлення права на заняття адвокатською діяльністю;

2) зупинення права з підстави набрання законної сили обвинувальним вироком суду стосовно адвоката за вчинення злочину — з дня, наступного за днем отримання радою адвокатів регіону підтвердження про погашення або зняття в установленому законом порядку судимості;

3) зупинення права з підстави накладення на адвоката дисциплінарного стягнення у вигляді зупинення права на заняття адвокатською діяльністю — з дня закінчення строку, на який, згідно з рішенням кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури, було

зупинено право на заняття адвокатською діяльністю, а також в разі оскарження — з дня набрання законної сили відповідним рішенням суду або з дня прийняття відповідного рішення ВКДКА;

4) зупинення права з підстави визнання адвоката за рішенням суду недієздатним або обмежено дієздатним — з дня, наступного за днем отримання радою адвокатів регіону відповідного рішення суду.

Протягом строку зупинення права на заняття адвокатською діяльністю адвокат не має права її здійснювати. Він (вона) також не може брати участь у роботі органів адвокатського самоврядування, крім випадків, коли таке право зупинено у зв'язку з призначенням особи на посаду до органу державної влади з'їздом адвокатів України. Відомості про зупинення права на заняття адвокатською діяльністю вносяться до ЄРАУ.

Відповідно до ст. 32 Закону право на заняття адвокатською діяльністю припиняється шляхом анулювання свідоцтва про право на заняття останньою у разі:

1) подання адвокатом заяви про припинення права на заняття адвокатською діяльністю — з дня подання раді адвокатів регіону за адресою робочого місця адвоката відповідної заяви;

2) визнання адвоката безвісно відсутнім або оголошення його померлим — з дня набрання законної сили відповідним рішенням суду;

3) смерті адвоката;

4) накладення на адвоката дисциплінарного стягнення у вигляді позбавлення права на заняття адвокатською діяльністю — з дня прийняття кваліфікаційно-дисциплінарною комісією адвокатури відповідного рішення;

5) встановлення факту надання недостовірних відомостей для отримання свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю та складення присяги адвоката України — з дня прийняття КДКА відповідного рішення;

6) набрання законної сили обвинувальним вироком суду стосовно адвоката за вчинення тяжкого, особливо тяжкого злочину, а також злочину середньої тяжкості, за який призначено покарання у виді позбавлення волі — з дня набрання законної сили відповідним рішенням суду.

Припинення права особи на заняття адвокатською діяльністю має наслідком припинення такої діяльності та права особи на участь у роботі органів адвокатського самоврядування. Відомості про припинення права на заняття адвокатською діяльністю вносяться до ЄРАУ.

§ 2. Професійні права та обов'язки адвоката

Здійснюючи адвокатську діяльність, адвокат має право вчиняти будь-які дії, не заборонені законом, правилами адвокатської етики і договором про надання правової допомоги, необхідні для належного виконання договору про надання правової допомоги, зокрема:

1) звертатися з адвокатськими запитами, у тому числі щодо отримання копій документів, до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, підприємств, установ, організацій, громадських об'єднань, а також до фізичних осіб (за їх згодою);

2) представляти і захищати права, свободи та інтереси фізичних осіб, права та інтереси юридичних осіб у суді, органах державної влади та органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форми власності, громадських об'єднаннях, перед громадянами, посадовими і службовими особами, до повноважень яких належить вирішення відповідних питань в Україні та за її межами;

3) ознайомлюватися на підприємствах, в установах і організаціях з необхідними для адвокатської діяльності документами та матеріалами, крім тих, що містять інформацію з обмеженим доступом;

4) складати заяви, скарги, клопотання, інші правові документи та подавати їх у встановленому законом порядку;

5) викладати клопотання та скарги на прийомі у посадових і службових осіб і відповідно до закону одержувати від них письмові мотивовані відповіді на ці клопотання і скарги;

6) бути присутнім при розгляді своїх клопотань і скарг на засіданнях колегіальних органів і давати пояснення щодо суті клопотань і скарг;

7) збирати відомості про факти, що можуть бути використані як докази, в установленому законом порядку запитувати, отримувати і вилучати речі, документи, їх копії, ознайомлюватися з ними та опитувати осіб за їх згодою;

8) застосовувати технічні засоби, у тому числі для копіювання матеріалів справи, у якій адвокат здійснює захист, представництво або надає інші види правової допомоги, фіксувати процесуальні дії, в яких він бере участь, а також хід судового засідання в порядку, передбаченому законом;

9) посвідчувати копії документів у справах, які він веде, крім випадків, коли законом установлено інший обов'язковий спосіб посвідчення копій документів;

10) одержувати письмові висновки фахівців, експертів з питань, що потребують спеціальних знань;

11) користуватися іншими правами, передбаченими Законом та іншими законами.

Підставою для здійснення адвокатської діяльності, а саме для використання адвокатами своїх професійних прав, є *договір про надання правової допомоги,* який укладається у письмовій формі. Водночас, договір про надання правової допомоги може вчинятися усно у випадках:

1) надання усних і письмових консультацій, роз'яснень із правових питань з подальшим записом про це в журналі та врученням клієнту документа, що підтверджує оплату гонорару (винагороди);

2) якщо клієнт невідкладно потребує надання правової допомоги, а укладення письмового договору за конкретних обставин є неможливим, — з подальшим укладенням договору в письмовій формі протягом трьох днів, а якщо для цього існують об'єктивні перешкоди — у найближчий можливий строк.

До договору про надання правової допомоги застосовуються загальні вимоги договірного права. Особливості укладення та змісту контрактів (договорів) з адвокатами, які надають безоплатну правову допомогу, встановлюються законом, що регулює порядок її надання. Зміст договору про надання правової допомоги не може суперечити Конституції та законам України, інтересам держави і суспільства, його моральним засадам, присязі адвоката України та правилам адвокатської етики.

Договір про надання правової допомоги може укладатися на користь клієнта іншою особою, яка діє в його інтересах. Якщо договір про надання правової допомоги укладено на користь клієнта іншою особою, яка діє в його інтересах, адвокат зобов'язаний отримати підтвердження згоди клієнта на надання йому правової допомоги цим адвокатом виключно у випадку, коли цього вимагає закон. Згідно з Правилами адвокатської етики, до укладення договору про надання правової допомоги адвокат (адвокатське бюро, адвокатське об'єднання) має повідомити клієнту, в яких галузях права він спеціалізується, якщо така спеціалізація має місце, а на прохання клієнта — також відомості про стаж роботи адвоката (адвокатського бюро, адвокатського об'єднання), наявність досвіду у веденні певної категорії справ та обставини, що можуть вплинути на можливе виникнення конфлікту інтересів. До укладення договору з клієнтом адвокат (особа, уповноважена на підписання договору про надання правової допомоги від імені адвокатського бюро чи адвокатського об'єднання) повинен

з'ясувати у нього, чи не пов'язаний він чинним договором з іншим адвокатом (адвокатським бюро, адвокатським об'єднанням) на виконання тотожного або такого, що частково збігається за обсягом, доручення. У такому випадку, за згоди на це клієнта, адвокат зобов'язаний одразу після укладення договору про надання правової допомоги поінформувати про це адвоката (адвокатське бюро, адвокатське об'єднання), який раніше прийняв доручення від клієнта.

Адвокату забороняється укладати договір про надання правової допомоги, і він зобов'язаний відмовитися від виконання договору, укладеного адвокатом, адвокатським бюро або адвокатським об'єднанням, у разі, коли:

1) доручення на виконання дій виходять за межі професійних прав і обов'язків адвоката;

2) результат, досягнення якого бажає клієнт, або засоби його досягнення, на яких він наполягає, є протиправними, суперечать моральним засадам суспільства, присязі адвоката України, правилам адвокатської етики;

3) адвокат брав участь у відповідному провадженні, і це є підставою для його відводу згідно з процесуальним законом;

4) виконання договору про надання правової допомоги може призвести до розголошення адвокатської таємниці;

5) адвокат є членом сім'ї або близьким родичем посадової особи, яка брала або бере участь у господарському, цивільному, адміністративному судочинстві, кримінальному провадженні, розгляді справи про адміністративне правопорушення, щодо яких до адвоката звертаються з пропозицією укладення договору про надання правової допомоги;

6) виконання договору може суперечити інтересам адвоката, членів його сім'ї або близьких родичів, адвокатського бюро або адвокатського об'єднання, засновником (учасником) якого він є, професійним обов'язкам адвоката, а також у разі наявності інших обставин, що можуть призвести до конфлікту інтересів;

7) адвокат надає правову допомогу іншій особі, інтереси якої можуть суперечити інтересам особи, яка звернулася з пропозицією укласти договір про надання правової допомоги.

У разі відмови від укладення договору про надання правової допомоги адвокат зобов'язаний зберігати адвокатську таємницю про відомості, що стали йому відомі від особи, яка звернулася з пропозицією укладення такого договору.

Дія договору про надання правової допомоги припиняється його належним виконанням. Однак цей договір може бути достроково припинений за взаємною згодою сторін або розірваний на вимо-

гу однієї із сторін на умовах, передбачених договором. При цьому клієнт зобов'язаний оплатити адвокату (адвокатському бюро, адвокатському об'єднанню) гонорар (винагороду) за всю роботу, що була виконана чи підготовлена до виконання, а адвокат (адвокатське бюро, адвокатське об'єднання) зобов'язаний (зобов'язане) повідомити клієнта про можливі наслідки та ризики, пов'язані з достроковим припиненням (розірванням) договору.

В договорі про надання правової допомоги має бути передбачено право клієнта у будь-який час і з будь-яких причин (або без їх пояснення) розірвати договір з адвокатом в односторонньому порядку. Адвокат не має права вчиняти тиск на клієнта з метою перешкодити реалізації цього права. Водночас, адвокат, котрому став відомий намір клієнта розірвати договір з ним, повинен пояснити клієнту можливі наслідки цього для перспективи подальшого виконання його доручення, з'ясувати причини, що потягли ініціювання клієнтом розірвання договору, і якщо вони пов'язані з помилковим уявленням клієнта про хід захисту (представництва) його інтересів або обумовлені недоліками в захисті (представництві) клієнта адвокатом, які можуть бути усунені, — пояснити це клієнту і обговорити з ним можливість збереження договору, якщо воно об'єктивно відповідає інтересам клієнта.

Згідно із ст. 33 Правил адвокатської етики адвокат може достроково (до завершення виконання доручення) розірвати договір з клієнтом з таких підстав:

— клієнт вчиняє дії, що стосуються суті доручення, у порушення чинного законодавства і відмовляється припинити їх вчинення незважаючи на роз'яснення адвоката;

— клієнт використовує правову допомогу, що йому надається адвокатом, для полегшення вчинення злочину;

— клієнт, незважаючи на роз'яснення адвоката, наполягає на досягненні результату, який через нові або нововиявлені обставини є об'єктивно недосяжним;

— клієнт грубо порушує обов'язки, взяті ним на себе згідно з договором про надання правової допомоги;

— належне виконання доручення стає неможливим через дії клієнта, що вчиняються ним усупереч порадам адвоката;

— клієнт вчиняє дії, що ганьблять честь, гідність і ділову репутацію адвоката;

— клієнт не погоджується погашати фактичні видатки, якщо вони є необхідними для подальшого виконання доручення;

— фізичний або психологічний стан адвоката позбавляє його можливості належним чином продовжувати виконання доручення.

У такому випадку адвокат зобов'язаний вжити всіх доступних йому заходів для запобігання порушенню законних інтересів клієнта і забезпечення подальшого представництва клієнта іншим адвокатом;

— в інших випадках, передбачених цими Правилами, законодавством України або договором про надання правової допомоги.

У всіх випадках розірвання договору за ініціативою адвоката він зобов'язаний попередити про це клієнта протягом розумного часу, пояснити йому причини розірвання договору, пересвідчитись, що вони об'єктивно або суб'єктивно, виходячи з позиції, зайнятої клієнтом, не можуть бути усунені, і вжити розумно необхідних заходів для захисту законних інтересів клієнта.

Якщо стороною в договорі з клієнтом про надання правової допомоги виступає адвокатське бюро чи адвокатське об'єднання, то при виникненні обставин, які є підставами для розірвання договору, пов'язаних з конкретним адвокатом, якого залучило бюро або призначило об'єднання для надання правової допомоги клієнту, адвокатське бюро чи адвокатське об'єднання повинне вжити заходів для заміни адвоката за згодою клієнта, якщо при цьому можуть бути дотримані вимоги Правил адвокатської етики.

У випадку, коли в процесі виконання доручення клієнта адвокат дізнався про існування конфлікту інтересів між інтересами цього та інших клієнтів, а також інших осіб, він повинен розірвати договір з клієнтом (чи з кількома з клієнтів), якщо не буде отримано відповідної письмової згоди клієнта (клієнтів) або осіб, зацікавлених у збереженні конфіденційної інформації, на подальше представництво його (їх) інтересів цим адвокатом або на розголос конфіденційної інформації. При визначенні того, з ким із клієнтів розірвати договір у даному випадку, адвокат має виходити із зіставлення можливостей рівноцінного представництва інтересів кожного з них іншим адвокатом, важливості прав та інтересів, пов'язаних з предметом доручень, строків необхідного здійснення дій по кожному з доручень, розміру передбачуваної шкоди, що може бути заподіяна кожному з клієнтів внаслідок розірвання з ним договору про надання правової допомоги.

При розірванні договору (незалежно від причин) адвокат зобов'язаний: повернути клієнту отримані від нього документи, а також документи, видані адвокату для клієнта іншими особами в ході виконання доручення, майно, передане клієнтом на зберігання адвокату, та невитрачені кошти, що призначалися для погашення видатків, пов'язаних з виконанням доручення; поінформувати клієнта щодо здійсненої адвокатом роботи і передати йому копії процесуальних документів, складених адвокатом при виконанні доручення. Обов'яз-

ки адвоката, що випливають з принципів конфіденційності та уникнення конфлікту інтересів, продовжують діяти і після завершення виконання адвокатом договору. Водночас, ці обов'язки не виникають у випадку розірвання договору адвокатом з підстав грубого порушення клієнтом зобов'язань, прийнятих на себе згідно з договором, що дістало вияв у відмові від сплати або фактичній несплаті гонорару в повному обсязі.

Загалом, документами, що посвідчують повноваження адвоката, можуть бути:

1) договір про надання правової допомоги;

2) довіреність;

3) доручення органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги;

4) ордер. *Ордер* — це письмовий документ, що посвідчує повноваження адвоката на надання правової допомоги. Ордер видається адвокатом, адвокатським бюро або адвокатським об'єднанням і має бути підписаний адвокатом. Рішенням РАУ від 17 грудня 2012 р. № 36, із змінами і доповненнями, затверджено Положення про ордер на надання правової допомоги та порядок ведення реєстру ордерів. Положення про ордер на надання правової допомоги встановлює єдині для всіх адвокатів України, адвокатських об'єднань/адвокатських бюро правила виготовлення, оформлення, зберігання, обліку ордерів. В Україні встановлюється єдина, обов'язкова для всіх адвокатів, типова форма ордера, яку затверджує РАУ.

Ордер встановленої форми є обов'язковим для прийняття всіма органами, установами, організаціями на підтвердження правомочності адвоката на вчинення дій, передбачених ст. 20 Закону. Ордер є належним і достатнім підтвердженням правомочності адвоката на вчинення дій в інтересах клієнта. Про обмеження правомочності адвоката, встановлені угодою про надання правової допомоги, останній або керівник адвокатського об'єднання (бюро) зобов'язані вказати на звороті ордера. Відповідальність за достовірність наведених в ордері даних несе адвокат (особа, яка видала ордер).

Ордерна книжка — зброшурована підшивка пронумерованих бланків ордерів у кількості 50 примірників, із серією, що присвоюється РАУ кожному регіону (АР Крим, областям, місту Києву та Севастополю). Облік надходження та руху ордерів проводиться у відповідному Журналі реєстрації ордерів, що ведеться радою адвокатів регіону.

Адвокати, адвокатські об'єднання або адвокатські бюро отримують ордерні книжки за заявами: адвокатів, які здійснюють адвокатську діяльність індивідуально, керівників (уповноважених осіб) адво-

катського об'єднання, адвокатського бюро в раді адвокатів регіону, або як виняток у передбачених РАУ випадках безпосередньо в останній, про що робиться запис у Журналі реєстрації ордерних книжок відповідної ради.

Повноваження адвоката як захисника або представника в господарському, цивільному, адміністративному судочинстві, кримінальному провадженні, розгляді справ про адміністративні правопорушення, а також як уповноваженого за дорученням у конституційному судочинстві підтверджуються в порядку, встановленому законом. Адвокат зобов'язаний діяти в межах повноважень, наданих йому клієнтом, у тому числі з урахуванням обмежень щодо вчинення окремих процесуальних дій.

При здійсненні адвокатської діяльності адвокат має не лише певні професійні права, а й повинен нести і професійні обов'язки. Адвокат зобов'язаний:

1) дотримуватися присяги адвоката України та правил адвокатської етики;

2) на вимогу клієнта надати звіт про виконання договору про надання правової допомоги;

3) невідкладно повідомляти клієнта про виникнення конфлікту інтересів;

4) підвищувати свій професійний рівень;

5) виконувати рішення органів адвокатського самоврядування;

6) виконувати інші обов'язки, передбачені законодавством і договором про надання правової допомоги.

Адвокату забороняється:

1) використовувати свої права всупереч правам, свободам і законним інтересам клієнта;

2) без згоди клієнта розголошувати відомості, що становлять адвокатську таємницю, використовувати їх у своїх інтересах або інтересах третіх осіб. Адвокат забезпечує захист персональних даних про фізичну особу, якими він володіє, відповідно до законодавства з питань захисту персональних даних;

3) займати у справі позицію, яка суперечить волі клієнта, крім випадків, коли адвокат упевнений у самообмові клієнта;

4) відмовлятися від надання правової допомоги, крім випадків, установлених законом.

Запорукою високої ефективності адвокатської діяльності виступає обов'язок адвокатів підвищувати свій професійний рівень. З метою організації процесу підвищення кваліфікації адвокатів в Україні рішенням РАУ від 16 лютого 2013 р. № 85 затверджено Порядок підвищення кваліфікації адвокатами України (далі — Порядок).

Підвищення кваліфікації адвокатами є обов'язковим і має забезпечувати безперервне поглиблення, розширення й оновлення професійних знань, умінь і навичок, здобуття додаткових знань, умінь з новітніх досягнень у певній галузі права чи сфері діяльності, забезпечувати адвокатів достатньою інформацією про зміни у чинному законодавстві та практиці його застосування. Підвищення кваліфікації адвокатів спрямовано на: зміцнення правових навичок адвокатів; підвищення рівня усвідомлення адвокатами етичних норм; підвищення рівня усвідомлення адвокатами прав людини та способів їх захисту; навчання адвокатів повазі до прав та інтересів клієнтів; навчання адвокатів захисту прав клієнтів і сприянню їх здійсненню; навчання адвокатів сприянню належному відправленню судочинства; інше поглиблення та вдосконалення навичок і вмінь адвокатів, поглиблення їх професійних знань.

Загальна організація процесу підвищення кваліфікації адвокатів в Україні здійснюється НААУ, РАУ та реалізується НААУ, радами адвокатів регіону, ВКДКА, КДКА. НААУ: організовує та проводить заходи з підвищення кваліфікації адвокатів; здійснює іншу діяльність, що пов'язана з організацію та проведенням заходів підвищення кваліфікації адвокатами; видає методичні та інформаційні посібники з питань підвищення кваліфікації адвокатів. Ради адвокатів регіону: ведуть облік і щорічно узагальнюють інформацію про підвищення кваліфікації адвокатів в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі; видають адвокатам свідоцтво про підвищення кваліфікації; видають методичні та інформаційні посібники з питань підвищення кваліфікації адвокатів. У регіонах, де кількість адвокатів, за даними ЄРАУ, перевищує три тисячі осіб, можуть бути створені центри підвищення кваліфікації, засновниками яких є ради адвокатів регіонів. Рада адвокатів України: встановлює порядок та форми підвищення кваліфікації адвокатів; координує роботу рад адвокатів регіону з питань підвищення кваліфікації адвокатів; створює Центр підвищення кваліфікації адвокатів при НААУ; створює Експертну раду з питань акредитації та сертифікації з підвищення кваліфікації адвокатами при НААУ.

Експертна рада з питань акредитації та сертифікації НААУ утворюється НААУ за рішенням Ради адвокатів України як постійно діючий колегіальний робочий орган при НААУ з метою організаційно-методичного забезпечення питань акредитації професійних програм підвищення кваліфікації та сертифікації осіб, які допускаються до організації та/або проведення заходів з підвищення кваліфікації адвокатами, проведення таких акредитації та сертифікації. Експертна рада з питань акредитації та сертифікації НААУ діє відповідно до

Положення про Експертну раду з питань акредитації та сертифікації НААУ, яке затверджується Радою адвокатів України. Експертною радою з питань акредитації та сертифікації НААУ затверджуються: критерії (умови) акредитації професійних програм підвищення кваліфікації адвокатами та сертифікації осіб, які допускаються до організації та/або проведення заходів з підвищення кваліфікації адвокатів; положення про акредитацію професійних програм підвищення кваліфікації адвокатів та сертифікації осіб, які допускаються до організації та/або проведення заходів з підвищення кваліфікації адвокатів; порядок акредитації професійних програм підвищення кваліфікації адвокатів та сертифікації осіб, які допускаються до організації та/або проведення заходів з підвищення кваліфікації адвокатів.

Видами підвищення кваліфікації адвокатів, що забезпечують його безперервність, є:

навчання за професійними програмами підвищення кваліфікації адвокатів у вищих навчальних закладах III та IV рівнів акредитації, які мають відповідні ліцензії Міністерства освіти і науки України, а також сертифікат про акредитацію цих програм, виданий Експертною радою з питань акредитації та сертифікації НААУ;

участь у міжнародних, всеукраїнських та регіональних наукових, науково-практичних та науково-методологічних конференціях, семінарах, круглих столах, тренінгах, програмах тощо, які організуються та проводяться за участі чи за погодженням НААУ, Експертної ради з питань акредитації та сертифікації НААУ, РАУ, рад адвокатів регіону, ВКДКА, КДКА в Україні та за кордоном;

участь у міжнародних, всеукраїнських та регіональних наукових, науково-практичних та науково-методологічних конференціях, семінарах, круглих столах, тренінгах тощо, які організуються та проводяться загальнодержавними місцевими, всеукраїнськими та міжнародними об'єднаннями адвокатів та іншими громадськими організаціями юристів в Україні та за кордоном, згідно з програмами, які акредитовані Експертною радою з питань акредитації та сертифікації НААУ, а експерти-доповідачі мають відповідні сертифікати про допуск до організації та/або проведення заходів підвищення кваліфікації адвокатів;

участь у конференціях, семінарах, круглих столах, тренінгах та інших заходах, що організовуються або проводяться Координаційним центром з надання правової допомоги або центрами з надання безоплатної вторинної правової допомоги згідно з програмами, які акредитовані Експертною радою з питань акредитації та сертифікації НААУ, а експерти-доповідачі мають відповідні сертифікати про до-

пуск до організації та/або проведення заходів підвищення кваліфікації адвокатів;

навчання у Школах адвокатської майстерності та центрах підвищення кваліфікації при радах адвокатів регіону в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, а експерти-доповідачі мають відповідні сертифікати про допуск до організації та/або проведення заходів підвищення кваліфікації адвокатів; публікації наукових або науково-практичних статей у друкованих або електронних фахових та інших професійних виданнях (газетах, журналах та інших періодичних виданнях) в Україні та за кордоном; видання монографій, підручників, посібників, тощо; інша діяльність визначена у цьому Порядку. Адвокати мають право вільно обирати види підвищення своєї кваліфікації, брати участь у будь-яких заходах з підвищення кваліфікації адвокатів, що проводяться органами адвокатського самоврядування незалежно від регіону його проведення, або інших, акредитованих Експертною радою НААУ, заходах, з отриманням відповідних сертифікатів.

Професійні програми підвищення кваліфікації передбачають навчання:

а) за загальною складовою — удосконалення та оновлення знань і умінь з правових, методологічних, етичних та інших питань професійної діяльності адвоката;

б) за галузевою складовою — здобуття додаткових знань, умінь з новітніх досягнень у певній галузі права чи сфері діяльності.

Професійні програми підвищення кваліфікації адвокатів, які розробляються вищими навчальними закладами III та IV рівнів акредитації відповідно до наданих рекомендацій і акредитаційних стандартів, потребують додаткової акредитації Експертною радою з питань акредитації та сертифікації НААУ. З метою оцінки результатів засвоєння професійних програм підвищення кваліфікації може проводитись підсумковий контроль шляхом проведення тестування. Адвокати, які успішно пройшли тестування за професійними програмами, отримують сертифікат про проходження навчання за професійними програмами підвищення кваліфікації адвокатами. Підвищення кваліфікації адвокатів за професійними програмами за загальною складовою протягом перших трьох років адвокатської діяльності здійснюються обов'язково.

Юридичні та фізичні особи, які організовують та/або проводять заходи підвищення кваліфікації адвокатів на постійній основі (два і більше заходів на рік) отримують сертифікат (свідоцтво) про допуск до організації та/або проведення заходів підвищення кваліфікації адвокатів Експертної ради з питань акредитації та сер-

тифікації НААУ. Не потребують отримання сертифіката про допуск до організації та/або проведення заходів підвищення кваліфікації адвокатів НААУ, ВКДКА, ради адвокатів регіону, КДКА регіону, центри підвищення кваліфікації, засновниками яких є ради адвокатів регіону.

З метою віднесення заходу професійного спрямування до заходів з підвищення кваліфікації адвокатів, визначених цим Порядком, його організатори не пізніш як за місяць до його проведення звертаються до Експертної ради з питань акредитації та сертифікації НААУ для отримання відповідної акредитації. Експертна рада з питань акредитації та сертифікації НААУ при прийнятті рішення про акредитацію заходу з підвищення кваліфікації адвокатів, за участь у якому адвокати мають сплачувати кошти, може прийняти рішення про його акредитацію за умови встановлення відсотку участі у цьому заході адвокатів на безкоштовній основі.

За результатами участі адвоката у заході підвищення кваліфікації адвокатів йому видається відповідний сертифікат.

З метою оцінювання підвищення кваліфікації адвокатів встановлюється відповідний період оцінювання тривалістю у три роки. За основу оцінювання підвищення кваліфікації адвокатів приймається система залікових балів, визначена у цьому Порядку, — один заліковий бал дорівнює одній годині навчання, якщо інше не встановлено цим Порядком. Адвокат має отримати не менше 30 залікових балів протягом періоду оцінювання. Адвокат має отримати не менше 10 залікових балів кожного року протягом періоду оцінювання. Надлишок залікових балів, отриманих протягом періоду оцінювання, може бути перенесений до наступного періоду оцінювання у кількості, що не перевищує 10 балів. Адвокат має отримати не менше ніж 6 залікових балів за навчання з питань етики та стандартів професійної діяльності протягом трирічного періоду оцінювання. Адвокат зобов'язаний самостійно вести облік залікових балів, зберігати сертифікати про участь у заходах щодо підвищення кваліфікації та сертифікати про проходження навчання за професійними програмами підвищення кваліфікації адвокатами, інші документи, що підтверджують підвищення його кваліфікації протягом періоду оцінювання та не менше року після його закінчення.

Не пізніше 31 січня кожного року адвокат зобов'язаний надати раді адвокатів регіону картку обліку залікових балів та копії документів, що підтверджують підвищення його кваліфікації протягом минулого року. Зазначені документи можуть бути витребувані у адвоката у разі надходження до КДКА скарг (окремих ухвал, подань, постанов) про порушення, вчинені адвокатом, або про низький рі-

вень якості наданої ним правової допомоги та враховуються при розгляді дисциплінарної справи.

Фінансування підвищення кваліфікації адвокатів може здійснюватися за рахунок коштів НААУ, ВКДКА, рад адвокатів регіону, КДКА, регіональних, загальнодержавних та міжнародних спілок та асоціацій адвокатів, інших громадських організацій, адвокатських об'єднань, адвокатів та інших джерел, не заборонених законодавством.

До адвокатів, які не виконують обов'язку щодо постійного вдосконалення своїх знань і професійної майстерності, не виконують вимог цього Порядку, можуть бути застосовані заходи дисциплінарної відповідальності у порядку, передбаченому чинним законодавством про адвокатуру та адвокатську діяльність, за невиконання або неналежне виконання своїх професійних обов'язків.

§ 3. Правовий статус помічника адвоката

Адвокат може мати помічників. Помічником адвоката може бути фізична особа, яка є громадянином України, або іноземним громадянином, або особою без громадянства, яка в установленому порядку отримала дозвіл на працевлаштування в Україні на посаду помічника адвоката; має повну вищу юридичну освіту; володіє державною мовою. Не може бути помічником адвоката особа, яка: має непогашену чи не зняту в установленому законом порядку судимість за вчинення тяжкого, особливо тяжкого злочину, а також злочину, за який призначено покарання у вигляді позбавлення волі; визнана судом недієздатною чи обмежено дієздатною; щодо якої прийнято рішення про припинення права на заняття адвокатською діяльністю, — протягом двох років із дня прийняття рішення про припинення права на заняття адвокатською діяльністю; звільнена з посади судді, прокурора, слідчого, нотаріуса, з державної служби або служби в органах місцевого самоврядування за порушення присяги або вчинення корупційного правопорушення, — протягом трьох років з дня такого звільнення. Помічнику адвоката забороняється суміщати роботу в адвоката з діяльністю, несумісною з діяльністю адвоката. Помічником адвоката не можуть бути особи, зазначені в ч. 2 ст. 6 Закону.

Рішенням РАУ № 123 від 1 червня 2013 р., із змінами і доповненнями, затверджено Положення про помічника адвоката (далі — Положення), яке визначає єдині засади організації, правовий статус та умови діяльності особи, яка займає посаду помічника адвоката

(помічник) та регламентує умови і порядок використання адвокатами при здійсненні своєї професійної діяльності праці помічників.

Правовою основою діяльності помічника є Конституція України, Закон, КЗпП, інші законодавчі акти, Положення та акти НААУ. Діяльність помічника здійснюється на принципах верховенства права, законності, конфіденційності та уникнення конфлікту інтересів. Помічник здійснює свою діяльність на всій території України виключно за письмовим або усним дорученням адвоката та за її межами, якщо це не суперечить законодавству іноземної держави.

Адвокат іноземної держави, якого включено до ЄРАУ, може мати помічника, який діятиме виключно у межах повноважень, наданих адвокату іноземної держави, з оформленням їх трудових відносин з додержанням вимог Закону та законодавства України про працю.

Помічники працюють на підставі трудового договору (контракту), укладеного з адвокатом, адвокатським бюро, адвокатським об'єднанням, з додержанням вимог Закону і законодавства України про працю.

Відповідно до Порядку ведення ЄРАУ, Рада адвокатів регіону вносить дані про помічника до ЄРАУ та видає помічнику посвідчення помічника адвоката у 30-денний строк із дня надходження заяви про внесення даних про помічника до ЄРАУ. Адвокат, адвокатське бюро чи адвокатське об'єднання, які уклали трудовий договір з помічником (заявник), звертаються із заявою про видачу посвідчення помічника адвоката та внесення відомостей про останнього до ЄРАУ. Запис в ЄРАУ щодо помічників вноситься до відомостей ЄРАУ (електронна картка бази даних щодо конкретного адвоката в ЄРАУ) про адвоката, за яким такий помічник закріплений.

Посвідчення помічника адвоката видається Радою адвокатів регіону за підписом Голови Ради адвокатів регіону. Посвідчення помічника є строковим і видається на один рік на платній основі. Плата за посвідчення помічника адвоката не повинна перевищувати витрати на його виготовлення. Внесок за доповнення даних ЄРАУ про помічника не повинен перевищувати 50 відсотків однієї мінімальної заробітної плати, що встановлена на день оплати. Розмір внеску є єдиним (однаковим) по всій Україні. Посвідчення помічника адвоката підтверджує його особу та повноваження. У разі припинення трудових відносин з адвокатом (розірвання трудового договору, контракту) помічник повинен повернути своє посвідчення Раді адвокатів регіону, а адвокат, протягом 24 годин, — повідомити про припинення трудових відносин з помічником. У разі припинення або зупинення права на заняття адвокатською діяльністю адвоката,

дані про помічника якого було внесено до ЄРАУ, посвідчення помічника такого адвоката автоматично анулюється.

Адвокат (адвокатське бюро, об'єднання) несе повну відповідальність за дії помічника і матеріальну відповідальність, передбачену КЗпП, перед третіми особами у разі заподіяння матеріальної шкоди помічником при виконанні доручень.

Помічник виконує доручення адвоката у справах, що перебувають у провадженні адвоката, крім тих, що належать до процесуальних повноважень (прав та обов'язків) адвоката. Помічник адвоката (адвокатського бюро, об'єднання) має право: користуватися інформаційними базами даних, телекомунікаційними мережами та спеціальною літературою адвоката; вносити пропозиції щодо організації своєї роботи; за погодженням з адвокатом брати участь у конференціях, семінарах, круглих столах, форумах, інших науково-практичних заходах, проходити стажування; брати участь у нарадах, зборах трудового колективу та інших заходах відповідного адвокатського бюро, адвокатського об'єднання; підвищувати свій професійний рівень у системі підготовки та підвищення кваліфікації адвокатів.

Крім того помічник адвоката (адвокатського бюро, об'єднання), за умови надання письмової згоди клієнтом адвоката (адвокатського бюро, об'єднання), має право: брати участь у попередній підготовці судових справ до розгляду, за дорученням адвоката готувати проекти запитів, листів, позовних заяв, інших матеріалів, пов'язаних із розглядом конкретної справи, інших процесуальних документів, які використовуються адвокатом; за дорученням адвоката отримувати відповіді на адвокатські запити, робити витяги з матеріалів адвокатського досьє, копії та витяги із документів, наданих у розпорядження адвоката клієнтом; бути присутнім під час консультацій адвоката, при проведенні слідчих дій та в судових засіданнях; збирати документи та інші матеріали, необхідні адвокату для виконання прийнятих ним доручень; виконувати доручення правового характеру, вести за дорученням і під контролем адвоката нескладні судові справи та надавати консультації з питань законодавства; здійснювати інші дії, не заборонені законодавством.

Помічник зобов'язаний: своєчасно та якісно виконувати доручення адвоката; дотримуватися строків підготовки документів і виконання доручень; постійно підвищувати свій професійний рівень і кваліфікацію; дбайливо ставитись до майна адвоката (адвокатського бюро, адвокатського об'єднання); не допускати порушень прав і свобод людини та громадянина; дотримуватись норм адвокатської етики; зберігати адвокатську таємницю. Помічник не вправі розголошувати відомості, які становлять адвокатську таємницю, використову-

вати ці відомості у своїх інтересах або в інтересах третіх осіб. Він не може бути допитаний з питань, що становлять адвокатську таємницю. Розголошення адвокатської таємниці є дисциплінарним проступком, за який до помічника застосовується дисциплінарне стягнення у вигляді звільнення (дане дисциплінарне стягнення є іншим дисциплінарним стягненням, що може бути застосовано до помічників, як того вимагає ст. 147 КЗпП, і встановлене Положенням). На помічника поширюється дія Правил адвокатської етики в частині, що стосується його діяльності.

Для застосування пільги (звільнення від проходження стажування осіб, які мають стаж роботи помічником протягом одного року), особа, яка успішно склала кваліфікаційний іспит і має намір отримати свідоцтво про право заняття адвокатською діяльністю, подає до Ради адвокатів регіону разом з іншими, передбаченими законодавством України та актами НААУ (РАУ), документами довідку компетентного державного органу про те, що протягом строку працевлаштування на посаді помічника роботодавцем сплачувався Єдиний соціальний внесок за даного помічника до Державного бюджету України в установлених законом порядку та розмірі.

Адвокат (керівник і члени адвокатського бюро, адвокатського об'єднання) має право: керувати діяльністю помічника; давати помічнику доручення правового характеру в порядку і межах, передбачених Законом, Положенням та іншими нормативно-правовими актами; достроково розірвати трудовий договір (контракт) з помічником за згодою сторін, за власним бажанням помічника, на загальних підставах, передбачених статтями 40, 41 КЗпП, на умовах, що передбачені контрактом з помічником, з інших підстав, передбачених Положенням.

Адвокат (керівник і члени адвокатського бюро, адвокатського об'єднання) зобов'язаний: ознайомити помічника із законодавством, що регламентує діяльність адвоката, його права та обов'язки, а також нормами адвокатської етики та забезпечити їх дотримання помічником у частині, що відповідає його трудовим обов'язкам; роз'яснити та забезпечити дотримання принципу конфіденційності помічником, а також поінформувати про вимоги щодо зберігання документів, переданих адвокату клієнтом, адвокатських досьє та інших матеріалів, що містять конфіденційну інформацію; забезпечити необхідний рівень компетентності помічника; протягом строку дії трудового договору (контракту) здійснювати платежі обов'язкових нарахувань на оплату праці, на соціальне страхування, а також податків; сприяти підвищенню кваліфікації помічника та його професійного рівня.

§ 4. Надання адвокатом безоплатної правової допомоги

Здійснення захисту за дорученням органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги, або в разі залучення захисника для проведення окремої процесуальної дії в порядку, передбаченому чинним кримінальним процесуальним законодавством, а також законодавством про надання безоплатної правової допомоги, є важливим професійним обов'язком адвоката. Необґрунтована відмова від прийняття на себе захисту або участі у проведенні окремої процесуальної дії є неприпустимою. Відмову слід вважати обґрунтованою тільки у випадках:

— коли адвокат через тимчасову непрацездатність не може повноцінно виконувати свої професійні обов'язки;

— коли з об'єктивних причин у адвоката відсутня належна кваліфікація для надання правової допомоги у конкретному провадженні, яке є особливо складним; — коли при прийнятті адвокатом на себе захисту певної особи через конкретні причини неможливо забезпечити дотримання вимог Правил адвокатської етики, які регламентують неприпустимість конфлікту інтересів, або правил, що забезпечують гарантії збереження конфіденційної інформації;

— коли прийняття доручення або залучення для проведення окремої процесуальної дії через конкретні об'єктивні причини може потягти суттєве порушення прав і законних інтересів інших клієнтів адвоката.

Адвокат, який здійснював захист клієнта під час досудового розслідування на підставі договору або за дорученням органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги, може відмовитись від прийняття доручення на захист цього клієнта в суді першої інстанції виключно з підстав, визначених законом.

Окрему увагу необхідно приділити підставам і порядку надання безоплатної правової допомоги у кримінальних провадженнях. Право громадян на безоплатну правову допомогу вже досить давно закріплено у Конституції та деяких спеціальних законах України, однак реалізувати його у повному обсязі донедавна було неможливо через відсутність узгодженої політики у сфері надання правової допомоги коштом держави. Закон України від 2 червня 2011 р. № 3460-VI «Про безоплатну правову допомогу» створив правову базу та механізм для реалізації права кожного на правову допомогу у випадках, коли вона має надаватись безоплатно. Цей Закон відповідає ряду міжнародних угод, учасницею яких є наша держава, зокрема Європейській конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та

Міжнародному пакту про громадянські та політичні права 1966 року, які зобов'язують держав-учасниць надавати кваліфіковану безоплатну правову допомогу малозабезпеченим особам при обвинуваченні їх у вчиненні кримінальних правопорушень.

Позитивним необхідно визнати прийняття Закону України від 4 липня 2012 р. № 435-р «Про затвердження Концепції Державної цільової програми формування системи безоплатної правової допомоги на 2013—2017 роки», в якій зазначається, що Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Конвенція про статус біженців, Конвенція про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах та інші міжнародні акти передбачають обов'язок держави забезпечити безоплатну та ефективну правову допомогу особам, які її потребують, і встановити мінімальні вимоги до надання такої допомоги.

Безоплатна первинна правова допомога — вид державної гарантії, що полягає в інформуванні особи про її права і свободи, порядок їх реалізації, відновлення у разі їх порушення та порядок оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Безоплатна вторинна правова допомога — це державна гарантія, яка спрямована на створення однакових можливостей для доступу людей до правосуддя і включає такі види послуг: захист від обвинувачення, представництво інтересів у судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами, складання процесуальних документів.

Європейський підхід у питанні надання безоплатної правової допомоги залишається незмінним і полягає у невід'ємності реального права на правову допомогу від права на реальний доступ до суду. Водночас, право на доступ до суду є ключовою складовою права на справедливий і відкритий розгляд упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, питання щодо цивільних прав та обов'язків особи або пред'явлення кримінального обвинувачення, висунутого проти неї, гарантованого ст. 6 КЗПЛ в інтерпретації прецедентної практики ЄСПЛ. Такий підхід втілився у низці конкретних принципів, серед яких, мабуть, найважливішими є принципи, відображені в Резолюції 78 (8) «Про безоплатну правову допомогу і юридичні консультації», прийнятій Комітетом Міністрів Ради Європи 2 березня 1978 р.:

1. Ніхто не може бути в силу перешкод економічного характеру позбавленний можливості використання або захисту своїх прав у будь-яких судах, повноважних виносити рішення у цивільних, госпо-

дарських, адміністративних, соціальних чи податкових справах. З цією метою кожна особа має бути наділена правом на необхідну безоплатну правову допомогу в судовому провадженні.

2. Безоплатна правова допомога повинна завжди надаватися особою, яка має право практикувати в якості адвоката відповідно до правових норм держави.

3. Особа, якій надається допомога, має бути, наскільки це можливо, вільною у виборі кваліфікованого захисника. Призначена захисником особа має одержати належну винагороду за виконану роботу в інтересах особи, яка отримує безоплатну правову допомогу.

4. Відповідальність за фінансування безоплатної правової допомоги повинна бути покладена на державу.

5. Державі належить вжити необхідних заходів, щоб довести порядок надання безоплатної правової допомоги до відома широкого загалу та всіх зацікавлених сторін, зокрема тих державних органів, до яких можуть звертатися особи, що клопотатимуть про безоплатну правову допомогу.

Ці принципи отримали подальшу деталізацію у певних практичних настановах, втілених у рекомендаціях Комітету Міністрів Ради Європи № R (93) I від 8 січня 1993 р., K (81) 7 від 14 травня 1981 р. та K (2005) 12 від 15 червня 2005 р. Серед них такі: право кожного на допомогу адвоката за рахунок держави, якщо особа не може сплатити гонорар, у всіх судових процедурах (кримінальних, господарських, адміністративних, цивільних тощо і в усіх цивільних інстанціях) із збереженням права на вибір адвоката; простота судових і позасудових процедур, дотичних до прав людини; можливе скорочення судових витрат; сприяння доступу до позасудових методів розв'язання конфліктів.

На жаль, в Україні ситуація з наданням безоплатної вторинної правової допомоги до 2012 р. була вельми невтішною. Це призводило до прийняття численних рішень ЄСПЛ проти України щодо порушення вимог КЗПЛ у частині права на справедливий суд, призначення захисника та забезпечення людей безоплатною правовою допомогою. Як приклад можна навести декілька вирішених Європейським судом з прав людини справ, у яких він звертає увагу на порушення права на правову допомогу: справи «Бортник проти України» (№ 39528/04 від 27 січня 2011 р.), «Нечипорук та Йонкало проти України» (№ 42310/04 від 21 квітня 2011 р.), «Балицький проти України» (№ 12793/03 від 3 листопада 2011 р.) тощо.

Водночас, право на правову допомогу віднесено до конституційних прав як таке, що за статусом є загальним правом кожного. Так, ст. 59 Конституції України проголошує: «Кожен має право на право-

ву допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав. Для забезпечення права на захист від обвинувачення та надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах в Україні діє адвокатура».

У ст. 4 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» зазначається, що при реалізації даного права не допускається застосовування привілеїв чи обмежень до осіб за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. Державна політика у сфері надання безоплатної правової допомоги ґрунтується на таких принципах: 1) верховенство права; 2) законність; 3) доступність безоплатної правової допомоги; 4) забезпечення якості безоплатної правової допомоги; 5) гарантоване державне фінансування.

Відповідно до цього Закону право на безоплатну вторинну правову допомогу мають певні категорії осіб, визначені у ст. 14. Право на безоплатну вторинну правову допомогу мають також громадяни держав, з якими Україна уклала відповідні міжнародні договори про правову допомогу, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також іноземці та особи без громадянства відповідно до міжнародних договорів, учасницею яких є Україна, якщо такі договори зобов'язують держав-учасниць надавати певним категоріям осіб безоплатну правову допомогу.

Указаний Закон визначає таке коло суб'єктів надання безоплатної вторинної правової допомоги в Україні (ст. 15): 1) центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги; 2) адвокати, включені до Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу на постійній основі за контрактом; 3) адвокати, включені до Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу на тимчасовій основі на підставі договору.

Центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги утворюються Міністерством юстиції України при головних управліннях юстиції в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі з урахуванням потреб відповідної адміністративно-територіальної одиниці.

Кабінет Міністрів України видав постанову від 6 червня 2012 р. № 504 «Про утворення Координаційного центру з надання правової допомоги та ліквідацію Центру правової реформи і законопроектних робіт при Міністерстві юстиції». Наказом Міністерства юстиції України від 2 липня 2012 р. № 967/5 «Про затвердження Положення про центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги»

було визначено, що такі Центри відповідно до покладених на них завдань:

розглядають звернення суб'єктів права на безоплатну вторинну правову допомогу та приймають рішення про надання безоплатної вторинної правової допомоги або про відмову в її наданні;

перевіряють належність особи до категорії осіб, які мають право на отримання безоплатної вторинної правової допомоги в установленому порядку;

забезпечують складання процесуальних документів за зверненням суб'єктів права на безоплатну вторинну правову допомогу після прийняття рішення про надання такої допомоги;

забезпечують участь захисника при провадженні дізнання, досудового слідства та розгляді кримінальної справи в суді у випадках, коли участь захисника є обов'язковою відповідно до положень КПК, а також у випадках, коли підозрюваний, обвинувачений, підсудний, який є суб'єктом права на безоплатну вторинну правову допомогу, не може запросити захисника через відсутність коштів чи з інших об'єктивних причин;

забезпечують участь захисника у розгляді справи про адміністративне правопорушення;

забезпечують здійснення представництва інтересів суб'єктів права на безоплатну вторинну правову допомогу в судах, інших органах державної влади, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами;

укладають контракти з адвокатами, включеними до *Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу*, для надання такої допомоги на постійній основі; укладають договори з адвокатами, включеними до *Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу*, для надання такої допомоги на тимчасовій основі (на підставі окремих договорів на надання послуг); видають доручення для підтвердження повноважень захисника або повноважень адвоката для здійснення представництва інтересів особи в судах, органах державної влади, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; приймають рішення про заміну адвоката у випадках, передбачених Законом України *«Про безоплатну правову допомогу»*; подають клопотання до Головного управління юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, в областях, містах Києві та Севастополі про виключення адвоката з *Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу на постійній основі за контрактом*, та *Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу на тимчасовій основі на підставі договору*, у випадках, передбачених *Законом України «Про безоплатну*

правову допомогу»; приймають рішення про припинення надання безоплатної вторинної правової допомоги відповідно до *Закону України «Про безоплатну правову допомогу».*

Закон «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» у ст. 25 визначає, що адвокати є суб'єктами надання безоплатної правової допомоги. Оцінка якості, повноти та своєчасності надання адвокатами безоплатної первинної правової допомоги здійснюється за зверненням органів місцевого самоврядування, а безоплатної вторинної правової допомоги — за зверненням органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги, комісіями, утвореними для цієї мети радами адвокатів регіонів.

Після прийняття рішення про надання безоплатної вторинної правової допомоги Центр з її надання призначає адвоката, який надає безоплатну вторинну правову допомогу на постійній основі за контрактом. При призначенні адвоката враховуються його спеціалізація, досвід роботи, навантаження, складність справ, у яких адвокат бере участь. Повноваження адвоката як захисника при провадженні дізнання, досудового слідства і в розгляді кримінальної справи в суді, у розгляді справи про адміністративне правопорушення та для представництва інтересів осіб, які мають право на безоплатну вторинну правову допомогу, в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами підтверджуються дорученням Центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги.

У разі неможливості надання безоплатної вторинної правової допомоги адвокатом, який надає безоплатну вторинну правову допомогу на постійній основі за контрактом, Центр з надання безоплатної вторинної правової допомоги укладає договір з адвокатом, включеним до Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу на тимчасовій основі на підставі договору про її надання. У договорі про надання безоплатної вторинної правової допомоги зазначаються обсяг правової допомоги, строк, протягом якого така допомога надаватиметься, та розмір плати.

Адвоката, який надає безоплатну вторинну правову допомогу, може бути замінено лише у разі: 1) хвороби адвоката; 2) неналежного виконання адвокатом своїх зобов'язань за умовами договору; 3) недотримання ним порядку надання безоплатної вторинної правової допомоги; 4) виключення адвоката з Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу на постійній основі за контрактом, чи Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу на тимчасовій основі на підставі договору. При заміні одного адвоката іншим забезпечується безперервність надан-

ня безоплатної вторинної правової допомоги. Адвокат, який призначається на заміну іншого адвоката, зобов'язаний вжити заходів для усунення недоліків у наданні безоплатної вторинної правової допомоги, які мали місце до його призначення.

Стаття 25 Закону «Про безоплатну правову допомогу» визначає, що суб'єкт надання безоплатної вторинної правової допомоги має право: 1) здійснювати захист при провадженні дізнання, досудового слідства, розгляді кримінальної справи в суді на підставі доручення Центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги; 2) брати участь у розгляді справи про адміністративне правопорушення на підставі доручення Центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги; 3) представляти права і законні інтереси осіб, які потребують безоплатної вторинної правової допомоги, в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами на підставі доручення Центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги; 4) запитувати і отримувати документи та інші матеріали або їх копії, необхідні у зв'язку з наданням безоплатної вторинної правової допомоги в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; 5) збирати відомості з метою використання їх під час захисту прав і законних інтересів осіб, які мають право на отримання безоплатної вторинної правової допомоги; 6) ознайомлюватися в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах та організаціях з необхідними для забезпечення ефективного правового захисту документами, крім тих, що є державною таємницею; 7) інформувати Центр з надання безоплатної вторинної правової допомоги про настання обставин, що передбачають припинення надання безоплатної вторинної правової допомоги; 8) на належну оплату діяльності з надання безоплатної вторинної правової допомоги.

Водночас, адвокат, який надає безоплатну вторинну правову допомогу, зобов'язаний: 1) неухильно дотримуватися вимог Конституції України, цього Закону, міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, та інших нормативно-правових актів; 2) надавати якісно та в необхідному обсязі безоплатну вторинну правову допомогу; 3) приймати до провадження справи осіб, які потребують безоплатної вторинної правової допомоги, відповідно до договорів, укладених з Центром з надання безоплатної вторинної правової допомоги; 4) не розголошувати конфіденційну інформацію про особу, яка стала відомою у зв'язку з наданням безоплатної вторинної правової допомоги.

На виконання зазначених вище положень зазначеного Закону Кабінетом Міністрів України були прийняті такі постанови: від 28 груд-

ня 2011 р. № 1362 «Про затвердження Порядку і умов проведення конкурсу з відбору адвокатів, які залучаються до надання безоплатної вторинної правової допомоги»; від 11 січня 2012 р. № 8 «Про затвердження Порядку і умов укладення контрактів з адвокатами, які надають безоплатну вторинну правову допомогу на постійній основі, та договорів з адвокатами, які надають безоплатну вторинну правову допомогу на тимчасовій основі»; від 26 січня 2011 р. № 50 «Про затвердження Порядку використання коштів державного бюджету для надання громадянам правової допомоги в кримінальних провадженнях за рахунок держави»; від 18 квітня 2012 р. № 305 «Питання оплати послуг та відшкодування витрат адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу».

У разі звернення особи щодо надання одного з видів безоплатної вторинної правової допомоги Центр з її надання зобов'язаний протягом десяти днів з дня надходження звернення прийняти відповідне рішення. Якщо особа подала звернення щодо надання одного з видів правових послуг, передбачених ч. 2 ст. 13 Закону «Про безоплатну правову допомогу», до територіального органу юстиції, цей орган зобов'язаний протягом трьох днів з дня подання звернення надіслати його до Центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги, діяльність якого поширюється на територію відповідної адміністративно-територіальної одиниці. Центр з надання безоплатної вторинної правової допомоги зобов'язаний у семиденний строк з дня отримання звернення особи прийняти рішення щодо надання безоплатної вторинної правової допомоги.

Якщо особа належить до однієї з категорій осіб, передбачених ч. 1 ст. 14 цього Закону, Центр з надання безоплатної вторинної правової допомоги приймає рішення про надання безоплатної вторинної правової допомоги і письмово повідомляє про це особу або її законного представника, а також суд, орган державної влади, орган місцевого самоврядування, в яких здійснюватиметься представництво інтересів особи. Якщо особа не має підстав для отримання безоплатної вторинної правової допомоги, Центр з її надання приймає рішення про відмову в наданні безоплатної вторинної правової допомоги і надсилає копію цього рішення особі, яка звернулася щодо надання такої допомоги, з одночасним роз'ясненням порядку оскарження рішення про відмову в наданні безоплатної вторинної правової допомоги.

У разі звернення осіб, зазначених у пунктах 3—7 ч. 1 ст. 14 цього Закону, щодо надання безоплатної вторинної правової допомоги або надходження інформації про затриманих осіб у випадках, установлених законом, Центр з надання безоплатної вторинної правової

допомоги зобов'язаний прийняти рішення про надання безоплатної вторинної правової допомоги з моменту затримання особи. У разі отримання від особи, яка провадить дізнання, слідчого чи суду запиту про призначення захисника Центр з надання безоплатної вторинної правової допомоги зобов'язаний призначити захисника протягом 24 годин з моменту надходження запиту. Порядок інформування центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги про випадки затримання осіб був затверджений і постановою Кабінету Міністрів України від 28 грудня 2011 р. № 1363.

Надання безоплатної правової допомоги має розглядатися не як акт благодійності щодо незабезпечених, а як зобов'язання, покладене на суспільство в цілому. При цьому кожна особа має бути наділена правом на необхідну безоплатну правову допомогу адвоката в судовому провадженні, будучи, наскільки це можливо, вільною у виборі кваліфікованого захисника. Водночас, відповідальність за фінансування безоплатної правової допомоги має бути покладена на державу.

§ 5. Дисциплінарна відповідальність адвоката

Розділ VI Закону визначає загальні умови дисциплінарної відповідальності адвоката і порядок здійснення дисциплінарного провадження щодо адвоката. Адвоката може бути притягнуто до дисциплінарної відповідальності у порядку дисциплінарного провадження з підстав, передбачених Законом.

Підставою для притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності є вчинення ним дисциплінарного проступку, яким є: порушення вимог несумісності; порушення присяги адвоката України; порушення правил адвокатської етики; розголошення адвокатської таємниці або вчинення дій, що призвели до її розголошення; невиконання або неналежне виконання своїх професійних обов'язків; невиконання рішень органів адвокатського самоврядування; порушення інших обов'язків адвоката, передбачених законом. Не є підставою для притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності винесення судом або іншим органом рішення не на користь його клієнта, скасування або зміна судового рішення або рішення іншого органу, винесеного у справі, у якій адвокат здійснював захист, представництво або надавав інші види правової допомоги, якщо при цьому не було вчинено дисциплінарного проступку.

За вчинення дисциплінарного проступку до адвоката може бути застосовано одне з таких дисциплінарних стягнень:

1) попередження;

2) зупинення права на заняття адвокатською діяльністю на строк від одного місяця до одного року. Накладення на адвоката дисциплінарного стягнення у вигляді зупинення права на заняття адвокатською діяльністю може застосовуватися виключно у разі: повторного протягом року вчинення дисциплінарного проступку; порушення адвокатом вимог щодо несумісності; систематичного або грубого одноразового порушення правил адвокатської етики;

3) для адвокатів України — позбавлення права на заняття адвокатською діяльністю з наступним виключенням з ЄРАУ, а для адвокатів іноземних держав — виключення з ЄРАУ. Накладення на адвоката дисциплінарного стягнення у вигляді позбавлення права на заняття адвокатською діяльністю може застосовуватися виключно у разі: порушення присяги адвоката України; розголошення адвокатом відомостей, що становлять адвокатську таємницю, використання їх у своїх інтересах або в інтересах третіх осіб; заподіяння протиправними діями адвоката, пов'язаними із здійсненням ним адвокатської діяльності, значної шкоди клієнту, якщо така шкода встановлена судовим рішенням, що набрало законної сили; систематичного або грубого одноразового порушення правил адвокатської етики, що підриває авторитет адвокатури України.

Адвокат може бути притягнутий до дисциплінарної відповідальності за порушення Правил адвокатської етики його помічником, стажистом або членом технічного персоналу якщо адвокат: не забезпечив ознайомлення свого помічника, стажиста або члена технічного персоналу, з цими Правилами; не здійснював належного контролю за діями помічника, стажиста або члена технічного персоналу, залученого ним до виконання окремих робіт за дорученням, передбаченим договором між адвокатом і клієнтом про надання правової допомоги; своїми розпорядженнями і порадами або особистим прикладом сприяв порушенню помічником, стажистом або членом технічного персоналу Правил адвокатської етики. Адвокат, який є керівником адвокатського бюро чи адвокатського об'єднання (адвокати — члени колегіального керівного органу адвокатського об'єднання), може(уть) бути притягнутий(ті) до дисциплінарної відповідальності за невиконання вимог положень цих Правил, а також за прийняття ним (ними) рішень, які тягнуть порушення Правил адвокатської етики.

Треба враховувати, що дії адвоката, які відповідають роз'ясненню РАУ чи з'їзду адвокатів України, не можуть бути поставлені йому в провину і мати наслідком накладення дисциплінарного стягнення.

При застосуванні дисциплінарних стягнень за порушення Правил адвокатської етики та/або Професійних етичних (деонтологічних) норм поведінки адвокатів іноземної держави (у випадках, перед-

бачених цими Правилами), що діють у країнах, в яких такі адвокати мають право здійснювати адвокатську діяльність, дисциплінарні органи адвокатури України мають виходити із загальних засад юридичної відповідальності, зокрема застосовувати дисциплінарні стягнення лише за винні порушення, оскільки щодо відносин дисциплінарної відповідальності адвокатів діє презумпція невинуватості.

Адвокат може бути притягнутий до дисциплінарної відповідальності протягом року з дня вчинення дисциплінарного проступку. Відповідно до ст. 36 Закону право на звернення до кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури із заявою (скаргою) щодо поведінки адвоката, яка може бути підставою для дисциплінарної відповідальності, має кожен, кому відомі факти такої поведінки. Однак не допускається зловживання правом на звернення до КДКА, у тому числі ініціювання питання про дисциплінарну відповідальність адвоката без достатніх підстав, і використання зазначеного права як засобу тиску на адвоката у зв'язку із здійсненням ним адвокатської діяльності. Дисциплінарну справу стосовно адвоката не може бути порушено за заявою (скаргою), що не містить відомостей про наявність ознак дисциплінарного проступку адвоката, а також за анонімною заявою (скаргою).

Дисциплінарне провадження — процедура розгляду письмової скарги, яка містить відомості про наявність у діях адвоката ознак дисциплінарного проступку. Дисциплінарне провадження стосовно адвоката здійснюється кваліфікаційно-дисциплінарною комісією адвокатури за адресою робочого місця адвоката, зазначеною в ЄРАУ.

Дисциплінарне провадження складається з таких стадій:

1) перевірка відомостей про дисциплінарний проступок адвоката. Заява (скарга) щодо поведінки адвоката, яка може мати наслідком його дисциплінарну відповідальність, реєструється КДКА і не пізніше трьох днів з дня її надходження передається до дисциплінарної палати. Член дисциплінарної палати КДКА за дорученням голови палати проводить перевірку відомостей, викладених у заяві (скарзі), та звертається до адвоката для отримання письмового пояснення по суті порушених питань. Під час проведення перевірки член дисциплінарної палати КДКА має право опитувати осіб, яким відомі обставини вчинення діяння, що має ознаки дисциплінарного проступку, отримувати за письмовим запитом від органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, керівників підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності та підпорядкування, громадських об'єднань, фізичних осіб необхідну для проведення перевірки інформацію, крім інформації з обмеженим доступом. Орган державної влади, орган місцевого

самоврядування, їх посадові та службові особи, керівники підприємств, установ, організацій, громадських об'єднань, фізичні особи, яким надіслано запит члена дисциплінарної палати КДКА, зобов'язані не пізніше десяти робочих днів з дня отримання запиту надати відповідну інформацію, копії документів. Відмова в наданні інформації на запит члена дисциплінарної палати КДКА, несвоєчасне або неповне надання інформації, надання інформації, що не відповідає дійсності, тягнуть відповідальність, передбачену законом. За результатами перевірки відомостей членом дисциплінарної палати КДКА складається довідка, яка має містити викладення обставин, виявлених під час перевірки, висновки та пропозиції щодо наявності підстав для порушення дисциплінарної справи.

Заява (скарга) про дисциплінарний проступок адвоката, довідка та всі матеріали перевірки подаються на розгляд дисциплінарної палати кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури. Окремо треба зазначити, що у разі звернення із скаргами щодо притягнення до дисциплінарної відповідальності за порушення Правил адвокатської етики адвокатів, яких обрано до органів адвокатського самоврядування, або, якщо скаржниками стосовно порушення цих Правил виступають адвокати, яких обрано до органів адвокатського самоврядування, з метою забезпечення неупередженості та об'єктивності при розгляді зазначених скарг ВДКА забезпечує перерозподіл і направлення таких заяв (скарг) для розгляду до КДКА іншого регіону, ніж регіон, в якому зазначений адвокат входить до органів адвокатського самоврядування;

2) порушення дисциплінарної справи. За результатами розгляду заяви (скарги) про дисциплінарний проступок адвоката, довідки та матеріалів перевірки дисциплінарна палата кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури більшістю голосів членів палати, які беруть участь у її засіданні, вирішує питання про порушення або відмову в порушенні дисциплінарної справи стосовно адвоката. Рішення про порушення дисциплінарної справи з визначенням місця, дня і часу її розгляду чи про відмову в порушенні дисциплінарної справи надсилається або вручається під розписку адвокату та особі, яка ініціювала питання про дисциплінарну відповідальність адвоката, протягом трьох днів з дня прийняття такого рішення. До рішення про порушення дисциплінарної справи, яке надсилається або вручається адвокату, додається довідка члена дисциплінарної палати КДКА, складена за результатами перевірки. Рішення про порушення дисциплінарної справи або про відмову в порушенні дисциплінарної справи може бути оскаржено протягом тридцяти днів з дня його прийняття до ВКДКА або до суду.

3) розгляд дисциплінарної справи. Дисциплінарна справа стосовно адвоката розглядається дисциплінарною палатою КДКА протягом тридцяти днів з дня її порушення. Розгляд дисциплінарної справи здійснюється на засадах змагальності. При розгляді справи дисциплінарна палата заслуховує повідомлення члена дисциплінарної палати, який проводив перевірку, про результати перевірки, пояснення адвоката, стосовно якого порушено дисциплінарну справу, особи, яка ініціювала питання про дисциплінарну відповідальність адвоката, та пояснення інших заінтересованих осіб. Адвокат, стосовно якого порушено дисциплінарну справу, та особа, яка ініціювала питання про дисциплінарну відповідальність адвоката, мають право надавати пояснення, ставити питання учасникам провадження, висловлювати заперечення, подавати докази на підтвердження своїх доводів, заявляти клопотання і відводи, користуватися правовою допомогою адвоката. У разі неможливості з поважних причин брати участь у засіданні КДКА адвокат, стосовно якого розглядається справа, може надати по суті порушених питань письмові пояснення, які додаються до матеріалів справи. Письмові пояснення адвоката оголошуються на засіданні дисциплінарної палати КДКА. Неявка адвоката чи особи, яка ініціювала питання дисциплінарної відповідальності адвоката, на засідання дисциплінарної палати КДКА без поважних причин за наявності доказів завчасного повідомлення зазначених осіб про місце, день і час засідання не перешкоджає розгляду дисциплінарної справи. У разі повторної неявки зазначених осіб на засідання палати розгляд справи здійснюється за їх відсутності незалежно від причин неявки. Розгляд справи про дисциплінарну відповідальність адвоката є відкритим, крім випадків, коли відкритий розгляд справи може призвести до розголошення адвокатської таємниці. Під час засідання дисциплінарної палати КДКА ведеться протокол, який підписується головуючим і секретарем засідання;

4) прийняття рішення у дисциплінарній справі. За результатами розгляду дисциплінарної справи дисциплінарна палата кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури приймає рішення про притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності за вчинення дисциплінарного проступку і застосування до нього дисциплінарного стягнення або про закриття дисциплінарної справи. Рішення дисциплінарної палати приймається більшістю голосів від її загального складу, крім рішення про припинення права на заняття адвокатською діяльністю, яке приймається двома третинами голосів від її загального складу. Рішення у дисциплінарній справі має бути вмотивованим. При обранні виду дисциплінарного стягнення враховуються обставини вчинення проступку, його наслідки, особа адвоката та

інші обставини. Рішення у дисциплінарній справі приймається за відсутності адвоката, стосовно якого порушено дисциплінарну справу, та особи, яка ініціювала питання про дисциплінарну відповідальність адвоката. Член дисциплінарної палати КДКА, який проводив перевірку відомостей про дисциплінарний проступок адвоката, не бере участі у голосуванні. Рішення оголошується на засіданні дисциплінарної палати кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури. Копія рішення надсилається або вручається під розписку адвокату та особі, яка ініціювала питання про дисциплінарну відповідальність адвоката, протягом трьох робочих днів з дня прийняття рішення.

5) оскарження рішення у дисциплінарній справі. Адвокат чи особа, яка ініціювала питання про дисциплінарну відповідальність адвоката, має право оскаржити рішення у дисциплінарній справі протягом тридцяти днів з дня його прийняття до ВКДКА або до суду. Оскарження рішення не зупиняє його дії. ВКДКА протягом десяти днів з дня отримання заяви (скарги) витребовує матеріали дисциплінарної справи у відповідної кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури та забезпечує розгляд скарги на рішення у дисциплінарній справі протягом тридцяти днів з дня одержання матеріалів дисциплінарної справи.

§ 6. Гонорарна адвокатська практика та основні засади оподаткування адвокатської діяльності

Гонорар є формою винагороди адвоката за здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги клієнту. Порядок обчислення гонорару (фіксований розмір, погодинна оплата), підстави для зміни розміру гонорару, порядок його сплати, умови повернення тощо визначаються в договорі про надання правової допомоги. При цьому адвокат не може укладати з клієнтом, доручення якого перебуває в його провадженні, договорів майнового характеру, окрім договорів про засоби забезпечення зобов'язань клієнта щодо сплати гонорару або погашення фактичних видатків, пов'язаних з виконанням доручення.

При встановленні розміру гонорару враховуються складність справи, кваліфікація і досвід адвоката, фінансовий стан клієнта та інші істотні обставини. Гонорар має бути розумним і враховувати витрачений адвокатом час. Адвокат має право крім гонорару стягувати з клієнта кошти, необхідні для покриття фактичних витрат, пов'язаних з виконанням доручення, якщо обов'язок клієнта з погашення цих витрат визначено договором або законом. У договорі про

надання правової допомоги мають бути визначені види передбачуваних фактичних витрат, пов'язаних з виконанням доручення (оплата роботи фахівців, чиї висновки запитуються адвокатом, транспортні витрати, оплата друкарських, копіювальних та інших технічних робіт, перекладу та нотаріального посвідчення документів, телефонних розмов, тощо): порядок їх погашення (авансування, оплата по факту в певний строк тощо) і може бути визначений їх обсяг. Якщо необхідність несення фактичних витрат певних додаткових видів або збільшення їх орієнтовного обсягу, визначеного раніше, з'ясувалася після укладення договору, адвокат повинен негайно повідомити про це клієнта та отримати його згоду на погашення не обумовлених раніше видатків.

Право адвоката, адвокатського бюро, адвокатського об'єднання на отримання невнесеного (недовнесеного) гонорару не залежить від результату виконання доручення, якщо інше не передбачено договором про надання правової допомоги.

Оплата послуг і відшкодування витрат адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу, визначається Порядком, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 18 квітня 2012 р. № 305. Цей Порядок визначає механізм обчислення розміру винагороди та її виплати, відшкодування витрат, пов'язаних з наданням безоплатної вторинної правової допомоги, адвокатам, які надають безоплатну вторинну правову допомогу (далі — адвокати) особам: до яких застосовано адміністративне затримання; до яких застосовано адміністративний арешт; які затримані за підозрою у вчиненні злочину; до яких як запобіжний захід обрано тримання під вартою; стосовно яких порушено кримінальне провадження відповідно до положень КПК, згідно з якими захисник залучається слідчим, прокурором, слідчим, суддею чи судом для:

— здійснення захисту за призначенням;

— проведення окремої процесуальної дії.

Оплата послуг адвокатів з надання безоплатної вторинної правової допомоги здійснюється один раз на місяць не пізніше останнього робочого дня цього місяця виходячи з розміру оплати за годину роботи адвоката:

— за фактичний час роботи адвоката з надання безоплатної вторинної правової допомоги на підставі доручення центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги (далі — Центр) та акта наданих послуг, довідки про виконання окремих дій з надання безоплатної вторинної правової допомоги, підтвердженої копіями відповідних процесуальних документів, яка є невід'ємною частиною акта;

— відповідно до Методики обчислення розміру винагороди адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу у кримінальних провадженнях, на підставі доручення Центру та акта наданих послуг, розрахунку розміру винагороди адвоката за надання безоплатної вторинної правової допомоги у кримінальному провадженні й витрат, пов'язаних з наданням безоплатної вторинної правової допомоги, підтвердженого копіями відповідних процесуальних документів, який є невід'ємною частиною акта.

Відповідальність за достовірність інформації, зазначеної у довідці про виконання окремих дій з надання безоплатної вторинної правової допомоги, та вихідних даних для обчислення розміру винагороди адвоката за надання безоплатної вторинної правової допомоги у кримінальному провадженні і витрат, пов'язаних з наданням безоплатної вторинної правової допомоги, несе адвокат згідно із законом.

Розмір оплати за годину роботи адвоката з надання безоплатної вторинної правової допомоги становить 2,5 відсотка мінімальної заробітної плати, встановленої законом на час надання послуг адвокатом. Робота адвокатів з надання безоплатної вторинної правової допомоги у нічний час, вихідні, святкові та неробочі дні оплачуються у подвійному розмірі за годину роботи. У разі прибуття адвоката до затриманої особи пізніше встановленого законодавством строку без поважних причин розмір оплати його послуг, наданих цій особі, зменшується вдвічі. За наявності підтвердних документів адвокатам відшкодовуються витрати, пов'язані з наданням безоплатної вторинної правової допомоги: на проїзд транспортом загального користування (крім авіаційного); на пально-мастильні матеріали відповідно до нормативів, встановлених для бюджетних установ, — у разі використання власного транспортного засобу через об'єктивну неможливість (нічний час, відсутність транспортного сполучення) прибути у визначений час до місця конфіденційного побачення із затриманою особою на транспорті загального користування. Відшкодування таких витрат здійснюється один раз на місяць не пізніше останнього робочого дня цього місяця.

Згідно з пп. 14.1.226 п. 14.1 ст. 14 ПКУ адвокат, який здійснює адвокатську діяльність індивідуально, є самозайнятою особою, тобто платником податку, який провадить незалежну професійну діяльність за умови, що така особа не є найманим працівником у межах такої незалежної професійної діяльності. Незалежною професійною діяльністю визнається діяльність адвокатів за умови, що така особа не є найманим працівником або фізичною особою — підприємцем і використовує найману працю не більш як чотирьох фізичних осіб.

Фізична особа, яка здійснює незалежну адвокатську діяльність, не може бути підприємцем у межах останньої. При цьому чинним законодавством не заборонено фізичній особі, яка здійснює незалежну адвокатську діяльність, бути підприємцем і здійснювати іншу підприємницьку діяльність, не заборонену законом. Тож, адвокат, зареєстрований як фізична особа — підприємець (ФОП), може перебувати на загальній або спрощеній системі оподаткування. У ФОП, яка перебуває на загальній системі оподаткування, об'єктом оподаткування є чистий дохід, тобто різниця між загальним доходом (дохід, отриманий у грошовій, матеріальній та нематеріальній формі протягом податкового звітного періоду) та документально підтвердженими витратами, пов'язаними з господарською діяльністю. Ставка оподаткування для ФОП на загальній системі оподаткування — 15% (у разі перевищення десятикратного розміру мінімальної заробітної плати, встановленої законом на 1 січня звітного податкового року, — 17% суми перевищення.). Для ФОП на спрощеній системі оподаткування передбачені законодавством:

— II група (послуги надаються населенню та платникам єдиного податку; обсяг доходу до 1 млн грн; кількість працівників — до 10 осіб; ставка податку від 2 до 20% мін. заробітної плати);

— III група (обсяг доходу не перевищує 3 млн грн; кількість працівників — до 20 осіб; ставка податку — 5% (3% у разі сплати ПДВ);

— IV група (обсяг доходу до 20 млн грн; кількість осіб, що перебувають у трудових відносинах, не обмежена; ставка податку — 7% (5% у разі сплати ПДВ).

Оподаткування доходів фізичних осіб, які провадять незалежну професійну діяльність, здійснюється відповідно до положень ст. 178 розділу IV «Податок на доходи фізичних осіб» ПКУ. У п. 178.1 ст. 178 ПКУ зазначено, що особи, які мають намір здійснювати незалежну професійну діяльність, зобов'язані стати на облік в органах державної податкової служби за місцем свого постійного проживання як самозайняті особи та отримати свідоцтво про таку реєстрацію згідно зі ст. 65 цього Кодексу. Відповідно до абзацу другого п. 65.1 ст. 65 ПКУ фізичні особи, умовою ведення незалежної професійної діяльності яких згідно із законом є державна реєстрація такої діяльності у відповідному уповноваженому органі та отримання свідоцтва про реєстрацію чи іншого документа (дозволу, сертифіката тощо), котрий підтверджує право фізичної особи на ведення незалежної професійної діяльності, протягом 10 календарних днів після такої реєстрації зобов'язані стати на облік в органі державної податкової служби за місцем свого постійного проживання. Пунктом 178.2 ст. 178 ПКУ

передбачено, що доходи громадян, отримані протягом календарного року від провадження незалежної професійної діяльності, оподатковуються за ставками, визначеними в пункті 167.1 ст. 167 цього Кодексу, тобто за ставкою 15 (17) відсотків бази оподаткування. Згідно з п. 178.3 ст. 178 ПКУ оподатковуваним доходом вважається сукупний чистий дохід, тобто різниця між доходом і документально підтвердженими витратами, необхідними для провадження певного виду незалежної професійної діяльності. Для визначення бази оподаткування податком на доходи фізичних осіб розраховується середньомісячний оподатковуваний дохід.

Однак у разі неотримання довідки про взяття на облік особою, яка провадить незалежну професійну діяльність, об'єктом оподаткування є доходи, отримані від такої діяльності без урахування витрат. При виплаті суб'єктами господарювання — податковими агентами, фізичними особами, які провадять незалежну професійну діяльність, доходів, безпосередньо пов'язаних з такою діяльністю, податок на доходи у джерела виплати не утримується в разі надання такою фізичною особою копії свідоцтва про взяття її на податковий облік як фізичної особи, яка провадить незалежну професійну діяльність. Це правило не застосовується в разі нарахування (виплати) доходу за виконання певної роботи та/або надання послуги згідно з цивільно-правовим договором, коли встановлено, що відносини за таким договором фактично є трудовими, а сторони договору можуть бути прирівняні до працівника чи роботодавця.

Фізичні особи, які провадять незалежну професійну діяльність, зобов'язані вести облік доходів і витрат від такої діяльності та подавати податкову декларацію за результатами звітного року відповідно до цього розділу у строки, передбачені для платників податку на доходи фізичних осіб, тобто до 1 травня року, що настає за звітним. Остаточний розрахунок податку на доходи фізичних осіб за звітний податковий рік здійснюється платником податку самостійно, згідно з даними, зазначеними у податковій декларації. При цьому до 1 серпня року, що настає за звітним, самозайнята особа зобов'язана самостійно сплатити суму податкового зобов'язання, зазначену в поданій податковій декларації (ст. 179.7 ПКУ). Нормами чинного ПКУ не передбачено конкретного переліку витрат для фізичних осіб, які провадять незалежну професійну діяльність. Основним критерієм для обґрунтування витрат, що зменшують дохід для визначення об'єкта оподаткування, є їх належність та необхідність для провадження незалежної професійної діяльності. При визначенні сукупного чистого доходу фізичних осіб, які здійснюють незалежну адвокатську діяльність, доцільно враховувати витрати, пов'язані з організацією такої

діяльності. Так, відповідно до Узагальнюючої податкової консультації щодо деяких питань оподаткування фізичних осіб, які провадять незалежну професійну діяльність (приватних нотаріусів, адвокатів), затвердженої наказом Державної податкової служби України 24 грудня 2012 р. № 1185, до витрат адвоката можуть бути віднесені, зокрема:

— орендна плата за користування приміщенням, яке є робочим місцем адвоката, у тому числі його поточний ремонт, обладнання пандусу для під'їзду інвалідів;

— технічне забезпечення діяльності робочого місця адвоката та його обслуговування (охоронна та пожежна сигналізація, вогнестійкий сейф, інформаційна вивіска, металеві двері або металеві ролети);

— обслуговування технічного обладнання (комп'ютери, у тому числі їх програмне забезпечення, принтери, сканер, ксерокс, факс, телефон тощо);

— витрати на виготовлення печаток і штампів, а також їх заміну;

— сплата щорічних внесків адвокатів на забезпечення реалізації адвокатського самоврядування;

— відкриття рахунків у банках та їх розрахунково-касове обслуговування (депозитні рахунки);

— оплата праці та обов'язкові нарахування на фонд оплати праці помічників, секретарів, стажистів (найманих працівників);

— проходження підвищення кваліфікації адвокатом; участь у короткотермінових семінарах, симпозіумах, науково-практичних конференціях; удосконалення професійної майстерності;

— придбання та передплата юридичної літератури (книг, журналів, дисків, програм тощо);

— витрати на збирання доказів, отримання висновків спеціалістів (експертів) відповідно до умов договору про надання правової допомоги;

— витрати на користування електронною базою законодавства;

— витрати на підключення та користування мережею Інтернет;

— виготовлення бланків (у тому числі ордерів) із зазначенням прізвища, імені та по батькові адвоката, номера і дати видачі свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю;

— придбання канцелярського приладдя;

— сплата адвокатами внесків до Пенсійного фонду України, у тому числі на користь найманих працівників, і фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування;

— програмне забезпечення;

— поштові та кур'єрські послуги, необхідні для виконання адвокатської діяльності;

— витрати на послуги телекомунікаційного зв'язку, електронні цифрові підписи для ведення бухгалтерського та податкового обліку і для подання податкової звітності, звітності до органів статистики, Пенсійного фонду України, інших фондів загальнообов'язкового державного страхування.

Адвокати можуть провадити свою діяльність у таких організаційно-правових формах, як адвокатські бюро та адвокатські об'єднання, які є юридичними особами. Для юридичних осіб передбачено ведення бухгалтерського та податкового обліку і подача фінансової звітності до органів статистики. Відповідальною особою за організацію та ведення бухгалтерського обліку на підприємстві є власник або уповноважений орган (посадова особа) підприємства. Відповідальними за ведення податкового обліку є посадові особи платника податків.

Для юридичних осіб ПКУ також передбачені загальна та спрощена системи оподаткування. Загальна система оподаткування передбачає сплату всіх видів податків і зборів, встановлених податковим законодавством України, залежно від наявності певних об'єктів оподаткування. З 1 січня 2013 р. ставка податку на прибуток становить 19% від об'єкта оподаткування. При перевищенні загальної суми оподатковуваних операцій понад 300 000 грн юридична особа зобов'язана зареєструватись плтаником ПДВ (пп. 181.1 ПКУ). Спрощена система оподаткування для юридичних осіб передбачає: 4 групу (річний дохід до 5 млн грн; 50 найманих працівників; ставка податку — 5% (3% у разі сплати ПДВ); 6 групу (річний дохід до 20 млн грн; кількість працівників не обмежена; ставка податку — 7% (5% у разі сплати ПДВ).

Адвокати також є платниками Єдиного соціального внеску, який сплачується із суми доходу, отриманого від діяльності, що підлягає обкладенню податком на доходи фізичних осіб, і становить 34,7%.

Практикум

Контрольні питання та завдання

1. Дайте визначення поняття «адвокат» і охарактеризуйте порядок набуття права на заняття адвокатською діяльністю.
2. Які підстави зупинення та припинення права на заняття адвокатською діяльністю?
3. Які професійні права та обов'язки адвоката мають бути визначені в договорі про надання правової допомоги?
4. Складіть контракт між адвокатом (або адвокатським об'єднанням) і помічником адвоката.

5. Які види відповідальності адвоката існують, і який порядок притягнення адвокатів до дисциплінарної відповідальності?
6. Дайте загальну характеристику гонорарної практики адвокатів.
7. Який порядок оподаткування адвокатської діяльності?
8. Який порядок надання безоплатної правової допомоги адвокатами?

Контрольні тести

1. Особа, яка має намір займатися адвокатською діяльністю, не подає до кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури:
   А) нотаріально засвідчену копію диплома про вищу юридичну освіту;
   Б) медичну довідку;
   В) характеристику з останнього місця роботи.
2. Особа, яка не склала кваліфікаційні іспити, може бути допущена до складання їх повторно не раніше ніж через:
   А) шість місяців;
   Б) два роки;
   В) один рік.
3. Присяга адвоката України приймається:
   А) при одержанні свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю;
   Б) після прийняття рішення про видачу свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю;
   В) перед укладанням угоди з першим клієнтом.
4. У разі втрати громадянства:
   А) свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю анулюється;
   Б) дія свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю призупиняється;
   В) дія виданого свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю не залежить від громадянства адвоката.
5. Адвокат:
   А) може мати тільки одного помічника;
   Б) може мати одного або кількох помічників;
   В) не може мати помічників.
6. При отриманні свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю особа:
   А) складає Присягу;
   Б) дає обіцянку;
   В) підписує зобов'язання;
   Г) дає Клятву.
7. Особа, яка має непогашену судимість:
   А) може бути помічником адвоката;
   Б) не може бути помічником адвоката;
   В) може бути помічником адвоката з дозволу ради адвокатів регіону.

8. Кваліфікаційна палата розглядає заяву про допуск до складення кваліфікаційного іспиту не більше:
   А) 10 днів;
   Б) 20 днів;
   В) 30 днів.
9. Помічником адвоката можуть бути особи, які:
   А) працюють у суді;
   Б) не мають стажу роботи;
   В) працюють приватними нотаріусами.
10. Документ про право на заняття адвокатською діяльністю називається:
   А) посвідчення;
   Б) ліцензія;
   В) свідоцтво;
   Г) сертифікат.
11. Адвокат повинен мати стаж роботи в галузі права не менше:
   А) одного року;
   Б) двох років;
   В) шісти місяців.
12. Якщо адвоката засуджено за скоєння тяжкого злочину і вирок набрав законної сили:
   А) право на заняття адвокатською діяльністю припиняється;
   Б) право на заняття адвокатською діяльністю зупиняється.
13. Помічник адвоката:
   А) може виконувати будь-які доручення у справах, що перебувають у провадженні адвоката;
   Б) може виконувати доручення у справах, що перебувають у провадженні адвоката, крім процесуальних повноважень адвоката;
   В) може виконувати тільки доручення, пов'язані з технічним забезпеченням роботи адвоката.
14. Дисциплінарне стягнення щодо адвоката застосовується не пізніш як:
   А) через одну добу з дня виявлення порушення;
   Б) протягом одного місяця з дня виявлення порушення не враховуючи часу хвороби адвоката або перебування його у відпустці;
   В) протягом одного року з дня вчинення проступку.
15. До адвоката може бути застосовано такі дисциплінарні стягнення:
   А) зауваження;
   Б) догана;
   В) попередження.
16. Якщо при розгляді справи дисциплінарна палата переконається в необґрунтованості притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності, вона може:
   А) закрити дисциплінарну справу;

Б) передати її розгляд до суду;
В) направити подання до ВКДКА.

17. Рішення про притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності оголошується:
А) у присутності адвоката, справа щодо якого розглядається;
Б) за його відсутності;
В) за його бажанням, адвокат може бути присутнім або відсутнім.

Теми для рефератів

1. Історичний генезис гонорарної практики адвокатів.
2. Статус іноземних адвокатів в Україні.
3. Проблеми оподаткування адвокатської діяльності.

Теми семінарів-дискусій

1. Безкоштовність безоплатної правової допомоги.
2. Реалізація професійних прав адвокатів: проблеми практики.
3. Стажування та робота помічником адвоката: переваги та недоліки.

Задача

Адвокат З. був звинувачений у дачі хабара в особливо великому розмірі. Після повідомлення йому про підозру адвокат нелегально виїхав з України та перебував за кордоном більше 3 років. У цей період провадження щодо цього адвоката було зупинено в зв'язку з неможливістю встановити місце перебування підозрюваного. Повернувшись до України, адвокат З. прийняв доручення на ведення цивільної справи. Однак суд не допустив його до участі у судовому засіданні, мотивуючи тим, що адвокат З. не має права здійснювати адвокатську діяльність у зв'язку з наявністю незакритого кримінального провадження щодо нього.

Оцініть дії адвоката та судді.

Глава 5

ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ АДВОКАТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Соціальна суть та ознаки правових гарантій адвокатської діяльності. Предмет і поняття правових гарантій адвокатської діяльності. Структура та система правових гарантій діяльності адвоката. Функції гарантій адвокатської дяльності. Роль і місце правових гарантій адвокатської діяльності у загальній системі правових гарантій. Відповідальність за порушення правових гарантій адвокатської діяльності. Значення принципу конфіденційності як гарантії адвокатської діяльності. Поняття адвокатської таємниці. Історія розвитку інституту адвокатскої таємниці. Відповідальність за порушення адвокатської таємниці.

§ 1. Гарантії адвокатської діяльності: поняття, функції, система

Існування інституту адвокатури є гарантією забезпечення конституційних прав та свобод громадян, та й сама діяльність адвокатів потребує логічно виваженої та практично налагодженої системи правових гарантій. Лише цілісна, злагоджена система *гарантій адвокатської діяльності* дає можливість адвокатурі у повному обсязі, спираючись на закон, здійснювати її почесний обов'язок по захисту прав громадян.

Соціальна суть правових гарантій адвокатської діяльності полягає в юридичному забезпеченні прав і обов'язків адвокатів; це цілісна система юридико-соціальних заходів різної функціональної спрямованості, що має здатність запровадження у практику соціальних відносин нормативних установлень законодавця[1]. Вивчення суті гарантій, таким чином, не може бути вичерпано аналізом реалізації

[1] Синюкова Т. В. Юридические гарантии реализации прав и обязанностей советских граждан : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук / Т. В. Синякова. — Саратов, 1986. — С. 7.

окремих забезпечувальних інструментів, що використовуються в тих чи інших окремих ситуаціях правозастосування. Гарантування прав і обов'язків адвокатів за своєю юридико-соціальною суттю є якісно своєрідним процесом регулювання суспільних відносин, і цей процес регулювання не можна звести до реалізації тих чи інших правових інститутів.

Щоб визначитись із поняттям правових гарантій адвокатської діяльності, треба виділити предмет і *характерні ознаки цих гарантій*. Як нам уявляється, те чи інше правове явище може бути визнано гарантією лише в тому разі, коли йому властива низка ознак:

— політична значущість. Процесуальні гарантії діяльності адвоката являють собою не лише юридичне, а й політичне явище; вони слугують показником рівня законності й дотримання прав людини, свого роду індикатором, за яким можна визначати рівень демократії в країні;

— загальний (а не локальний) характер. Питання про існування гарантій має вирішуватись безвідносно до конкретних обставин конкретної справи, незалежно від того, були чи не були допущені якісь порушення прав адвокатів, були чи не були задіяні засоби, покликані забезпечити правовий статус адвоката;

— вираженість у праві. Гарантія має бути закріпленою в одній або низці нормі національного законодавства;

— спрямованість на досягнення одного з таких завдань: а) забезпечення реалізації якогось інтересу; б) захист інтересу від посягань на нього; в) сприяння ліквідації посягань та їх негативних наслідків[1];

— наявність чітко визначеного предмета і ясно вираженої спрямованості впливу. Інакше кажучи, нема «просто» гарантій, можуть бути лише гарантії певного інтересу. Маючи певний предмет впливу, гарантії не повинні підмінювати одна одну[2].

Розкрити предмет правових гарантій діяльності адвоката — означає з'ясувати, що підлягає захисту за допомогою названих гарантій. Предмет подібних гарантій, таким чином, визначає значною мірою сам зміст цих гарантій. Усе зазначене свідчить про важливість поставленого питання.

Предмет правових гарантій адвокатської діяльності складають: різноманітні за своєю суттю процесуальні права та обов'язки адвокатів, що визначаються законом; обов'язки державних органів, юри-

---

[1] Витрук Н. В. Процессуальные формы реализации и охраны прав и обязанностей граждан / Н. В. Витрук // Юридическая процессуальная форма ; под ред. П. Е. Недбайло и В. М. Горшенева. — М., 1976. — С. 104—105.

[2] Витрук Н. В. Зазнач. праця. — С. 104—105.

дичних і фізичних осіб щодо адвокатської діяльності. Однак, як свідчить практика, можливість використання адвокатами своїх прав забезпечується повною мірою ще далеко не в усіх випадках. Допускаються й брутальні порушення цих прав. Для усунення цього важливо (у числі інших заходів), використовуючи апеляційну та касаційну практику, посилити увагу державних органів, слідчих, прокурорів, суду до того, що закон покладає на них обов'язок забезпечувати можливість здійснення адвокатами кожного їхнього процесуального права, а також безперешкодне виконання ними своїх обов'язків.

Забезпечення фактичної можливості використання процесуального права аж ніяк не означає, що належить сприяти в досягненні будь-якої мети, тим більше, якщо, у порушення закону, для цього застосовуються незаконні засоби. Стаття 20 Закону недвозначно встановлює право адвоката вчиняти будь-які дії, не заборонені законом, правилами адвокатської етики та договором про надання правової допомоги, необхідні для належного виконання договору про надання правової допомоги. Ця норма забороняє заподіяння шкоди як інтересам правосуддя, так і інтересам і правам інших осіб.

Захисту інтересів правосуддя, а також інтересів громадян від можливого зловживання адвокатами своїми правами слугує, наприклад:

а) характер багатьох процесуальних прав адвокатів (наприклад, адвокат має право заявити клопотання, відвід, але вирішувати, чи треба їх задовольнити, будуть, відповідно, слідчий, прокурор, суд);

б) покладення на адвоката обов'язку вказувати мотиви реалізації певних прав (адвокат повинен мотивувати заявлені клопотання та відвід);

в) визначення законом строку користування відповідним правом (наприклад на оскарження вироку, ухвали суду);

г) виключність повноваження слідчого, прокурора, суду виносити (в межах компетенції) постанови, ухвали, вироки. Зазначене може використовуватись для регулювання діяльності адвокатів таким чином, щоб вона не перешкоджала вирішенню завдань судочинства й не обмежувала права та інтереси інших осіб, які беруть участь у процесі.

Водночас, для захисту правосуддя від зловживань адвокатами своїми правами можуть вживатися лише такі заходи, які не підривають реального значення цих прав. Важливим є також чітке визначення законом як процесуальних прав і обов'язків адвокатів, так і обов'язків осіб, особливо посадових, діяльність яких тісно переплітається з адвокатською діяльністю, так само як і, можливо, більш повне й конкретне визначення законом підстав, за наявності яких адвокату

може бути відмовлено (чи, навпаки, не може бути відмовлено) у здійсненні його прав.

Названі права забезпечені тим надійніше, чим меншим є елемент власного розсуду слідчого, прокурора, державного посадовця, суду в оцінці того, чи знаходяться дії адвоката в межах, визначених законом. Критерієм у вирішенні ними питання, чи використовується процесуальне право в його дійсних межах, є закон, його вказівки. Чим вони чіткіші й повніші, чим більш послідовно в них реалізується ідея забезпечення прав і законних інтересів громадян, які беруть участь у процесі, тим надійніше захищені їх процесуальні права та інтереси. Визначаючи наперед позицію слідчого, прокурора, суду при вирішенні ними відповідних питань, такі вказівки можуть захищати адвокатів від порушення їхніх прав.

Згідно ж із загальним правилом, адвокат діє в межах свого права, якщо використовує засоби захисту, не заборонені законом. У разі дотримання адвокатом норм, що визначають законність застосованих ним засобів реалізації своїх прав і виконання своїх обов'язків, до нього не можуть бути застосовані заходи будь-якого впливу чи тиску. Саме про це й ідеться в «Основних положеннях про роль адвокатів»: «Уряди забезпечують те, щоб юристи: а) могли виконувати всі свої професійні обов'язки в обстановці, вільній від погроз, перешкод, залякування чи невиправданого втручання... б) не зазнавали судового переслідування й судових, адміністративних, економічних або інших санкцій за будь-які дії, вчинені відповідно до визнаних професійних обов'язків, норм та етики, а також погроз такого переслідування й санкцій»[1]. Діяльність адвокатів має публічно-правовий характер. Глибокою помилкою було б уявлення про права адвоката як про засоби, необхідні лише йому самому. Права адвокатів необхідні також усьому суспільству в цілому, оскільки вони сприяють повноті, всебічності, об'єктивності судочинства, досягненню на цій основі успіху в охороні прав і свобод людини.

Таким чином, під *правовими гарантіями адвокатської діяльності належить розуміти правові засоби, які закріплені в нормах права і мають предметом свого впливу права та обов'язки адвоката, забезпечують їх реалізацію, захист і відновлення в разі порушення.* На наш погляд, ці ознаки втілені у правах та обов'язках адвокатів, процесуальній формі здійснення адвокатської діяльності, правових санкціях,

---

[1] Основні принципи, що стосуються ролі юристів // ООН. Конгрес щодо попередження злочинності й поводження з правопорушниками (серпень, 1990, Гавана) : доповідь, підготована Секретаріатом ООН. — Нью-Йорк, 1991. — С. 122—129.

що можуть бути застосовані як до самих адвокатів, так і до інших суб'єктів реалізації гарантій адвокатської діяльності.

Поняття структури правових гарантій діяльності адвокатів розкриває внутрішній статичний аспект цього інституту. Воно дозволяє побачити виходи, які не є шляхами гарантуючого впливу, виявити канали «зчеплення» подібних гарантій з іншими правовими явищами, проаналізувати їх взаємодію[1]. Структуру подібних гарантій необхідно відрізняти від системи правових гарантій адвокатської діяльності, оскільки остання відображає видову різноманітність гарантуючих засобів, що вживаються у правовому регулюванні адвокатської діяльності.

Як уже зазначалось вище, ознакам, притаманним правовим гарантіям адвокатської діяльності, відповідають права і обов'язки самих адвокатів, процесуальна форма здійснення адвокатами своїх прав і обов'язків і правові санкції, що вживаються в разі порушення прав адвокатів або невиконання адвокатами своїх обов'язків. Розглянемо більш докладно кожну складову структури правових гарантій адвокатської діяльності.

1. Права і обов'язки адвокатів. Сама наявність зазначених прав і обов'язків у адвокатів гарантує повноцінну і сумлінну діяльність адвокатів по здійсненню своїх завдань. Наприклад, наявність у адвоката права збирати докази (ч. 3 ст. 42, ч. 4 ст. 46 КПК України, ст. 20 Закона України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність») гарантує доказову функцію адвокатської діяльності.

2. Процесуальна форма здійснення адвокатами своїх прав та обов'зків. Установлений законом порядок здійснення судочинства, звернення до посадових осіб передбачає не лише гарантію виконання завдань правосуддя і захисту інтересів держави, а й гарантує дотримання прав і законних інтересів осіб, яких представляє адвокат. Наприклад, ч. 4 ст. 324 КПК визначає порядок ведення судового засідання в разі необхідності вивчення матеріалів справи захисником, який раніше не брав участі у кримінальному провадженні: «...суд зобов'язаний надати час, достатній для ознайомлення з матеріалами кримінального провадження і підготовки до участі в судовому засіданні». Цим правилом гарантується право адвоката на ознайомлення з усіма матеріалами кримінального провадження.

3. Правові санкції також гарантують належну адвокатську діяльність. Вони дають можливість запобігати порушенню прав і невиконанню обов'язків, відновлювати порушені права і карати за невиконання обов'язків. Наприклад, у ч. 2 ст. 330 КПК вказується, що в разі

---

[1] Синюкова Т. В. Зазнач. праця. — С. 9.

невиконання захисником розпоряджень головуючого (тобто невиконання своїх обов'язків) йому можна зробити попередження, а також притягнути до відповідальності, встановленої законом.

Таким чином, вищеперелічені елементи *структури правових гарантій адвокатської діяльності* — кожний окремо і у своїй сукупності — гарантують дотримання прав і виконання обов'язків адвокатів у їх діяльності.

Система правових гарантій діяльності адвокатів складається з двох видів правових гарантій — гарантій-умов і гарантій-засобів.

1. Правові гарантії-умови — це гарантії адвокатської діяльності, які безпосередньо своїм існуванням зумовлюють можливість їх здійснення. Як ми з'ясували раніше, цій ознаці відповідають складові елементи структури правових гарантій адвокатської діяльності, які вже за самою своєю природою є гарантіями прав і обов'язків адвокатів. Тобто правові гарантії-умови — це права і обов'язки адвокатів, процесуальна форма здійснення адвокатами своїх прав і обов'язків і правові санкції, що накладаються в разі порушення прав адвокатів або невиконання адвокатами своїх обов'язків.

2. Правові гарантії-засоби — це гарантії адвокатської діяльності, які складають і визначають механізм реалізації, процес здійснення правових гарантій-умов. Складовими ж елементами подібного механізму виступають: а) правова форма закріплення цих гарантій, яка дозволяє мовою законів, інших нормативних актів визначити права адвокатів, їх обов'язки, процесуальну форму здійснення адвокатами своїх прав та обов'язків, встановити необхідні правові санкції; б) діяльність суб'єктів реалізації гарантій адвокатської діяльності, в ході якої здійснюються права адвокатів, виконуються ними їх обов'язки, запроваджуються в життя норми, що визначають порядок здійснення адвокатської діяльності, вживаються різні правові санкції; в) суб'єкти реалізації правових гарантій діяльності адвокатів, тобто юридичні та фізичні особи, які у той чи інший спосіб пов'язані з адвокатською діяльністю.

Розглядаючи питання про правові гарантії адвокатської діяльності, хотілося б згадати і той факт, що крім спеціальних, правових гарантій діяльності адвокатів існують фактори загального характеру, які своїм існуванням справляють певний вплив на гарантованість правового статусу адвоката. До таких загальних гарантій відносяться соціально-економічні, політичні та ідеологічні умови життя суспільства. І юридичні, і загальні гарантії перебувають у нерозривній єдності.

Так, у Римі, який вважається класичною країною адвокатури, початкове судове представництво відбивало аристократичний устрій

держави: багаті та знатні громадяни-патрони надавали судову допомогу своїм підвладним клієнтам. Лише подальший розвиток привів до падіння цієї монополії судового захисту, і в республіканському Римі поступово розвилася адвокатура як вільна професія, доступна кожному громадянинові.

У феодальній Франції, наприклад, часів «Великого кримінального ордонансу» (1670 р.), коли повного розквіту досягло розшукове таємне провадження кримінальних справ про злочини, скоєні проти Бога й короля, представництво за суворо особистого характеру процесу не допускалось. У кримінальних справах цього правила дотримувалися навіть тоді, коли в цивільному процесі широко допускалась участь представників.

У буржуазній Англії участь захисника у кримінальних справах була допущена в разі обвинувачення в державній зраді лише в 1695 р. Потім судова практика поступово поширила це право обвинуваченого на інші кримінальні справи, але узаконено воно було лише в 1836 р.

Особливо загострилась боротьба за допущення захисника на досудове слідство в 90-х рр. XIX ст. як частина загальної боротьби за демократичні права громадян. Світової слави набула справа безвинно засудженого військовим судом у Франції капітана Дрейфуса. У розпалі цього процесу було, нарешті, прийнято у Франції закон про допущення захисника до участі у досудовому слідстві. Згідно із Законом від 8 грудня 1897 р. захисник міг бути допущений після першого допиту обвинуваченого. Однак участь його у досудовому слідстві була досить обмеженою. Він міг бути присутнім лише при діях слідства, в яких брав участь обвинувачений, тобто під час допиту обвинуваченого та очної ставки його з іншими учасниками процесу. Про призначення кожної такої слідчої дії захисника повинен був сповістити слідчий суддя не пізніш як за 24 години, і захисник міг ознайомитись до початку вказаної дії з матеріалами справи. Без дозволу слідчого судді захисник не мав права ставити запитання учасникам названих слідчих дій. Він міг отримувати особисті побачення зі своїм підзахисним для консультацій та складати від його імені заяви та скарги на дії слідчого судді. Захисникові також повинні були повідомлятись найважливіші постанови слідчого судді з питання про зміну запобіжного заходу, закінчення слідства тощо. Таким чином, допущення захисника до участі в досудовому слідстві не перетворило цю стадію процесу на змагальну. Воно встановило лише можливість контролю з боку захисника за дотриманням слідчим суддею гарантованих законом прав обвинуваченого.

Як показав досвід, прийняття Закону 1897 року не справило скільки-небудь помітного впливу на посилення реальних гарантій прав

обвинуваченого у цій стадії процесу[1]. Автор спеціальної роботи про долю процесуальних гарантій особистої свободи у Франції М. М. Полянський підвів підсумки висловлюванням французьких теоретиків і практиків із цього питання. Скоро судді й адвокати дійшли мовчазної згоди, що забезпечувала «найповнішу гармонію» в їх відносинах. Слідчі судді формально призначали захисників, а останні ставились до своїх обов'язків досить недбало. Іноді самі судді підказували адвокатам ті чи інші зауваження, які ті могли б зробити. Це викликало недовіру у обвинувачених, які схильні були в таких випадках бачити в адвокаті спільника судді, який мордував їх допитом. Тому вже скоро почались масові відмови обвинувачених від захисників на досудовому слідстві. Деякі критики Закону від 8 грудня 1897 р. стверджували навіть, що він, продиктований нібито «найчистішими демократичними ідеями», «повинен, очевидно, служити тільки багатіям та спритникам»[2].

Отже, як бачимо, на гарантованість адвокатської діяльності неабиякий вплив справляють не лише юридичні, а й політичні умови існування адвокатури в суспільстві. Справедливим видається висловлене в цьому зв'язку зауваження О. М. Яковлєва: «Скажи мені, яким є правосуддя в цій країні, і я скажу, яким є її політичний режим»[3].

Розглядаючи ж питання безпосередньо про правові гарантії адвокатської діяльності, ми також можемо дійти висновку, що можливою є їх класифікація за різними підставами. Зазначені гарантії можна класифікувати: 1) за цілеспрямованістю: превентивні, припиняючі, відновлювальні, каральні; 2) за суб'єктами виконання гарантій: парламентські, президентські, судові, прокурорські, слідчі, посадові, адвокатські; 3) за онтологічним статусом у правовій системі: нормативно-документальні, індивідуально-документальні, діяльнісні[4]; 4) за видами правових норм, які забезпечують подібні гарантії: конституційні, процесуальні, матеріальні[5]. Існують і міжнародно-правові гарантії діяльності адвокатів, наприклад «Основні принципи щодо

---

[1] Чельцов-Бебутов М. А. Курс уголовно-процессуального права / М. А. Чельцов-Бебутов. — СПб., 1995. — С. 561.

[2] Полянский Н. Н. Судьба процессуальных гарантий личной свободы во Франции / Н. Н. Полянский. — М., 1952. — С. 31—34.

[3] Яковлев А. М. Демократические основы социалистического правосудия и охрана прав личности / А. М. Яковлев // Социализм и личность ; под ред. В. М. Чхиквадзе. — М., 1979. — С. 107—108.

[4] Рабінович П. М. Загальна теорія держави та права / П. М. Рабінович. — Львів, 1993. — С. 73.

[5] Котюк В. О. Основи держави і права / В. О. Котюк. — К. : Вентурі, 1995. — С. 39.

ролі адвокатів», у яких закріплені гарантії адвокатської діяльності і виконання яких є обов'язковим для всіх країн-членів ООН.

На національному рівні перелік гарантій адвокатської діяльності закріплений у ст. 23 Закону, в якій зазначається, що професійні права, честь і гідність адвоката гарантуються та охороняються Конституцією України, цим Законом та іншими законами, згідно з якими:

1) забороняються будь-які втручання і перешкоди здійсненню адвокатської діяльності;

2) забороняється вимагати від адвоката, його помічника, стажиста, особи, яка перебуває у трудових відносинах з адвокатом, адвокатським бюро, адвокатським об'єднанням, а також від особи, стосовно якої припинено або зупинено право на заняття адвокатською діяльністю, надання відомостей, що є адвокатською таємницею. З цих питань зазначені особи не можуть бути допитані, крім випадків, коли особа, яка довірила відповідні відомості, звільнила цих осіб від обов'язку зберігати таємницю в порядку, передбаченому законом;

3) проведення стосовно адвоката оперативно-розшукових заходів чи слідчих дій, що можуть проводитися виключно з дозволу суду, здійснюється на підставі судового рішення, ухваленого за клопотанням Генерального прокурора України, його заступників, прокурора Автономної Республіки Крим, області, міста Києва та міста Севастополя;

4) забороняється проведення огляду, розголошення, витребування чи вилучення документів, пов'язаних із здійсненням адвокатської діяльності;

5) адвокату гарантується рівність прав з іншими учасниками провадження, дотримання засад змагальності і свободи в наданні доказів та доведенні їх переконливості;

6) життя, здоров'я, честь і гідність адвоката та членів його сім'ї, їх майно перебувають під охороною держави, а посягання на них тягнуть відповідальність, передбачену законом;

7) адвокату гарантується право на забезпечення безпеки під час участі у кримінальному судочинстві в порядку, встановленому законом;

8) забороняється залучати адвоката до конфіденційного співробітництва під час проведення оперативно-розшукових заходів чи слідчих дій, якщо таке співробітництво буде пов'язане або може призвести до розкриття адвокатської таємниці;

9) забороняється втручання у приватне спілкування адвоката з клієнтом;

10) забороняється внесення подання слідчим, прокурором, а також винесення окремої ухвали (постанови) суду щодо правової позиції адвоката у справі;

11) забороняється втручання у правову позицію адвоката;

12) орган або посадові особи, які затримали адвоката або застосували до нього запобіжний захід, зобов'язані негайно повідомити про це відповідну раду адвокатів регіону;

13) повідомлення про підозру щодо адвоката у вчиненні кримінального правопорушення може бути здійснено виключно Генеральним прокурором України, його заступником, прокурором Автономної Республіки Крим, області, міста Києва та міста Севастополя;

14) забороняється притягати до кримінальної чи іншої відповідальності адвоката (особу, стосовно якої припинено або зупинено право на заняття адвокатською діяльністю) або погрожувати застосуванням відповідальності у зв'язку із здійсненням ним адвокатської діяльності згідно із законом;

15) не можуть бути підставою для притягнення адвоката до відповідальності його висловлювання у справі, у тому числі ті, що відображають позицію клієнта, заяви у засобах масової інформації, якщо при цьому не порушуються професійні обов'язки адвоката;

16) забороняється ототожнення адвоката з клієнтом;

17) дисциплінарне провадження стосовно адвоката здійснюється в особливому порядку.

Цей перелік гарантій не можна вважати вичерпним, адже в цілому органи державної влади, органи місцевого самоврядування, їх посадові та службові особи у відносинах з адвокатами зобов'язані дотримуватися вимог Конституції України та законів України, КЗПЛ і протоколів до неї, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, практики ЄСПЛ.

Розглядаючи проблему гарантованості адвокатської діяльності, не можна обмежуватися вивченням сукупності засобів, що попереджають і кладуть край порушенню прав адвокатів з боку інших осіб[1]. Гарантії адвокатської діяльності виконують подвійну *функцію:* 1) перешкоджають порушенню прав адвокатів з боку зобов'язаних стосовно них суб'єктів; 2) запобігають зловживанню правами самими адвокатами.

Сама єдність прав і обов'язків адвокатів передбачає ефективні гарантуючі фактори, вивчення яких становить інтерес як для теорії, так і для практики юридичного забезпечення прав і відповідальності адвокатів. Обгрунтоване поєднання прав і юридичних обов'язків у структурі правового статусу адвоката, взаємні зв'язки останнього з

[1] Астрахан А. А. Гарантии и пределы осуществления конституционных прав и свобод советских граждан : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук / А. А. Астрахан. — М., 1986. — С. 17.

правами і обов'язками інших суб'єктів, які перебувають у правовідносинах з адвокатом, є важливою гарантією практичної реалізації нормативних наказів.

Юридичних гарантій потребують як права, так і обов'язки адвокатів. У загальнотеоретичній літературі, однак, частіше йдеться лише про забезпечення виконання адвокатами своїх завдань. Проте, надаючи адвокатові широкі права, суспільство не може не вимагати сумлінного виконання ним також і юридичних обов'язків. Принцип єдності прав і обов'язків передбачає одночасно, що гарантії прав і гарантії обов'язків мають свою специфіку, що полягає в різних механізмах їх реалізації, які являють собою самостійні структурно-функціональні утворення, що включають характерні юридичні засоби.

Визнання того факту, що гарантії адвокатської діяльності, тобто гарантії інтересів адвоката, є відносно самостійним правовим явищем, не повністю збігаються з гарантіями інтересів правосуддя та держави в цілому як за своїм змістом, так і за формою і, збігаючись з гарантіями інтересів осіб, яких адвокати представляють, відрізняються від останніх застосовуваними засобами і способами гарантування, потребує відповіді на питання стосовно меж, у яких є допустимим забезпечення інтересів адвоката. Адже очевидно, що для режиму правової держави однаково шкідливим може стати як нехтування інтересами адвокатів, так і, навпаки, — забезпечення інтересів адвокатів без встановлення певних вимог, яким повинні відповідати подібні інтереси, пристосовуючись до них за своїм змістом та формою.

Видається можливим визначити такі вимоги до забезпечуваного інтересу адвоката[1].

1. Інтереси адвокатів, реалізація і захист яких можуть бути забезпечені відповідними гарантіями, в першу чергу мають бути істотними. Щодо істотності інтересів адвоката можна підкреслити, що вона визначається специфікою його правового статусу як захисника інтересів особи. Однак треба зробити застереження — далеко не всі інтереси адвокатів випливають із специфіки саме його процесуального становища.

2. Другою рисою інтересу адвоката є його типовість. Держава може гарантувати лише ті інтереси адвокатів, які притаманні всім адвокатам і не мають суто особистого характеру. Так, типовим мо-

[1] Кондратов П. Е. Гарантии интересов обвиняемого как фактор, определяющий формирование и осуществление советской уголовной политики / П. Е. Кондратов // Гарантии прав личности в социалистическом уголовном праве и процессе ; под ред. Я. О. Мотовиловкера. — Ярославль, 1981. — С. 70—71.

жуть бути визначені інтерес і право адвоката на відстоювання невинуватості свого клієнта, навіть у разі визнання останнім своєї вини. Але не може вважатися типовим інтерес адвоката, що полягає в обґрунтуванні винності підзахисного у випадку невизнання ним своєї вини. Безумовно, і типовий інтерес для кожної конкретної особи може набувати індивідуального забарвлення, що не може перешкоджати його здійсненню. Необхідно підкреслити також, що істотність і типовість змінюються залежно від того, на якому етапі розвитку перебуває суспільство, наскільки розвиненою є суспільна свідомість тощо.

3. І ще одну обставину, як нам уявляється, слід мати на увазі, вирішуючи питання, чи має той чи інший інтерес адвоката бути забезпечений відповідними гарантіями: гарантований інтерес повинен грунтуватися на міцній соціальній основі, тобто для його врахування необхідні матеріальні й духовні передумови. У літературі відмічається також, що для того, щоб інтерес міг стати фактором політики, він повинен «у цілому, в основі своїй» відповідати «головному, провідному інтересові, головній меті суспільства»[1].

Гарантованість інтересів адвокатів, а отже, і їх діяльності взагалі, відповідає гуманістичній спрямованості нашої держави, Конституції України, в якій закріплені святість і непорушність проголошених прав і свобод громадян (статті 21, 64), серед яких одним з основних є право на правову допомогу, яка реально і повноцінно може бути надана лише в умовах гарантованості адвокатської діяльності.

Спостерігаючи певну спільність вимог, що ставляться до гарантованих прав осіб, інтереси яких представляє адвокат, і самого адвоката, необхідно все ж відзначити їх різницю у деяких моментах. І якщо вказані вимоги є достатніми для визнання інтересу особи таким, що підлягає законодавчому регулюванню, то для подібного висновку стосовно інтересів адвоката необхідними є додаткові обмеження, що випливають із положень закону про мету адвокатської діяльності і засоби, які можна використовувати для її досягнення.

Таким чином, до вже названих вимог стосовно прав і обов'язків адвокатів для їх же гарантування треба додати ще дві, що є суто специфічними саме для статусу адвоката:

1. Права і обов'язки адвоката мають у першу чергу відповідати його основним завданням. Отже, на адвоката не може бути покладений, приміром, обов'язок виявляти обставини (можливо, й відомі йому), які можуть погіршити становище його клієнта.

---

[1] Явич Л. С. Общая теория права / Л. С. Явич. — Л., 1976. — С. 191.

2. Права і обов'язки адвоката повинні давати йому можливість і зобов'язувати його до здійснення своєї діяльності, використовуючи лише не заборонені законом засоби захисту законних прав та інтересів осіб.

Доходячи висновку з викладеного вище, зазначимо, що вирішення питання про правомірність встановлення окремих гарантій адвокатської діяльності залежить від істотності, типовості, соціальної обгрунтованості, відповідності завданням адвоката і засобам, допустимим до використання в його діяльності, прав і обов'язків адвоката, що підлягають гарантуванню.

Доля конкретної гарантії врешті-решт має визначатись її місцем у всій системі гарантій, узгодженістю з іншими елементами цієї системи, соціальною значущістю як на стратегічному, так і на тактичному рівні[1]. Забезпечення інтересів адвоката передбачає не лише розширення кількості гарантій цих інтересів, а й подальший розвиток правових форм закріплення гарантій, засобів їх реалізації, а також системи суб'єктів, які реалізують ці гарантії.

Вивчаючи певне соціальне явище чи правовий інститут, намагаючись зрозуміти його природу, необхідно визначити його значення, мету його існування. У нашому випадку важливо визначити завдання, виконанню яких сприяють гарантії адвокатської діяльності. Виходячи з того, що ці правові гарантії мають забезпечувати нормальну діяльність адвокатів, видається логічним, щоб зміст вказаних гарантій відповідав змісту адвокатської діяльності, чітко визначеному в ст. 2 Закону: «здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги на професійній основі». Додержуючись цього визначення, можна дійти висновку і щодо прав адвокатів, які гарантуються всією системою вказаних гарантій.

Правові гарантії адвокатської діяльності мають низку функцій у правовому регулюванні, основною з яких є забезпечення реалізації правового статусу адвоката, в результаті чого: 1) створюється практична можливість користування суб'єктивним правом і виконання юридичного обов'язку адвокатами; 2) виключається відступ від цілей правових норм у процесі користування суб'єктивним правом — так зване зловживання правом; 3) стимулюється правова активність адвокатів; 4) реалізуються загальна і спеціальна превенція порушень суб'єктивних прав, невиконання обов'язків; 5) здійснюється захист суб'єктивних прав у ситуаціях, що перешкоджають їх нормальній реалізації; 6) забезпечуються відновлення порушених суб'єктивних прав і необхідна поведінка зобов'язаної особи.

---

[1] Кондратов П. Е. Зазнач. праця. — С. 70—71.

Розглядаючи питання про правові гарантії діяльності адвокатів, не можна повністю розкрити їх суть, не з'ясувавши їх місця і ролі у загальній системі правових гарантій. Вони, як правило, представляються в нашій літературі у вигляді системи, елементами якої є гарантії інтересів держави і особистості. Кожний з елементів системи має свою соціальну і правову природу, свої завдання, справляє свій вплив на формування і застосування закону.

Інтереси держави далеко не завжди відповідають інтересам особистості (тим більше, коли йдеться про обвинуваченого або про його захисника, який представляє його інтереси), і навпаки, інтереси особистості іноді суперечать інтересам держави. Якщо б це було не так, то взагалі відпала б необхідність в існуванні права. Право тому й існує, що інтереси різних людей, особистості й суспільства можуть вступати в колізію між собою, вихід з якої можливий шляхом або придушення одного з протилежних інтересів, або досягнення компромісу між ними.

Особливе місце займають у цій системі правові гарантії адвокатської діяльності. Виходячи з їх подвійної природи — за своїм змістом вони слугують як інтересам держави, так і інтересам особистості, самі гарантії адвокатської діяльності також займають проміжне місце між гарантіями інтересів держави і гарантіями інтересів особистості. Гарантії інтересів адвокатів частково збігаються з гарантіями інтересів держави. Цей збіг дістає вияв у виконанні адвокатами одного із завдань держави: захист прав і законних інтересів особи. У цій частині інтереси адвокатів і держави є схожими і мають одну мету. Однак завдання держави щодо забезпечення рівності осіб при захисті ними своїх прав та інтересів та об'єктивності при вирішенні спірних питань уже ніяким чином не відповідає меті адвокатської діяльності, адже адвокат завжди діє в інтересах свого клієнта. Саме тому гарантованість інтересів держави і гарантованість адвокатської діяльності лише частково збігаються у своїй спрямованості.

У силу зазначеного основного завдання діяльності адвоката інтереси адвоката і його клієнта збігаються. Діяльність адвоката спрямована на реалізацію та захист прав особи, яка звернулась по допомогу, що й забезпечує прямо пропорційне співвідношення між гарантованістю інтересів клієнта і адвокатської діяльності. Однак вимога закону про використання лише законних засобів при здійсненні адвокатами своєї діяльності вже не повністю збігається з інтересами клієнта, але, водночас, відповідає інтересам держави. Таким чином, місце правових гарантій адвокатської діяльності в системі правових гарантій визначається завданнями, поставленими перед адвокатами,

і правовими рамками, що визначають засоби виконання цих завдань. Це місце може бути охарактеризовано як проміжне між гарантіями інтересів держави і гарантіями інтересів клієнта, а за допомогою правових гарантій адвокатської діяльності досягаються компроміс і згода між інтересами держави та інтересами особи.

§ 2. Механізм і суб'єкти реалізації правових гарантій адвокатської діяльності

У силу важливості ефективної діяльності адвокатури постає питання про реалізацію вже існуючих і правове закріплення необхідних гарантій адвокатської діяльності, тобто про переведення цих гарантій із сфери належного до сфери існуючого, до практики соціальних відносин[1].

Це «переведення» здійснюється складним системним механізмом забезпечення правового статусу адвоката, що складається із сукупності умов, засобів, форм, режимів впливу і слугує реалізації правових гарантій адвокатської діяльності.

Механізм реалізації правових гарантій адвокатської діяльності включає органічно пов'язані між собою елементи: правову форму закріплення гарантій адвокатської діяльності, діяльність суб'єктів реалізації правових гарантій адвокатської діяльності, суб'єктів реалізації правових гарантій адвокатської діяльності.

Цей механізм потребує: по-перше, законодавчо-правового закріплення гарантій адвокатської діяльності на всіх рівнях національного законодавства України. Основоположною гарантією повинно стати закріплення правового становища інституту адвокатури та основних принципів його діяльності в Конституції України. Подальша розробка системи гарантій адвокатської діяльності отримує втілення у спеціальних законах, наприклад у Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Особливе місце має посісти система правових гарантій адвокатської діяльності у процесуальних кодифікованих нормативних актах. До системи правових гарантій адвокатської діяльності входять і положення Правил адвокатської етики.

По-друге, зазначений механізм передбачає існування законодавчо чітко визначених суб'єктів його реалізації, а також визначеної законом системи практичних дій цих суб'єктів у зв'язку з реалізацією цих гарантій. У перелік згаданих суб'єктів, можливо, мають бути включені всі юридичні та фізичні особи, з якими адвокату доводиться вступати у стосунки при виконанні ним своїх професійних обов'язків.

---

[1] Синюкова Т. В. Зазнач. праця. — С. 13.

Винятком у даному випадку не повинна бути навіть держава в цілому. Згадані суб'єкти повинні мати певне коло обов'язків щодо діяльності адвокатів у тій чи іншій галузі життя суспільства; виконуючи свої функції, адвокат повинен мати можливість розраховувати на певні обов'язки цих суб'єктів щодо нього. Крім того гарантії не лише стануть на перешкоді порушенню прав адвокатів, а й нададуть можливість проконтролювати адвокатську діяльність стосовно різних суб'єктів права, щоб запобігти можливості зловживань з боку несумлінних представників адвокатської професії.

Неможливо вести мову про механізм реалізації системи правових гарантій адвокатської діяльності, не уявляючи чіткої системи суб'єктів реалізації цих гарантій. Як би добре не була побудована система норм, що законодавчо закріплюють права і обов'язки адвокатів, яку б серйозну наукову базу не було підведено під механізм їх реалізації, якою багатою і різноманітною не виявилася б практика здійснення всього задуманого, ефективність адвокатської діяльності буде невисокою, якщо чітко не регламентувати коло суб'єктів, на яких накладено ряд обов'язків, що спонукають адвоката діяти відповідно із законодавством і при цьому бути впевненим у належній реакції на свої дії. Жодна норма закону не спрацьовує повною мірою, якщо не існує достатньо серйозної відповідальності за невиконання обов'язків стосовно діяльності адвокатів.

Спираючись на один з основних принципів правової держави — обов'язок держави захищати в першу чергу права громадян, цілком закономірно дійти висновку, що основним суб'єктом реалізації правових гарантій адвокатської діяльності має бути держава.

Проблема захисту державою прав громадян не є новиною і мала місце тією чи іншою мірою у будь-якій державі і за будь-якої соціально-економічної формації. Ця проблема набула особливого значення для сучасного суспільства у другій половині минулого століття, коли філософія правової держави, її елементи та дійові ознаки почали реалізовуватись у державному будівництві країн, об'єднаних єдиною метою: створити цивілізовану світову спільноту рівноправних і вільних людей та націй[1]. Після проголошення у 1991 р. Верховною Радою України незалежної держави Україна ця проблема постала і перед нашою країною.

Слід відзначити, що саме адвокатура і є одним із найважливіших, необхідніших і найбільш реальних інститутів держави по захисту прав громадян.

---

[1] Шишкін В. Чи готова держава до захисту прав громадян? (риторичні міркування) / В. Шишкін // Право України. — 1995. — № 12. — С. 28.

Але ще дуже часто трапляється трактування адвокатури як структури, що належить до сфери послуг і задовольняє певні побутові інтереси громадян і юридичних осіб. Таке розуміння ролі адвокатури в суспільстві категорично не відповідає її дійсному функціональному навантаженню, яке є значно масштабнішим і змістовнішим. Поряд зі своєю головною функцією — професійним захистом прав і свобод громадян і юридичних осіб вона також певною мірою виконує роль важеля впливу на різні гілки влади, а «поділ влади сьогодні — це найважливіша підстава забезпечення ефективності управління суспільством»[1]. Професійною діяльністю адвокатів у конкретних справах контролюється відповідність рішень судової влади законові, тобто кінцевій і найголовнішій формі виразу волевиявлення законодавчої влади. У разі коли така відповідність відсутня, адвокати вдаються до процесуальних засобів — апеляційних і касаційних скарг, ініціюють процес контролю за додержанням законодавчих положень, здійснюваний спеціалізовано як прокуратурою, так і судовими органами вищих інстанцій.

Отже, адвокатура є своєрідним фактором, який збалансовує волевиявлення суду в конкретних справах із волевиявленням законодавця в широкому розумінні[2].

Крім того опосередкований контроль за відповідністю волевиявлень виконавчих структур, їх окремих представників волевиявленню законодавчої влади, тобто — закону, також виконується адвокатурою. Адвокатура представляє інтереси суб'єктів, чиї права та свободи порушуються чинниками виконавчої влади, і, використовуючи свої права, реагує на них шляхом подачі заяв і скарг до суду, прокуратури тощо. При цьому адвокатура знову-таки виступає як один із гарантів узгодження дій і рішень виконавчої влади з рішеннями законодавчої влади.

Може йтися про особливий статус адвокатури серед невладних структур суспільства. Адвокатура ніколи не входила до жодних державних структур, стояла поза політикою, не об'єднувалась з іншими структурами, виконуючи свої обов'язки професійного правозахисту.

Невходження до будь-якої владної структури, проміжне, незалежне становище адвокатури додає останній значення інституту, що

---

[1] Сірий М. І. Судова влада у правовій системі України / М. І. Сірий // Правова система України: теорія і практика : тези доповідей і наук. повідомлень наук.-практ. конф. ; відп. ред. : Ю. С. Шемшученко, В. Ф. Погорілко. — К., 1993. — С. 443.

[2] Медведчук В. Місце адвокатури у вирішенні проблем збалансування різних гілок влади та конституційні основи реформування державної влади в Україні / В. Медведчук // Право України. — 1995. — № 5—6. — С. 37.

може, зокрема, бути дійовим узгоджувачем конкретних суперечностей, які виникають через привласнення тією чи іншою гілкою влади непритаманних їй правомочностей. Ще П. Котляревський писав у цьому зв'язку: «Вимагаючи від нього (адвоката) знати закони і задовольняти формальні умови... законодавець поставив адвоката вільним між судом і громадянами, з яких одні шукають правди, інші милості, посередником без влади, але з правом гласності. Таке призначення адвокатури як сили, що протидіє бюрократичному абсолютизму, виправдовується метою внутрішньої політичної рівноваги...»[1].

Виконання адвокатурою згаданих вище функцій підтверджує думку, що сама адвокатура України також є одним із суб'єктів реалізації правових гарантій адвокатської діяльності. Діяльність адвокатури слід віднести до однієї з гарантій законності, тобто до спеціальних юридичних засобів її забезпечення[2]. Будучи особливого виду суспільним інститутом, адвокатура здійснює свою діяльність з метою забезпечення законності. Вона є важливим засобом попередження правопорушень, мірою захисту, поновлення порушених прав, усунення негативних наслідків правопорушень. І дійсно, якою б діяльністю не займалася адвокатура — веденням кримінальних чи цивільних справ, юридичним обслуговуванням підприємств та організацій, консультаційною роботою — у ній (діяльності) завжди присутні дві пов'язані між собою і зумовлені одна одною складові: відстоювання і суворе додержання законів і попередження правопорушень.

В Основних положеннях про роль юристів зазначено: «Захищаючи права своїх клієнтів і відстоюючи інтереси правосуддя, юристи повинні сприяти захисту прав людини і основних свобод, визнаних національним і міжнародним правом, і в усіх випадках діяти незалежно і сумлінно відповідно до закону і визнаних норм і фахової етики юриста. Юристи завжди суворо дотримуються інтересів своїх клієнтів». При цьому «юристи при всіх обставинах зберігають честь і гідність, притаманні їх професії, як відповідальні співробітники в галузі відправлення правосуддя».

Основні положення про роль адвокатів (ст. 9) встановлюють, що уряди, фахові асоціації адвокатури і навчальні заклади зобов'язані забезпечити адвокатам одержання відповідної освіти, підготовку і знання як ідеалів і етичних вимог адвокатів, так і прав людини і основних свобод, закріплених національним і міжнародним правом. Це

---

[1] Котляревский П. Русская адвокатура и закон / П. Котляревский. — К., 1905. — С. 28.

[2] Святоцкий А. Д. Адвокатура и защита прав граждан / А. Д. Святоцкий. — Львов, 1992. — С. 92.

положення дуже важливе, оскільки адвокат повинен відповідати системі фахових і етичних вимог, які забезпечують надання ним кваліфікованої юридичної допомоги.

Водночас, встановлена відповідальність адвоката за неналежне виконання своїх функціональних обов'язків. Така відповідальність є елементом процесуального статусу адвоката, поряд з його правами, обов'язками, їх гарантіями і певними процесуальними та етичними заборонами. Адвокати можуть розраховувати на дисциплінарне провадження, проведене відповідно до вимог Основних положень...: «Обвинувачення і скарги щодо юристів, що виконують свої професійні обов'язки, підлягають найскорішому і об'єктивному розгляду відповідно до належної процедури. Юристи мають право на справедливий розгляд справи, включаючи допомогу юриста за своїм вибором».

Здійснюючи свої права і виконуючи свої обов'язки, адвокати, безумовно, реалізують правові гарантії адвокатської діяльності. Проте без активного, а головне, доброзичливого сприяння інститутові адвокатури з боку працівників правоохоронних органів і суду, реальне здійснення адвокатами своїх прав стає надто проблематичним. Обов'язок сприяти адвокатам у здійсненні ними своєї діяльності закріплено як у міжнародних документах (Основні положення..., п. 19), так і в національному законодавстві (статті 22, 46 КПК).

Належне виконання своїх обов'язків суб'єктами реалізації правових гарантій адвокатської діяльності чималою мірою забезпечується і певним рівнем професійної культури і етики працівників правоохоронних органів і суду, додержанням ними таких принципів, як гуманність, милосердя, справедливість, істинність, сміливість, високоморальність ділове співробітництво, відчуття спільності виконання конкретних завдань, доброзичливість, принциповість[1].

Надзвичайно важливу роль відіграло включення до КК спеціальної норми, що встановлює кримінальну відповідальність за вчинення у будь-якій формі перешкод до здійснення правомірної діяльності захисника чи представника особи з надання правової допомоги або порушення встановлених законом гарантій їх діяльності та професійної таємниці (ст. 397). Як кваліфікований склад цього злочину норма визначає вчинення цих дій службовою особою з використанням свого службового становища. Наявність такої норми у КК є визнанням державою факту, що діяльність осіб, які надають правову допомогу (в тому числі адвокатів), має державне значення, спрямована на

[1] Горшенев В. М. Юридическая деонтология / В. М. Горшенев, И. В. Бенедик. — К., 1988. — С. 13, 63, 73.

захист найвищих цінностей країни: прав, свобод і законних інтересів людини. Кримінальна відповідальність за порушення гарантій адвокатської діяльності та, взагалі, втручання в роботу адвоката саме по собі є суттєвою правовою гарантією виконання адвокатами своїх професійних прав та обов'язків.

Діяльність адвокатів є дуже багатоплановою і різноманітною, у зв'язку з чим адвокатові доводиться зустрічатись не лише зі своїми колегами і правоохоронними та судовими органами, а й з різними юридичними і фізичними особами. У зв'язку з цим подібні особи, тобто організації, заклади, підприємства і просто громадяни, також виступають суб'єктами реалізації гарантій адвокатської діяльності. Найбільш тісне співробітництво виникає з юридичними особами, коли, в силу ст. 20 Закону, адвокати запитують у них різні характеристики, довідки, інструкції та інші документи, а також висловлюють бажання ознайомитися з якими-небудь матеріалами безпосередньо в організації. На жаль, у цій сфері діяльності адвокати дуже часто стикаються з проблемою невиконання керівниками і посадовими особами різних закладів своїх прямих обов'язків. Маючи під собою законну підставу, *адвокатські запити* залишаються без відповідей, або відповіді висилаються з чималою затримкою, самі адвокати не допускаються до ознайомлення з необхідними документами, часто виключається можливість робити виписки з одержаних матеріалів, тобто нехтується гарантія дотримання прав адвокатів при наданні адвокатських запитів, встановлена ст. 24 Закону, ч. 7 ст. 46 КПК.

Адвокатський запит — це письмове звернення адвоката до органу державної влади, органу місцевого самоврядування, їх посадових та службових осіб, до підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності та підпорядкування, громадських об'єднань про надання інформації, копій документів, необхідних адвокату для надання правової допомоги клієнту. Адвокатський запит не може стосуватися надання консультацій і роз'яснень положень законодавства.

До адвокатського запиту додаються посвідчені адвокатом копії свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю, ордера або доручення органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги. Вимагати від адвоката подання разом з адвокатським запитом інших документів забороняється.

Органи державної влади, органи місцевого самоврядування, їх посадові та службові особи, керівники підприємств, установ, організацій, громадських об'єднань, яким направлено адвокатський запит, зобов'язані не пізніше п'яти робочих днів з дня отримання запиту надати адвокату відповідну інформацію, копії документів, крім інформації з обмеженим доступом і копій документів, у яких міститься

інформація з обмеженим доступом. У разі коли адвокатський запит стосується надання значного обсягу інформації або потребує пошуку інформації серед значної кількості даних, строк розгляду адвокатського запиту може бути продовжено до двадцяти робочих днів з обґрунтуванням причин такого продовження, про що адвокат письмово повідомляється не пізніше п'яти робочих днів з дня отримання адвокатського запиту. В разі коли задоволення адвокатського запиту передбачає виготовлення копій документів обсягом більш як десять сторінок, адвокат зобов'язаний відшкодувати фактичні витрати на копіювання та друк. Розмір таких витрат не може перевищувати граничні норми витрат на копіювання та друк, встановлені Кабінетом Міністрів України відповідно до *Закону України «Про доступ до публічної інформації»*.

Відмова в наданні інформації на адвокатський запит, несвоєчасне або неповне надання інформації, надання інформації, що не відповідає дійсності, тягнуть відповідальність, встановлену законом, крім випадків відмови в наданні інформації з обмеженим доступом. Неправомірна відмова в наданні інформації, несвоєчасне або неповне надання інформації, надання інформації, що не відповідає дійсності, на адвокатський запит, запит КДКА, її палати або члена відповідно до Закону тягне адміністративну відповідальність, передбачену ст. 212^3 Кодексу України про адміністративні правопорушення.

На виконання вказаних норм, Рада адвокатів м. Києва (далі — Рада) розробила такий порядок дій при отриманні нею повідомлення від адвоката про відмову в наданні інформації на адвокатський запит, несвоєчасне або неповне надання інформації, надання інформації, що не відповідає дійсності:

1. При отриманні Радою повідомлення адвоката про порушення стосовно нього вимог ст. 24 Закону Голова Ради або його заступник протягом 2 робочих днів через секретаря Ради передають таке повідомлення для попередньої перевірки уповноваженому члену Ради.

2. Отримавши повідомлення адвоката про порушення стосовно нього вимог згаданої статтті, уповноважений член Ради протягом п'яти робочих днів проводить попередню перевірку повідомлення. При проведенні перевірки уповноважений член Ради має право звернутись до адвоката, від якого надійшло повідомлення, для отримання необхідних відомостей та/або документів, що стосуються цього повідомлення, а також звертатись до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності та підпо-

рядкування, громадських об'єднань з метою отримання необхідної інформації.

3. У разі наявності правових підстав уповноважений член ради готує протокол про адміністративне правопорушення і разом з матеріалами передає його на розгляд і підписання Голові ради. Уповноважений член Ради, голова Ради діють у подальшому виключно у порядку і в строки, передбачені Кодексом України про адміністративні правопорушення і Порядком складання адміністративних протоколів, затвердженим РАУ.

4. За відсутності правових підстав для складення протоколу про адміністративне правопорушення уповноважений член Ради протягом п'яти робочих днів письмово повідомляє про це адвоката, від якого надійшло повідомлення. Повідомлення про відмову та матеріали його попередньої перевірки залишаються в Раді.

5. При отриманні Радою повідомлення про відмову Голова Ради може прийняти рішення про проведення попередньої перевірки цього повідомлення особисто.

Передумовою успішної адвокатської діяльності є верховенство права, демократія та законність. Престиж адвоката й ефективність його діяльності прямо залежать від становища людини в суспільстві та державі, поваги до її індивідуальної свободи, честі та гідності.

Специфіка адвокатської діяльності потребує також диференційованого аналізу її престижності: 1) в очах широкої громадськості; 2) серед тієї частини населення, що зверталася за юридичною допомогою; 3) у працівників правоохоронних органів і суддів. Протягом багатьох років у нашій країні спостерігались постійне наростання обвинувального ухилу, відступ від принципу тлумачення сумнівів на користь обвинуваченого, майже повна відсутність виправдувальних вироків, порушення конституційних прав громадян, ігнорування посадовими особами звернень звичайних людей. Мужність і принциповість адвокатів у такій несприятливій ситуації викликають повагу до них як до особистостей; водночас, їх безсилля перед тенденційністю прокурора і суду, неспроможність запобігти постановленню неправосудного рішення в ряді випадків призводить до висновку про даремність участі адвоката у процесі.

Самостійного аналізу потребує питання про престиж адвоката у суддів, працівників правоохоронних органів. Суддя, прокурор, слідчий, адвокат, виконуючи різні процесуальні функції, повинні утворити співдружність, спрямовану до єдиної мети — винесення законного, обґрунтованого і справедливого рішення у справі. Однак під впливом різних факторів відносини адвоката з працівниками правоохоронних органів і суддями затьмарюються, набуваючи конфлікт-

ного забарвлення[1]. Серед таких факторів можна виділити: 1) надмірне завантаження правоохоронних органів і неможливість забезпечити належну якість роботи; 2) постановка перед правоохоронними органами нереального завдання: швидко і рішуче знизити рівень злочинності; 3) елементи бюрократизму: відсоток розкриваємості правопорушень, стабільність судових рішень; 4) невисокий рівень правової культури певної частини працівників правоохоронних органів і навіть суддів.

Абсолютно доречним і логічним з огляду на необхідність підвищення захищенності та престижу адвокатури стало включення до КК норм, що встановлюють відповідальність за погрозу, насильство, посягання на життя та здоров'я, майно захисників і представників особи в зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги. Ці норми — статті 398, 399, 400 — захищають не лише тільки самих адвокатів, а й і їх близьких родичів. Запровадження кримінальної відповідальності за відповідні склади злочинів підтвердило важливість діяльності правозахисників, а саме адвокатів, для функціонування правової системи держави. Правовий статус адвоката законодавець, нарешті, фактично прирівняв до правового статусу працівників правоохоронних органів і суддів.

Обов'язковою умовою ефективного функціонування адвокатури, її вдосконалення є неодмінне співіснування й інтеграція у світову адвокатуру, визнання міжнародних норм її організації й діяльності. Побудова ж правової держави в Україні потребує вироблення нової моделі юриста-фахівця[2]. Така модель повинна розглядатись як система якостей, притаманних юристу як фахівцю.

Спираючись на вищенаведене, хотілось би особливо наголосити, що українському суспільству і державі потрібна міцна адвокатура. Можливість адвокатів ефективно та з гідністю захищати права громадян, ставлення до адвокатури — чутливий індикатор рівня демократії в суспільстві й державі.

Рівень демократичності будь-якої держави визначається можливістю її громадян реалізовувати й захищати свої права. Міра реалізації цих прав залежить від реальних можливостей громадян залучати до захисту своїх прав фахівців, адвокатів. І звичайно ж, рівень правової захищеності громадян залежить від ефективності роботи людей, які професійно захищають їхні права. Ця ефективність визначається,

---

[1] Резник Г. М. Адвокат: престиж профессии / Г. М. Резник // Адвокатура и современность. — М., 1987. — С. 57—66.

[2] Луць Л. Сучасна модель юриста: до проблеми формування / Л. Луць // На шляху до правової держави. — Львів, 1992. — С. 15—16.

по-перше, професійною підготовленістю адвокатів, а, по-друге, ставленням держави, безпосередньо її посадових осіб, правоохоронних органів, суддів до діяльності адвокатів.

Рівень професійної підготовки адвокатів залежить від відповідальності органів, які покликані допускати дипломованих юристів саме до адвокатської діяльності. Вимогливість до кандидатів допоможе уникнути проникнення до лав адвокатів людей, неспроможних здійснювати адвокатську діяльність на необхідному професійному рівні.

Набагато складнішим є питання ставлення держави до адвокатської діяльності. Воно дістає вияв як у нормативному врегулюванні діяльності адвокатури, так і у психологічному кліматі, в якому існує і діє адвокатура в Україні. Лише вирішивши проблеми в цих двох аспектах, держава зможе реально гарантувати діяльність адвокатів, а отже, забезпечити себе по-справжньому демократичним інститутом правової держави.

§ 3. Адвокатська таємниця: теорія і практика

Досліджуючи питання про правові гарантії адвокатської діяльності, з'ясувавши їх значення та зміст, вивчивши механізм їх реалізації, неможливо не приділити належної уваги такій специфічній складовій адвокатського імунітету, як ад*вокатська таємниця.*

Значення правового інституту адвокатської таємниці важко переоцінити. МГПП у ст. 14 проголошує права кожної людини в разі її звинувачення у вчиненні протиправної дії. Серед цих прав одним із визначальних є право людини «...захищати себе особисто або за посередництвом обраного нею захисника...»[1]. При цьому кожна людина може розраховувати на те, що повідомлене нею захиснику за жодних обставин не буде розголошено. З цього положення можна дійти висновку, що збереження таємниці спілкування людини із захисником, тобто збереження адвокатської таємниці, є одним з основних невід'ємних прав людини.

Для адвокатської діяльності, публічно-правової за своїм змістом і однобічної за своєю спрямованістю, надзвичайно важливе значення має принцип адвокатської таємниці, встановлений законом в інтересах здійснення правосуддя, захисту довірчого характеру стосунків між адвокатом і його клієнтом і зміцнення авторитету та суспільного престижу адвокатури.

---

[1] Права людини. Міжнародні договори України. — К., 1992. — С. 42—43.

Принцип адвокатської таємниці закріплений законом і, таким чином, є правовою нормою, яка визначає в ряді випадків права та обов'язки учасників процесуальної діяльності при здійсненні правосуддя. Разом з тим, це процесуальне правило, що стосується перш за все адвокатів, має глибоко моральний зміст, що робить його одним із найважливіших принципів професійної адвокатської етики.

Видатний російський юрист А. Ф. Коні дуже тонко та яскраво висловив суть стосунків між адвокатом і громадянином, який звертається до нього за допомогою: «Між захисником і тим, хто в тривозі й тузі від обвинувачення, яке грізно насунулося на нього, сподіваючись на допомогу, встановлюється тісний зв'язок довіри та щирості. Захиснику відкриваються тайники душі, йому прагнуть пояснити свою вину чи пояснити своє падіння і свою ганьбу, що приховується від інших, такими подробицями особистого життя і сімейного побуту, стосовно яких сліпа Феміда повинна бути й глухою»[1].

Це висловлювання А. Ф. Коні зберігає свою цінність і до наших днів. Воно актуально сьогодні не лише за характеристикою стосунків між адвокатом і його довірителем, а й через думку про належну глухоту правосуддя до цих стосунків. Лише в такому разі адвокат може розраховувати на довіру свого клієнта, а громадянин, який звертається до нього за допомогою, — сподіватися на реальність та ефективність такої допомоги чи, в крайньому разі, на те, що адвокат, котрому він довірив свою честь, свободу, а часом і життя, не використає виявлену довіру «у зло»[2].

Адже конституційне право на захист та на правову допомогу передбачає і право мати захисника, котрий ні за яких умов не може бути волею правоохоронних органів чи суду трансформований у свідка.

Таємниця змісту бесіди адвоката і клієнта захищається законом, але було б невірним розглядати це беззаперечне положення тільки як гарантію прав особи та її адвоката. Цю гарантію слід розглядати більш широко — як гарантію інтересів держави. Недопущення допиту адвоката стосовно відомостей, що стали йому відомі у зв'язку з його професійною діяльністю, виправдане принциповим поглядом на адвокатську діяльність як державно необхідну, як діяльність, що сприяє зміцненню законності.

Проблема збереження адвокатської таємниці не нова, але, як і раніше, актуальна. Незважаючи на законодавче закріплення багатьох

---

[1] Кони А. Ф. Нравственные начала в уголовном процессе / А. Ф. Кони // Собр. соч. в 8 т. — М. : Юрид. лит., 1967. — Т. 4. — С. 53.

[2] Падва Г. П. Об укреплении процессуальных гарантий независимости адвоката / Г. П. Падва // Адвокатура и современность. — М., 1987. — С. 79.

основних положень, що визначають статус адвокатської таємниці у системі гарантій адвокатської діяльності, на практиці все ще трапляються випадки порушення даного права, не кажучи вже про багато питань морального порядку, що виникають при зіткненні з даним явищем.

Ще в енциклопедичному словнику Ф. А. Брокгауза та І. А. Єфрона зазначалось: «Виняткове становище та умови діяльності, ті, що сприяють знанню чужих таємниць, потребують і виняткових заходів щодо захисту особистого спокою тих, чия таємниця розкривається. Оскільки в іншому разі до цілої сфери взаємних стосунків, що складають необхідну приналежність культурного співжиття, вносилася б шкідлива й розтліваюча засада недовіри»[1].

Правило дотримання адвокатської таємниці існувало вже у Стародавньому Римі. Питання щодо адвокатської таємниці привертало до себе особливу увагу у Франції. Суворе дотримання довірених таємниць тут стає умовою існування адвокатури. За словами Ф. Елі, до числа «...положень, без яких є немислимим суспільне життя, належить право кожного члена суспільного союзу на те, щоб таємниці, які він відкриває особам відомих професій, були непроникними»[2]. «Адвокат, — зазначав Молло, — є необхідним громадянам для захисту їх майна, честі та життя. Закон і держава утверджують його в цьому високому призначенні. Але щоб гідно його виконати, йому перш за все необхідна довіра клієнта: її не може бути там, де немає впевненості у збереженні таємниці»[3]. У законодавстві дореволюційної Росії обов'язок адвоката дотримуватиь таємниці категорично встановлювався у ст. 403 Статуту судових установ: «Присяжний повірений не повинен розголошувати таємниці свого довірителя не лише під час ведення його справи, а й у разі відведення від цього і навіть після закінчення його»[4]. Присяжні повірені повинні були присягатися «охороняти інтереси своїх довірителів» (додаток до ст. 381 Статуту судових установ)[5]. Але лише моральної санкції було недостатньо, і законодавець встановив у кримінальних законах покарання за порушення чужої таємниці, довіреної з огляду на професійне становище.

---

[1] Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона. — СПб., 1901. — Т. 64. — С. 492.

[2] Там само. — С. 495.

[3] Там само. — С. 496.

[4] Там само. — С. 496.

[5] Энциклопедический словарь российского библиографического института Гранат. — М. — Т. 33. — С. 595.

Особливий практичний інтерес викликало питання колізії між необхідністю дотримуватись таємниці та обов'язком свідчити на суді у цивільних і кримінальних справах. Щодо цього більшість європейських кодексів містила прямі вказівки. Стаття 152 Статуту кримінального судочинства Австрії звільняла захисників від обов'язку свідчити на суді стосовно того, що їм як захисникам повідомлено обвинуваченим. Така сама норма мала місце в п. 2 ст. 52 Статуту кримінального судочинства Німеччини, яка відрізнялась лише тим, що не обмежувала це положенняч відомостями, отриманими від обвинуваченого. За російським Статутом кримінального судочинства (ст. 704) не допускалися до свідчення присяжні повірені та інші особи, які виконували обов'язки захисників підсудних, щодо зізнання, зробленого ним довірителями під час ведення їхніх справ. Таким чином, істотна відмінність російського Статуту полягала в тому, що відмова від свідчень становила не право, а обов'язок адвоката: суд не в праві вислуховувати його свідчення.

Відповідних норм у російському Статуті цивільного судочинства не було. Тим не менш, присяжні повірені, спираючись на його ст. 403, відмовлялись давати пояснення щодо цивільних справ своїх довірителів, і практика рад присяжних повірених визнавала таку відмову абсолютно правомірною, посилаючись на те, що через категоричність ст. 403: «Довірені присяжному повіреному таємниці повинні вважатися священними: ніколи, нікому і ні за яких обставин він не повинен видавати їх, хоч би і був заохочуваним до того судовою владою». Закон не лише давав цим особам право посилатися на професійну таємницю, а й прямо усував від свідчення, визнаючи, що звання їх таке, «що вони можуть приносити користь суспільству лише за належної довіри до їх скромності» (Пояснювальні записки 1863 року).

Крім кримінальних санкцій і процесуальних заборон професійна таємниця краще за все оберігалась корпоративною етикою. Порушення вимог останньої могли тягнути дисциплінарну відповідальність або товариський суд. За свідченням звіту присяжних повірених окружної московської судової палати за 1899—1900 рр., «Думка про святість професійної етики настільки ввійшла у правосвідомість нашої адвокатури, що прикладів явного порушення цього священного обов'язку адвоката, к честі цього стану, досі не спостерігалось. Якщо радам присяжних повірених доводилось висловлюватись з даного питання, то приводом до того були приклади навпаки, тобто за скаргами на відмову адвоката давати показання як свідка».

Основні положення про роль адвокатів у ст. 8 прямо передбачають, що «...усім заарештованим, затриманим чи ув'язненим до

тюрми особам надаються відповідні можливості, час і умови для їх відвідання юристом, зносини та консультації з ним без затримки, втручання чи цензури і з дотриманням повної конфіденційності. Такі консультації можуть проводитися у присутності посадових осіб по підтриманню правопорядку, але без можливості бути почутими ними».

Стаття 21 Закону забороняє адвокатові без згоди клієнта розголошувати відомості, що становлять адвокатську таємницю, використовувати їх у своїх інтересах або інтересах третіх осіб. Крім того адвокат забезпечує захист персональних даних про фізичну особу, якими він володіє, відповідно до законодавства з питань захисту персональних даних.

Адвокатська таємниця виникає незалежно від джерела отриманих відомостей[1]. Їх може дати особа, котра потім виявиться стороною у цивільній справі. Інформація може надходити від осіб, котрі не беруть участь у справі, але з якоїсь причини звернулися за порадою з питання, пов'язаного із спірною правовою ситуацією. Дані можуть виходити від довірителя під час ведення адвокатом його справи. Нарешті, джерелом поінформованості про обставини, що мають значення для справи, можуть бути письмові матеріали, отримані на запит адвоката.

Відповідно до ст. 22 Закону адвокатською таємницею є будь-яка інформація, що стала відома адвокату, помічнику адвоката, стажисту адвоката, особі, яка перебуває у трудових відносинах з адвокатом, про клієнта, а також питання, з яких клієнт (особа, якій відмовлено в укладенні договору про надання правової допомоги з передбачених законом підстав) звертався до адвоката, адвокатського бюро, адвокатського об'єднання, зміст порад, консультацій, роз'яснень адвоката, складені ним документи, інформація, що зберігається на електронних носіях, та інші документи й відомості, одержані адвокатом при здійсненні адвокатської діяльності. Образно кажучи, з моменту, коли «громадянин переступив поріг офісу адвоката, всі подальші події — суть адвокатська таємниця»[2].

Інформація або документи можуть втратити статус адвокатської таємниці за письмовою заявою клієнта (особи, якій відмовлено в укладенні договору про надання правової допомоги з передбачених законом підстав). При цьому інформація або документи, що отримані від третіх осіб і містять відомості про них, можуть поширюватися

---

[1] Ватман Д. П. Адвокатская этика / Д. П. Ватман. — М., 1977. — С. 42.

[2] Барщевский М. Ю. Адвокат. Адвокатская фирма. Адвокатура / М. Ю. Барщевский. — М. : Белые альвы, 1994. — С. 47.

з урахуванням вимог законодавства з питань захисту персональних даних.

Коло відомостей, які охоплюються поняттям «адвокатська таємниця», містить не лише факти, несприятливі для клієнта, а й дані, які він з деяких міркувань не бажає робити предметом судового дослідження, хоча вони можуть зміцнити його позицію (наприклад, клієнт не хоче допустити обговорення своїх стосунків з деякою особою). Як одні, так й інші відомості, довірливо повідомлені адвокату, не можуть бути пред'явлені не тільки суду. Про них адвокат не вправі повідомити супротивну сторону, а також усіх інших осіб, які беруть участь у процесі, або сторонніх у судовому спорі. Однак з цього загального правила було б хибним дійти висновку, що повідомлення тих чи інших фактів своїм колегам по професії з метою обговорення спірних або сумнівних моментів справи є недопустимим у всіх випадках. Адвокат зобов'язаний виходити з того, що такий розгляд спірної правової ситуації, з відома чи за згодою клієнта, може бути визнаний прийнятним лише в інтересах справи, а тому потребує від адвоката особливої вдумливості, такту й обачливості, щоб не допустити необережного розголошення відомостей, не зумовленого необхідністю. Задоволення зайвої цікавості шляхом повідомлення матеріалів, що не підлягають розголошенню, оскільки вони містять таємницю клієнта, яка охороняється законом, не відповідає особистій честі адвоката й гідності його звання.

Обов'язок зберігати адвокатську таємницю поширюється на адвоката, його помічника, стажиста та осіб, які перебувають у трудових відносинах з адвокатом, адвокатським бюро, адвокатським об'єднанням, а також на особу, стосовно якої припинено або зупинено право на заняття адвокатською діяльністю. Адвокат, адвокатське бюро, адвокатське об'єднання зобов'язані забезпечити умови, що унеможливлюють доступ сторонніх осіб до адвокатської таємниці або її розголошення. Особи, винні в доступі сторонніх осіб до адвокатської таємниці або її розголошенні, несуть відповідальність згідно із законом. За порушення адвокатської таємниці настає кримінальна відповідальність згідно із ст. 397 КК, яка передбачає накладення кримінально-правових санкцій при порушенні професійної таємниці захисника чи представника особи. При цьому немає значення, чи потягло таке порушення негативні наслідки для особи, чи завадило адвокатові надати ефективну правову допомогу цій особі. Зазначений злочин вважається закінченим з моменту порушення професійної таємниці. Частина 2 ст. 397 КК встановлює підвищену відповідальність службових осіб, які порушили адвокатську таємницю з використанням свого службового становища. Безсумнівно, наявність да-

ної норми значно посилює гарантованість імунітету адвокатів у частині збереження адвокатської таємниці.

Водночас, у разі пред'явлення клієнтом відповідних вимог до адвоката у зв'язку з адвокатською діяльністю адвокат звільняється від обов'язку збереження адвокатської таємниці у межах, необхідних для захисту прав та інтересів клієнта. У такому випадку суд, орган, що здійснює дисциплінарне провадження стосовно адвоката, інші органи чи посадові особи, які розглядають вимоги клієнта до адвоката або яким стало відомо про пред'явлення таких вимог, зобов'язані вжити заходів для унеможливлення доступу сторонніх осіб до адвокатської таємниці та її розголошення.

Якщо початковим моментом виникнення таємниці є факт звернення до адвоката, то обов'язок адвоката зберігати адвокатську таємницю не припиняється за жодним рішенням у справі, ні через жодну дію самого клієнта. У Правилах адвокатської етики зазначається: «Дія принципу конфіденційності не обмежена в часі».

Зберігати таємницю адвокат зобо'язаний не лише в ході ведення справи. Адвокат не повинен розголошувати зміст своїх бесід із клієнтом і після розгляду справи.

Якщо клієнт адвоката з якихось міркувань вирішив зробити можливим розкриття змісту фактів, що становлять таємницю, не можна вважати, що адвокат в усіх випадках звільняється від необхідності її зберігати. Слід враховувати, що інформація, яка виходить від адвоката, може бути сприйнята як незрівняно більш авторитетна й значуща, ніж повідомлення його клієнта, вона може набути ще більшого резонансу і заподіяти шкоду інтересам осіб, які у справі участі не беруть. Ось чому розкриття таємниці клієнтом зовсім не звільняє адвоката від морального обов'язку утримуватися від розголошення відомих йому фактів, а надто — поза стінами залу судових засідань.

Діючи в інтересах свого довірителя, адвокат може в окремих випадках, отримавши на те згоду клієнта, розкрити зміст фактів, що складають таємницю, яка охоронюється законом, якщо це є доцільним виходячи з обставин даної справи. Так, за загальним правилом, зміст переговорів адвоката з особою, котра звернулася з проханням про ведення справи, не підлягає розголошенню, оскільки це може виявити слабкі й сумнівні моменти у правовій позиції, котру адвокат погодився захищати перед судом. Однак інколи є корисним для справи відкрити завісу над такою довірливою бесідою, щоб показати, як сумніви щодо законності інтересів клієнта, котрі виникли при підготовці до судового розгляду справи, успішно подолані.

Строк зберігання відомостей, володільцем яких став адвокат у зв'язку з наданням ним юридичної допомоги, законом не визначе-

ний. З цього випливає, що адвокат повинен зберігати довірену йому таємницю не лише під час ведення справи, а й після її закінчення, незалежно від стадій процесу, в яких брав участь адвокат, а також від мотивів, за якими доручення за бажанням клієнта чи з ініціативи адвоката було скасовано. Необхідно враховувати, що перегляд рішень суду, які набрали законної сили, ніяким строком не обмежений, а тому розголошення адвокатом таємниці, навіть коли минув значний час після закінчення справи, може потягти її перегляд і зашкодити тим самим інтересам клієнта.

Наявність адвокатської таємниці ставить адвоката у незручне становище. Він не може відкрити суду відомі йому, але невідомі у справі обставини, він повинен їх приховувати й діяти так, ніби він їх не знає.

У юридичній літературі неоднарозово порушувалося питання про «розумні межі» професійної таємниці. Питання було поставлено, але ці межі не визначені. Щоб вирішити цю проблему, розглянемо її у практичному і правовому аспектах.

Важко уявити собі ситуацію, в якій обвинувачений став би розповідати своєму адвокату про злочини, невідомі органам слідства та суду, адже тим самим він ризикує демобілізувати свого захисника, охолодити його бажання виграти процес.

Однак, якщо таке все ж сталося, то повідомлення адвокатом про це органам влади нічого б не змінило: про злочин уже відомо, оскільки його інкриміновано. До доказового матеріалу таке повідомлення нічого б не додало: обвинувачений може відмовитись від своїх зізнань, тим більше, що розмова відбувалася сам на сам. Крім того навіть офіційне визнання обвинуваченим своєї вини ще недостатнє для засудження — воно може бути й самообмовою. І нарешті, повідомлення адвоката не можна процесуально зафіксувати, адже адвокат не може бути допитаний як свідок стосовно свого підзахисного.

Виключаючи можливість допиту адвоката як свідка з обставин, які стали йому відомі у зв'язку з виконанням професійного обов'язку, закон тим самим виключає відповідальність адвоката за недонесення у даній ситуації.

Тобто заперечення професійної таємниці адвоката або встановлення меж для її застосування має мізерне процесуальне значення. Більше того, це могло б завдати шкоди: розголошення адвокатом відомостей, отриманих від клієнта в неофіційних умовах, могло б спонукати суд до винесення рішення без належної перевірки всіх матеріалів справи, тобто збільшити можливість судової помилки. Крім того така поведінка адвоката означала б, що особа була позбавлена права на захист, наданого їй Конституцією України.

Не можна припустити подібне зловживання адвоката довірою клієнта і з моральної точки зору. Таким чином, ілюзорна можливість отримання інформації, наприклад про злочин, через адвоката цілком виправдано приноситься в жертву реальному інтересу — забезпечення права на захист обвинуваченому. Ця поступка робиться в ім'я досягнення більш високого морального результату: кожний громадянин, опинившись у ролі обвинуваченого, може розраховувати на допомогу професійного захисника, не побоюючись зловживання своєю довірою.

Отже, беручи до уваги інтереси правосуддя, правові та моральні аспекти цієї проблеми, можна дійти висновку, що адвокат не може і не повинен розкривати жодних відомостей, довірливо повідомлених йому клієнтом, тобто ніякі застереження у цьому питанні не можуть мати місця.

Адвокатська таємниця як складова професійного імунітету адвоката забезпечена такими гарантіями адвокатської діяльності:

1. пункт 2 ч. 1 ст. 23 Закону — забороняється вимагати від адвоката, його помічника, стажиста, особи, яка перебуває у трудових відносинах з адвокатом, адвокатським бюро, адвокатським об'єднанням, а також від особи, стосовно якої припинено або зупинено право на заняття адвокатською діяльністю, надання відомостей, які є адвокатською таємницею. Щодо останніх зазначені особи не можуть бути допитані, крім випадків, коли особа, яка довірила відповідні відомості, звільнила цих осіб від обов'язку зберігати таємницю в порядку, передбаченому законом. Таке звільнення здійснюється у письмовій формі за підписом особи, яка довірила зазначені відомості. Це загальне правило, яке має принципове значення, конкретизується у ЦПК та КПК, де встановлена заборона на допит адвокатів як свідків у цивільному та кримінальному судочинстві. Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 51 ЦПК не підлягають допиту як свідки особи, які за законом зобов'язані зберігати в таємниці відомості, що були довірені їм у зв'язку з їхнім професійним або службовим становищем. У п. 1 ст. 65 КПК зазначено, що не може допитуватись як свідок захисник, представник потерпілого, цивільного позивача та цивільного відповідача — про обставини, які стали відомими йому в зв'язку з виконанням ним обов'язків захисника або представника (п. 1), а також адвокат — про відомості, які становлять адвокатську таємницю (п. 2). Зміст цих положень закону достатньо зрозумілий. Ніколи і ні за жодних обставин адвокат не може бути допитаний як свідок не лише у кримінальній справі свого підзахисного чи у цивільній справі свого довірителя, а й у будь-якій іншій, якщо йдеться про обставини, котрі стали відомі адвокату в зв'язку із здійсненням ним своїх професій-

них обов'язків. Зрозумілі також і соціально-психологічні засади цих норм, які оберігають право громадян на звернення до адвоката за юридичною допомогою і спрямовані на забезпечення життєздатності та ефективності самого інституту адвокатури;

2. пункт 8 ч. 1 ст. 23 Закону — забороняється залучати адвоката до конфіденційного співробітництва при проведенні оперативно-розшукових заходів чи слідчих дій, якщо таке співробітництво пов'язане або може призвести до розкриття адвокатської таємниці. Частина 2 ст. 275 КПК також забороняє залучати до конфіденційного співробітництва при проведенні негласних слідчих дій адвокатів, якщо таке співробітництво буде пов'язано з розкриттям конфіденційної інформації професійного характеру;

3. пункт 9 ч. 1 ст. 23 Закону — забороняється втручання у приватне спілкування адвоката з клієнтом. У ст. 22 Основних положень... прямо йдеться про право будь-якої людини на спілкування з юристом в умовах, які перешкоджають порушенню таємниці побачень: «Уряди визнають і забезпечують конфіденційний характер будь-яких зносин і консультацій між юристами та їх клієнтами в рамках їх професійних відносин». Дане положення підтримано ч. 3 ст. 42 та ч. 5 ст. 46 КПК, відповідно до яких захисник має право на конфіденційні побачення з підзахисним, які можуть відбуватися під візуальним контролем уповноваженої службової особи, але в умовах, що виключають можливість прослуховування чи підслуховування. Особам, щодо яких вже було винесено судове рішення і які вже відбувають покарання, дане право гарантоване ст. 110 Кримінально-виконавчого кодексу України: «Для одержання правової допомоги... засудженим надається побачення з адвокатом. За бажанням засудженого або адвоката... побачення можуть надаватися наодинці»;

4. пункт 3 ч. 1 ст. 23 Закону — забороняється проведення огляду, розголошення, витребування чи вилучення документів, пов'язаних із здійсненням адвокатської діяльності. У ч. 6 ст. 46 КПК вказується, що документи, пов'язані з виконанням захисником його обов'язків, без його згоди не підлягають огляду, вилученню чи розголошенню слідчим, прокурором, слідчим суддею, судом. Дане положення міститься і в ст. 161 КПК, в якій зазначається, що листування або інші форми обміну інформацією між захисником та його клієнтом або будь-якою особою, яка представляє його клієнта, у зв'язку з наданням правової допомоги, а також об'єкти, які додані до такого листування або інших форм обміну інформацією, є речами і документами, до яких заборонено доступ. Крім того ч. 2 ст. 23 Закону запроваджує спеціальний порядок проведення обшуку чи огляду житла, іншого

володіння адвоката, приміщень, де він здійснює адвокатську діяльність, тимчасового доступу до речей і документів адвоката. Дана норма передбачає, що в такому випадку слідчий суддя, суд у своєму рішенні в обов'язковому порядку зазначає перелік речей, документів, що планується відшукати, виявити чи вилучити під час проведення слідчої дії чи застосування заходу забезпечення кримінального провадження, а також враховує вимоги пунктів 2—4 ч. 1 ст. 23 Закону. При проведенні обшуку чи огляду житла, іншого володіння адвоката, приміщень, де він здійснює адвокатську діяльність, тимчасового доступу до речей і документів адвоката має бути присутній представник ради адвокатів регіону, крім випадків, передбачених абзацом четвертим цієї частини. Для забезпечення його участі службова особа, яка буде проводити відповідну слідчу дію чи застосовувати захід забезпечення кримінального провадження, завчасно повідомляє про це раду адвокатів регіону за місцем проведення такої процесуальної дії. З метою забезпечення дотримання вимог Закону щодо збереження адвокатської таємниці при проведенні відповідної процесуальної дії уповноважений член Ради має право: з'ясувати у адвоката/уповноваженої особи адвокатського об'єднання наявність речей, документів, які планується виявити відповідно до ухвали слідчого судді у приміщенні/володінні адвоката; з'ясувати, чи містять зазначені речі і документи, в тому числі носії інформації, предмет адвокатської таємниці, чи віднесені вони до речей і документів, доступ до яких заборонений, відповідно до ст. 161 КПК; у разі наявності в приміщенні/володінні адвоката речей, у тому числі носіїв інформації/документів, відшукуваних відповідно до ухвали слідчого судді: якщо останні становлять предмет адвокатської таємниці, запропонувати службовій особі, яка виконує слідчу дію, з метою дотримання вимог закону, надати адвокатові можливість одержати від клієнта згоду на зняття із зазначених речей, в тому числі носіїв інформації/документів статусу адвокатської таємниці та надання дозволу на передачу документів/речей, в тому числі носіїв інформації, особі, яка проводить слідчу дію. У разі відсутності згоди клієнта адвоката, зазначити у протоколі слідчої дії про порушення вимог статей 22, 23 Закону. Уповноважений член Ради повинен виконувати обов'язки і користується правами учасника процесуальної дії, визначеними відповідним процесуальним законом. Крім того, але не виключно, у ході слідчої/процесуальної дії уповноважений член Ради має право:

— ставити запитання присутнім на слідчій/процесуальній дії;

— подавати свої зауваження та заперечення щодо порядку проведення процесуальної дії, які зазначаються у протоколі процесуальної дії;

— фіксувати обставини відповідної слідчої/процесуальної дії шляхом здійснення аудіо-/відеозапису подій, складання відповідних актів;

— опитувати присутніх на слідчій/процесуальній дії;

— оскаржувати протиправні дії службових осіб, які беруть участь у проведенні слідчої/процесуальної дії;

— отримувати копії відповідних процесуальних документів.

Уповноважений член Ради має вживати всіх необхідних заходів для забезпечення встановлених законодавством гарантій адвокатської діяльності. Водночас, неявка представника ради адвокатів регіону за умови завчасного повідомлення ради адвокатів регіону не перешкоджає проведенню відповідної процесуальної дії.

Наприклад, на виконання вказаних норм закону Рада адвокатів м. Києва (далі — Рада) розробила такий порядок дій при отриманні нею повідомлення від службової особи, яка буде проводити обшук чи огляд житла, іншого володіння адвоката, приміщень, де він здійснює адвокатську діяльність, тимчасового доступу до речей і документів адвоката:

1. При отриманні Радою повідомлення про процесуальні дії голова Ради/його заступник/секретар Ради забезпечують участь члена Ради у відповідній процесуальній дії, про що видають письмове направлення, яке уповноважує члена Ради на виконання повноважень, передбачених Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» щодо забезпечення дотримання слідчими та судовими органами встановлених державою гарантій адвокатської діяльності.

2. Уповноважений член Ради невідкладно повинен підтвердити можливість своєї присутності на відповідній процесуальній дії або негайно повідомити про причину неможливості своєї присутності, якщо така причина є поважною.

3. Уповноважений член Ради повинен вчасно прибути у зазначені в повідомленні про процесуальні дії місце й час для проведення процесуальної дії, після чого невідкладно поінформувати про це Голову Ради або його заступника.

4. Уповноважений член Ради зобов'язаний поінформувати Голову Ради/його заступника/секретаря Ради про початок процесуальної дії, або відмову службової особи від її проведення.

5. Уповноважений член Ради перед початком слідчої дії зобов'язаний отримати копію/фотокопію ухвали слідчого судді про проведення відповідної процесуальної дії та перевірити відповідність її змісту вимогам КПК України та Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність».

6. У випадку незазначення в ухвалі слідчого судді переліку речей, документів, що планується відшукати, виявити чи вилучити під

час проведення слідчої дії, тобто встановлення порушення вимог частини другої статті 23 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», уповноважений член Ради повідомляє службову особу, яка проводить слідчу дію, про відсутність правових підстав для проведення обшуку чи огляду житла, іншого володіння адвоката, приміщень, де він здійснює адвокатську діяльність, тимчасового доступу до речей і документів адвоката.

7. Уповноважений член Ради при проведенні слідчої дії повинен попередити службову особу, яка проводить слідчу дію, про необхідність неухильного дотримання гарантій адвокатської діяльності та забезпечити унеможливлення порушення адвокатської таємниці щодо інших предметів і документів, які знаходяться у приміщенні/володінні адвоката і не зазначені в ухвалі слідчого судді. У випадку недотримання службовою особою вимог закону щодо збереження адвокатської таємниці уповноважений член ради зазначає це у протоколі процесуальної дії.

8. З метою забезпечення унеможливлення порушення гарантій збереження адвокатської таємниці уповноважений член Ради опечатує доступ до приміщення, речей, у тому числі електронних носіїв інформації та/або документів комп'ютерної техніки (портативних комп'ютерних пристроїв), мобільних телефонів тощо, доступ до яких заборонено відповідно до вимог статті 161 КПК.

9. Уповноважений член Ради, у межах чинного законодавства, повинен ознайомитися з протоколом проведення відповідної процесуальної дії, внести до нього свої зауваження (за їх наявності) та/або отримати його копію (фотокопію);

10. Після закінчення процесуальної дії уповноважений член Ради повинен невідкладно поінформувати про це Голову Ради/його заступника/секретаря та повідомити про виявлені порушення професійних прав адвоката та/або професійних гарантій адвокатської діяльності.

11. Протягом 2 робочих днів з моменту проведення процесуальної дії уповноважений член Ради повинен подати до Ради письмовий звіт з обов'язковим зазначенням: відомостей про адвоката/адвокатське бюро/адвокатське об'єднання, щодо яких було проведено відповідну процесуальну дію, реквізитів ухвали про проведення процесуальної дії, реквізитів протоколу про проведення процесуальної дії, переліку осіб, які брали участь у процесуальній дії, результати, виявлені факти порушення вимог Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» щодо адвокатської таємниці при проведенні процесуальної дії, порушення професійних прав та/або професійних гарантій адвоката.

Адвокатська таємниця являє собою виняток із звичайного ходу процесу, рідкий та обтяжливий для адвоката ексцес у його професійній діяльності[1]. У зв'язку з цим слід зазначити, що адвокат не повинен намагатися стати власником такої таємниці. Але, вже ставши власником таємної інформації, адвокат повинен, по-перше, пильнувати право клієнта на конфіденційність, а, по-друге, виконувати свої обов'язки з надання правової допомоги.

Практикум

Контрольні питання та завдання

1. Дайте визначення поняття правових гарантій адвокатської діяльності.
2. Які складові елементи системи правових гарантій адвокатської діяльності?
3. У чому полягає співвідношення між гарантіями-умовами та гарантіями-засобами?
4. Які функції правових гарантій адвокатської діяльності?
5. Дайте загальну характеристику механізму реалізації правових гарантій адвокатської діяльності.
6. Визначте коло суб'єктів реалізації правових гарантій адвокатської діяльності.
7. Сформулюйте основні положення, що забезпечують існування інституту адвокатської таємниці.

Контрольні тести

1. Сутність порад адвоката:
   А) є адвокатською таємницею;
   Б) не є адвокатською таємницею;
   В) адвокат має право сам вирішувати, чи належить порада до адвокатської таємниці.
2. Однією з гарантій адвокатської діяльності є:
   А) заборона прослуховування телефонних розмов адвоката у зв'язку з оперативно-розшуковою діяльністю без ухвали слідчого судді;
   Б) довічний імунітет від притягнення до кримінальної відповідальності за певні види діяльності;
   В) оплата праці помічника за рахунок держави.
3. Повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення адвокатом може бути здійснено виключно:
   А) прокурором району;

[1] Цыпкин А. Л. Адвокатская тайна / А. Л. Цыпкин. — Саратов, 1947. — С. 13.

Б) заступником прокурора області;
В) Генеральним прокурором.

4. До конфіденційного співробітництва з правоохоронними органами адвокат:
А) не може залучатись;
Б) може залучатись, якщо клієнт дав на це дозвіл.
В) не може залучатись, крім випадків, передбачених законодавством України.

5. При проведенні обшуку чи огляду житла, іншого володіння адвоката має бути присутній представник:
А) ради адвокатів регіону;
Б) районного суду;
В) дисциплінарної палати КДКА.

Теми для рефератів

1. Нормативно-правове закріплення правових гарантій адвокатської діяльності.
2. Гарантії адвокатської діяльності в кримінальному та цивільному процесах.

Теми семінарів-дискусій

1. Гарантії адвокатської діяльності — їх застосування на практиці.
2. Межі адвокатської таємниці: нормативний та етичний аспекти.

Задача

При спілкуванні адвоката та його підзахисного останній зізнався у скоєнні злочину. Уся бесіда була зафіксована за допомогою скритої апаратури. Органами досудового слідства аудіоплівка була використана як доказ обвинувачення.

Оцініть дії слідчих органів. Які правові гарантії адвокатської діяльності були порушені?

Глава 6

ЕТИЧНІ ЗАСАДИ АДВОКАТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Морально-етичні вимоги до представників юридичної професії. Основні риси юридичної професії. Міжнародні засади адвокатської етики. Роль Правил адвокатської етики в діяльності адвокатів в Україні. Структура та зміст Правил адвокатської етики.

§ 1. Професійна етика у діяльності адвоката: поняття та значення

Самим терміном «етика» визначають філософське вчення про моральність, а також сукупну систему моральних правил і норм поведінки, мораль будь-якої суспільної чи професійної групи[1], науку про відносини, що існують між людьми, та обов'язки, що випливають з цих підстав[2].

Етика — одна з найдавніших теоретичних дисциплін, яку прийнято вважати «практичною філософією» (Арістотель), оскільки основне її призначення — вирішення повсякденних моральних проблем, що виникали перед людиною: як треба чинити, що вважати добром, а що злом, що є справедливим, а що ні тощо[3]. Етику можна визначити як філософську науку, яка відповідає на запитання «Як слід правильно жити?» (чи, за формулюванням І. Канта, — «Що треба робити?»)[4]. Етика як наука про відносини між людьми та про обов'язки, що випливають із цих відносин, формулює цілі практичної діяль-

---

[1] Краткий словарь современных понятий и терминов. — М. : Республика, 2000. — С. 663.

[2] Спиркин А. Г. Философия / А. Г. Спиркин. — М. : Гардарика, 1998. — С. 727.

[3] Краткая философская энциклопедия. — М., 1994. — С. 545.

[4] Зеленкова И. Л. Основы этики / И. Л. Зеленкова. — Минск : ТетраСистемс, 2001. — С. 13.

ності у формі категорій, моральних принципів і норм поведінки, моральних оцінок та ідеалів, у вченнях про призначення людини, сенсі її життя, щастя тощо.

Моральність — найважливіший компонент особистості. Міра суб'єктивної свободи особистості визначається її моральним імперативом і є показником ступеня її розвиненості. Будь-які засоби і методи мають бути насамперед моральними, особливо в адвокатській діяльності, стосовно якої можна стверджувати, що вона — пронизана мораллю. У ній поєднуються правові та моральні засади, оскільки мораль і право нерозривно пов'язані. Право завжди має моральну засаду. При здійсненні професійної діяльності адвокат повинен передусім керуватись моральними принципами, бути морально стійким, що має допомогти зробити правильний вибір у складній ситуації. Людина, яка не має високих моральних якостей, завжди знаходить виправдання своїм вчинкам, відмежовуючи сумління від докорів.

Саме моральна культура особистості є тим стрижнем, що об'єднує та цементує складові культури особистості в одну систему. Втрата цим стрижнем рівноваги або його відсутність негативно відбиваються на всіх інших складових культури особистості. При цьому, чим більш нерозвиненою є моральна культура, тим негативніші наслідки і для всієї особистості в цілому. Така ситуація призводить до аморального ставлення до оточення, цинічного ставлення до професійної діяльності, посилюються прояви аморальних якостей людини. І, навпаки, чим міцнішими є моральні засади особистості, тим сильніші прояви моральних аспектів життєдіяльності, її свідомості, мотивів, відносин, тим більш успішною є її професійна та соціально-побутова діяльність.

Основою моральної культури юриста є моральні норми, які, наприклад, С. С. Сливка поділяє на абсолютні (вищі, ідеальні) й відносні (елементарні, практично-дійові). Під абсолютними моральними нормами (абсолютною мораллю) розуміються правила, які склалися у процесі розвитку цивілізації і є надбанням усього людства. Суть відносних (елементарних, практично-дійових) моральних норм автор вбачає у тому, що вони створюються на основі розуміння кожною конкретною людиною таких понять, як добро і зло, справедливість і несправедливість, честь, гідність тощо[1].

Характеристикою високої моральної культури юриста є єдність слова і діла, що передбачає єдність мислення і вчинку, знання і по-

[1] Сливка С. С. Філософсько-правові проблеми професійної кльтури юриста : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук ; 12.00.12 / С. С. Сливка. — Х., 2002. — С. 12.

чуття, особисту чесність і високу принциповість[1]. Аналізуючи висловлені в літературі погляди щодо ознак тих професій, у яких професійна мораль дістає вияв найбільш рельєфно, Д. П. Котов виокремлює п'ять ознак, які називає професійно-моральними:

1) необхідність для представників професії «проникати» у внутрішній світ людини, безпосередньо впливати на неї як на особистість і часто брати безпосередню участь у зміні її долі в широкому розумінні слова. Цією ознакою якраз і зумовлена необхідність існування у професіях, яким вона притаманна, таких норм професійної моралі, які, з одного боку, сприяють успішному виконанню професійних функцій, а з іншого — забезпечують охорону інтересів особистості чи групи людей як об'єкта діяльності професіоналів;

2) підвищена, порівняно з іншими професіями, частка творчості у трудовій діяльності;

3) висунення суспільством підвищених специфічних моральних (а часто і правових) вимог до їх представників, високий соціальний та моральний престиж професії;

4) особливо важлива, а іноді й вирішальна, роль морального фактора, моральних якостей особистості представника професії для виконання завдань трудової діяльності;

5) наявність у професії специфічної екстремальності (незвичайності), зумовленої емоційними, а не фізичними факторами — роботою з людьми, творчим характером праці, підвищеною відповідальністю. У деяких випадках це може призводити до виникнення стресових станів у професіоналів, а іноді й до професійної деформації особистості[2].

Зіставляючи різні погляди на етичні засади діяльності адвоката, А. Ф. Коні виокремлював два сучасних йому, однак актуальних і сьогодні, підходи до правозахисної діяльності: з одного боку, як до суспільного служіння, а з іншого — як до виду праці, «...що становить певну цінність, яка оплачується еквівалентом залежно від важкості роботи і здібностей працівника»[3]. На наш погляд, ці підходи фіксують різну спрямованість моральної відповідальності адвоката: перед суспільством і перед клієнтом, що передбачає звернення до відповід-

---

[1] Лозовой В. О. Професійна етика юриста / В. О. Лозовой, О. В. Петришин. — Х. : Право, 2004. — С. 39.

[2] Кокорев Л. Д. Этика уголовного процесса / Л. Д. Кокорев, Д. П. Котов. — Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1993. — С. 14—15.

[3] Введенская Л. А. Риторика для юристов : учеб. пособ. / Л. А. Введенская, Л. Г. Павлова. — Ростов н/Д. : Феникс, 2002. — С. 510.

них груп цінностей та утворює основу етичних дилем адвокатської практики. У контексті таких поглядів і різних векторів відповідальності діяльність адвоката нерівнозначна за етичним і психологічним змістом.

З позиції першого підходу, «кримінальний захисник» повинен бути озброєний знанням, бути чесним, помірним у засобах, безкорисливим у матеріальному плані, незалежним у переконаннях, стійким у солідарності з товаришами. «Він не слуга свого клієнта і не пособник йому, щоб піти від заслуженої кари правосуддя. Він друг, він радник людини... слуга держави і може бути призначений на захист такого обвинуваченого, на допомогу якому за власним бажанням він би не прийшов»[1]. Другий підхід акцентує увагу на змістовій складовій діяльності адвоката із захисту інтересів клієнта. У рамках цього підходу захисник є виробником: «Як для лікаря в його практичній діяльності, — пише А. Ф. Коні, — не може бути поганих і хороших людей, заслужених і незаслужених хвороб, а є хворі, страждання, які слід полегшити, так і для захисника немає чистих і брудних, справедливих і несправедливих справ, а є лише привід протиставити доводам прокурора всю силу й витонченість своєї діалектики, слугуючи близьким інтересам клієнта і не задивляючись на далекий горизонт суспільного блага»[2].

М. С. Строгович зазначив з цього приводу: «Кожна професійна етика вивчає застосування загальних норм моралі у специфічних умовах цієї професійної діяльності, але вона не створює особливої моралі для цієї професії. Саме тому можна вести мову про «професійну етику», але навіть умовно не можна говорити про «професійну мораль»[3].

Моральні засади професійної групи мають ґрунтуватися на загальнолюдських моральних цінностях, системі моральних норм та оцінок, що склалися як результат історичного розвитку суспільства. Водночас, особливими завданнями професійної етики є обґрунтування морального значення тієї чи іншої професії для суспільства та людини, професійного морального ідеалу, моральне регулювання професійних відносин[4].

---

[1] Введенская Л. А. Риторика для юристов : учеб. пособ. / Л. А. Введенская, Л. Г. Павлова. — Ростов н/Д. : Феникс, 2002. — С. 510.

[2] Там само.

[3] Проблемы судебной этики / под ред. М. С. Строговича. — М. : Наука, 1974. — С. 14.

[4] Лозовой В. О. Професійна етика юриста / В. О. Лозовой, О. В. Петришин. — Х. : Право, 2004. — С. 13.

Ф. Енгельс писав: «Кожна професія має свою власну мораль»[1], тим самим стверджуючи, що предметом професійної етики є норми моралі, притаманні лише вузькій сфері професійної діяльності.

Моральна значущість різних професій не може бути однаковою. Суспільна оцінка тієї чи іншої професії зумовлюється її значенням для належного функціонування суспільства, тим, наскільки вона задовольняє його життєві інтереси, особистісні потреби людини, яка виконує професійні функції[2].

Таким чином, професійну етику можна визначити як учення про моральні засади професійної діяльності, про моральні якості представників професії та про моральні відносини, що складаються у процесі здійснення професійної діяльності. Юридична етика — це вчення про моральні засади юридичної діяльності, про моральні відносини, що складаються у процесі її здійснення, а також про моральні якості представників юридичної професії.

Критерієм моральної оцінки професійної діяльності юриста є абсолютна мораль, абсолютні природні норми. Зрозуміло, що між абсолютною й фактичною моральністю юриста постійно відбувається «діалог», до якого залучені свідомість, почуття, інтелект. Ступінь моральності у кожної людини різний і залежить не стільки від інтелекту, скільки від таких якостей, як воля, глибина переконання, розуміння сенсу життя, характер бажань тощо. Моральна культура юриста включає моральну свідомість та етику. Моральна свідомість ґрунтується на законах добра і справедливості, за якими має жити суспільство. Етика юриста, його поведінка повинні відповідати моральній свідомості[3].

Протягом багатьох століть існування адвокатури, починаючи зі Стародавнього Риму й Афін, тривають пошуки моральних критеріїв оцінки її діяльності. Чому моральна оцінка для адвокатури є настільки важливою? Відповідь на це питання пов'язана зі специфікою правового і соціального статусу адвокатури.

Уся історія адвокатури — це історія її самоствердження, боротьби за визнання державою і суспільством. Якщо авторитет державних органів спирається на владні повноваження і підтримку всього державного апарату, то авторитет адвокатури має одну опору — суспіль-

---

[1] Энгельс Ф. Людвиг Фейербах и конец классической немецкой философии / Ф. Энгельс // К. Маркс, Ф. Энгельс. Собр. соч. — М. : Политиздат, 1961. — Т. 21. — С. 298—299.

[2] Лозовой В. О., Петришин О. В. Зазнач. праця. — С. 3.

[3] Сливка С. С. Зазнач. праця. — С. 12.

ну довіру. Довіру, як відомо, досить важко набути і легко втратити, особливо у такій конфліктній сфері, як робота адвоката. Участь у вирішенні правових конфліктів потребує від адвоката дотримання певних морально-етичних вимог.

Виокремлюють такі вимоги до роботи адвокатів: стиль спілкування з клієнтами; дотримання правил поведінки у суді та інших державних органах; використання суто процесуальних засобів для захисту інтересів клієнта; стиль спілкування з процесуальними опонентами, тобто характер відносин між адвокатами, які, представляючи у кримінальному чи цивільному судочинстві інтереси сторін, що сперечаються, і захищаючи різні, а нерідко і взаємовиключні, позиції своїх клієнтів, завжди залишаються товаришами по професії, а часто і членами однієї колегії адвокатів; стиль спілкування з іншими учасниками процесу (свідками, експертами та ін.); культура усної та письмової мови. Усі вказані вимоги об'єднуються єдиним поняттям «адвокатська етика».

Питання адвокатської етики постійно перебувають у полі зору як учених, так і практикуючих юристів, попри те, що залишаються недостатньо вивченими. В Основних положеннях про роль юристів так зазначаються функції та обов'язки адвокатів: «Захищаючи права своїх клієнтів і відстоюючи інтереси правосуддя, юристи повинні сприяти захисту прав людини і основних свобод, визнаних національним і міжнародним правом, і в усіх випадках діяти незалежно і сумлінно відповідно до закону та визнаних норм і фахової етики юриста. Юристи завжди суворо дотримуються інтересів своїх клієнтів». При цьому «юристи за всіх обставин зберігають честь і гідність, притаманні їх професії, як відповідальні співробітники у сфері здійснення правосуддя».

Моральні настанови завжди були необхідні не лише народам, а й «професійним цехам», у тому числі — адвокатурі. Кожен представник адвокатського цеху бажає зробити кар'єру. Шлях до цього один: завоювання доброго імені, репутації. Цього не досягти без системи моральних принципів, яких повинен додержуватись адвокат протягом усього професійного життя. До цієї системи належать такі принципи: порядність, етичність, сумлінність, прагнення до вершин професіоналізму, скромність і самокритичність, принциповість і наполегливість, конфіденційність, почуття відповідальності, помірність і педантичність.

Моральні установки і в цілому психологія адвоката формуються за впливу певних чинників. До таких чинників Д. П. Фіолевський відносить: відсутність владних повноважень; фінансова незалежність

від держави; розрахунок лише на власні сили; однобічність позиції адвоката[1].

Етика адвоката — проблема вічна. Саме тому основні засади професійної адвокатської моралі — ті самі чесність, компетентність, добросовісність — були не тільки проголошені, а й детально розроблені достатньо давно. У Загальному кодексі правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства зазначається: «Правила професійної етики передбачають добровільне виконання їх тими, на кого поширюється їх дія, з метою забезпечення виконання адвокатом своїх обов'язків так, як це прийнятно у будь-якому цивілізованому суспільстві»[2].

Однак на сучасному етапі проблема етики в адвокатській діяльності постала ще гостріше. Процеси, що відбуваються у країні, торкнулись усіх сфер життя. Перехід до ринкової економіки був пов'язаний з трансформацією суспільства в якісно новий стан, пов'язаний з переорієнтацією політичних, економічних, соціальних і морально-культурних поглядів та цінностей.

Для окремих адвокатів отримання прибутку стало основною мотивацією діяльності, що штовхає на досягнення цілей всіма засобами. Можливо, у зв'язку з цим погляд на адвокатуру в суспільстві набув нових відтінків. На думку М. Ю. Барщевського, якщо раніше домінувало ставлення до адвокатів як до людей, які захищають злочинців, то сьогодні на зміну такому «розумінню» адвокатури приходить не менш небезпечне: «адвокати — ділки, які за шалені гонорари спритно влаштовують справи заможних людей, обслуговують лише великий бізнес і кримінальні структури»[3].

Не можна не помітити наростання небезпечних, нездорових тенденцій в адвокатському співтоваристві. Зниження вимог до особистих і професійних якостей претендентів на статус адвоката, катастрофічне падіння ділових та етичних стандартів в адвокатській діяльності — ось лише деякі «симптоми хвороби», притаманні сучасній адвокатурі.

Некоректна поведінка, безграмотність, корумповані зв'язки з представниками органів правосуддя — це лише деякі з типових по-

---

[1] Фіолевський Д. П. Адвокатура : підручник / Д. П. Фіолевський. — К. : Алерта ; Прецедент, 2006. — С. 361—363.

[2] Общий кодекс правил для адвокатов стран Европейского Сообщества (ст. 1.2.1) // Гусарєв С. Д. Юридична деонтологія (Основи юридичної діяльності) : навч. посіб. / С. Д. Гусарєв, О. Д. Тихомиров. — К. : Знання, 2005. — С. 623.

[3] Барщевский М. Ю. Адвокатская этика / М. Ю. Барщевский ; 2-е изд., испр. — М. : Профобразование, 2000. — С. 17.

рушень в адвокатському середовищі, які з тривогою відзначають самі представники професійного співтовариства. Водночас, наприклад, у Стандартах коректності у професійній поведінці Асоціації адвокатів округу Колумбія зазначається, що адвокати повинні стежити за тим, щоб не припускати ані вчинків, ані висловлювань, які б підривали судову систему та довіру до неї з боку населення[1].

У цілому вирізняють такі види неправомірної діяльності адвокатів: 1) діяльність адвоката спрямована проти інтересів свого клієнта (змова зі слідчими та правоохоронними органами, виконання посередницьких функцій, спрямованих на допомогу слідству та засудження підзахисного, бездіяльність адвоката, який не виконує основного обов'язку щодо надання правової допомоги клієнту, невжиття заходів з використання всіх засобів, спрямованих на захист клієнта); 2) діяльність адвоката спрямована на «користь» своєму клієнтові з використанням незаконних методів і способів й усупереч інтересам правосуддя і держави (фальсифікація доказів, створення пасток для слідчого і спрямування його проти третіх осіб, наврочення, вплив на свідків, організація фіктивного алібі, схиляння клієнта до давання хабара)[2]. Усе це свідчить про гостру проблему професійної деформації у адвокатів.

Загалом виокремлюють три групи факторів, що призводять до виникнення професійної деформації у адвокатів: фактори, зумовлені специфікою діяльності; фактори особистісного характеру; фактори соціально-психологічного характеру[3].

До факторів, зумовлених специфікою адвокатської діяльності, слід віднести: роль адвоката у справі та його основні функції (захист і представництво за будь-яких обставин, незалежно від моральних якостей клієнта, винуватості чи невинуватості підзахисного); велика частка комунікативної діяльності з різними категоріями громадян, систематичне заглиблення у проблеми клієнтів; нерідко конфліктний характер діяльності щодо слідчих органів; характер оплати праці адвоката, оскільки її розмір залежить від специфіки конкретної справи, що призводить від наявності обов'язку надати без-

---

[1] Стандарты корректности в профессиональном поведении Ассоциации адвокатов округа Колумбия // Гусарєв С. Д. Юридична деонтологія (Основи юридичної діяльності) : навч. посіб. / С. Д. Гусарєв, О. Д. Тихомиров. — К. : Знання, 2005. — С. 631.

[2] Зейкан Я. П. Перешкоди правосуддю, або Хто попереджений — той озброєний : практ. посіб. / Я. П. Зейкан. — К. : КНТ, 2009. — С. 112.

[3] Мещерина Н. Г. Развитие профессионально значимых качеств личности будущего адвоката в образовательном процессе вуза : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Н. Г. Мещерина. — Ставрополь, 2005. — С. 37—38.

оплатну допомогу особам, які її потребують, до ухилення від її надання.

До факторів, що відображають особливості особистісних якостей та характеристик адвоката, належать: неадекватний можливостям рівень домагань і завищені особистісні очікування; недостатня професійна підготовка; специфічний зв'язок між деякими професійно важливими якостями адвоката; професійний досвід; професійні установки; зміна мотивації діяльності.

До факторів соціально-психологічного характеру належать: несприятливий вплив близького соціального оточення; негативна суспільна оцінка діяльності та особистості адвоката, що має характер стереотипу.

Іноді професійні деформації є наслідком звернення адвоката до неадекватних захисних механізмів у діяльності. Тож професійна деформація розвивається під впливом факторів, що належать до зовнішнього середовища діяльності, а також факторів внутрішньосистемної взаємодії.

Однією з форм професійної деформації вважають «синдром професійного згасання або вигорання»[1]. Під «психічним або професійним вигоранням» розуміється стан фізичного, емоційного виснаження, що виявляється у професіях соціальної сфери. Цей синдром включає три основні складові: емоційну виснаженість, деперсоналізацію (цинізм) і редукцію професійних досягнень. Під емоційним виснаженням розуміється почуття емоційного спустошення та втомленості, спричинене власною роботою. Деперсоналізація передбачає цинічне ставлення до праці та об'єкта своєї роботи. Редукція професійних досягнень — у виникненні у працівника почуття некомпетентності у своїй професійній сфері[2].

Як заходи боротьби із «синдромом професійного вигорання» можна розглядати такі: 1) пристосування себе до роботи (розвиток у працівника емпатії. Співчуття, розуміння іншої людини відсторонено від особистої інформації); 2) пристосування роботи до себе (пристосування організаційних, зовнішніх умов роботи до організму працівника); 3) економне витрачання «емоційного палива» (зменшення емоційних витрат); 4) відновлення (заходи, спрямовані на поповнення витрачених особистісних ресурсів).

---

[1] Бойко В. В. Синдром «эмоционального выгорания» в профессиональном общении / В. В. Бойко. — СПб. : Сударыня, 1999.

[2] Шлыкова Н. Л. Психологическая безопасность субъекта профессиональной деятельности : дис. ... доктора психол. наук : 19.00.03 / Н. Л. Шлыкова. — М., 2004. — С. 59.

Додержання етичних норм адвокатом є необхідною умовою належного виконання професійних функцій. Такою, що применшує професійну гідність, вважається поведінка адвоката, яка підриває довіру суспільства до адвокатури або ганьбить звання адвоката. Саме тому додержання адвокатами етичних норм становитиме повноцінну гарантію адвокатської діяльності.

§ 2. Правила адвокатської етики як звід етичних засад діяльності адвокатури

Основою нормативної професійної етики є детальне розроблення її нюансів, що застосовуються у конкретній професійній діяльності й випливають з різного рівня вимог, які висуваються суспільством до ряду професій. Такі етичні норми мають бути прямо пов'язані з індивідуальною мораллю представників певної професії. Інакше професійна діяльність не може здійснюватись взагалі або здійснюється на неналежному рівні. Щоб уникнути цього, потрібні конкретизація, максимально можливе чітке визначення моральних вимог до представників певних професій, що і зумовлює розроблення етичних кодексів, які й актуалізують проблему шкали цінностей[1].

Важливу роль у визначенні законності та етичності засобів захисту, які використовують адвокати у кримінальному процесі, відіграють кодекси адвокатської етики, прийняті адвокатурами багатьох країн світу. Треба зауважити, що кожен народ, кожна держава йшли своїм шляхом до створення кодексів професійної (юридичної, адвокатської) етики. Сьогодні основним документом, що регулює адвокатську етику в США, є Моральні правила професійної поведінки адвоката, прийняті Конгресом 2 серпня 1983 р. Крім федерального зібрання етичних норм для адвокатури у кожному штаті є локальні правила етичних норм. У Великій Британії професійна поведінка соліситорів і баристерів регулюється відповідними правилами. Так, у 1974 р. було прийнято Керівництво професійною поведінкою соліситорів. Діє прийнятий 1 січня 1981 р. Кодекс поведінки баристерів Англії та Уельсу. Свій Кодекс професійної поведінки адвоката прийняла Канадська спілка адвокатів у 1987 р. У Таїланді діє Інструкція з професійної етики адвокатів. У Росії Кодекс професійної етики адвоката ухвалено 31 січня 2003 р. на засіданні І Всеросійського з'їзду адвокатів. У ст. 4 цього Кодексу зазначено, «що адвокати за будь-яких обставин повинні зберігати честь і гідність, притаманні їх професії».

---

[1] Бакаянова В. М. Этические принципы адвокатуры в Украине / В. М. Бакаянова. — О. : Юрид. лит., 2005. — С. 14.

Кодекс правил здійснення адвокатської діяльності адвокатів Європейського Співтовариства, прийнятий у Страсбурзі в жовтні 1988 р., так званий Деонтологічний кодекс, також звертає увагу адвокатів на те, що відносини довіри не можуть існувати, якщо є сумніви в чесності, порядності, справедливості чи щирості адвоката[1].

Міжнародне юридичне співтовариство також прийняло відповідний документ, що є зводом етичних вимог адвокатської професії, — Генеральні принципи етики адвокатів, ухвалені Правлінням МАЮ в м. Единбурзі в 1995 р.[2] Їх мета — встановлення загальноприйнятого професійного стандарту, якому повинен відповідати адвокат у будь-якій країні світу.

У цьому документі підкреслюється, що етичними вимогами адвокатської професії, зокрема, є компетентність адвоката, знання й розуміння ним закону, вимогливість до себе, шанування інтересів клієнта, додержання конфіденційності у відносинах із клієнтами тощо.

Таким чином, *Правила адвокатської етики* — це правила поведінки адвоката, закріплені різними соціальними нормами і вироблені самими представниками адвокатської професії, які конкретизують гуманістичне призначення адвокатури як правозахисного інституту, дотримання яких забезпечується внутрішнім переконанням адвокатів, колективною волею органів адвокатського співтовариства, а у разі необхідності — заходами державно-правового примусу.

В Україні Правила адвокатської етики (далі — Правила), затверджені Установчим з'їздом адвокатів України 17 листопада 2012 р. Вони мають стати орієнтиром адвоката при обранні належних варіантів професійної поведінки. Правила складаються з преамбули, 10 розділів, 67 статей.

У розділі I Правил розглядаються загальні положення, що визначають співвідношення Правил адвокатської етики і чинного законодавства про адвокатуру та адвокатську діяльність, дію Правил адвокатської етики за предметом, колом осіб і в часі.

У розділі II Правил розглядаються основні принципи адвокатської етики, до яких віднесені: незалежність і свобода адвоката у здійсненні адвокатської діяльності; дотримання законності; домінантність інтересів клієнтів; неприпустимість конфлікту інтересів; конфіденційність; компетентність і добросовісність; повага до адвокатської професії.

---

[1] Гусарєв С. Д. Юридична деонтологія (Основи юридичної діяльності) : навч. посіб. / С. Д. Гусарєв, О. Д. Тихомиров. — К. : Знання, 2005. — С. 585.

[2] Генеральні принципи етики адвокатів // Российская юстиция. — 1996. — № 2. — С. 51.

Правила вказують, що специфіка цілей і завдань адвокатури потребує як необхідної умови належного здійснення адвокатської діяльності максимальної незалежності адвоката у виконанні своїх професійних прав і обов'язків, що передбачає його свободу від будь-якого зовнішнього впливу, тиску чи втручання в його діяльність з надання правової допомоги, із захисту або представництва клієнта, зокрема, з боку державних органів, політичних партій, інших адвокатів тощо, а також від впливу своїх особистих інтересів. З метою дотримання цього принципу в своїй професійній діяльності адвокат зобов'язаний протистояти будь-яким спробам посягання на його незалежність, бути мужнім і принциповим у виконанні своїх професійних обов'язків, відстоюванні професійних прав, гарантій адвокатської діяльності та їх ефективному використанні в інтересах клієнтів.

У своїй професійній діяльності адвокат (адвокатське бюро, адвокатське об'єднання) зобов'язаний використовувати всі свої знання та професійну майстерність для належного захисту й представництва прав і законних інтересів фізичних і юридичних осіб, дотримуючись чинного законодавства України, сприяти утвердженню та практичній реалізації принципів верховенства права та законності. Адвокат не може давати клієнту поради, свідомо спрямовані на полегшення скоєння правопорушень, іншим чином умисно сприяти їх скоєнню його клієнтом або іншими особами. Адвокат не має права у своїй професійній діяльності вдаватися до засобів і методів, які суперечать чинному законодавству або цим Правилам. Із самого початку спілкування з клієнтом адвокат повинен чітко визначити, що, допомагаючи йому, вважає неприпустимим порушення закону і не чинитиме останні, але захищатиме інтереси клієнта всіма законними засобами та способами, докладаючи максимальні зусилля.

Адвокат — відносно самостійна фігура і майже завжди має право вибору своєї поведінки та позиції у взаємовідносинах із клієнтом і судом. Адвокат завжди залишається представником своєї корпорації, і за його вчинками судять не про клієнта, якого він представляє, а про колегію адвокатів, членом якої він є. І тому, якщо клієнт наполягає на скоєнні адвокатом вчинку, не сумісного з адвокатським статусом, адвокат, знаючи це, не повинен приймати таке доручення, а також має повне моральне право відмовитись від подальшого ведення справи цього клієнта, звичайно, якщо така відмова за суттю і процедурою не суперечить закону. Така сама думка простежується і в працях видатного російського юриста А. Ф. Коні, а також автора всесвітньо відомої книги «Школа адвокатури» Р. Гарріса, який висловив таку пораду: «Нехай служіння своєму клієнтові буде «вищим безсумнівним боргом» адвоката, але можна все-таки сподіватись, що

заради цього боргу він не забуде своїх обов'язків як людини і вагатиметься відмовитись від ведення тієї справи, яку не може виграти чесними засобами»[1]. У такому контексті становлять інтерес рекомендації видатного адвоката і вченого В. Д. Спасовича колегам, суть яких така: «Дотримуйся безумовно чистоти звичаїв, не захоплюйся м'якосердістю, вимагай безумовної чесності, не даруй тому, хто для досягнення своїх цілей пролізе, обійде, змінить чи перекрутить закон»[2].

У межах дотримання принципу законності адвокат зобов'язаний у своїй професійній діяльності виходити з переваги інтересів клієнтів перед своїми власними інтересами, інтересами колег, партнерів, співробітників, законних представників клієнтів або їх опікунів, піклувальників та інших осіб, а також перед будь-якими іншими міркуваннями.

Адвокат без письмового погодження з клієнтами, щодо яких виник конфлікт інтересів, не може представляти або захищати водночас двох або більше клієнтів, інтереси яких є взаємно суперечливими або вірогідно можуть стати суперечливими, а також за таких обставин надавати їм правову допомогу. Крім того треба враховувати, що під конфліктом інтересів слід розуміти суперечність між особистими інтересами адвоката і його професійними правами та обов'язками перед клієнтом, наявність якої може вплинути на об'єктивність або неупередженість при виконанні адвокатом його професійних обов'язків, а також на вчинення чи невчинення ним певних дій при здійсненні адвокатської діяльності.

Дотримання принципу конфіденційності є необхідною і щонайважливішою передумовою довірчих відносин між адвокатом і клієнтом, без яких є неможливим належне надання правової допомоги, здійснення захисту та представництва. Тому збереження конфіденційності будь-якої інформації, яка визначена як предмет адвокатської таємниці Законом або являє собою персональні дані про фізичну особу, які охороняються законодавством з питань захисту персональних даних, є правом адвоката у відносинах з усіма суб'єктами права, які можуть вимагати розголошення такої інформації, та обов'язком щодо клієнта і тих осіб, кого ця інформація стосується.

Адвокат зобов'язаний надавати правову допомогу клієнтам, здійснювати їх захист і представництво компетентно і добросовісно, що передбачає знання відповідних норм права, наявність необхідного

---

[1] Гаррис Р. Школа адвокатуры / Р. Гаррис ; пер. с англ. — Тула : Автограф, 2001. — С. 210.

[2] Сословная организация адвокатуры, 1864—1914 гг. / под ред. М. Н. Гернет. — М. : Изд. Советов присяж. повер., 1916. — Т. 2 — С. 131.

досвіду їх застосування, досконалість в урахуванні всіх обставин, що стосуються доручення клієнта і можливих правових наслідків його виконання, ретельну підготовку до виконання доручення.

Усією своєю діяльністю адвокат повинен стверджувати повагу до адвокатської професії, яку він уособлює, її сутності та громадського призначення, сприяти збереженню та підвищенню поваги до неї в суспільстві.

Правила висувають окремі вимоги до рекламування адвокатської діяльності. Наприклад, рекламні матеріали про адвокатську діяльність не можуть містити: оціночних характеристик стосовно адвоката; критики адвокатами інших адвокатів; заяв про вірогідність успішного виконання доручень та інших заяв, що можуть викликати безпідставні надії у клієнтів; вказівок, які можуть сформувати уявлення, що діяльність саме цього адвоката характеризується рисами і показниками, притаманними, в дійсності, адвокатурі як такій.

Розділ III Правил присвячений врегулюванню відносин адвоката з клієнтами. У ньому визначаються: підстави для надання адвокатом правової допомоги; перелік осіб, від яких адвокат може прийняти доручення на надання правової допомоги; обов'язковість інформування клієнта щодо правової позиції у справі та про хід виконання доручення; етичні засади прийняття доручення на здійснення посередництва між клієнтами; засади прийняття доручення клієнта декількома адвокатами, адвокатським бюро, адвокатським об'єднанням; етичні засади взаємовідносин із недієздатним клєнтом, клієнтом — юридичною особою та при виконанні доручення органу, уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги, або в разі залучення захисника для проведення окремої процесуальної дії в порядку, передбаченому чинним кримінальним процесуальним законодавством, а також окремі питання договірних відносин адвоката з клієнтом.

Окрема увага приділена питанням гонорарної практики адвокатів. У ст. 28 Правил визначається, що гонорар є формою винагороди адвоката за здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги клієнту. Порядок обчислення гонорару (фіксований розмір, погодинна оплата тощо), підстави для зміни розміру гонорару, порядок його сплати, умови повернення тощо визначаються в договорі про надання правової допомоги. При встановленні розміру гонорару враховуються складність справи, кваліфікація і досвід адвоката, фінансовий стан клієнта й інші істотні обставини. Гонорар має бути розумним і враховувати час, витрачений адвокатом на виконання доручення.

У даному розділі Правил також визначаються підстави одностороннього розірвання клієнтом або адвокатом договору про надання

правової допомоги. Адвокат може достроково (до завершення виконання доручення) розірвати договір з клієнтом з таких підстав:

— клієнт вчиняє дії, що стосуються суті доручення, у порушення чинного законодавства і відмовляється припинити їх вчинення, незважаючи на роз'яснення адвоката;

— клієнт використовує правову допомогу, що йому надається адвокатом, для полегшення вчинення злочину;

— клієнт, незважаючи на роз'яснення адвоката, наполягає на досягненні результату, який через нові або нововиявлені обставини є об'єктивно недосяжним;

— клієнт грубо порушує обов'язки, взяті ним на себе згідно з договором про надання правової допомоги;

— належне виконання доручення стає неможливим через дії клієнта, що вчиняються ним усупереч порадам адвоката;

— клієнт вчиняє дії, що ганьблять честь, гідність і ділову репутацію адвоката;

— клієнт не погоджується погашати фактичні видатки, якщо вони є необхідними для подальшого виконання доручення;

— фізичний або психологічний стан адвоката позбавляє його можливості належним чином продовжувати виконання доручення; у такому випадку адвокат зобов'язаний вжити всіх доступних йому заходів для запобігання порушенню законних інтересів клієнта і забезпечення подальшого представництва клієнта іншим адвокатом.

— в інших випадках, передбачених цими Правилами, законодавством України або договором про надання правової допомоги.

Розділ IV Правил врегульовує відносини адвоката з судом та іншими учасниками судового провадження, розглядаючи окремі аспекти дотримання адвокатом основних етичних принципів у цих відносинах. Так, у ході судового розгляду справи адвокат не повинен:

намагатися вплинути на рішення (вирок) суду позапроцесуальними засобами;

робити свідомо неправдиві заяви стосовно фактичних обставин справи;

подавати суду завідомо неправдиві докази або свідомо брати участь в їх формуванні;

посилатися в суді на завідомо неправдиві або завідомо викривлені фактичні обставини, або обставини, що завідомо не стосуються предмета спору, або на подані клієнтом докази, стосовно яких йому відомо, що вони є неправдивими, або докази, отримані з порушенням положень цих Правил, а також на особисту обізнаність з обставинами справи, а у виступі в судових дебатах — крім того на обставини, які не були предметом дослідження під час судового про-

вадження (щодо яких адвокатом не заявлялися клопотання, спрямовані на доказування таких обставин) за винятком загальновідомих фактів;

порушувати порядок у судовому засіданні, припускатись сперечань із судом і висловлювань, що принижують честь і гідність суду або інших учасників процесу.

Адвокат не повинен залишати без уваги порушення закону, нетактовне і зневажливе ставлення суду та інших учасників процесу до його клієнта, його самого або адвокатури в цілому і має реагувати на відповідні дії у формах, передбачених чинним законодавством та/або актами НААУ. Адвокат повинен уникати позапроцесуального спілкування по суті справи, що є предметом судового розгляду, з учасниками провадження, які не є його клієнтами, і може здійснювати зазначене лише у формах і з метою, що не суперечать чинному законодавству і цим Правилам, і лише у випадках, коли це є необхідним для належного виконання доручення. У відносинах з іншими учасниками судового провадження адвокат повинен: бути стриманим і коректним; реагувати на неправильні дії або вислови цих осіб у формах, передбачених законом, зокрема у формі заяв, клопотань, скарг тощо; при допиті підсудних, потерпілих, сторін у цивільному процесі, свідків та інших осіб бути тактовним.

У п'ятому розділі Правил розглядаються окремі аспекти стосовно адвоката при здійсненні професійної діяльності з іншими органами та особами. У відносинах з органами досудового розслідування, адміністративної юрисдикції, іншими державними органами адвокат має дотримуватися принципів і підходів, закріплених розділом IV цих Правил, з урахуванням специфіки статусу цих органів і процесуальних форм взаємодії адвоката з ними, передбачених чинним законодавством.

Розділ VI Правил врегульовує етичні аспекти відносин між адвокатами. Корпоративна єдність адвокатів потребує від них взаємної довіри та співпраці на користь їх клієнтів, зокрема уникнення штучного породження чи поглиблення конфліктів між клієнтами. Однак при цьому принцип домінантності інтересів клієнта має перевагу перед міркуваннями корпоративної єдності. Адвокат не повинен допускати стосовно іншого адвоката: висловлювань, що принижують його честь і гідність, завдають шкоди його діловій репутації, нетактовних і принизливих висловів; поширення свідомо неправдивих відомостей про нього; спроб схилити клієнта іншого адвоката до розірвання з ним договору про надання правової допомоги; спілкування з клієнтом іншого адвоката без згоди останнього з приводу доручення, яке їм виконується; намагань схилити до укладення

договору про надання правової допомоги особу, яка прийшла до іншого адвоката (адвокатського бюро, адвокатського об'єднання); навмисного введення іншого адвоката в оману стосовно справи, в судовому розгляді якої вони обидва беруть участь, щодо місця і часу проведення судових засідань, результатів розгляду справи судами різних інстанцій, наявності доказів (і намірів їх представити), які в дійсності не існують, намірів свого клієнта, які стосуються предмета спору та ведення справи, умов мирової угоди, що пропонується.

У розділі VII Правил визначаються особливості дотримання норм адвокатської етики в громадській, науковій та публіцистичній діяльності адвоката. Так, останній не може використовувати в своїй громадській, науковій або публіцистичній діяльності інформацію, конфіденційність якої охороняється даними Правилами, без згоди на це осіб, зацікавлених у нерозголошенні такої інформації. У своїх публіцистичних матеріалах адвокат не повинен поширювати відомості, що не відповідають дійсності або викладені неправдиво, порочать честь, гідність чи ділову репутацію інших адвокатів, або престиж адвокатури як такої, а обґрунтовану критику зазначених осіб, або адвокатури в цілому має викладати у коректній формі.

Розділ VIII Правил розглядає адвокатське бюро, адвокатське об'єднання як суб'єкти відносин щодо забезпечення дотримання правил адвокатської діяльності.

У дев'ятому розділі Правил визначається роль органів адвокатського самоврядування у забезпеченні дотримання правил адвокатської етики. Органи адвокатського самоврядування сприяють і контролюють дотримання Правил адвокатської етики всіма адвокатами України та адвокатами іноземних держав, які відповідно до законодавства України здійснюють в Україні адвокатську діяльність.

Нарешті, в розділі X Правил визначаються правові наслідки порушення Правил адвокатської етики. За порушення цих Правил до адвоката можуть бути застосовані заходи дисциплінарної відповідальності в порядку, передбаченому чинним законодавством про адвокатуру та адвокатську діяльність, а також актами НААУ. Крім того адвокат може бути притягнутий до дисциплінарної відповідальності за порушення Правил адвокатської етики його помічником, стажистом або членом технічного персоналу, якщо адвокат: не забезпечив ознайомлення свого помічника, стажиста або члена технічного персоналу з цими Правилами; не здійснював належного контролю за діями помічника, стажиста або члена технічного персоналу, залученого ним до виконання окремих робіт за дорученням, передбаченим договором між адвокатом і клієнтом про надання правової

допомоги; своїми розпорядженнями і порадами або особистим прикладом сприяв порушенню помічником, стажистом або членом технічного персоналу Правил адвокатської етики.

У випадках, коли в конкретній ситуації адвокату важко визначити варіант поведінки, який у певних обставинах відповідав би нормам цих Правил, він може звернутися за роз'ясненням до РАУ чи з'їзду адвокатів України.

Практикум

Контрольні питання та завдання

1. Визначте морально-етичні вимоги до представників юридичної професії.
2. Які міжнародні етичні засади адвокатської діяльності існують?
3. Визначте основні ознаки професійної деформації адвокатів і шляхи боротьби з цим явищем.
4. Дайте загальну характеристику Правил адвокатської етики як зводу етичних засад діяльності адвокатів в Україні.
5. Яке практичне наповнення основних принципів адвокатської етики?
6. Складіть рекламне оголошення для адвокатського бюро.

Контрольні тести

1. Яка фраза є неприпустимою у рекламі адвокатського бюро:
   А) «Тут працюють досвідчені фахівці»;
   Б) «100% успіху у вирішенні Ваших проблем»;
   В) «Ми дамо відповідь на всі Ваші запитання».
2. Основним принципом адвокатської етики не може бути:
   А) компетентність та добросовісність;
   Б) дотримання законності;
   В) домінантність власних інтересів;
   Г) конфіденційність.
3. Один із принципів адвокатської етики — незалежність — передбачає незалежність від:
   А) позиції клієнта;
   Б) вимог закону;
   В) особистих інтересів.
4. Поради, свідомо спрямовані на полегшення скоєння правопорушень, адвокат:
   А) не може давати своєму клієнтові;
   Б) може давати, якщо цього потребують інтереси клієнта;
   В) може давати, дотримуючись принципу конфіденційності.

5. У межах дотримання принципу законності адвокат зобов'язаний у своїй професійній діяльності виходити з переваги:
   А) інтересів клієнтів;
   Б) інтересів законних представників клієнтів;
   В) інтересів адвокатського об'єднання.
6. Правила адвокатської етики не врегульовують:
   А) професійні відносини адвоката з іншими особами;
   Б) особисті відносини адвоката з іншими особами;
   В) громадські відносини адвоката з іншими особами.
7. Дотримання адвокатом принципу конфіденційності є вимогою лише:
   А) етичною;
   Б) законодавчою;
   В) законодавчою та етичною.

Теми для рефератів

1. Міжнародні етичні норми адвокатської діяльності.
2. Відповідальність адвоката за порушення етичних засад адвокатської діяльності.

Теми семінарів-дискусій

1. Особистісні якості адвоката та його професійна діяльність.
2. Психологічні проблеми адвокатської діяльності.

Задача

Павлов задовго до початку судового розгляду уклав з адвокатом Матюшком угоду на захист своїх інтересів у суді. 11 березня 2013 р., у день слухання справи, адвокат Матюшко на судове засідання не з'явився, оскільки був хворий (хворів до 14 березня). У зв'язку з цим суд з власної ініціативи звернувся до Центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги з метою залучення захисника інтересів Павлова. Визначений Центром адвокат тільки-но повернувся з відрядження, але з'явився на судове засідання, і суд одразу ж розпочав розгляд справи, за якою Павлова було засуджено до позбавлення волі.

Чи правильні дії суду? Оцініть дії захисника, який замінив адвоката Матюшка та самого адвоката Матюшка з урахуванням вимог Правил адвокатської етики.

Глава 7

СТАНДАРТИ АДВОКАТСЬКОЇ ПРОФЕСІЇ

Поняття та роль стандартів адвокатської професії. Види стандартів адвокатської діяльності. Джерела стандартів адвокатської діяльності. Методики та технології застосування адвокатами психологічного впливу. Вплив особистісних якостей адвокатів на ефективність їх професійної діяльності. Стандарти організації роботи адвоката. Перспективне, ситуативне, комплексне планування адвокатської діяльності. Процесуальні стандарти адвокатської діяльності.

§ 1. Поняття стандартів адвокатської професії та їх система

Діяльність людей в різноманітних галузях суспільного життя врегульована численними нормами та усталенними стандартами. Певні вимоги до різних сфер людської діяльності дозволяють не тільки визначати рівень відповідності тієї чи іншої професійної активності вимогам, що пред'являються до такої діяльності, а й визначати ступінь відповідальності особи при порушенні загальних вимог до результатів чи процесу спеціалізованої діяльності. Крім того наявність чітких стандартів фахової активності та напрацювання визначеної процедури виконання тих чи інших видів робіт являє собою необхідне підгрунття для навчання тій чи іншій спеціальності молодих фахівців.

Не є винятком у цьому сенсі і адвокатська діяльність. Незважаючи на високий рівень творчості при виконанні адвокатами своїх професійних завдань багатовікова історія існування й розвитку інституту правозахисту сформувала свої, специфічні, вимоги і стандарти до цього виду діяльності. Деякі з них визначені нормативно у міжнародному та національному законодавстві. Певні правила поведінки адвокатів визначаються корпоративними документами чи рішеннями. Значна увага при здійсненні адвокатами своїх фахових завдань

приділяється стандартизації вимог щодо етичних аспектів такої діяльності.

Деякі практики вважають, що робота адвоката настільки непередбачувана, творча й незалежна, що не можна застосовувати термін «стандарти» стосовно адвокатської діяльності. Тобто, вважають вони, професійна діяльність адвокатів не підлягає стандартизації, так само як мистецтво у будь-якому вигляді. Беззаперечним, і з цим треба погодитись, є те, що робота адвокатів дійсно являє собою мистецтво у значенні високого рівня майстерності. Однак навіть у музиці існують певні правила та стандарти гармонії, порушення яких із майже абсолютною вірогідністю призводить до какофонії.

Загалом більшість учених (Б. Г. Анан'єв, А. А. Бодалєв, А. А. Деркач, Н. В. Кузьміна) схиляються до думки, що професіоналізм є найвищим ступенем у розвитку людини як суб'єкта пізнання, праці, спілкування. Критерієм рівня професіоналізму є ступінь відповідності знань, умінь і навичок фахівця сучасним досягненням науки та практики у певній галузі, вважає А. В. Кириченко[1]. Водночас, якщо розглядати соціальні сфери діяльності, то ефективність у них залежить насамперед від наявності відповідних знань, рівня сформованості вмінь і навичок будувати взаємовідносини з іншими людьми, справляти на них цілеспрямований психологічний вплив з метою спонукання до певних дій чи рішень. Таке спонукання можна розглядати як трансформацію мотиваційної сфери людини.

Професіонал — це людина, яка перетворила професію на кредо свого життя, а компоненти системи цього терміна мають політичний, морально-етичний і психолого-педагогічний характер, а також охоплюють ерудицію, творчість, справедливість, принциповість і сумлінність[2]. Поняття професіоналізму найчастіше пов'язують з професією, під якою розуміють працю, що потребує певної підготовки і є зазвичай джерелом існування[3], або тривалий і відносно широкий вид трудової діяльності, що передбачає певну сукупність теоретичних знань, практичного досвіду і трудових навичок[4].

Адвокатське мистецтво є сукупністю глибоких теоретичних знань, широкого та різноманітного практичного досвіду, скріплених висо-

---

[1] Кириченко А. В. Современные психологические технологии влияния на личность в профессиональных целях / А. В. Кириченко. — Минск : Тесей, 2003. — С. 24.

[2] Песімко О. Д. Сучасна особа юриста : монографія / О. Д. Песімко, С. С. Сливка, М. Й. Штангрет. — Львів : ЛІВС при УАВС, 1997. — С. 20.

[3] Словарь иностранных слов и выражений. — М., 1998. — С. 338.

[4] Український радянський енциклопедичний словник : у 3 т. — К. : Українська радянська енциклопедія, 1988. — Т. 3. — С. 7.

копрофесійною культурою та загальнолюдським рівнем моральності поведінки. Виходячи з цього можна дійти висновку про визначеність адвокатської діяльності стандартами рівня фахової теоретичної та практичної підготовки, відповідність поведінки адвоката нормам моралі та професійної етики. Таким чином, стандарти адвокатської діяльності можуть бути поділені за кваліфікаційними вимогами на: 1) вимоги до теоретично-освітньої підготовки; 2) вимоги до практичного стажу роботи; 3) етичні вимоги професійної поведінки; 4) моральні правила побутової поведінки.

Теоретична підготовка може бути визначена шляхом встановлення відповідності певної спеціалізації фахівця. Наприклад, для отримання свідоцтва про право на зайняття адвокатською діяльністю треба отримати диплом магістра за фахом «правознавство» з кваліфікацією «юрист». Не менш важливою для здійснення адвокатської діяльності є і наявність практичного досвіду роботи за юридичним фахом. Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» визначає необхідність двох років практичного досвіду роботи помічником адвоката або на іншій посаді, що передбачає наявність вищої юридичної освіти. Стандарти поведінки адвокатів також визначаються Правилами адвокатської етики, які встановлюють як суто професійні етичні засади роботи адвоката, так і вимоги до представників цієї професії у побуті.

За суб'єктом врегулювання адвокатської діяльності стандарти роботи адвокатів можуть поділятися на: 1) міжнародно-нормативні; 2) національно-нормативні; 3) внутрішньокорпоративні. Основними міжнародними нормативними актами, що встановлюють загальні стандарти здійснення адвокатської діяльності, є Основні положення про роль адвокатів і Загальний кодекс правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства. Національне законодавство визначило основні вимоги до адвокатської діяльності у Законі. Процесуальні кодекси України також встановлюють форми та порядок участі адвокатів у кримінальному, цивільному, господарському процессах та в адміністративному судочинстві. Рішення НААУ, РАУ та рад адвокатів регіонів, статути Спілки адвокатів України, НААУ, адвокатських об'єднань і бюро встановлюють стандарти внутрішньокорпоративної поведінки адвокатів. І, нарешті, як уже згадувалось, Правила адвокатської етики визначають етичні стандарти діяльності адвокатів України.

За умов посилення змагальності судочинства, гарантування прав і свобод громадян, підвищення ролі судів у процесі захисту законних інтересів фізичних та юридичних осіб абсолютно необхідним є підвищення ефективності адвокатської діяльності.

Е. Фромм нагадує, що первинний зміст слова «ефективність» походить від лат. ex-facere — діяти. «Бути ефективним, відповідно, означає щось здійснювати, реалізовувати, виконувати, тобто бути готовим до дії... Дієздатність означає, що людина активна, що не тільки інші діють на неї, а й вона діє на інших людей»[1]. На думку В. І. Васильєва, поняття «ефективність» має універсальний характер і поширюється практично на всі управлінські системи, причому для будь-якого виду діяльності проблема ефективності має вирішальне значення[2]. Категорія ефективності, на думку Л. О. Зашляпіна, пов'язана з категорією «результат», а точніше, ступенем реалізації передбачуваної мети у фактичному результаті[3]. У своїй монографії «Стратегія і тактика захисту по кримінальних справах» В. С. Соркін розглядає ефективність у параграфі про вибір стилю в системі захисту: «на формування стилю як одного з компонентів захисту може впливати таке поняття, як «ефективність»[4]. Стиль автор розуміє як елемент стратегії. Стратегія як те, що визначає головні цілі (цілі взагалі), згідно з позицією і самого автора, передбачається для формування на початку ведення адвокатом юрисдикційної справи (при входженні в судочинство), у тому числі кримінальної. Автор вказує на ефективність захисту як на «ступінь сприяння адвоката-захисника реалізації процесуальної функції захисту».

Ефективність діяльності юриста — це його здатність ставити перед собою і своїми співробітниками адекватні стратегічні й тактичні цілі та забезпечувати їх досягнення відповідно до заданої мети. Надійність суб'єктів правозастосовної діяльності визначається їх здатністю до точного, безпомилкового і своєчасного розв'язання службових завдань і в результаті — до забезпечення кінцевої ефективності роботи правозастосовної системи[5].

Визначення ефективності процесу, на думку В. С. Зеленецького, має здійснюватися послідовно-поступально — від «кванта» процесу-

---

[1] Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности / Э. Фромм. — М. : АСТ-ЛТД, 1998 — С. 310.

[2] Васильев В. И. Понятие эффективности прокурорской деятельности и пути ее повышения / В. И. Васильев // Научная информация по вопросам борьбы с преступностью. — М., 1985. — Вып. 89. — С. 64.

[3] Зашляпин Л. А. Основы теории эффективной адвокатской деятельности: преливинарный аспект / Л. А. Зашляпин. — Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2006. — С. 410.

[4] Соркин В. С. Стратегия и тактика защиты по уголовным делам / В. С. Соркин. — Гродно, 1995 — С. 19—20.

[5] Кудрявцев В. Н. Правовое поведение, норма и патология / В. Н. Кудрявцев. — М. : Наука, 1982. — С. 76.

альної дії до конкретних стадій, а потім і всього процесу загалом. Якщо результат діяльності відповідає правильно поставленій цілі, то діяльність, що забезпечує його досягнення, необхідно розглядати як ефективну[1].

Однак варто пам'ятати, що «ефективний» (effectivus) — це той, що дає ефект, але не будь-який, а визначений заздалегідь, корисний, дієвий, такий, що приводить до потрібних результатів. Звідси ефективність — це результат цілеспрямованої дії[2]. Тому «ефективними... варто називати тільки такі дії або способи дій, які певною мірою приводять до результату, задуманого як мета»[3]. К. Ф. Скворцов пише: «Ефективним прийнято вважати все те, що приводить до бажаних результатів і тому є дієвим. Бажаний результат збігається з метою. Відповідно, ефективність є досягнення мети. А рівень ефективності визначається мірою досягнення мети»[4].

На ефективність функціонування адвокатів також суттєво впливають стратегія і тактика здійснення ними своїх процесуальних функцій. Поняття тактики адвокатської діяльності є елементом теорії ефективної адвокатської діяльності. Визначення запозиченої природи терміна «тактика» і використання його при аналізі та опису адвокатської діяльності дасть можливість вирішити проблему місця теорії ефективної адвокатської діяльності у системі юридичних наук, які останніми роками часто пов'язують із криміналістикою. Теорія тактики адвокатської діяльності гіпотетично видається нам частиною теорії ефективної адвокатської діяльності, одним з провідних дослідників якої є російський вчений і практик Л. О. Зашляпін[5].

Достатньо очевидною є схожість термінологічної системи теорії ігор та теорії ефективної адвокатської діяльності, що перебуває водночас у семантичному, логічному зв'язку з поняттями теорії військового мистецтва, наявна в контекстах визначення поняття «стратегія». Наприклад, В. А. Абчук стверджує: «Теоретико-ігрові методи дають

---

[1] Зеленецкий В. С. О структурно-функциональном подходе к определению эффективности решения задач в уголовном процессе Украины / В. С. Зеленецкий // Питання конституційно-правового статусу прокуратури України та удосконалення її діяльності. — Х., 1999. — С. 95—97.

[2] Большая советская энциклопедия : в 30 т. / гл. ред. А. М. Прохоров. — 3-е изд. — М. : Советская энциклопедия, 1978. — Т. 30. — С. 322.

[3] Зеленевский Я. Организация трудовых коллективов: Введение в теорию организации и управления / Я. Зеленевский ; пер. с польск. — М. : Прогресс, 1971. — С. 122.

[4] Проблемы эффективности прокурорского надзора / под. ред. К. Ф. Скворцова. — М. : Юрид. лит., 1977. — С. 21.

[5] Зашляпин Л. А. Зазнач. праця.

можливість виробити найкращу в певних умовах обстановки лінію поведінки, сукупність правил, керуючись якими, можна забезпечити собі максимально можливий середній виграш, звести ризик до мінімуму»[1].

Стратегія адвокатської діяльності, як і сама діяльність, є похідною від діяльності другої (протилежної) сторони. У зв'язку з цим, якщо ініціатива умовно другої сторони, представленої адвокатом, вторинна і первинною є ініціатива протилежної сторони, то і стратегія другої сторони в цьому випадку хронологічно обирається на розвиток стратегії першої сторони (ініціатора судочинства). Якщо це так, то стратегічним принципом, наприклад, тактики адвокатської діяльності, може бути принцип не мінімаксу, а максиміну, принаймні для тих теоретично змодельованих ситуацій, які стосуються кримінального судочинства та — вужче — участі адвокатів у кримінальному судочинстві на стороні захисту (як адвокатів-захисників підозрюваних, обвинувачених).

Якщо звернутись безпосередньо до теорії ігор, то в ній принцип мінімаксу розкривається так: мінімаксним виграшем (мінімаксом) є гарантований програш другого гравця[2]. Другий гравець у теорії ігор — це той, хто обирає стратегію після обрання стратегії ініціатором (першим гравцем). Для зазначених авторів принцип мінімаксу «полягає в тому, щоб стратегія другого гравця (у нашому випадку адвоката) гарантувала б виграш (результат у справі) не менший, ніж значення гри (можливі, бажані адвокатом результати у справі), незалежно від вибору стратегії першим гравцем (наприклад прокурором)»[3].

При цьому в теорії ігор при виборі оптимальної стратегії «другий гравець повинен мати мінімальний програш, якщо перший дотримується своєї найкращої стратегії»[4]. Зазначене дає підстави для використання теорії ігор в адвокатській діяльності. Справа в тому, що в умовних 50% випадків адвокат представляє інтереси протилежної сторони як другого «гравця» (адвоката — представника цивільного відповідача, адвоката-захисника). Відповідно, в даному випадку, коли

---

[1] Абчук В. А. Теория риска в морской практике / В. А. Абчук. — Л., 1983. — С. 105.

[2] Саитгараев С. С. Элементы теории игр / С. С. Саитгараев. — Челябинск, 2001. — С. 7.

[3] Баев М. О. Стратегические принципы тактики защиты по уголовным делам / М. О. Баев, О. Я. Баев // Криминалистические аспекты профессиональной защиты по уголовным делам. — Екатеринбург, 2001. — С. 11.

[4] Саитгараев С. С. Зазнач. праця. — С. 7.

адвокат виступає в ролі другого «гравця», перший гравець (прокурор, адвокат — представник цивільного позивача, адвокат — представник потерпілої особи) має можливість обрати оптимальний момент, правові підстави та факти, які могли б використовуватись як докази. У такій ситуації адвокат, який представляє інтереси другої сторони, об'єктивно може враховувати у своїй діяльності як орієнтир мінімальний програш за термінологією теорії ігор чи відповідні цьому терміну небажані наслідки, що можуть настати внаслідок судового рішення, яке набере законної сили. Такий підхід не суперечить нормативним положенням Закону, Правилам адвокатської етики.

У цілому всі тактичні засоби та прийоми можна виокремити у три основні групи: організаційні, процесуальні та психологічні тактичні прийоми. Серед основних організаційних тактичних засобів можна виокремити ті, що притаманні абсолютно всім формам судочинства (наприклад визначення меж доказової бази), і тих, що є специфічними для окремих порядків провадження, наприклад для судового розгляду кримінальних справ за участю суду присяжних (формування колегії присяжних). Ці засоби визначені нормативно, але ефективність їх використання залежить не лише від суворого дотримання норм процесуального закону. Серед суто процесуальних тактичних прийомів можна вирізнити ті, що безпосередньо пов'язані з процесом дослідження доказів і доведення обґрунтованості правової позиції перед судом.

Істотну роль відіграють і психологічні тактичні прийоми, що можуть бути поєднані з організаційно визначеними процесуальними процедурами. Дійсно, адвокати використовують під час виконання своїх професійних функцій різноманітний психологічний арсенал. І це невипадково, адже вдале використання засобів психологічного впливу може стати найефективнішим способом досягнення адвокатами мети своєї процесуальної діяльності, збільшити результативність активних процесуальних дій та зміцнити правову позицію у справі.

Психологічний вплив, що використовується адвокатами, певним чином відповідає ознакам тактичного прийому, хоч і має більш системний характер. Тактичний прийом, у свою чергу, визначений О. В. Полстоваловим як лінія свідомої поведінки особи, що рекомендована криміналістикою, відповідає вимогам закону та моралі і найбільш ефективна у певній ситуації[1]. При цьому, будь-який засіб, що використовується адвокатами з метою реалізації своїх професій-

[1] Полстовалов О. В. Совершенствование тактических приемов криминалистики на основе современных достижений психологической науки : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / О. В. Полстовалов. — Уфа, 2000. — С. 30.

них функцій, у тому числі заходи психологічного впливу, повинен відповідати таким ознакам, як законність, вибірковість та етичність. А. Н. Васильєв зазначає, що з погляду моралі прийоми недопустимі, якщо застосовані чи поєднані з: насильством і погрозами насильства; обманом; використанням культурної відсталості і релігійних забобонів; використанням аморальних спонукань; будь-якими діями, що можуть за формою чи інтенсивністю спонукати до хибних показань чи самообмови; будь-якими діями, що принижують людську гідність[1]. Дотримання цих умов при використанні адвокатами методів психологічного впливу повинно стати неодмінним правилом їх процесуальної діяльності.

Таким чином, психологічний вплив є цілком допустимою дією адвокатів, спрямованою на стимулювання психічної сфери людини чи груп людей з метою ефективного представлення та доведення своєї правової позиції за умови дотримання критеріїв допустимості прийомів такого впливу.

Однак не кожен вплив відбувається цілеспрямовано, тим більше, з метою досягнення певних професійних цілей. Навіть професіонал найчастіше використовує психологічний арсенал інтуїтивно, ґрунтуючись на власному досвіді спілкування з іншими людьми. Такий емпіричний досвід навіть може передаватись у вигляді рекомендацій і порад, що допомагають уже більш свідомо справляти вплив на інших людей. Вид психологічного впливу, що є невід'ємною рисою професіоналізму, може називатися акмеологічним. Наприклад, О. В. Кириченко вважає, що «акмеологічний вплив є інтегральним поняттям, яке вироблено для опису складного, системного, багаторівневого соціально-психологічного явища і яке відображає процес цілеспрямованого, комплексного, високоефективного, поліфункціонального, психологічно вивіреного, технологічно організованого впливу на одиничний чи груповий суб'єк у межах інтерсуб'єктної взаємодії з професійною метою»[2].

Акмеологічний вплив, що справляється адвокатами, можна класифікувати за різними критеріями. По-перше, помітною є різна цілеспрямованість застосовуваного впливу: 1) на особу (на суддю, на присяжного засідателя, на свідка); 2) на групу осіб (на лаву присяжних засідателів, на колегію професійних суддів, на групу потерпі-

---

[1] Васильев А. Н. Тактика отдельных следственных действий (библиотека следователя) / А. Н. Васильев. — М. : Юрид. лит., 1981. — С. 64.

[2] Кириченко А. В. Современные психологические технологии влияния на личность в профессиональных целях / А. В. Кириченко. — Минск : Тесей, 2003. — С. 27.

лих); 3) на соціум (на публіку в залі судових засідань, на суспільство за допомогою ЗМІ). По-друге, треба відзначити різноспрямованість застосовуваного психологічного впливу: 1) на логіку (аргументація доказами); 2) на почуття (аргументація усталеними моральнісними настановами); 3) на емоції (аргументація емоційними станами). По-третє, можна помітити різні рівні спрямованості психологічного впливу: 1) свідомий (на мотиваційні центри особистості); 2) підсвідомий (на емоційні та функціональні стани). По-четверте, суттєво різниться технологія застосування психологічного впливу: 1) явний (відкрите декларування мети впливу); 2) прихований (приховування мети впливу або самого факту використання впливу); 3) безпосередній (справляється безпосередньо адвокатом); 4) опосередкований (справляється адвокатом за допомогою стороннього фактора — показання свідка, ЗМІ, висновку експерта).

Найчастіше засоби психологічного впливу використовуються учасниками судових процесів інтуїтивно, на підставі раніше набутого досвіду спілкування з іншими людьми. Водночас, зважаючи на наявність певних психологічних захисних бар'єрів, які оточують кожну людину, треба визнати, що ефективність психологічного впливу залежить від успішності проходження суб'єкта акмеологічного впливу крізь ці бар'єри та здійснення формувального впливу на мотиваційні установки об'єкта. О. В. Кириченко виділяє всього три таких захисних психологічних бар'єри: «фільтр безпеки», «фільтр інтересу» та «фільтр довірливості»[1]. Проходження крізь «фільтр безпеки» залежить від рівня довіри до суб'єкта акмеологічного впливу. Т. П. Скрипкіна визначає довіру як здатність людини апріорі наділяти явища та об'єкти навколишнього світу, а також інших людей, їх можливі майбутні дії та власні передбачувані дії властивостями безпеки (надійності) та ситуативної користі (важливості)[2]. Тобто рівень довіри до суб'єкта акмеологічного впливу залежить від сприйняття його образу іншими. Створення позитивного, довірчого ставлення учасників процесу, зокрема суду, до адвокатів здебільшого залежить від їх особистісних якостей. Подолання «фільтра інтересу» визначається ціннісним навантаженням тієї інформації, яка повідомляється чи відстоюється адвокатом. Чим важливішою вона буде для осіб, на яких спрямовується акмеологічний вплив, тим більше шансів у адвоката

---

[1] Кириченко А. В. Акмеологическое воздействие в профессиональной деятельности: теория, методология, технология : дис. ... доктора психол. наук : 19.00.13 / А. В. Кириченко. — М., 1999. — С. 213—217.

[2] Скрипкина Т. П. Психология доверия (теоретико-эмпирический анализ) / Т. П. Скрипкина. — Ростов н/Д. : Изд-во РГПУ, 1997. — С. 75.

успішно подолати і цей захисний бар'єр. Нарешті, «фільтр довірливості» ефективно можна подолати лише за умови збігу мотиваційних настанов об'єкта і суб'єкта акмеологічного впливу, який можливий за умови навіювання емоційних станів, схожих на емоційний стан суб'єкта професійного впливу. Вважаємо, що проходження крізь «фільтр довірливості» особливо ускладнене у зв'язку із суттєвим впливом на цей процес систем психологічної безпеки об'єктів акмеологічного впливу та створення перешкод цьому процесу активними діями протилежної процесуальної сторони. Однак подолання «фільтра довірливості» адвоктами все ж можливе за умови побудови правової позиції, стратегії і тактики процесуальних дій з урахуванням мотиваційних настанов об'єкта акмеологічного впливу. Так, правова позиція захисту має бути не лише доказово аргументованою, а й емоційно зрозумілою для суду.

§ 2. Методики та технології застосування адвокатами психологічного впливу

Практична діяльність адвокатів потребує побудови цілісного уявлення про конкретні способи, прийоми, методику й технологію застосування акмеологічного впливу, адже способи психологічного впливу, що використовуються адвокатами, можуть істотно різнитись. Наприклад, Є. В. Сидоренко визначає такі види психологічного впливу: переконання, самопросування, навіювання, зараження, пробудження імпульсу до подразнення, формування благоприхильності, прохання, примус, деструктивна критика, маніпуляція[1].

Переконання як вид психологічного впливу означає свідомий аргументований вплив на іншу людину чи групу, котрий змінює їхні судження, ставлення, наміри чи рішення. Саме цей вид впливу найбільш поширений при здійсненні адвокатом своїх функціональних обов'язків. Самопросування, тобто повідомлення цілей і презентація свідчень своєї компетентності та кваліфікації, щоб бути оціненим за гідність і завдяки цьому здобути перевагу. Поширеним у судових засіданнях також є навіювання, свідомий аргументований вплив на особу чи групу осіб, що має на меті змінити їхній стан, ставлення до обставин справи. Великої професійної майстерності потребує використання зараження, що має спричинити передання свого стану чи ставлення іншій людині чи групі людей, які сприймають цей стан або ставлення. Специфічними видами психологічного впливу є про-

[1] Гуменюк О. Психологія впливу / О. Гуменюк. — Тернопіль : Економічна думка, 2003. — С. 71.

будження імпульсу до подразнення та формування благоприхильності. Такі заходи часто застосовуються через певні іміджеві ходи, мовленнєві та невербальні чинники. Жодне судове засідання не відбувається без прохання як основної форми звернення до суддів. На відміну від попереднього виду психологічного впливу, примус у судовому процесі застосовується вкрай рідко, можна лише вказати на можливість оскарження судових рішень до вищестоящих судових інстанцій. Однак вважати право на оскарження чистим видом психологічного впливу, напевно, складно. На жаль, застосовуються в ході судового розгляду і такі види акмеологічного впливу, як деструктивна критика та маніпуляції.

Указані способи психологічного впливу діють вибірково щодо свідомості людини. Так, психічне зараження спрямовано на підсвідомий рівень об'єкта акмеологічного впливу і полягає у переданні йому емоційного стану суб'єкта цього виду впливу. В механізмі зараження основну роль відіграє пов'язаність стадного інстинкту і почуття належності особистості до соціуму. Якщо вдається заразити емоційним станом одну чи декількох осіб, інші, найімовірніше, приєднаються до подібного емоційного настрою. Таку реакцію можна порівняти з охопленням єдиним емоційним станом глядачів будь-якого видовища. У певному розумінні судовий процес також є видовищем. Недарма С. С. Сливка звертав увагу на необхідність розвитку акторської культури юриста як складової професійної юридичної культури в цілому[1]. Як зазначає Р. Чалдіні, люди, щоб вирішити, чому вірити та як діяти у певній ситуації, орієнтуються на те, чому вірять і що роблять в аналогічній ситуації інші люди. Автор називає це принципом соціального доказу[2].

Навіювання здійснюється як на підсвідомому, так і на свідомому рівнях і, як висловився відомий фізіолог В. М. Бєхтерєв, «становить один зі способів впливу одних осіб на інших, яке може відбуватись як навмисно, так і не навмисно з боку особи, яка впливає,... шляхом безпосереднього прищеплення психічних станів, тобто ідей, почуттів і відчуттів, не вимагаючи взагалі жодних доказів і не потребуючи логіки»[3].

---

[1] Сливка С. С. Деякі методологічні засади професійного становлення юриста : філософсько-правовий вимір / С. С. Сливка // Проблеми вдосконалення підготовки юристів: професійні та морально-етичні аспекти : зб. матер. наук.-метод. конф., жовтень 2008 р. — К. : КНЕУ, 2008. — С. 33.

[2] Чалдини Р. Психология влияния / Р. Чалдини ; пер. с англ. Е. Волков. — 3-е междунар. изд. — СПб. : Питер, 1999. — С. 153.

[3] Бехтерев В. М. Роль внушения в общественной жизни / В. М. Бехтерев. — СПб., 1898. — С. 2.

Переконання як спосіб акмеологічного впливу відбувається вже тільки на свідомому рівні. Переконання за допомогою доказів, аргументів дає можливість «перетворити інформацію, що повідомляється слухачу, на систему його настанов, ціннісних орієнтацій, принципів»[1]. Водночас, треба визнати, що для забезпечення високої ефективності процесуальної діяльності адвокатів вони повинні використовувати як прямий, так і побічний способи переконання.

Таке визначення способів акмеологічного впливу, що можуть і повинні бути застосовані адокатами, відповідає необхідності звернення їх аргументації до логіки, почуттів та емоцій суду. Ще дореволюційні науковці зазначали, що «оратор повинен або переконати, або стурбувати, або полонити. Переконують — доказами, турбують — збудженням відповідного настрою чи почуття і беруть у полон своєю особою, тобто рисами характеру»[2]. Інакше кажучи, переконання впливає на логіку, зараження — на почуття, навіювання — на емоції. Такий вплив має бути комплексним як такий, що має вищу ефективність порівняно з використанням окремих способів впливу.

Отже, на «фільтр безпеки» впливає в основному такий спосіб впливу, як зараження («це безпечно, довіряй мені»), на «фільтр інтересу» діє переважно переконання («це цікаво і важливо, слухай мене»), і, нарешті, «фільтр довірливості» долається за допомогою навіювання («ми схожі, думай як я»).

Найчастіше на практиці адвокати використовують такі прийоми акмеологічного впливу:

1. Прийоми акмеологічного впливу, спрямовані на подолання «фільтра безпеки»:

— метод позитивної соціальної установки, що реалізується адвокатами за рахунок таких факторів, як зовнішній вигляд, визнаність авторитету як професіонала високого ґатунку;

— метод віддання пошани, що реалізується через прояв підвищеної поваги до об'єкта акмеологічного впливу (судді, присяжного, свідка), висловлення розуміння залежності напряму розвитку подій від позиції цього об'єкта;

— метод особистої привабливості, що реалізується комплексним набором психологічних прийомів, спрямованих на формування стійкого позитивного враження від професійного учасника процесу.

---

[1] Деркач А. А. Идеологическое воздействие: социально-психологические и педагогические аспекты / А. А. Деркач, Е. В. Селезнева. — М. : Мысль, 1985. — С. 216.

[2] Луцкий К. Л. Судебное красноречие / К. Л. Луцкий. — СПб. : Изд. книжного магазина В. М. Попова, 1913. — С. 7–8.

Одні з найкращих рекомендацій щодо формування особистої привабливості надав Д. Карнегі[1];

— метод схожих поглядів, що реалізується за допомогою виявлення адвокатом схожих з об'єктом акмеологічного впливу (найчастіше загальноприйнятих) поглядів на певні явища чи відносини.

2. Прийоми акмеологічного впливу, спрямовані на подолання «фільтра інтересу»:

— метод важливої інформації, що реалізується шляхом роз'яснення об'єкту акмеологічного впливу важливості його участі в дослідженні певної інформації (соціальна важливість, особиста зацікавленість);

— метод роздумів, що реалізується шляхом створення адвокатами у об'єкта акмеологічного впливу враження спільних думок щодо обставин вчиненого злочину, спільного аналізу наявних доказів;

— метод професіоналізму, що реалізується адвокатом шляхом демонстрації вільного оперування як нормативною базою, так і матеріалами справи;

— метод прийнятої допомоги, що реалізується внаслідок створення уявлення у об'єкта акмеологічного впливу про отриману адвокатом від нього суттєву допомогу в процесі встановлення істинних обставин, досліджуваних у процесі подій.

3. Прийоми акмеологічного впливу, спрямовані на подолання «фільтра довірливості»:

— метод «особливої інформації», що реалізується адвокатами через розкриття особливої (таємної, негативної, неочікуваної) інформації об'єктові акмеологічного впливу з метою створення враження відвертості та прозорості діяльності цього адвоката;

— метод нейролінгвістичного програмування (НЛП), що реалізується шляхом комплексного використання методик НЛП, спрямованих на розширення, доповнення та зміну внутрішніх настанов об'єктів акмеологічного впливу шляхом керування їх образним і понятійно-логічним мисленням та уявою з урахуванням особливостей процесуальної форми та дотриманням етичних засад процесуальної діяльності.

Процес акмеологічного впливу складається з певних етапів. В. Г. Гончаренко виокремлює послідовні блоки процесу психологічного впливу слідчого при здійсненні процесуальних дій: естетичний блок (формування у допитуваного поваги до слідчого за рахунок зовнішніх ознак); процесуальний блок (чітке виконання слідчим про-

[1] Карнеги Д. Как приобретать друзей и оказывать влияние на людей / Д. Карнеги ; пер. с англ. — К. : Наукова думка, 1989. — С. 98.

цедур, передбачених КПК); етичний блок (найсуворіше дотримання норм етики службового спілкування); криміналістичний блок (набір прийомів психологічного впливу); психологічний блок (активізація пам'яті, виклик асоціацій, збудження певних емоцій тощо)[1]. В. П. Шейнов визначає таку схему послідовного впливу на свідомість людини: увага — інтерес — бажання — дія. Увагу можна привернути незвичністю викладення, його формою, візуальними засобами; інтерес виникає, коли слухач зрозуміє, що може задовольнити якусь зі своїх потреб; бажання виникає, коли він побачить, що мета є досяжною; дія є результатом бажання та підказки про те, що треба зробити[2].

Тож видається за можливе виокремити такі етапи застосування акмеологічного впливу з метою підвищення ефективності адвокатської діяльності:

1. Підготовка до здійснення акмеологічного впливу. Цей етап спрямований на отримання максимально повної інформації про об'єкт акмеологічного впливу: анкетні дані, інформація про досвід роботи у сфері юриспруденції, загальні дані про особливості характеру та будь-які інші відомості, що можуть допомогти адвокатові обрати максимально ефективну методику акмеологічного впливу. Зовнішність людини, характер її поведінки, як відомо, також дають достатньо широкий обсяг інформації, яка є не тільки вихідною точкою для задіяння певних прийомів акмеологічного впливу, а й забезпечує, так званий, зворотний зв'язок, який, у свою чергу, становить окремий етап процесу застосування акмеологічного впливу.

2. Реалізація акмеологічного впливу. На цьому етапі адвокати безпосередньо використовують різноманітні способи акмеологічного впливу, застосовуючи широкий арсенал психологічних прийомів. Розпочинається процес застосування акмеологічного впливу з намагання викликати у об'єкта впливу емпатію. Результатом досягнення емпатії є психологічний контакт між адвокатом та об'єктом акмеологічного впливу.

3. Зворотний зв'язок (отримання інформації про результати здійсненого акмеологічного впливу). Цей етап застосування акмеологічного впливу абсолютно необхідний з огляду на одночасне застосування методів психологічного впливу процесуальними сторонами. Таке одномоментне й різноспрямоване використання технологій акмео-

---

[1] Гончаренко В. Г. Лекції з судової психології професора В. Г. Гончаренка / В. Г. Гончаренко. — К., 1999. — С. 18—19.

[2] Шейнов В. П. Скрытое управление человеком (Психология манипулирования) / В. П. Шейнов. — М. : АСТ ; Минск : Харвест, 2005. — С. 39.

логічного впливу може суттєво зменшувати ефективність цього виду впливу. Тому видається необхідним отримання адвокатами інформації про результативність застосування ними різноманітних прийомів психологічного впливу з метою наступної корекції своєї процесуальної активності.

4. Корекція процесу реалізації акмеологічного впливу. Обрана адвокатом методика акмеологічного впливу може, й навіть повинна, бути відкоригована залежно від процесуальної активності протилежної сторони та отриманої завдяки зворотному зв'язку інформації про результативність застосованого акмеологічного впливу.

Вдале використання методів і засобів психологічного впливу, розуміння сутності такого впливу, механізмів його дії, факторів, що впливають на ефективність застосування, а також сформованих умінь і навичок щодо використання технології застосування на практиці мають значно підвищити рівень ефективності адвокатської діяльності.

§ 3. Вплив особистісних якостей адвокатів на ефективність їх професійної діяльності

Для кожної професії потрібні свої необхідні, професійно значущі якості, якими можна вважати сукупність суттєвих ознак, якостей, особливостей людини, що формуються у процесі діяльності та забезпечують професіоналізм спеціаліста. Професія юриста належить до галузі «людина — людина», і успішна діяльність фахівця у цій сфері обумовлена наявністю відповідних професійно важливих якостей, а саме: врівноваженої емоційної та сформованої вольової сфер, комунікативних та організаторських здібностей.

Водночас, професійне й особистісне у діяльності юриста досить часто взаємопов'язані, а отже, особистісні якості є важливим фундаментом професійної успішності юриста[1]. Для цього юрист-фахівець окрім сукупності мотивів, адекватних цілям та завданням діяльності, і сукупності вмінь і навичок практичного вирішення професійних завдань повинен володіти значущими для професійної діяльності особистісними якостями[2].

Професійний відбір, тобто визначення відповідності індивідуально-психологічних особливостей людини умовам її діяльності й

---

[1] Білоножко А. В. Соціально-психологічні чинники становлення комунікативної культури майбутнього юриста в процесі професійної підготовки : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05 / А. В. Білоножко. — К., 2008. — С. 25—26.

[2] Васильев В. Л. Юридическая психология : учеб. для вузов / В. Л. Васильев. — М. : Юрид. лит., 1991. — 464 с.

вимогам вибраної професії, сприяє виявленню професійно важливих якостей особистості, що в кінцевому підсумку сприяє подальшому підвищенню продуктивності праці. На цій основі формуються загальноособистісні властивості: позитивне ставлення до праці, активність, цілеспрямованість, інтерес до професії, відповідальне ставлення до професійних обов'язків[1].

Обов'язково треба враховувати якості особистості, що визначають професійну придатність кандидата. Зокрема, про професійно-психологічну непридатність кандидата в адвокати свідчать такі якості, як низький рівень моральності, психологічна неврівноваженість, підвищена особиста тривожність, імпульсивність і неврівноваженість у поведінці, низький рівень інтелекту, погані мовні здібності, грубість, агресивність і жорстокість[2]. Тож, не викликають сумнівів важливість і значущість кваліфікаційного психодіагностичного обстеження осіб, які виявили намір здійснювати адвокатську діяльність. Як основні критерії відповідності кандидатів для здійснення адвокатської діяльності можемо виокремити такі особистісні характеристики, професійно важливі якості:

— усвідомлена, адекватна професійна мотивація, де основний мотив — здійснення правосуддя на підставі закону; можливі й інші мотиви (підвищення соціального статусу, самоствердження, самореалізація, професійне зростання тощо), які є підпорядкованими щодо основного;

— високий рівень самоконтролю та емоційної саморегуляції, стресовитривалість;

— висока інтелектуальна активність, розвинений абстрактний та вербально змістовний інтелект;

— самостійність і відповідальність, упевненість у собі, здатність протистояти груповому впливу;

— комунікативні здібності, здатність конструктивно вирішувати конфліктні ситуації;

— гуманні риси, емпатійність, вдумливість і вміння розуміти особливості іншої людини;

— моральнісно усвідомлена позиція.

Процес становлення професіонала складний і багатоплановий, але завжди є індивідуальним процесом розвитку та саморозвитку осо-

---

[1] Ярошенко В. І. Психолого-правові аспекти розгляду кримінальних справ в суді : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.06 / В. І. Ярошенко. — К., 2000 — С. 51—52.

[2] Леви А. Нравственные и этические требования к адвокату / А. Леви, А. Папкин // Российская юстиция. — 2003. — № 3. — С. 25—26.

бистості у професійній діяльності. Особливо важливим у цьому контексті є самостійний пошук професійного шляху, вибір власної позиції, методів, стратегії та стилю діяльності, визначення конкретної сфери практичної діяльності, що виражає індивідуальну своєрідність кожного фахівця.

Більшість фахівців, які вивчають процес формування особистості професіонала, вважають, що він починається задовго до започаткування власної професійної діяльності, з ранніх років. Аналізуючи проблеми гармонійного розвитку майбутнього спеціаліста, його ставлення до світу й самого себе, до інших людей, французький вчений-соціолог Е. Дюркгейм досить переконливо показав необхідність поєднання імперативу культури й імперативу життєдіяльності: «...студент-правознавець не повинен обмежуватися тлумаченням юридичних текстів. Якщо насправді він проводить увесь свій час у коментуванні текстів, і тому щодо кожного закону його єдина турбота — намагатися вгадати, який міг бути намір законодавця, у нього виробляється звичка бачити єдине джерело права у волі законодавця. А це означає сприймати букву за дух, видимість за реальність. Право утворюється з глибин суспільства, а законодавець лише освячує процес, який відбувався без нього»[1].

Щодо процесу формування особи як адвоката-професіонала може йтися про необхідність формування професійних компетенцій, які можна чітко визначити, сформулювати й оцінити і які у сукупності утворюють професійну компетентність. Разом з тим, з огляду на діяльнісний підхід до розуміння компетентності, до цього поняття включають знання, вміння, навички, а також способи здійснення діяльності на високому рівні кваліфікації відповідно до конкретних умов. Під кутом зору особистісно-діяльнісного підходу компетентність можна визначити як складну інтегративну якість особистості, спрямовану на підвищення її ефективності[2].

Сутність професійної підготовки майбутнього адвоката полягає в набутті правником під час навчання та в роботі необхідних для виконання професійної діяльності знань і вмінь. Ефективність професійної підготовки фахівців у галузі юриспруденції полягає в єдності процесу навчання і виховання, забезпеченні тісного взаємозв'язку професійного навчання з практикою.

---

[1] Дюркгейм Э. Социология. Её предмет, метод, предназначение / Э. Дюркгейм, А. Б. Гофман ; пер. с фр. — М. : Канон, 1995. — С. 196.

[2] Акмеологическая оценка профессиональной компетентности государственных служащих : учеб. пособ. / под общ. ред. А. А. Деркача. — М. : РАГС, 2006. — 107 с.

Ідеал професіоналізму — досконалість, вища мета діяльності, яку можна уявити як узагальнений ціннісно-нормативний образ належного майбутнього, результат максимально широкого узагальнення соціального життєвого досвіду суб'єкта. Психологічні науки визначають досягнення ідеалу професіоналізму як «акме», тобто вищий рівень реалізованості всіх здібностей, можливостей та резервів на конкретному етапі професійної діяльності. Рівень акмепрофесіоналізму дістає вияв у тому, що адвокат володіє професійною майстерністю, демонструє професійну творчість, виступає як суб'єкт професійного розвитку, має сформовану систему професійних кваліфікацій та компетенцій, сповідує сформовані гуманістичні цінності та прийнятий етичний кодекс адвоката.

На підставі професіографічного аналізу в літературі виокремлюють п'ять основних факторів професійної придатності адвокатів, які охоплюють комплекси професійно важливих якостей[1]:

1-й фактор — високий рівень соціальної (професійної) адаптації, який безпосередньо пов'язаний з нормативністю поведінки юриста і розглядається як один з головних факторів професійної придатності адвоката. До якостей особистості, що утворюють цей фактор, належать: високий рівень правосвідомості, чесність, порядність, принциповість, добросовісність.

2-й фактор — нервово-психічна (емоційна) стійкість особистості адвоката, що передбачає витривалість до стресу, високий рівень контролю за емоціями та поведінкою, працездатність у критичних, таких, що викликають фрустрацію, ситуаціях і в стані втоми, здатність адекватно реагувати на різні події.

3-й фактор — високий рівень інтелектуального розвитку, пізнавальна активність, зумовлена такими якостями особистості: високий освітній рівень, розвинений інтелект, широкий світогляд, творче мислення, аналітичний склад розуму, прогностичні здібності, вміння виділяти головне, активність, рухливість психічних пізнавальних процесів, інтуїція, здатність до абстрагування, рефлексії.

4-й фактор — комунікативна компетентність, яка включає такі особистісні якості: здатність встановлювати емоційні контакти з різними учасниками спілкування та підтримувати достатньо довірливі відносини з ними, прозорливість, здатність розуміти внутрішній світ співрозмовника, вільне володіння вербальними та невербальними засобами спілкування, здатність до співробітництва, розвинений контроль над емоціями.

---

[1] Романов В. В. Юридическая психология : учебник / В. В. Романов. — М. : Юристъ, 1998. — С. 316.

5-й фактор — організаційні здібності, що дістають вияв у вмінні впливати на різних суб'єктів, з якими необхідно контактувати. Тому крім знань та досвіду необхідні такі особисті якості, як активність, ініціативність, креативність, рішучість, наполегливість, цілеспрямованість, самостійність, відповідальність, організованість.

Окремо треба згадати про таку властивість особистості адвоката, як готовність до діяльності, з якою пов'язують можливість ефективного та оптимального вирішення поставлених завдань. При цьому компетентність, по суті, є накопиченим досвідом успішного здійснення діяльності, що підтверджує високий рівень готовності до неї.

У професійній діяльності адвоката найважливіше місце посідають мисленнєві процеси, які, по суті, охоплюють отримання та перероблення специфічної інформації. З огляду на це видається за можливе виокремити такі особливості професійного мислення адвокатів, які, на нашу думку, впливають на успішність їх процесуальної діяльності: 1) поліспрямованість — уміння оцінювати широке коло питань і фактів з використанням максимального обсягу знань з минулого досвіду, здатність до одночасного висунення та аналізу декількох стратегій діяльності; 2) гнучкість — уміння змінювати свою діяльність та прийняті раніше рішення залежно від нової інформації, здатність діяти нешаблонно; 3) сприйнятливість — чутливість до змін обставин, розвитку ситуації; 4) критичність — співвідношення задумок з об'єктивними умовами того, що відбувається, обґрунтованість задумів, що виділяються як першочергові; 5) оперативність — уміння визначати правильне рішення в стислі строки, швидка орієнтація у змінних умовах діяльності; 6) вибірковість — уміння знайти в тому, що відбувається, найсуттєвіше, відрізняти головні зв'язки та закономірності від неіснуючих і другорядних; 7) прозорливість — уміння розбиратись у мотивах, що рухають людьми, здатність розуміти та передбачати їх вчинки.

Виконуючи професійні обов'язки, адвокати змушені систематично витримувати й долати високі емоційні навантаження, діяти за умов міжособистісного протиборства, що визначає важливість вольового аспекту. Суб'єктам адвокатської діяльності необхідно постійно прогнозувати події та, застосовуючи вольові зусилля, усувати емоційні прояви, які негативно впливають на ефективність діяльності. Виявлення сміливості, розумного ризику, мужності, наполегливості та самовладання безпосередньо пов'язані зі ступенем розвитку вольових якостей особистості.

Як ми з'ясували у п. 2 цієї глави, можна стверджувати про визначну роль довіри до адвоката як обов'язкову умову застосування акмеологічного впливу і, в кінцевому підсумку, високої ефектив-

ності адвокатської діяльності. Відомий юрист-практик Дж. Спенс зазначає: «Щоб перемогти, треба, щоб нам повірили. Щоб нам повірили, ми повинні навіювати довіру»[1]. Саме тому на особливу увагу заслуговує питання створення позитивного іміджу адвоката. Імідж (англ. image, від лат. imago — образ, вигляд) — це цілеспрямовано створюваний образ (будь-якої особи, явища, предмета), що має здійснити емоційно-психологічний вплив на будь-яку особу з метою популяризації, реклами тощо. Цей образ виникає насамперед на підставі зорового та слухового сприйняття особистості[2].

На формування позитивного чи негативного іміджу адвоката впливають такі основні елементи його вербальної та невербальної поведінки: 1) зовнішність і стиль саморепрезентації, їх відповідність чи невідповідність статусу, складній та відповідальній обстановці судового процесу; 2) культура мови[3].

Одним із найважливіших факторів, що визначають характер початкової стадії спілкування, є зовнішній вигляд комунікатора та реципієнта. О. О. Бодальов у зв'язку з цим писав: «Перше враження — це складний психологічний феномен, який включає чуттєвий, логічний та емоційний компоненти. До нього входять ті чи інші особливості зовнішності або поведінки людини, яка стала об'єктом пізнання»[4]. На жаль, адвокати нерідко дозволяють собі неохайність, екстравагантність у зовнішньому обліку, що неприпустимо у професійній діяльності. При цьому позитивний імідж формується тоді, коли поведінка адвоката свідчить про його розсудливість, здоровий глузд, моральну та професійну компетентність.

Щоб сформувався позитивний імідж у цілому, позитивний візуальний імідж має збігатися з позитивним вербальним іміджем, провідним фактором якого є культура мови. Мовні характеристики адвоката виявляються при проведенні різноманітних процесуальних, слідчих, судових дій і мають свідчити про зрозумілість, правильність, логічність, благозвучність, щирість і точність мови.

Крім визначених вище властивостей особистості адвокатів, що прямо обумовлюють ефективність діяльності адвокатів, останні по-

---

[1] Спенс Дж. Как побеждать в споре : самоучитель / Дж. Спенс. — М., 2003. — С. 58.

[2] Панасюк А. Ю. Понятие «имидж» в соотношении с другими сходными понятиями / А. Ю. Панасюк // Известия академии имиджелогии / под ред. Е. А. Петровой. — М., 2005. — Т. 1. — С. 31—41.

[3] Трунов И. Л. Искусство речи в суде присяжных : учеб.-практ. пособ. / И. Л. Трунов, В. В. Мельник. — М. : Высшее образование, 2009. — С. 82.

[4] Бодалев А. А. Восприятие и понимание человека человеком / А. А. Бодалев. — М. : Изд-во Моск. ун-та, 1982. — С. 187.

винні мати також і спеціальні вміння, що забезпечують можливість застосування психологічного впливу. Серед них можна виокремити уміння:

— визначати й формулювати конкретні цілі та завдання психологічного впливу з урахуванням нормативних вимог;

— швидко оцінювати об'єкт психологічного впливу;

— обирати найбільш ефективні засоби, способи та прийоми психологічного впливу, зважаючи на цілі впливу та особливості його суб'єкта;

—уміння оцінювати результати впливу.

Не можна не помітити, що для професій соціономічного типу визначальним є комунікативна взаємодія, спілкування з клієнтами та багатьма іншими людьми, які так чи інакше входять до поля зору діяльності професіонала. Треба особливо відзначити таку особистісну характеристику, обов'язкову для адвокатів, як легкість у спілкуванні. Вона передбачає швидкість вступу в соціальний контакт, знайомства з новими людьми (навіть за відсутності особистої ініціативи), відчуття легкості та свободи у незнайомій обстановці, відсутність властивості розгублюватись на людях[1], а також здатність легко пристосовуватись до нових фактів та обставин[2].

Схильність до саморепрезентації спостерігається у осіб із високим рівнем комунікабельності, котрим притаманні висока самооцінка, мовленнєва активність, потреба у спілкуванні, екстраверсія, активність, екстравагантність, почуття гумору, ініціативність, підкреслювання свого «Я». Для комунікативного процесу також необхідна незалежність мислення від стереотипів і зовнішнього впливу інших людей на процес і результат спілкування. Успішний комунікативний процес, високоефективний для окремого учасника цього спілкування, можливий тільки за наявності у цього учасника і таких рис, як агресивність у захисті свого «Я», критичність, скептицизм, сміливість, мужність, відхилення від шаблону, прямота суджень, чесність, наполегливість, енергійність, кмітливість, впевненість у ситуації хаосу та дефіциту інформації. Водночас, високі комунікативні здібності передбачають і здатність до маніпулювання. Також зазначимо, що креативна людина володіє більшою, порівняно з людьми з непроявленим творчим потенціалом, привабливістю у спілкуванні.

---

[1] Санникова О. П. Соотношение устойчивых индивидуально-типических особенностей эмоциональности и общительности / О. П. Санникова // Вопросы психологии. — 1982. — № 2. — С. 109—115.

[2] Моляко В. А. Психологические проблемы творческой одаренности / В. А. Моляко. — К. : Об-во «Знание» Украины, 1995. — 52 с.

Усі ці якості особливо яскраво проявляються в адвокатській діяльності.

Успішний творчий акт комунікації передбачає тривале накопичення відповідного досвіду, який консолідується у вміннях, знаннях і навичках вирішувати ті чи інші комунікативні проблеми. Сукупність таких умінь можна назвати комунікативною компетентністю. Мовна культура як акмеологічний інваріант професіоналізму визначається як оптимальне використання засобів і можливостей мови для досягнення професійно значущих цілей у процесі мовної комунікації.

У будь-якому разі, розвиваючи комунікативні, в тому числі ораторські, навички, не можна забувати порад відомих юристів. Ще Р. Гарріс зазначав, що кожному, звичайно, приємно буває провітрити перед публікою свій ораторський талант, однак у цьому, як і в провітрюванні інших речей, є й негативний бік: стають помітними проріхи. Загалом, чим менше слів, тим краща промова. І далі: стриманість у спілкуванні завжди скоріше наближає до мети, ніж галасливість... у піні немає ваги, у несамовитих словах немає сили[1].

Підбиваючи підсумки, можна зауважити, що професійні якості адвокатів мають вдосконалюватись у процесі професійної підготовки поряд із формуванням специфічних, спеціалізованих якостей, необхідних для ефективного здійснення адвокатської діяльності.

§ 4. Загальні вимоги до організації роботи та процесуальної діяльності адвоката

Досвід багатьох успішних адвокатів дозволяє визначити також стандарти організації роботи адвоката. Адже добре налаштована система роботи адвоката, включаючи співпрацю з технічним персоналом, дає можливість не просто поліпшити умови праці, а присвятити необхідні час та увагу кожному клієнтові, кожному питанню. Відповідальне ставлення адвокатів до організаційних питань — показник, у першу чергу, відповідального ставлення адвоката до своїх професійних обов'язків, що зумовлює високу результативність роботи адвоката, а отже, — вищий ступінь захищеності прав та інтересів його клієнтів.

Важливе місце в організації роботи адвоката посідають питання, пов'язані з плануванням адвокатської діяльності. Звичайно, специ-

[1] Гаррис Р. Школа адвокатуры / Р. Гаррис ; пер. с англ. — Тула : Автограф, 2001. — С. 22, 30.

фіка надання правової допомоги не дозволяє абсолютно точно розпланувати й перспективно визначити роботу адвоката, водночас, адвокат може і повинен приділяти особливу увагу плануванню своїх обов'язків і завдань. Значно зменшити навантаження адвокат може, заздалегідь виробивши план дій при представленні інтересів клієнтів по різноманітних категоріях справ. Визначення переліку питань, документів, які є обов'язковими та визначними по тій чи іншій категорії справ, дасть можливість адвокатові не розгубитись і не заплутатись за необхідності надання правової допомоги у таких справах навіть в умовах дефіциту часу.

У цілому, завдання професійної юридичної діяльності формулюються на основі аналізу та з'ясування проблемних ситуацій і становлять окремі алгоритми діяльності, що включають:

а) уявлення про мету, що має бути досягнена;

б) засоби досягнення мети;

в) умови реалізації цих завдань[1].

Безсумнівно, що без визначення мети діяльності адвоката не можна вести мову про її ефективність. Адже мета — ідеальна модель майбутнього результату. Мета та її досягнення — один із головних критеріїв ефективності діяльності. Мета адвокатської діяльності спрямовує її, надає їй свідомого і обміркованого характеру. Вона є основою для своєрідного програмування цієї діяльності. Складну діяльність адвоката не можна спланувати, реалізувати, якщо вона не має конкретної мети.

У рамках психології та філософії мету розуміють як ідеальне, розумове уявлення наперед результату (образу), на досягнення якого спрямована діяльність людини, та шляхи його досягнення за допомогою певних засобів[2]. Мету формує і множинність інших, підпорядкованих їй, цілей. «Мета ніби розгортається в систему окремих завдань, кожне з яких реалізується шляхом виконання окремої дії. Мета з кожним таким «кроком» трансформується, виступаючи кожного разу як конкретне завдання»[3].

Діалектичним є і співвідношення мети і завдань. Мета стосовно компонентів системи, підпорядкованої їй, є завданням стосовно компонентів системи, що підпорядковує її. Інакше кажучи, мета — це

---

[1] Мещерина Н. Г. Развитие профессионально значимых качеств личности будущего адвоката в образовательном процессе вуза : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Н. Г. Мещерина. — Ставрополь, 2005. — С. 22.

[2] Краткий словарь по философии / под общ. ред. И. К. Блауберга. — 4-е изд. — М. : Политиздат, 1982. — С. 381.

[3] Ломов Б. Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии / Б. Ф. Ломов. — М. : Наука, 1984. — С. 209.

мета і завдання одночасно — залежно від умов і рівня системи діяльності. Мета конкретизується у завданнях, тобто «завдання — це і є мета у певних умовах»[1]. Щоб досягти певної мети, ми ставимо перед собою завдання, які утворюють систему дій. Виконання цих дій, по суті, є засобами досягнення поставленої мети. Кожне окреме завдання також може утворити систему нових завдань, виконання яких необхідне для реалізації первинного завдання. І всі ці дії будуть засобами досягнення поставленої мети.

Як суб'єкт людина здійснює цілеспрямовану свідому діяльність, що реалізується відповідно до загальних законів функціональних систем і складається з чотирьох основних етапів (блоків) перероблення інформації. Кожен з цих блоків являє собою комплекс певних операцій[2]:

1) збирання та оцінка інформації, що надходить (аферентний синтез). Інформація оцінюється на підставі притаманної суб'єкту мотивації, його професійного досвіду;

2) постановка мети, прийняття і розроблення програм діяльності. При цьому формується випереджальне уявлення бажаного результату (прогнозування, екстраполяція);

3) практичні дії з досягнення мети, вирішення конкретних завдань;

4) контроль виконання та оцінка одержаних результатів на підставі їх зіставлення з поставленою метою (акцептор дії).

З таких самих позицій адвокат повинен підійти до підготовки по кожній конкретній справі. Робота адвоката має починатися з планування своїх дій для ефективного захисту прав та інтересів клієнта. Можна визначити таку послідовність дій адвоката при прийнятті доручення на ведення справи: 1) знайомство з клієнтом (представлення, встановлення психологічного контакту, з'ясування обставин по справі, роз'яснення прав та обов'зків клієнта); 2) вивчення матеріалів справи та фактичних даних, оцінка доказів; 3) юридична кваліфікація правового спору; 4) аналіз спеціальної літератури та судової практики; 5) оцінка судової перспективи справи; 6) оформлення повноважень; 7) складання адвокатського дос'є. Саме така послідовність дій адвоката дасть можливість визначити перспективи розвитку подій по справі, побудувати струнку та міцну правову позицію.

---

[1] Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев. — 2-е изд. — М. : Политиздат, 1977 — С. 107.

[2] Анохин П. К. Биология и нейрофизиология условного рефлекса / П. К. Анохин. — М. : Медицина, 1968. — С. 217—221.

Не менш важливою видається необхідність планування діяльності адвоката у випадку роботи з декількома клієнтами одночасно. Щоб не заплутатись, поставивши під сумнів ефективний захист інтересів своїх довірителів, адвокату треба мати план дій по кожній окремій справі, зведений до єдиного плану свого навантаження.

Таким чином, можна вести мову про перспективне (по окремих категоріях справ), ситуативне (по конкретній справі) та комплексне (по всьому обсягу наявного професійного навантаження) планування адвокатської діяльності.

Уже зазначалось, що адвокатська діяльність, а саме процесуальна діяльність адвокатів, визначається процесуальними кодексами України. Тобто стандарти процесуальних дій адвоката встановлені у КПК, ЦПК, ГПК та КАС. Цими законодавчими актами визначені вимоги та правила реалізації таких прав адвокатів, як отримання документів або їх копій від підприємств, установ, організацій, об'єднань, громадян; ознайомлення на підприємствах, в установах і організаціях з необхідними для виконання доручення документами і матеріалами; отримання письмових висновків фахівців з питань, що потребують спеціальних знань; опитування громадян; застосування науково-технічних засобів; доповідання клопотань і скарг на прийомі у посадових осіб та одержання від них письмових мотивованих відповідей на ці клопотання і скарги; присутність при розгляді своїх клопотань і скарг на засіданнях колегіальних органів і надання пояснень щодо суті клопотань і скарг; участь у слідчих (розшукових), судових і виконавчих діях; подання доказів та доведення їх переконливості. Порушення порядку та умов здійснення адвокатами процесуальних дій, визначених законодавчо, має вважатися неприпустимим і мати наслідком притягнення адвоката до відповідальності.

Значна частина роботи адвокатів припадає на складання письмових документів. Це — клопотання, заяви, зауваження, питання, скарги, позови, відзиви, запити та відводи. Стосовно стандартів складання письмових документів адвокатами, то певна їх частина встановлена у нормативних документах, а інша є результатом усталеної практики діловодства та етики письмового спілкування. Наприклад, ЦПК визначає вимоги до змісту позовної заяви та додатків до неї. Форма розміщення тексту, стиль письмового мовлення та оформлення позову відповідає загальним вимогам діловодства, граматиці та стилістиці літературної української мови та законам логічного викладення матеріалу. В усякому разі, обізнаність адвоката і вміння використовувати вказані стандарти на практиці свідчать про його високу професійну та загальну культуру.

Практикум

Контрольні питання та завдання

1. Дайте визначення поняття «стандарти адвокатської діяльності».
2. Які міжнародні та національні стандарти діяльності адвокатів визначені нормативно?
3. Що таке акмеологічний вплив? Які прийоми акмеологічного впливу застосовуються адвокатами?
4. Які професійно важливі особистісні якості адвокатів можна виділити? Які шляхи їх формування?
5. Що та яким чином врегульовують етичні стандарти адвокатської діяльності?
6. Яка роль стандартизації організаційних аспектів роботи адвоката?
7. Якими нормативними актами визначаються стандарти процесуальної діяльності адвокатів?

Контрольні тести

1. Уряди країн повинні забезпечувати адвокатам при здійсненні ними їх професійних функцій:
   А) достатній рівень оплати послуг адвокатів;
   Б) відсутність покарання;
   В) відсутність контролю з боку держави.
2. Професійні асоціації адвокатів і навчальні інститути мають забезпечити, щоб адвокати отримали:
   А) відповідну освіту;
   Б) безкоштовні приміщення;
   В) льготні умови оподаткування.
3. Адвокат завжди повинен щодо інтересів свого клієнта бути:
   А) справедливим;
   Б) наполегливим;
   В) лояльним.
4. Суд або адміністративний орган не повинні відмовляти у визнанні права адвоката, який має допуск до практики, представляти інтереси свого клієнта, якщо цей адвокат не був:
   А) дискваліфікований відповідно до національного права;
   Б) обраний до органів адвокатського самоврядування;
   В) залучений на безоплатній основі.
5. Адвокатам має бути надано право формувати:
   А) професійні партії;
   Б) самоврядні асоціації;
   В) відокремлені філіали.

Теми для рефератів

1. Законодавство про адвокатуру країн світу.
2. Імплементація міжнародно-правових засад діяльності адвокатури до національного законодавства.

Теми семінарів-дискусій

1. Роль особистості у професійній юридичній діяльності.
2. Межі допустимості психологічного впливу в адвокатській діяльності.
3. Теоретичні знання та практичний досвід у роботі адвоката.

Рольова гра
«Ораторське мистецтво»

Гра призначена для поглиблення теоретичної та практичної підготовки студентів з питань ораторського мистецтва, стимулює практичні навички побудови та проголошення переконуючих промов.

Учасники гри: опонент, пропонент, аудиторія.

У грі застосовується бальна система оцінки діяльності учасників (від 0 до 5 балів).

Перший крок: протягом тижня студенти готуються до виступів за заданими темами, враховуючи основні теоретичні положення ораторського мистецтва.

Другий крок: перевіряється готовність учасників до виголошення промов.

Третій крок: опоненти і пропоненти по заданих темах проголошують невеличкі промови (до 5 хв.)

Четвертий крок: провадиться опитування аудиторії щодо переконливості того чи іншого оратора.

П'ятий крок: викладач, аналізуючи виступи студентів, оцінює їх роботи.

ОСОБЛИВА ЧАСТИНА

Глава 8

ЗДІЙСНЕННЯ АДВОКАТАМИ ЗАХИСТУ ТА ПРЕДСТАВНИЦТВА В РІЗНИХ ФОРМАХ СУДОЧИНСТВА

Правові підстави участі адвоката у кримінальному процесі. Принцип забезпечення підозрюваному, обвинуваченому права на захист. Процесуальні самостійність і незалежність захисника. Законність інтересів і засобів захисту. Залучення захисника у кримінальний процес. Обов'язкова участь захисника. Відмова від участі захисника. Обставини, що виключають участь особи у кримінальному провадженні в якості захисника. Момент прийняття захисту. Права та обов'язки адвоката у кримінальному процесі. Ознайомлення з матеріалами кримінального провадження. Адвокатське досьє. Змагальність у роботі адвоката у кримінальному процесі. Правова позиція захисника. Участь адвоката в апеляційній та касаційній інстанціях. Правові підстави участі адвоката у цивільному процесі. Консультативна, представницька та правозахисна функції адвоката у цивільному процесі. Специфіка правового статусу представника сторони та особи, яка надає правову допомогу у цивільній справі. Використання адвокатом тактичних прийомів у цивільному судочинстві. Адвокат в апеляційній та касаційній інстанціях при розгляді цивільної справи. Особливості здійснення захисту інтересів фізичних та юридичних осіб у господарських судах. Специфіка участі адвоката в адміністративному судочинстві.

§ 1. Стратегія і тактика захисту і представництва у кримінальному провадженні

Правовою підставою участі адвоката у кримінальному судочинстві є конституційні принципи здійснення правосуддя, закріплені у Конституції України, а саме: право на правову допомогу та право

на захист від обвинувачення при вирішенні справ у судах та в інших державних органах за допомогою адвокатури (ч. 2 ст. 59); право кожного заарештованого чи затриманого з моменту затримання користуватися правовою допомогою захисника (ч. 4 ст. 29); право підозрюваного, обвинуваченого, підсудного на захист (ч. 2 ст. 63) і забезпечення цього права (п. 6 ч. 3 ст. 129). Крім того нормативно закріплена участь адвоката у кримінальному судочинстві, в тому числі і на стадії досудового розслідування (статті 20, 45—54 КПК), законами України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та «Про безоплатну правову допомогу». Участь адвоката у кримінальному провадженні є важливою гарантією прав і законних інтересів осіб, яких він уповноважений захищати і котрим надає юридичну допомогу, а також є необхідною умовою реалізації конституційного принципу змагальності сторін (ст. 22 КПК).

Участь захисника у кримінальному процесі є важливою гарантією реалізації конституційного *принципу забезпечення підозрюваному, обвинуваченому права на захист* і дотримання законності у ході кримінального судочинства. Допомагаючи підзахисному ефективно реалізувати свої права, адвокат забезпечує захист прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішується питання про їх застосування у кримінальному провадженні, особи, стосовно якої розглядається питання про видачу іноземній державі (екстрадицію) (ст. 1 Закону України «Про адвокатуру і адвокатську діяльність»). Виступаючи як захисник у кримінальних справах, адвокат виконує завдання державної важливості — захист особи від повідомленої їй підозри. Не можна забувати, що право на захист зовсім не є абстрактним правовим поняттям. Це є правом конкретної фізичної особи на захист від конкретного обвинувачення. Це є гарантованою підозрюваному, обвинуваченому можливістю спростовувати підозру всіма передбаченими в законі засобами й домагатись тієї міри справедливості, яку він вважає правильною. Цьому праву кореспондує сукупність норм, що зобов'язують державні органи забезпечити безперешкодне здійснення захисту обвинуваченим. Таким чином, право на захист має особистий характер, є особистим правом громадянина.

Вважаємо, що можна умовно виокремити три пов'язаних між собою аспекти права на захист: право на захист як гарантована обвинуваченому можливість особисто оспорювати обвинувачення; право на захист як гарантована обвинуваченому можливість скористатися допомогою адвоката; право на захист як гарантована можливість

охороняти свої права від порушення будь-якою особою, в тому числі й захисником[1].

Використовуючи всі передбачені законом засоби для з'ясування сприятливих для обвинуваченого обставин, адвокат повинен виходити з обов'язкового для цієї професії правила, аналогічного правилу, встановленому для лікаря: не шкодити[2].

У літературі неодноразово багатьма вченими вказано, що найбільш точно характер взаємовідносин між захисником і обвинуваченим, поведінка захисника у процесі можуть бути визначені терміном «кримінально-процесуальне представництво»[3]. Ця думка видається найбільш вірною, отже, правильним слід визнати твердження, що участь захисника у кримінальному процесі має характер представництва законних інтересів обвинуваченого.

Розглядаючи це питання, слід насамперед виходити з того, що сама поява захисника у кримінальному процесі і, таким чином, набуття ним відповідних процесуальних прав і обов'язків пов'язані з волевиявленням обвинуваченого (підозрюваного). Лише у випадках, передбачених пунктами 1, 3 ч. 1 ст. 49 КПК, участь захисника у кримінальному провадженні не залежить від бажання підзахисного.

Діяльність захисника має певною мірою однобічний характер, оскільки вона обмежена рамками з'ясування лише обставин, які виправдовують обвинуваченого, або пом'якшують його вину, або виключають його кримінальну відповідальність. У кримінальній справі захисник не має особистого інтересу. Вся його діяльність спрямована на захист інтересів підзахисного, на надання останньому кваліфікованої юридичної допомоги. Зазначене дозволяє дійти висновку про особливе процесуальне становище захисника, яке дістає вияв,

---

[1] Гофштейн М. А. К вопросу о самостоятельности позиции адвоката / М. А. Гофштейн // Адвокатура и современность. — М., 1987. — С. 107.

[2] Резник Г. Право на защиту / Г. Резник, М. Славин. — М., 1976. — С. 55.

[3] Строгович М. С. Процессуальное положение и процессуальные функции защитника / М. С. Строгович // Защита по уголовным делам. — М., 1948. — С. 27—32; його ж. Курс советского уголовного процесса. — М., 1970. — Т. 2. — С. 238; його ж. Право обвиняемого на защиту и презумпция невиновности. — М., 1984 — С. 52; Горский Г. Ф. Судебная этика / Г. Ф. Горский, Л. Д. Кокорев, Д. П. Котов. — Воронеж, 1973. — С. 164; Титаренко В. Защита несовершеннолетних на предварительном следствии и в суде первой инстанции : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук / В. Титаренко. — К., 1973. — С. 16; Азгур З. Участие защитника в кассационном и надзорном производствах : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук / З. Азгур. — Минск, 1971. — С. 10; Стецовский Ю. Адвокат в уголовном судопроизводстве / Ю. Стецовский. — М., 1972. — С. 48.

з одного боку, в залежності його від підзахисного, а з іншого — у наділенні його такими широкими процесуальними правами, які дають підставу твердити, що він є самостійним учасником кримінального процесу. Здавалося б, у чому адвокат дійсно є вільним — то це у виборі тактики захисту, в її засобах. Але й тут виникає сумнів у його повній процесуальній самостійності, оскільки адвокат щоразу зобов'язаний узгоджувати свою тактику захисту з обвинуваченим, щоб не заподіяти останньому ніякої шкоди.

Наприклад: чи може захисник, усупереч бажанню підзахисного, заявити клопотання (тим самим використати певний засіб захисту) про проведення слідчої (розшукової) чи негласної слідчої (розшукової) дії? Вважаємо, що на це питання слід дати негативну відповідь, оскільки в результаті проведення такої дії можуть бути виявлені обставини, які обвинувачений намагався приховати (при цьому слід ураховувати, що не завжди зазначені обставини відносяться до події злочину — ними можуть бути факти, що стосуються особистого життя підзахисного і які він не хоче розголошувати). З цього прикладу випливає, що й у виборі тактики захисту, а отже, й у використанні своїх процесуальних прав адвокат не має повної самостійності. Викликає заперечення висловлена в літературі думка, що процесуальна самостійність захисника ніким не може бути обмежена у зв'язку з тим, що вона закріплена в законі, в той час як процесуальна активність захисника «може бути обмежена підзахисним з урахуванням можливості досягнення мети захисту без виконання адвокатом певних дій і реалізації окремих прав»[1]. Погоджуючись із доцільністю розмежування понять «активність» та «самостійність» захисника як різнопланових, слід усе ж відзначити, що процесуальна самостійність захисника є обмеженою самим законом, який надає обвинуваченому право у будь-який момент провадження відмовитись від певного захисника або від захисника взагалі.

Викладене дозволяє дійти висновку, що захисник у кримінальному процесі є представником інтересів обвинуваченого (підозрюваного). Специфіка цього виду представництва зумовлена насамперед особливостями об'єкта, який захищають, а також призначенням і роллю суб'єктів, що його здійснюють. Розглянемо його специфічні риси.

Відстоювання прав і законних інтересів обвинуваченого (підозрюваного) адвокатом-захисником — це представництво особливого ро-

[1] Лаптеакру В. Д. Адвокат в кассационном и надзорном производстве по уголовным делам / В. Д. Лаптеакру, Е. Г. Мартынчик. — Кишинев : Инконком, 1994. — С. 226.

ду, що відрізняється від представництва у цивільному праві. Визнання захисника представником обвинуваченого жодною мірою не означає, що у визначенні лінії захисту адвокат цілком пов'язаний волею обвинуваченого і зобов'язаний беззаперечно підтримувати все, що той говорить і робить: процесуальна залежність захисника від обвинуваченого, як і процесуальна самостійність, не є абсолютними.

Визначення «захисник є представником обвинуваченого» підкреслює наявність юридичного і психологічного зв'язку між цими учасниками кримінального процесу. Концепція захисту як представництва законних інтересів і прав обвинуваченого грунтується на вказівках закону і на аналізі відповідних норм. По-перше, захисник виступає у процесі насамперед на користь обвинуваченого, захищає його законні інтереси, допомагає обвинуваченому в здійсненні його прав — іноді шляхом «виконання частини процесуальних дій замість обвинуваченого»[1]. По-друге, захисник діє на стадії досудового розслідування і в суді за дорученням обвинуваченого (якщо захисник був обраний обвинуваченим) або за згодою обвинуваченого (якщо захисника залучено родичами обвинуваченого, слідчим, прокурором, судом) — його не може бути залучено у примусовому порядку, нав'язано проти волі обвинуваченого. Інакше кажучи: «Захисник з'являється у процесі з волі та бажання обвинуваченого, в усякому випадку, не всупереч його волі»[2]. По-третє, якщо захисник втрачає довіру обвинуваченого або виникають розбіжності по суті займаних ними позицій, коли, на думку обвинуваченого, захисник не забезпечує належного захисту (є пасивним, не заявляє необхідних клопотань і не оскаржує відмову в їх задоволенні) або веде його в неправильному напрямку, то обвинувачений може у будь-який момент відмовитись від такого захисника[3]. Винятком є випадки захисту осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні злочину у віці до вісімнадцяти років або у справах про злочини осіб, які через свої фізичні або психічні вади не можуть самі реалізувати своє право на захист (ст. 52 КПК).

Усе це є характерним для юридичних відносин представництва і закріплено чинним законодавством. Намагаючись довести, що адвокат-захисник не є представником обвинуваченого, деякі автори про-

---

[1] Цыпкин А. Л. Право на защиту в советском уголовном процессе / А. Л. Цыпкин. — Саратов, 1959. — С. 43.

[2] Рахунов Р. Д. Участники уголовно-процессуальной деятельности / Р. Д. Рахунов. — М., 1961. — С. 211—212.

[3] Стецовский Ю. И. Охрана личной жизни граждан и адвокатская тайна / Ю. И. Стецовский // Советское государство и право. — 1987. — № 3. — С. 63.

тиставляють інститути захисту і представництва[1], що навряд чи слід визнати вірним. Не будучи тотожними, вони, однак, близькі: представництво чиїх-небудь інтересів завжди означає їх захист, і навпаки, захист завжди є представництвом.

Та обставина, що захисник у своїх діях не є цілком пов'язаним волею підзахисного й визначає свою лінію захисту відповідно до завдань участі адвоката у кримінальному процесі, перебуває деякою мірою у самостійному становищі стосовно обвинуваченого (підозрюваного), означає лише, що захисник при виконанні своїх обов'язків не може застосовувати не дозволені законом засоби захисту, не зобов'язаний безвідмовно виконувати всі побажання підзахисного, відстоювати всі його інтереси, в тому числі й ті, охорону яких закон не гарантує. В іншому разі діяльність захисника зі сприяння правосуддю може перетворитись на протидію йому, що було б перекрученням завдань адвокатури.

Для успішного здійснення своєї діяльності адвокату необхідно сформулювати власну правову позицію. Ця проблема немає свого єдиного на всі випадки життя вирішення. Загальним правилом для захисника є відповідність здоровому глузду і бажанню підзахисного. Захисник не має права здійснювати тиск на підзахисного щодо обрання тієї чи іншої позиції у справі. Однак, безумовно, треба визнати правильною практику роз'яснення підзахисному можливих варіантів перебігу подій при обранні тієї чи іншої *позиції захисту*.

У всякому разі, правова позиція адвоката має визначатись інтересами обвинуваченого (підозрюваного). У даному контексті істотне значення має питання про законність останніх. На перший погляд може уявлятися, що розкриття поняття *законний інтерес*, на захист якого і покликаний адвокат, не становить ніяких труднощів: законний інтерес обвинуваченого полягає в тому, щоб він, якщо не є винним, був виправданий, а якщо він винний — був покараний лише в міру його вини.

Але вся справа в тому, що вирішити питання, чи винний обвинувачений, а якщо винний, то якого покарання заслуговує, може тільки суд своїм вироком. Таким чином, визначати законний інтерес обвинуваченого, поки ще відбуваються розслідування і кримінальне провадження, було б неправильно.

Законний інтерес обвинуваченого полягає в тому, щоб до того, як вирішиться його доля, з'ясувати все, що свідчить на його ко-

[1] Кожевников А. В. Адвокат-представитель потерпевшего, гражданского истца, гражданского ответчика в советском уголовном процессе : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / А. В. Кожевников. — Свердловск, 1974. — С. 11.

ристь, що спростовує обвинувачення й виправдовує його, що пом'якшує його відповідальність. Достовірність обвинувальних доказів має бути ретельно й неупереджено перевірена, а всі докази, які можуть полегшити становище обвинуваченого, повинні бути зібрані й враховані.

Поки суд не виніс вирок, ніхто не має права визнати обвинуваченого винним, і, звичайно, адвокат, який його захищає, оспорює обвинувачення, не має права оголосити підзахисного винним і тому не має права вважати незаконним інтересом оспорювання ним своєї вини.

Якщо підзахисний не визнав себе винним, то законно обґрунтованою і морально виправданою буде максимально ретельна перевірка доказів.

Захист адвокатом законного інтересу підзахисного і полягає в тому, щоб допомогти всебічному, повному і об'єктивному дослідженню справи, допомогти єдиним шляхом: виявляючи лише ті обставини, які свідчать на користь обвинуваченого, усувають або пом'якшують його відповідальність.

О. Д. Бойков розрізняє два види інтересів обвинуваченого: матеріально-правовий інтерес — прагнення захищатись, завжди законний, і процесуальний інтерес — прагнення використати ті або інші засоби захисту, які у деяких випадках можуть бути незаконними (використання завідомих лжесвідків, підроблених документів тощо) і не завжди повинні підтримуватись захисником[1]. Останню точку зору вважаємо вірною, оскільки вона дозволяє точніше, ширше визначити сукупність інтересів обвинуваченого, виокремити у них інтереси законні (потенційно) та інтереси, які можуть бути як законними, так і незаконними.

Аналізуючи цю проблему, слід ураховувати специфіку адвокатської діяльності у кримінальному провадженні, яка дістає вияв, зокрема, у тому, що головним джерелом інформації є відомості, які надав адвокатові його ж підзахисний, а також те, що захисник не є абсолютно вільним у здійсненні своєї процесуальної діяльності.

У зв'язку з цим захиснику в своїй діяльності слід керуватись презумпцією законності інтересів підзахисного. Лише у тому випадку, коли адвокату стає достовірно відомо про прагнення підзахисного вдатись до тих чи інших незаконних способів захисту, може йтися про реальну можливість захисника оцінити такий інтерес підзахисного як незаконний, у зв'язку з чим він не повинен його підтриму-

---

[1] Бойков А. Д. Этика профессиональной защиты по уголовным делам / А. Д. Бойков. — М. : Юрид. лит., 1978. — С. 62.

вати, оскільки закон вимагає здійснення захисту лише дозволеними ним засобами.

Законними засобами захисту є ті, які застосовуються відповідно до закону, найкращим чином сприяють правосуддю, зміцненню законності та охороні прав особистості. Ніякими благими цілями не можна виправдати застосування захистом аморальних і протизаконних способів[1].

У всіх випадках пріоритетне значення має не законність інтересу обвинуваченого, а законність засобів його захисту, в зв'язку з чим більш правильним видається вести мову не про захист законного інтересу, а про захист інтересів обвинуваченого засобами, передбаченими у законі. «Як для лікаря в його практичній діяльності, — зазначав А. Ф. Коні, — не може бути поганих і хороших людей, заслужених і незаслужених хвороб, а є хворі, страждання, які слід полегшити, так і для захисника немає чистих і брудних, справедливих і несправедливих справ, а є лише привід протиставити доводам прокурора всю силу й витонченість своєї діалектики...»[2]. Ці слова не застаріли і сьогодні.

Як і раніше, дискусійним залишається питання про можливість *колізії позицій* у кримінальній справі адвоката і його підзахисного щодо винності останнього. У літературі мають місце різні думки стосовно поняття правової позиції захисника. Одні автори під нею розуміють точку зору адвоката у конкретній кримінальній справі, яка визначає напрямки його діяльності з метою максимального виконання завдань, поставлених ст. 46 КПК[3]; іншого погляду дотримується Т. В. Варфоломеєва, яка вважає, що правова позиція — це не тільки думка адвоката про обвинувачення, а й точка зору на обставини, що підлягають доведенню, стосовно усіх інших правових питань, що виникають у процесі розслідування й судового розгляду кримінальної справи, виходячи з якої будується програма захисту[4]. Підхід Т. В. Варфоломеєвою видається більш вірним, оскільки максимально враховує фактичні та юридичні аспекти кримінального про-

---

[1] Строгович М. С. Проблемы судебной этики / М. С. Строгович. — М., 1974. — С. 239.

[2] Кони А. Ф. Нравственные начала в уголовном процессе / А. Ф. Кони // Собр. соч. в 8 т. — М., 1967. — Т. 4. — С. 53—67.

[3] Василюк С. Методика участі адвоката в кримінальних справах / С. Василюк // Радянське право. — 1977. — № 1. — С. 70.

[4] Варфоломеєва Т. В. Організаційні, процесуальні та криміналістичні проблеми захисту адвокатом прав підозрюваного, обвинуваченого, підсудного : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук / Т. В. Варфоломеєва. — К., 1994. — С. 22.

вадження, виходячи з яких адвокатові необхідно сформувати власне переконання.

Колізія позицій можлива у двох випадках: а) коли обвинувачений визнає свою вину, в той час як захисник переконаний у протилежному і зібрані слідчим, прокурором докази дозволяють сумніватися в їх достатності для підтвердження винності підзахисного у вчиненні злочину; б) коли обвинувачений заперечує свою вину за відсутності у захисника переконання в невинуватості підзахисного (і за наявності у сторони обвинувачення доказів, які підтверджують винність підзахисного). Стосовно першої ситуації в літературі висловлено одностайну думку, що захисник зобов'язаний оспорювати обвинувачення і ставити перед судом питання про виправдання підзахисного в разі якщо він на підставі матеріалів провадження дійде висновку про невинуватість обвинуваченого, незважаючи на визнання останнім своєї вини. Такий висновок логічно випливає з принципу забезпечення підозрюваному, обвинуваченому права на захист і повною мірою відповідає справжнім інтересам підзахисного.

Адвокат у своїй професійній діяльності повинен, передусім, керуватись інтересами підзахисного, законність яких у більшості випадків, як зазначено вище, складно оцінити до закінчення провадження. Тому цілком вірною видається сформульована в літературі принципова теза щодо професійного захисту: докази, які суперечать версії підзахисного, є сумнівними або можуть бути інтерпретовані інакше, ніж обвинувачуванням (слідчим, прокурором і, врешті, судом в обвинувальному вироку)[1]. Саме відповідно до цього принципу повинен будуватися захист у кримінальній справі, в іншому випадку останній втрачає сенс, а отже, виявляється непотрібним.

На наш погляд, правильне вирішення цього питання сформулював Н. П. Кан: «...адвокат не є суддею, для суду ж необхідно не переконання адвоката у винуватості чи невинуватості підсудного, а сумлінне подання і аналіз ним доказів захисту. Переконання адвоката у винуватості чи невинуватості підсудного може бути помилковим. Правильний висновок можливий не інакше, як у результаті ретельного і всебічного дослідження колегіальним судом усіх доказів захисту й обвинувачення. Тому навіть за наявності серйозних доказів проти підсудного, який не визнає себе винним, адвокат не має права визнавати доведеною його вину: в таких випадках адвокат зобов'язаний звернути увагу на все те, що може похитнути об-

[1] Баев О. Я. О двух предложениях совершенствования профессиональной защиты от обвинения / О. Я. Баев // Проблемы судебной реформы. — Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1994. — С. 82—83.

винувачення, особливо підкресливши при цьому доказове значення зізнань підсудного у загальній системі зібраних у кримінальній справі доказів»[1].

Безсумнівно, адвокат не має права висловлювати будь-які невірні, хибні, такі, що перекручують дійсність, твердження. Але жодний доказ, що піддає сумніву обвинувачення, не може бути захисником ігнорований, у тому числі й такий, як заперечення підзахисним своєї провини. Адвокат-захисник завжди має пам'ятати, що сумніви у доведеності обвинувачення, які не могли бути усунені, тлумачаться на користь обвинуваченого (ч. 4 ст. 62 Конституції України). І в тих випадках, коли зібрані докази провини видаються дуже переконливими, розумне, принципове і мужнє заперечення адвокатом безперечності обвинувачення з тих підстав, що не виключається сумнів у доведеності вини, не може розцінюватись інакше, як виконання адвокатом свого професійного й морального обов'язку.

Певна *самостійність позиції захисника* стосовно обвинуваченого допускає розбіжність точок зору адвоката й обвинуваченого з різних питань, але вона не може призводити до таких кардинальних розходжень між основними позиціями адвоката й обвинуваченого, що надавали б захисту формального характеру, а по суті означали б позбавлення обвинуваченого захисника. Останній зобов'язаний відстоювати невинуватість обвинуваченого, якщо у нього є хоча б незначні підстави припускати, що його підзахисний себе обмовляє. На жаль, часом така принципова й наполеглива позиція адвоката у потрібний момент відсутня. І неважко уявити, наскільки аморальною була б роль захисника, який визнав вину обвинуваченого всупереч запереченню останнього, якщо в підсумку підсудного буде виправдано[2]. Визнання ж вини підзахисним не позбавляє адвоката права прохати про його виправдання.

У кримінальному процесі України крім адвокатів, тобто осіб, які мають свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю в Україні, в якості захисника не можуть допускатися жодні інші особи. Водночас, захисником не може бути адвокат, відомості про якого не внесено до ЄРАУ або стосовно якого в останньому містяться відомості про зупинення або припинення права на зайняття адвокатською діяльністю.

---

[1] Кан Н. П. Некоторые вопросы адвокатской этики / Н. П. Кан // Вопросы защиты по уголовным делам (Сб. статей ; под ред. П. С.Элькинд). — Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1967. — С. 154.

[2] Святоцкий А. Д. Адвокатура и защита прав граждан / А. Д. Святоцкий. — Львов, 1992. — С. 94.

Згідно із ст. 45 КПК допомогою захисника можуть скористатися підозрюваний, обвинувачений, засуджений, виправданий, особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішується питання про їх застосування, а також особа, стосовно якої передбачається розгляд питання про видачу іноземній державі (екстрадицію). Тобто *залучення захисника у кримінальний процес* визначається моментом набуття його довірителем певного процесуального статусу.

Захисник у будь-який момент може бути залучений підозрюваним, обвинуваченим, їх законними представниками, а також іншими особами за проханням чи згодою підозрюваного, обвинуваченого до участі у кримінальному провадженні. При цьому одночасно брати участь у судовому розгляді можуть не більше п'яти захисників одного обвинуваченого. Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд зобов'язані надати затриманій особі чи особі, яка тримається під вартою, допомогу в установленні зв'язку із захисником або особами, які можуть запросити захисника, а також надати можливість використати засоби зв'язку для запрошення захисника. Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд зобов'язані утримуватися від надання рекомендацій щодо залучення конкретного захисника.

Слідчий, прокурор, слідчий суддя чи суд зобов'язані забезпечити участь захисника у кримінальному провадженні у випадках, коли:

1) відповідно до вимог ст. 52 КПК участь захисника є обов'язковою, а підозрюваний, обвинувачений не залучив захисника;

2) підозрюваний, обвинувачений заявив клопотання про залучення захисника, але за відсутністю коштів чи з інших об'єктивних причин не може його залучити самостійно;

3) слідчий, прокурор, слідчий суддя чи суд вирішить, що обставини кримінального провадження потребують участі захисника, а підозрюваний, обвинувачений не залучив його.

Захисник може бути залучений слідчим, прокурором, слідчим суддею чи судом в інших випадках, передбачених законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги. У таких випадках слідчий, прокурор виносить постанову, а слідчий суддя і суд постановляє ухвалу, якою доручає відповідному органу (установі), уповноваженому законом на надання безоплатної правової допомоги, призначити адвоката для здійснення захисту за призначенням та забезпечити його прибуття у зазначені у постанові (ухвалі) час і місце для участі у кримінальному провадженні. Постанова (ухвала) про доручення призначити адвоката негайно направляється відповідному органу (установі), уповноваженому законом на надання безоплатної правової допомоги, і є обов'язковою для негайного виконання.

Невиконання, неналежне або несвоєчасне виконання постанови (ухвали) про доручення призначити адвоката тягнуть відповідальність, встановлену законом.

Повноваження захисника на участь у кримінальному провадженні підтверджуються:

1) свідоцтвом про право на зайняття адвокатською діяльністю;

2) ордером, договором із захисником або дорученням органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги.

Установлення будь-яких додаткових вимог крім пред'явлення захисником документа, що посвідчує його особу, або умов для підтвердження повноважень захисника чи для його залучення до участі в кримінальному провадженні не допускається.

Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд зобов'язані роз'яснити підозрюваному, обвинуваченому його права та забезпечити право на кваліфіковану правову допомогу з боку обраного ним або призначеного захисника (ст. 20 КПК). Водночас, участь у кримінальному провадженні захисника підозрюваного, обвинуваченого, представника потерпілого не звужує процесуальних прав підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого.

Законодавець передбачив випадки *обов'язкової участі захисника* у кримінальному процесі (ст.52 КПК України). Участь захисника є обов'язковою:

1) у кримінальному провадженні щодо особливо тяжких злочинів — з моменту набуття особою статусу підозрюваного;

2) щодо осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні кримінального правопорушення у віці до 18 років, — з моменту встановлення факту неповноліття або виникнення будь-яких сумнівів у тому, що особа є повнолітньою;

3) щодо осіб, стосовно яких передбачається застосування примусових заходів виховного характеру, — з моменту встановлення факту неповноліття або виникнення будь-яких сумнівів у тому, що особа є повнолітньою;

4) щодо осіб, які внаслідок психічних чи фізичних вад (німі, глухі, сліпі та ін.) не здатні повною мірою реалізувати свої права, — з моменту встановлення цих вад;

5) щодо осіб, котрі не володіють мовою, якою ведеться кримінальне провадження, — з моменту встановлення цього факту;

6) щодо осіб, стосовно яких передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішується питання про їх застосування, — з моменту встановлення факту наявності у особи

психічного захворювання або інших відомостей, які викликають сумнів щодо її осудності;

7) щодо реабілітації померлої особи — з моменту виникнення права на реабілітацію померлої особи.

Законодавцем передбачені і особливі випадки залучення *захисника*. Так, слідчий, прокурор, слідчий суддя чи суд можуть залучити захисника для проведення окремої процесуальної дії виключно у невідкладних випадках, коли є потреба у проведенні невідкладної процесуальної дії за участю захисника, а завчасно повідомлений захисник не може прибути для участі у проведенні процесуальної дії чи забезпечити участь іншого захисника, або якщо підозрюваний, обвинувачений виявив бажання, але ще не встиг залучити захисника, або прибуття обраного захисника неможливе. Запросити захисника до участі в окремій процесуальній дії має право і сам підозрюваний, обвинувачений. Якщо потреби у проведенні невідкладних процесуальних дій за участю захисника немає і неможливе прибуття захисника, обраного підозрюваним, обвинуваченим, протягом двадцяти чотирьох годин, слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд мають право запропонувати підозрюваному, обвинуваченому залучити іншого захисника. При проведенні окремої процесуальної дії захисник має ті ж самі права й обов'язки, що й захисник, який здійснює захист протягом кримінального провадження. Захисник як до процесуальної дії, так і після неї має право зустрічатися з підозрюваним, обвинуваченим для підготовки до проведення процесуальної дії або обговорення її результатів. Однак здійснення захисту при проведенні окремої процесуальної дії не покладає на захисника обов'язку надалі здійснювати захист у всьому кримінальному провадженні або на окремій його стадії.

Правила адвокатської етики визначають як неприпустиму необґрунтовану відмову від прийняття на себе захисту за призначенням (ст. 42). Відмову слід вважати обґрунтованою тільки у випадках: 1) коли адвокат через тимчасову непрацездатність не може повноцінно виконувати свої професійні обов'язки; 2) коли з об'єктивних причин у адвоката відсутня належна кваліфікація для надання правової допомоги у конкретному провадженні, що є особливо складним; 3) коли при прийнятті адвокатом на себе захисту певної особи через конкретні причини неможливо забезпечити дотримання вимог цих Правил, які регламентують неприпустимість конфлікту інтересів, або правил, що забезпечують гарантії збереження конфіденційної інформації; 4) коли прийняття доручення або залучення для проведення окремої процесуальної дії через конкретні об'єктивні причини може

потягти суттєве порушення прав і законних інтересів інших клієнтів адвоката.

Здійснення захисту за призначенням оплачується за рахунок держави в порядку і розмірах, встановлених Кабінетом Міністрів України. Більш детально це питання було розглянуто в п. 4 глави 4.

Стаття 54 КПК врегульовує порядок *відмови від захисника* у провадженні або його заміни. Підозрюваний, обвинувачений має право відмовитися від захисника або замінити його. Відмова від захисника або його заміна мають відбуватися виключно у присутності захисника після надання можливості для конфіденційного спілкування. Така відмова або заміна фіксується у протоколі процесуальної дії. Відмова від захисника не приймається у випадку, коли його участь є обов'язковою. У такому разі, якщо підозрюваний, обвинувачений відмовляється від захисника і не залучає іншого захисника, захисник має бути залучений у порядку, передбаченому ст. 49 КПК, для здійснення захисту за призначенням. Згідно із судовою практикою ЄСПЛ відмова від захисника можлива лише в присутності захисника (див. рішення у справі «Адамкєвіч проти Польщі» від 11 грудня 2008 р.). За певних обставин відмова приймається за відсутності захисника, якщо відсутні інші обставини, що ставили б під сумнів добровільність відмови і підсудному було роз'яснено його права та надано копію з переліком прав (див. рішення у справі «Йолдас проти Туреччини» від 23 лютого 2012 р.). Відсутність заперечень особи у зв'язку з ненаданням захисника не є свідченням відмови від останнього.

Заміна одного захисника іншим може мати місце на будь-якій стадії процесу і не тягне відновлення процесуальних дій, вчинених за участю захисника, якого замінено. Захиснику, який вступає на заміну іншого захисника, слід надати можливість ознайомитися з тим обсягом інформації, яка є в матеріалах провадження і була відомою попередньому захиснику. Оскільки заміна захисника не тягне відновлення процесуальних дій, при виконанні яких був присутній захисник, якого замінено, то новий захисник має бути обов'язково ознайомлений з протоколами цих процесуальних дій і документами, предметами тощо, які були вилучені, оглянуті, досліджені при проведенні відповідної процесуальної дії. За загальним правилом, ЄСПЛ вважає, що держава не несе відповідальності за дії захисника. Однак, якщо захисник є очевидно пасивним і не забезпечує належного захисту особи, суд повинен замінити його за власною ініціативою. В іншому випадку особа повинна сама звернутися з клопотанням про його заміну (див. рішення у справах «Імбріоша проти Швейцарії» від 24 листопада 1993 р., «Камасінскі проти Австрії» від 19 грудня 1989 р., «Ніколаєнко проти України»).

Крім функції захисту адвокат у кримінальному провадженні також може здійснювати функцію представництва. Відповідно до статей 58, 63 КПК потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача у кримінальному провадженні може представляти представник — особа, яка у кримінальному провадженні має право бути захисником. Повноваження представника — адвоката на участь у кримінальному провадженні підтверджуються документами, передбаченими ст. 50 КПК.

Згідно із ст. 66 КПК адвокат у кримінальному провадженні також може надавати правову допомогу свідкові при дачі показань та участі у проведенні інших процесуальних дій. Повноваження адвоката — свідка на участь у кримінальному провадженні підтверджуються документами, передбаченими ст. 50 КПК.

Існує певний перелік *обставин, які виключають участь особи у кримінальному провадженні в якості захисника або представника* (ст. 78 КПК). Треба вважати, що ці обмеження застосовні і до адвоката свідка. Захисником, представником не має права бути особа:

1) яка брала участь у цьому ж кримінальному провадженні як слідчий суддя, суддя, присяжний, прокурор, слідчий, потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач, експерт, спеціаліст, перекладач;

2) якщо вона у цьому провадженні надає або раніше надавала правову допомогу особі, інтереси якої суперечать інтересам особи, яка звернулася з проханням про надання правової допомоги;

3) щодо якої прийнято рішення про зупинення або припинення права на зайняття адвокатською діяльністю (зупинення дії свідоцтва про право на зайняття адвокатською діяльністю або його анулювання) в порядку, передбаченому законом;

4) якщо вона є близьким родичем або членом сім'ї слідчого, прокурора, потерпілого або будь-кого із складу суду;

5) якщо це суперечить інтересам особи, якій адвокат надає або раніше надавав правову допомогу.

За наявності вищезазначених обставин захисник або представник потерпілого повинен заявити самовідвід. За цими ж підставами їм може бути заявлено відвід особами, які беруть участь у кримінальному провадженні. Відводи під час досудового розслідування розглядає слідчий суддя, а під час судового провадження — суд, який його здійснює. При розгляді відводу має бути вислухана особа, якій заявлено відвід, якщо вона бажає дати пояснення, а також думка осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні. Питання про відвід вирішується в нарадчій кімнаті вмотивованою ухвалою слідчого судді, судді (суду). Заява про відвід, що розглядається судом колегіаль-

но, вирішується простою більшістю голосів. Згідно із ст. 83 КПК у разі задоволення відводу захисника, представника слідчий суддя, суд роз'яснює підозрюваному, обвинуваченому, потерпілому, цивільному позивачу, цивільному відповідачу його право запросити іншого захисника, представника і надає йому для цього під час досудового розслідування не менше двадцяти чотирьох годин, а під час судового провадження — не менше сімдесяти двох годин. Якщо підозрюваний, обвинувачений у кримінальному провадженні, коли залучення захисника є обов'язковим, протягом цього часу не запросить іншого захисника, слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд самостійно залучають захисника в порядку, передбаченому ст. 49 КПК.

Однак питання про момент прийняття адвокатом захисту і неможливості відмови від прийнятого на себе зобов'язання залишаються одним із найбільш дискусійних у науці кримінального процесу. В кримінально-процесуальній літературі викладені різні міркування про момент прийняття захисту.

На думку В. Л. Россельса, після того, як адвокат представив ордер, він не має права відмовитися від прийнятого на себе захисту[1], тобто захист вважається прийнятим з моменту подання документів, що підтверджують повноваження адвоката. З точки зору П. Заботкіна, захист може вважатися прийнятим адвокатом лише після ознайомлення зі справою та узгодження в розмові з обвинуваченим позиції[2]. Розглянемо ці дві думки.

При отриманні і поданні ордера можуть бути невідомі обставини, які виключають за законом можливість участі адвоката як захисника у даній справі. Наприклад, згідно з ч. 1 ст. 46 КПК захисник не має права взяти на себе захист іншої особи або надавати їй правову допомогу, якщо це суперечить інтересам особи, якій він надає або раніше надавав правову допомогу. Ця норма сформульована і у Правилах адвокатської етики: адвокат не має права прийняти доручення, якщо інтереси клієнта об'єктивно суперечать інтересам іншого клієнта, з яким адвокат пов'язаний договором про надання правової допомоги, або якщо є розумні підстави вважати, що передбачуваний розвиток інтересів нового і попереднього клієнтів призведе до виникнення конфлікту інтересів.

Суперечливість інтересів обвинувачених може бути невідома адвокату при одержанні ним ордера чи доручення Центру з надання

---

[1] Левин А. М. Защитник в советском суде / А. М. Левин, П. А. Огнев, В. Л. Россельс. — М., 1960. — С. 38.

[2] Заботкин П. К разработке положений об адвокатуре / П. Заботкин. — Советская юстиция. — 1961. — № 12. — С. 11.

безоплатної вторинної правової допомоги. На таку суперечливість не завжди звертають увагу слідчі та судді. І тільки після ознайомлення з матеріалами кримінального провадження або в розмові з обвинуваченим адвокат з'ясовує, що його участь у справі суперечить закону.

У ст. 78 КПК зазначається, що адвокат не має права прийняти доручення на ведення справи, якщо він є близьким родичем або членом сім'ї слідчого, прокурора, потерпілого або будь-кого із складу суду. Отримуючи ордер, доручення адвокат може й не знати про те, що його родичі є учасниками кримінальної процесуальної діяльності у даній справі.

Виявити таку обставину, як надання раніше допомоги особі, інтереси якої суперечать інтересам обвинуваченого, та інші обставини, що виключають можливість участі у провадженні як захисника, представника далеко не завжди можна при одержанні ордера або доручення. І тільки у процесі вивчення справи або в розмові з обвинуваченим такі обставини можуть бути встановлені. Для цього буває недостатньо лише ознайомлення з матеріалами справи або розмови з обвинуваченим, а необхідно і те, й інше.

Крім того лише в розмові з обвинуваченим і при ознайомленні хоча б із суттю обвинувачення та деякими даними, на яких воно грунтується, адвокат може визначити свою позицію. Адже узгодженість позицій адвоката й обвинуваченого — важлива умова успішного захисту. Адвокат, з'ясувавши, що проти його позиції обвинувачений не заперечує, не рекомендує в усьому з ним погоджуватись. Обвинуваченому роз'яснюється, що він має право звернутись до іншого адвоката і, коли така можливість існує, право на захист не порушується. Іноді може виникнути ситуація, коли в ході зустрічі адвоката та обвинуваченого вже в суді й виявляється незгода останнього з тим, щоб його захист здійснював конкретний адвокат.

Виходячи з даних міркувань лише після встановлення відсутності обставин, які перешкоджають адвокатові бути захисником у даному провадженні, захист можна вважати прийнятим. Однак, дотримуючись такої точки зору, можна дійти висновку, що до цього моменту навряд чи можливо вести мову про виникнення процесуальних відносин і реалізацію всіх прав захисника, передбачених ст. 46 КПК. Це призвело б до того, що адвокат протягом невизначеного часу вважався б таким, що не прийняв захист остаточно, що унеможливило б використання адвокатом своїх процесуальних прав, а обвинуваченому завадило б реалізувати права на захист і на отримання правової допомоги.

Таким чином, необхідно дійти єдино можливого висновку: адвокат вважається таким, що прийняв на себе функцію захисту з мо-

менту подання в органи слідства чи суду ордера або доручення на представлення інтересів його клієнта. Звичайно, якщо вказані в законі обставини, що виключають можливість участі у справі адвоката, виявляться тоді, коли захист уже прийнятий, адвокат повинен вжити заходів до виходу з процесу, але так, щоб це не було витлумачено проти обвинуваченого.

Відповідно до ч. 4 ст. 47 КПК, захисник після його залучення має право відмовитися від виконання своїх обов'язків лише у випадках:

1) коли мають місце обставини, які згідно з КПК України виключають його участь у кримінальному провадженні;

2) незгоди з підозрюваним, обвинуваченим щодо вибраного ним способу захисту, за винятком випадків обов'язкової участі захисника;

3) умисного невиконання підозрюваним, обвинуваченим умов укладеного із захисником договору, яке дістає вияв, зокрема, у систематичному недодержанні законних порад захисника, порушенні вимог КПК тощо;

4) якщо він свою відмову мотивує відсутністю належної кваліфікації для надання правової допомоги у конкретному провадженні, яке є особливо складним.

Як бачимо, відмова від прийняття захисту та заборона відмови від прийнятого захисту не є абсолютними, допускають винятки. У всякому разі, захисник за жодних умов не має права погіршувати становище підзахисного. Адже відмова від прийнятого захисту може проявлятися у різних формах. Відмовою від захисту і переходом на позиції обвинувачення є і випадок, коли обвинувачений заперечує свою вину, а захисник, який переконаний у його винності, не підтримує правової позиції свого підзахисного. До відмови від захисту належить і відкрито виражена захисником відмова від спростування якої-небудь важливої для захисту обставини. Відмовою від захисту є й відмова від надання правової допомоги підзахисному, коли останній бажає оскаржити ті чи інші процесуальні дії та рішення.

Таким чином, треба вважати відмовою від захисту як здійснення захисником у прямій або завуальованій формі дій, що погіршують становище обвинуваченого, так і невчинення всіх можливих за законом дій, які можуть дати сприятливий для підзахисного результат. У всіх цих випадках адвокат-захисник порушує закон і не виконує свій професійний обов'язок.

Захисник користується процесуальними правами підозрюваного, обвинуваченого, захист якого він здійснює, крім процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо підозрюваним, об-

винуваченим і не може бути доручена захиснику, з моменту надання документів, передбачених ст. 50 КПК, слідчому, прокурору, слідчому судді, суду. Тобто захисник має право:

1) брати участь у проведенні допиту та в інших процесуальних діях, що проводяться за участю підозрюваного, обвинуваченого;

2) до першого допиту підозрюваного мати з ним конфіденційне побачення без дозволу слідчого, прокурора, суду, а після першого допиту — такі ж побачення без обмеження кількості й тривалості. Такі зустрічі можуть відбуватися під візуальним контролем уповноваженої службової особи, але в умовах, що виключають можливість прослуховування чи підслуховування;

3) бути чітко і своєчасно повідомленим про свої права, передбачені КПК, а також отримати їх роз'яснення;

4) вимагати перевірки обґрунтованості затримання підзахисного;

5) збирати і подавати слідчому, прокурору, слідчому судді, суду докази (перелік способів отримання необхідної доказової інформації міститься у ст. 20 Закону);

6) брати участь у проведенні процесуальних дій;

7) при проведенні процесуальних дій ставити запитання, подавати свої зауваження та заперечення щодо порядку проведення дій, які заносяться до протоколу;

8) застосовувати, з додержанням вимог КПК, технічні засоби при проведенні процесуальних дій, у яких він бере участь. Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд мають право заборонити застосовування технічних засобів при проведенні окремої процесуальної дії чи на певній стадії кримінального провадження з метою нерозголошення відомостей, які містять таємницю, що охороняється законом, чи стосуються інтимного життя особи, про що виноситься (постановляється) вмотивована постанова (ухвала);

9) заявляти клопотання про проведення процесуальних дій, про забезпечення безпеки щодо себе, членів своєї сім'ї, близьких родичів, майна, житла тощо;

10) заявляти відводи;

11) ознайомлюватися з матеріалами досудового розслідування в порядку, передбаченому ст. 221 КПК, та вимагати відкриття матеріалів згідно зі ст. 290 КПК;

12) одержувати копії процесуальних документів і письмові повідомлення;

13) оскаржувати рішення, дії та бездіяльність слідчого, прокурора, слідчого судді в порядку, передбаченому КПК;

14) брати участь під час судового розгляду в допиті свідків обвинувачення або вимагати їхнього допиту, а також вимагати виклику

і допиту свідків захисту на тих самих умовах, що й свідків обвинувачення;

15) висловлювати в судовому засіданні свою думку щодо клопотань інших учасників судового провадження;

16) виступати в судових дебатах;

17) ознайомлюватися з журналом судового засідання і технічним записом судового процесу, які йому зобов'язані надати уповноважені працівники суду, і подавати щодо них свої зауваження;

18) оскаржувати в установленому КПК порядку судові рішення та ініціювати їх перегляд, знати про подані на них апеляційні та касаційні скарги, заяви про їх перегляд, подавати на них заперечення;

19) мати інші процесуальні права, передбачені КПК і Законом;

20) вимагати дотримання правових гарантій адвокатської діяльності (ст. 23 Закону), в тому числі збереження адвокатської таємниці. Документи, пов'язані з виконанням захисником його обов'язків, без його згоди не підлягають огляду, вилученню чи розголошенню слідчим, прокурором, слідчим суддею, судом. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх службові особи зобов'язані виконувати законні вимоги захисника.

На захисника, водночас, покладене певне коло обов'язків щодо порядку здійснення ним своїх функцій у кримінальному процесі:

1) захисник зобов'язаний використовувати засоби захисту, передбачені КПК та іншими законами України, з метою забезпечення дотримання прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого та з'ясування обставин, які спростовують підозру чи обвинувачення, пом'якшують чи виключають кримінальну відповідальність підозрюваного, обвинуваченого.

2) Захисник зобов'язаний бути присутнім при виконанні процесуальних дій за участю підозрюваного, обвинуваченого. У разі неможливості прибути у призначений строк захисник зобов'язаний завчасно повідомити про таку неможливість та її причини слідчого, прокурора, слідчого суддю, суд, а в разі коли він призначений органом (установою), уповноваженим законом на надання безоплатної правової допомоги, — також і цей орган (установу). Неприбуття захисника для участі у проведенні певної процесуальної дії, якщо захисник був завчасно попереджений про її проведення, і за умови, що підозрюваний, обвинувачений не заперечує проти проведення процесуальної дії за відсутності захисника, не може бути підставою для визнання цієї процесуальної дії незаконною, крім випадків, коли участь захисника є обов'язковою. Якщо підозрюваний, обвинувачений заперечує проти проведення процесуальної дії за відсутності за-

хисника, проведення процесуальної дії відкладається або для її проведення залучається захисник у порядку, передбаченому ст. 53 КПК.

3) Захисник без згоди підозрюваного, обвинуваченого не має права розголошувати відомості, які стали йому відомі у зв'язку з участю в кримінальному провадженні і становлять адвокатську або іншу охоронювану законом таємницю.

Згідно із статтями 58, 63 КПК адвокат як представник потерпілого, цивільного позивача та цивільного відповідача користується процесуальними правами, відповідно, потерпілого, цивільного позивача та цивільного відповідача, інтереси якого він представляє, крім процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо потерпілим, цивільним позивачем і цивільним відповідачем і не може бути доручена представнику.

На жаль, КПК не містить норми, яка б врегульовувала правовий статус адвоката свідка. У всякому разі, керуючись ст. 1 Закону, можна визначити такий перелік прав адвоката свідка, який надає останньому правову допомогу: надання правової інформації, консультацій та роз'яснень з правових питань, правового супроводу діяльності клієнта, складення заяв, скарг, процесуальних та інших документів правового характеру, спрямованих на забезпечення реалізації прав, свобод і законних інтересів клієнта, недопущення їх порушень, а також на сприяння їх відновленню в разі порушення.

Чинне кримінальне процесуальне законодавство надає захисникові ряд процесуальних прав, спираючись на які, він може ефективно здійснювати свою діяльність. Умовно процесуальні права адвоката у кримінальному процесі можна класифікувати на такі групи:

I. Права захисника, реалізуючи які він одержує необхідну інформацію у кримінальному провадженні для успішного здійснення своєї діяльності. У першу чергу це право на ознайомлення з матеріалами кримінального провадження і побачення з підзахисним.

II. Права захисника, реалізація яких дає захиснику можливість активно брати участь у процесі доказування. Це право заявляти клопотання, брати участь у проведенні процесуальних дій, збирати і подавати слідству та суду докази тощо.

III. Права захисника, реалізуючи які, він сприяє об'єктивності ведення кримінального процесу, а також охороняє від можливих і захищає від допущених порущень свої права і права підзахисного. Це право заявляти відводи слідчому, прокурору, судді і складу суду, подавати зауваження на протоколи процесуальних дій, журнал судового засідання та його технічний запис, а також право оскаржувати рішення, дії чи бездіяльність органів, що ведуть провадження, в тому числі в апеляційній та касаційній інстанціях.

Перейдемо до більш докладного розгляду кожного з вищенаведених прав захисника у контексті реалізації гарантій адвокатської діяльності у кримінальному процесі.

I. Права захисника, реалізуючи які, захисник одержує необхідну інформацію у кримінальному провадженні для успішного здійснення своєї діяльності:

а) конкретизуючи принцип забезпечення підозрюваному, обвинуваченому права на захист і права адвокатів у кримінальному процесі, галузеве законодавство встановлює право захисника спілкуватись із своїм підзахисним (ч. 5 ст. 46 КПК). У Законі України «Про попереднє ув'язнення» зазначено (ч. 5 ст. 12): «Особа, взята під варту, має право на побачення з захисником наодинці, без обмеження кількості побачень та їх тривалості, у вільний від виконання слідчих дій час. Повноваження захисника щодо здійснення захисту особи, яка тримається під вартою, підтверджуються відповідно до статті 50 Кримінального процесуального кодексу України. Адміністрація установи повинна забезпечити умови для проведення побачень, у тому числі які виключають при побаченні із захисником можливість третіх осіб мати доступ до інформації, що надається в процесі побачення».

Подібне ж право закріплене і в Основних положеннях про роль юристів: «...уряди забезпечують, щоб усі заарештовані або затримані особи, незалежно від того, пред'явлено їм обвинувачення у вчиненні кримінального злочину чи ні, одержували негайний доступ до юриста і в будь-якому разі не пізніше, ніж через сорок вісім годин з моменту арешту чи затримання. Усім заарештованим, затриманим або ув'язненим до в'язниці особам надаються належні можливості, час і умови відвідання юристом, зносини й консультації з ним без затримки, втручання або цензури й додержанням повної конфіденційності. Такі консультації можуть проводитись у присутності посадових осіб із підтримання правопорядку, але без можливості бути почутими ними».

Побачення захисника й обвинуваченого може розглядатись як спеціальний засіб захисту. Такі побачення є одним із засобів захисту інтересів і прав обвинуваченого. Побачення можливе з моменту подання захисником підтверджуючих його повноваження документів і не пов'язане з моментом ознайомлення з матеріалами кримінального провадження. Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд не мають права заборонити таке побачення. Захисник може мати побачення з обвинуваченим віч-на-віч без обмеження кількості побачень та їх тривалості, що не завжди має місце у практичній діяльності з вини органів, які ведуть процес. Такі побачення необхідні для обрання

позиції у справі, для з'ясування обставин, які мають велике значення для результативного захисту. Крім того побачення з обвинуваченим є професійним обов'язком адвоката[1].

Побачення захисника з обвинуваченим, на думку Т. В. Варфоломеєвої, є також однією з форм здобуття доказової інформації. Деякі відомості стають відомими адвокатові позапроцесуальним шляхом, наприклад із розмов з підзахисним. Значна їх частина, як правило, становить інтерес для слідства і вагома для захисту[2].

Але незважаючи на беззаперечну необхідність конфіденційних спілкувань адвоката-захисника з підзахисним саме це процесуальне право дуже часто спричиняє проблеми у його реалізації.

Закон надає підозрюваному, обвинуваченому й захиснику можливість бачитись віч-на-віч, тому що у присутності слідчих, суддів та інших осіб обвинувачений, який побоюється погіршити своє становище, чи з іншої причини не може з'ясувати із захисником усе, що його цікавить у зв'язку з кримінальним провадженням. Їх побачення мають відбуватися не тільки віч-на-віч, а й в обстановці взаємної довіри. Тому з першого ж побачення захисник намагається створити таку обстановку. Підзахисний, звичайно, очікує поради захисника як досвідченого юриста. Але не менш цінна й моральна підтримка, яку повинен надавати захисник обвинуваченому. Перед судом має стояти не поникла, пригнічена людина, а обвинувачений, моральний стан якого не може бути перешкодою для пред'явлення всіх фактів на свій захист.

Невірними є дії адвокатів, які без достатніх на це підстав не використовують своє право на побачення з підзахисним, який перебуває під вартою. Трапляється й таке, що побачення відбувається не в слідчому ізоляторі, а в не пристосованому для цього конвойному приміщенні суду, що значно зменшує ефективність адвокатської діяльності.

У юридичній літературі відзначається, що деякі адвокати зустрічаються з підзахисним лише безпосередньо перед судовим засіданням, і якщо у підзахисного є клопотання чи виникає незгода з позицією захисника, останній потрапляє в тяжке становище.

Безумовно, абсолютно необхідним для здійснення ефективного захисту є встановлення психологічного контакту з підзахисним. Захисник повинен намагатися досягти атмосфери довіри та співпра-

---

[1] Фаткуллин Ф. Н. Обвинение и защита по уголовным делам / Ф. Н. Фаткуллин, З. З. Зиннатуллин, Я. С. Аврах. — Казань, 1976. — С. 127.

[2] Варфоломеева Т. В. Криминалистика и профессиональная деятельность защитника / Т. В. Варфоломеева. — К. : Вища школа, 1987. — С. 17.

ці на шляху досягення домовленості щодо обрання позиції захисту у справі.

На першому побаченні захисникові необхідно не тільки надати необхідну підзахисному інформацію про себе, а й з'ясувати його анкетні дані, стан здоров'я та обставини затримання. Треба обов'язково звернути увагу на стан здоров'я підзахисного і, за необхідності, наполягати на проведенні медичного освідування, судово-медичної чи судово-психіатрічної експертизи, а, можливо, і госпіталізації.

Захисникові вкрай необхідно з'ясувати обставини затримання підзахисного, особливо моменти, пов'язані з можливим порушенням прав останнього при здійсненні затримання. За необхідності, захисник, за погодженням із підзахисним, може подати скарги на дії та рішення органів слідства до прокурора чи до слідчого судді.

Під час знайомства з підзахисним захисник також повинен розповісти про наявні у підзахисного права та пояснити їх зміст і порядок реалізації. Видається розумним також надання певних інструкцій підзахисному на випадок тиску на нього органу слідства чи намагання провести будь-які процесуальні дії за відсутності захисника.

Побачення з обвинуваченим необхідні не тільки під час досудового розслідування та при підготовці до судового розгляду, а й за його перебігу. Для цього можуть бути використані перерви судового засідання, під час яких підзахисний, що перебуває на свободі, може спілкуватись зі своїм захисником без спеціального дозволу суду чи головуючого. Коли обвинувачений перебуває під вартою, дозвіл на побачення дає головуючий. У разі необхідності побачення захисник чи підзахисний мають право клопотати про оголошення для цього перерви судового засідання. За законом така можливість має бути надана своєчасно, тобто і в ході судового засідання також.

До розмови з підзахисним захисник ще дуже далекий від справжнього знання обставин, пов'язаних із кримінальним провадженням. Розмова з підзахисним може зовсім інакше висвітлити незрозумілі моменти і зв'язки між подіями.

На підтвердження цього можна навести такий приклад. У провадженні адвоката К. перебувала кримінальна справа щодо А. І. Коваленка, який обвинувачувався за ч. 3 ст. 187, ч. 3 ст. 150, ч. 1 ст. 263 КК. Адвокат К. участі у досудовому розслідуванні не брав. У порядку підготовки до розгляду справи в суді адвокат зустрівся з А. І. Коваленком, який перебував під вартою. У ході розмови Коваленко заявив адвокатові, що він у перший же день свого затримання під час допиту, який проходив у відсутності адвоката (Коваленко допитувався як підозрюваний), у зв'язку із застосуванням до нього незаконних методів ведення слідства (фізичної сили та психічного тиску) він по

деяких епізодах обмовив себе та інших осіб. Після цього допиту він погано почувався і втратив свідомість. Була викликана «швидка допомога», і йому було надано медичну допомогу. В ході подальшого розслідування Коваленко подавав клопотання слідчому про витребування та додання до справи медичної документації, яка стверджує, що йому було надано медичну допомогу. Адвокат вирішив витребувати цю документацію, у зв'язку в чим звернувся з усним клопотанням у підготовчій частині судового засідання. Суд залишив клопотання без розгляду і рекомендував адвокату на підставі ст. 24 Закону витребувати документацію особисто. Адвокат так і зробив і в порядку доповнення до судового розгляду просив додати її до матеріалів кримінальної справи. Суд клопотання задовольнив. Ця документація стала одним із доказів того, що незаконні засоби ведення слідства були застосовані ще до трьох обвинувачених.

Розмова з підзахисним — обов'язкова, необхідна складова ознайомлення з обставинами кримінального провадження.

Під час побачення обвинувачений розповідає захиснику про поведінку, яка ставиться йому в провину, про мотиви такої поведінки, про своє минуле. Ще А. Ф. Коні писав про розмову захисника й обвинуваченого: «Між захисником і тим, хто у тривозі і тузі від грізно насунувшогося обвинувачення звертається до нього в надії на допомогу, встановлюється такий тісний зв'язок довіри та відвертості»[1].

У розмові захисник іноді дізнається про те, що відсутнє у матеріалах провадження, що пом'якшує чи навіть зовсім виключає відповідальність обвинуваченого. Результатом розмови може бути витребування адвокатом відомостей, необхідних для захисту, чи заявлення клопотання про їх витребування судом. Під час побачення підзахисний розповідає про свої стосунки зі співучасниками, свідками, потерпілими чи інші відомості про осіб, які беруть участь у справі. Це полегшує захисникові оцінку доказів, допомагає підготуватись до допитів та інших процесуальних дій. У перебігу розмови накреслюються й контури позиції захисту. Побачення також використовується захисником для роз'яснення підзахисному його процесуальних прав та обов'язків.

Виходячи з того, що обвинувачений і захисник мають право зустрічатись віч-на-віч, ніхто не має права вимагати від обвинуваченого інформації про його бесіди із захисником. Що стосується захисника, то він зобов'язаний тримати в таємниці зміст своїх бесід з обвинуваченим. Органи досудового слідства, прокурор, суд не мають

---

[1] Кони А. Ф. Нравственные начала в уголовном процессе / А. Ф. Кони // Собр. соч. в 8 т. — М., 1967. — Т. 4. — С. 53.

права порушувати таємницю спілкування обвинуваченого із захисником і ставити запитання захисникові про обставини, які стали йому відомі у зв'язку з виконанням обов'язків захисника (ст. 65 КПК). Водночас, адвокати можуть бути звільнені від обов'язку зберігати професійну таємницю особою, яка довірила їм ці відомості, у визначеному нею обсязі. Таке звільнення здійснюється у письмовій формі за підписом особи, яка довірила зазначені відомості. Крім того неможливо отримати будь-якій особі доступ до листування або інших форм обміну інформацією між захисником та його клієнтом або будь-якою особою, яка представляє його клієнта, у зв'язку з наданням правової допомоги, а також до об'єктів, які додані до такого листування, або інших форм обміну інформацією (ст. 161 КПК).

Необхідно зазначити, що КЗПЛ визнає порушенням права на захист у контексті статті 6 § 3 (с) обмеження можливостей спілкування із захисником (див. рішення ЄСПЛ у справах «Кастравет проти Молдови» від 13 березня 2007 р., «Загарія проти Італії» від 27 лютого 2007 р., «Очалан проти Туреччини» від 12 травня 2005 р.);

б) необхідним етапом діяльності адвоката у кримінальному процесі є його ознайомлення з матеріалами кримінального провадження. Захисник має право ознайомлюватися з матеріалами досудового розслідування в порядку, передбаченому ст. 221 КПК, та вимагати відкриття матеріалів згідно зі ст. 290 КПК (п. 14 ч. 3 ст. 42 КПК). Повне ознайомлення з матеріалами проваження дозволяє перевірити всебічність та об'єктивність судочинства. Без вивчення цих матеріалів захисник не може допомогти обвинуваченому та вирішенню завдань кримінального судочинства. Захисника стосуються слова А. Ф. Коні: «На перший план я, звичайно, вважав за необхідне ставити вивчення справи в усіх її частинах, вдумуючись у видозмінення показань одних і тих самих осіб при дізнанні та слідстві та знайомлячись особливо ретельно з речовими доказами»[1].

Адвокат повинен ознайомитись не лише з протоколами процесуальних дій та рішеннями у справі, а й із іншими матеріалами справи. Незнання матеріалів справи практично перешкоджає захиснику у реалізації процесуальних прав, виявленні порушень норм права. ЄСПЛ констатував порушення статті 6 § 3 (b) КЗПЛ (право особи мати адекватні час та можливості для підготовки захисту) у випадках: відсутності можливості ознайомитися з матеріалами справи; недостатності часу для ознайомлення з матеріалами (ухвала у справі «Маттік проти Німеччини», заява № 62116/00; рішення від 28 червня

[1] Кони А. Ф. Приемы и задачи прокуратуры / А. Ф. Кони // Собр. соч. в 8 т. — М., 1967. — Т. 4. — С.149—150.

1984 р. у справі «Кемпбел та Фел проти Великої Британії»; «Сахновський проти Росії», рішення від 2 листопада 2010 р., справа «Очалан проти Туреччини», рішення від 12 травня 2005 р.); відсутність захисника при ознайомленні з матеріалами справи великого об'єму.

Як правильно зазначає Т. В. Варфоломеєва, дії захисника з вивчення матеріалів провадження неминучі, оскільки, не знаючи змісту зібраних слідчим доказів, не з'ясувавши ставлення обвинуваченого до інкримінованого йому діяння, не ознайомившись з його контрдоводами, не проаналізувавши дані, які характеризують особистість обвинуваченого, захисник не зможе під час допиту і наступних процесуальних дій виконати в повному обсязі свої професійні обов'язки[1]. Такої самої думки дотримуються І. Петрухін та А. Рогаткін: «Захисник, який не знає матеріалів справи, веде захист «наосліп». Він не знає, які версії залишились неперевіреними, не може заявити обґрунтовані клопотання і скарги»[2].

Чинне законодавство надає адвокатові право вимагати матеріали досудового розслідування для ознайомлення, за винятком матеріалів про застосування заходів безпеки щодо осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, а також тих матеріалів, ознайомлення з якими на цій стадії кримінального провадження може зашкодити досудовому розслідуванню. Відмова у наданні для ознайомлення загальнодоступного документа, оригінал якого знаходиться у матеріалах досудового розслідування, не допускається. При ознайомленні з матеріалами досудового розслідування особа, яка його здійснює, має право робити необхідні виписки та копії (ст. 221 КПК). Це положення закону має певною мірою декларативний характер, оскільки обсяг ознайомлення адвоката із зазначеними матеріалами залежить від розсуду слідчого або прокурора. Це право обмежується ознайомленням лише з тими матеріалами, ознайомлення з якими на цій стадії кримінального провадження не може зашкодити досудовому розслідуванню. Рішення ж про те, які матеріали можуть зашкодити, які ні, приймає слідчий чи прокурор. Тож реалізувати це право повною мірою адвокату вкрай складно. У цій ситуації можливим є використання такого процесуального ресурсу, як подання слідчому судді клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів, у тому числі матеріалів кримінального провадження, в порядку, передбаченому главою 15 КПК.

---

[1] Варфоломеева Т. В. Криминалистика и профессиональная деятельность защитника / Т. В. Варфоломеева. — К., 1987. — С. 37.

[2] Петрухин И. О реформе уголовно-процессуального права / И . Петрухин, А. Рогаткин // Законность. — 1996. — № 2. — С. 41.

Ретельно вивчити матеріали справи повинен кожен захисник і перед розглядом кримінального провадженя в суді. Це його право забезпечується нормою кримінального процесуального закону (ст. 317 КПК): «Після призначення справи до судового розгляду головуючий повинен забезпечити учасникам судового провадження можливість ознайомитися з матеріалами кримінального провадження, якщо вони про це заявлять клопотання. Під час ознайомлення учасники судового провадження мають право робити з матеріалів необхідні виписки та копії». Право на ознайомлення з матеріалами справи є гарантією реалізації сторонами своїх прав. Суддя, виконуючи свій обов'язок, не має права відмовити захисникові у клопотанні про необхідність ознайомлення із справою. Якщо, враховуючи обсяг справи, її складність, захисник не встигає ознайомитись із матеріалами до розгляду справи судом, суддя повинен відкласти судові слухання до повного вивчення захисником матеріалів кримінальної справи. Тільки у випадку зловживання своїм правом знайомитися з матеріалами справи, зволікання захисника з ознайомленням судді на практиці встановлюють графік ознайомлення або виносять постанову про встановлення певного строку для остаточного ознайомлення з матеріалами справи. У всякому разі, перешкоджання процесу ознайомлення захисника з матеріалами справи є істотним порушенням кримінального процесуального закону, що може навіть тягнути скасування вироку у справі. Справа захисникові видається в канцелярії суду чи секретарем судді, який буде розглядати справу по першій інстанції, при пред'явленні ордера чи доручення на ведення даної справи в суді та посвідчення адвоката. Отримавши справу, захисник повинен перевірити нумерацію сторінок, їх наявність і додані до справи додаткові матеріали (паспорти, речові докази, фотографії).

Захисникові доцільно розпочинати ознайомлення з кримінальною справою з уважного прочитання обвинувального акта, в якому визначається, у чому обвинувачується підзахисний і якими доказами підтверджується це обвинувачення. Потребує ретельного та послідовного вивчення кожний аркуш справи, що дозволяє захисникові ознайомитись не тільки з доказами, зазначеними в обвинувальному акті, а й із усіма наявними у справі фактичними даними.

Ознайомившись з матеріалами справи, захисник приступає до важливого та безумовно необхідного кроку в захисній діяльності: складання адвокатського досьє. В адвокатському досьє мають бути копії таких документів: обвинувального акта, повідомлення про підозру, ухвали про обрання запобіжного заходу, висновків експертиз, заявлених чи підготовлених клопотань і відповідей на них, мате-

ріалів, що характеризують підзахисного. Ці копії захисник може зробити, використовуючи своє право застосовувати науково-технічні засоби у ході ознайомлення з матеріалами справи (ст. 42 КПК). Крім того в адвокатському досьє, безумовно, мають міститись докладні виписки з матеріалів справи, що становлять інтерес при здійсненні захисту у цій справі.

Однак простим зібранням цих копій та виписок, звичайно, складання адвокатського досьє не обмежується. Після зібрання всіх зазначених матеріалів починається аналітична робота, спрямована на систематизацію наявних матеріалів і відпрацювання на їх базі позиції та плану захисту. Систематизувати матеріали справи можна за епізодами, за показаннями підзахисного, потерпілого, свідків, за експертними висновками, за хронологічним порядком. У будь-якому разі, захисник повинен вільно орієнтуватись у зроблених виписках і вміти швидко використовуватит їх у ході судового розгляду справи. Доцільно окремо складати таблички, що відображають наявні суперечності в обвинувальному акті та наявних у справі доказах, у показаннях підзахисного та потерпілого, у первинній та повторній експертизах тощо.

II. Права захисника, реалізація яких дає захиснику можливість активно брати участь у процесі доказування. Ця група прав захисника і гарантії їх реалізації є безпосереднім відображенням активної ролі адвоката-захисника у кримінальному процесі. Ця група прав, як ніяка інша, дозволяє адвокатові виступати рівноправним учасником кримінального судочинства, активним опонентом обвинувачення, чим безпосередньо реалізовувати один із найважливіших принципів дійсно демократичного правосуддя — принцип змагальності.

М. С. Строгович вважав, що саме змагальність визначає природу кримінального процесу, його історичний тип[1]. Інквізиції була чужа *змагальність*: усі процесуальні функції були об'єднані в одній особі, захист не допускався, обвинувачений презюмувався винним. Тільки після перемоги буржуазних революцій у Західній Європі судовий процес став змагальним, гласним, з'явились рівноправні сторони, обвинуваченому було надано право на захист і до винесення вироку презюмувалась його невинуватість.

У структурі принципу змагальності доцільно виокремлювати два основних елементи: 1) наявність сторін; 2) активність сторін. Невід'ємною ознакою змагальності є наявність сторін, які виконують протилежні функції. Сторонами є окремі групи учасників кри-

[1] Строгович М. С. Природа советского уголовного процесса и принцип состязательности / М. С. Строгович. — М., 1939. — С. 59.

мінального процесу, об'єднані на підставі єдності інтересів, кожна з яких виконує окрему, властиву лише їй, кримінально-процесуальну функцію. Відправним моментом при визначенні окремих учасників кримінального провадження стороною в останньому має виступати саме протилежність завдань і правових позицій цих сторін. Інше розуміння процесуальної діяльності сторін, у тому числі їх штучне зближення, примирення позицій у кримінальному судочинстві лише призводить до спотворення ідеї змагальності.

Однак формальна наявність сторони у кримінальному процесі ще не означатиме реалізації правосуддя на засадах змагальності. Лише активна діяльність сторін, спрямована на доведення своїх правових позицій перед судом, розкриває поняття змагальності не в статиці, а в динаміці процесу реалізації цього принципу. Активність сторін як елемент принципу змагальності має і зворотній бік — пасивність суду як суб'єкта процесу доказування.

У ст. 22 КПК зазначається, що кримінальне провадження здійснюється на основі змагальності, що передбачає самостійне обстоювання стороною обвинувачення і стороною захисту їх правових позицій, прав, свобод і законних інтересів засобами, передбаченими цим Кодексом. Фактично, дана норма визначає, що засада змагальності свого основного значення набуває саме в процесі доказування.

Безсумнівно, доказування є основним змістом кримінальної процесуальної діяльності в цілому і в суді зокрема. Можна стверджувати, що ефективність діяльності будь-якого суб'єкта кримінально-процесуальних відносин безпосередньо залежить від ефективності його включеності до процесу доказування. Належне нормативне забезпечення процесуальних можливостей учасників кримінального провадження брати участь у доказуванні та їх власна діяльність з реалізації таких можливостей у кримінальному процесі забезпечують необхідний рівень захисту прав та законних інтересів учасників кримінального судочинства.

У ст. 22 КПК також визначено, що сторони кримінального провадження мають рівні права на збирання та подання до суду речей, документів, інших доказів, клопотань, скарг, а також на реалізацію інших процесуальних прав, передбачених цим Кодексом. Стаття 261 КПК, розкриваючи це положення, підкреслює, що сторони користуються рівними правами на заявлення відводів і клопотань, у дослідженні зібраних доказів, наданні нових доказів і доведенні правильності своєї позиції перед судом. Як слушно зазначала С. М. Даровських, «процесуальна рівноправність — це закріплене в нормах права таке становище, за якого сторони мають рівні можливості, рівні про-

цесуальні засоби реалізації своїх цілей і завдань та оспорювання тверджень протилежної сторони»[1]. Ще в Статутах кримінального судочинства від 20 листопада 1864 р. рівноправність сторін забезпечувалась встановленням таких положень: правом кожної сторони надавати докази, які повинні бути розглянуті судом; правом підсудного та його захисника заперечувати проти пояснень обвинувача; обидві сторони дають свої пояснення суду стоячи; тим, що, задовольнивши клопотання однієї сторони, яке не відповідає закону, суд повинен задовольнити відповідне клопотання протилежної сторони з метою збереження рівності прав сторін[2].

Отже, рівноправність сторін має передбачати не тільки рівні можливості представити свої права, а й те, що жодна зі сторін не повинна мати жодних істотних переваг порівняно з другою стороною.

Відповідно до ч. 2 ст. 22 КПК змагальна побудова кримінального провадження забезпечує сторонам рівні права на збирання та подання до суду доказів. Однак, як видається, на практиці сторона захисту не перебуває в рівних умовах із стороною обвинувачення, оскільки останній для проведення слідчих (розшукових) або негласних слідчих (розшукових) дій достатньо звернутись із клопотанням до слідчого судді, який у найкоротші строки (від шести годин до одного робочого дня) зобов'язаний прийняти певне рішення щодо поданого клопотання. Сторона захисту не має права самостійно провадити такі дії, але може ініціювати їх проведення шляхом подання клопотань до слідчого або прокурора. Такі клопотання відповідно до ст. 221 КПК розглядаються протягом 3 днів. У разі відмови сторона захисту має право протягом 10 днів оскаржити до слідчого судді відмову в задоволенні клопотання про проведення слідчих (розшукових) або негласних слідчих (розшукових) дій. Така скарга протягом 3 днів має бути розглянута слідчим суддею. Пряма залежність сторони захисту від рішення сторони обвинувачення щодо доцільності проведення тих чи інших процесуальних дій та явна невідповідність строків реагування судового органу на звернення обох сторін при вирішенні ідентичних питань у процесі досудового розслідування свідчить про відсутність рівності сторін та недостатню процесуальну забезпеченість засади змагальності у кримінальному провадженні.

---

[1] Даровских С. М. Принцип состязательности в уголовном процессе России и механизм его реализации : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / С. М. Даровских. — Челябинск, 2001. — С. 27.

[2] Фойницкий И. Я. Курс уголовного судопроизводства / И. Я. Фойницкий. — СПб. : АЛЬФА, 1996. — Т. 1. — С. 70—71.

Згідно з ч. 1 ст. 22 КПК змагальність передбачає самостійне обстоювання стороною обвинувачення і стороною захисту їх правових позицій. Відповідно до цього положення та згідно із ст. 347 КПК прокурор на початку судового розгляду оголошує обвинувальний акт або клопотання про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, цивільний позивач оголошує цивільний позов. Таким чином, ці учасники кримінального провадження мають можливість представити суду свою процесуальну позицію, викласти свої аргументи, що надає їх наступній процесуальній діяльності змістовності та системності. Водночас, сторона захисту не викладає своєї позиції на початку судового розгляду, обмежуючись лише короткою відповіддю обвинуваченого на запитання: чи зрозуміле обвинувачення, чи визнає обвинувачений себе винним і чи бажає давати показання. По суті, до судових дебатів сторона захисту позбавлена можливості представити суду свою правову позицію, що створює у суду враження логічно необгрунтованого нагромадження доказів і безсистемності їх представлення. Особливо гостро ця проблема буде відчуватись при здійсненні судового розгляду за участю присяжних, для яких вкрай необхідним є просте та зрозуміле пояснення того, що відбувається у судовому засіданні. Таким чином, у частині забезпечення права сторін на рівноправне та самостійне представлення перед судом своїх правових позицій новий КПК не повною мірою дотримується засади змагальності та рівності учасників кримінального провадження. Важаємо доречним визнати можливою таку практику процесуальної активності захисників, за якої сторона захисту буде мати можливість подавати суду перед початком судового розгляду заперечення на обвинуальний акт і оголошувати їх після оголошення прокурором обвнувального акта.

Адвокат-захисник є активним учасником кримінального процесу. Його активність проявляється в усіх сферах кримінально-процесуальної діяльності, в тому числі і в доказуванні. Ю. М. Грошевой підкреслює, що «доцільно забезпечити захиснику реальну можливість протистояти обвинуваченню, в тому числі у сфері доказування»[1]. Виникає питання: чи є участь захисника в доказуванні лише його правом чи це не тільки право, а й обов'язок? Обов'язок доказування у кримінальному судочинстві є різновидом юридичного обов'язку. Юридичний обов'язок — це міра необхідної поведінки, яку особа повинна здійснити згідно з вимогами до управомоченого, з метою задоволен-

[1] Грошевой Ю. М. Проблеми загальної частини проекту Кримінально-процесуального кодексу України / Ю. М. Грошевой // Правова держава Україна. — Х., 1995. — С. 287.

ня його потреб та інтересів[1]. Обов'язок доказування у кримінальному процесі лежить на державних органах, що повинні всебічно, повно і неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують чи обтяжують його покарання, надати їм належну правову оцінку та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень (ч. 2 ст. 9 КПК).

На захисникові лежить обов'язок використати всі зазначені в законі засоби захисту з метою з'ясування обставин, що виправдовують обвинуваченого або пом'якшують його відповідальність, і надавати обвинуваченому необхідну юридичну допомогу, але такий обов'язок адвокат несе тільки перед своїм підзахисним і кваліфікаційно-дисциплінарною комісією адвокатури[2].

Зазначеними в законі засобами захисту є процесуальні форми участі захисника у кримінальному судочинстві, тобто права, надані йому законом. Отже, права захисника водночас є і його обов'язками, причому обов'язками не лише професійними, а й процесуальними, що випливає з вимог закону. Саме це виділяє захисника в особливу групу суб'єктів доказування[3]. Однак треба неодмінно пам'ятати при цьому, що «на захисника, так само, як і на обвинуваченого, не покладено і не може бути покладено обов'язок доказування невинуватості чи меншої винності обвинуваченого. Слідчий і суддя також не має права покладати обов'язок доказування на захисника, так само, як і на обвинуваченого»[4].

Специфіка процесуального становища адвоката-захисника у доказуванні полягає в тому, що він (на відміну від державних органів, що зобов'язані доводити будь-які обставини, і на відміну від інших учасників процесу, які мають право брати участь у доказуванні) зобов'язаний брати участь у доказуванні, доводити свою позицію, висновки, брати активну участь у збиранні й дослідженні доказів з метою з'ясування обставин, що виправдовують обвинуваченого або пом'якшують його відповідальність, тобто захисник зобов'язаний

---

[1] Котюк В. О. Основи держави і права / В. О. Котюк. — К. : Вентурі, 1995. — С. 70.

[2] Михеєнко М. М Кримінальний процес України : підруч. для студ. юрид. вузів і ф-тів / М. М. Михеєнко, В. Т. Нор, В. П. Шибіко. — К. : Либідь, 1992. — С. 101.

[3] Горский Г. Ф. Проблемы доказательств в советском уголовном процессе / Г. Ф. Горский, Л. Д. Кокорев, П. С. Элькинд. — Воронеж, 1978. — С. 223—226.

[4] Михеенко М. М. Доказывание в советском уголовном судопроизводстве / М. М. Михеенко. — К., 1984. — С. 63.

доводити невинуватість або меншу винуватість особи, притягненої до кримінальної відповідальності[1]. Цей обов'язок захисника жодною мірою не знімає тягар доказування доведеності вини з державних органів.

Крім зазначених специфічних рис доказової діяльності адвоката у кримінальному процесі Т. В. Варфоломеєва, наприклад, зазначає і деякі інші: «У питаннях, що стосуються пізнавальної діяльності, адвокат-захисник займає особливе становище, тому що, з одного боку, пізнаваючи дійсність, як і інші учасники процесу, він відбиває інформацію в аспекті захисту і трансформує її відповідно до правової позиції захисту, з іншого — здійснюваний ним пізнавальний процес необов'язково стає юридично значущим, тому що певні пізнані ним обставини не завжди можуть бути використані з метою захисту і, отже, він умовчує про них»[2]. Доказова інформація сприймається й відбивається захисником відповідно до настанови на відшукування обставин, що виправдовують чи пом'якшують вину підзахисного, а також інформації, що стала йому відома у процесі збирання доказів, з бесід з підзахисним, родичами та з інших джерел, що не можуть бути легалізовані через необхідність додержання адвокатської таємниці.

Розглянемо права адвокатів та їх гарантії, що входять до групи прав, пов'язанних із процесом доказування:

а) право брати участь у проведенні процесуальних дій (п. 9 ч. 3 ст. 42 КПК). Згідно із ст. 47 КПК захисник зобов'язаний прибувати для участі у виконанні процесуальних дій за участю підозрюваного, обвинуваченого. У разі неможливості прибути в призначений строк захисник зобов'язаний завчасно повідомити про таку неможливість та її причини слідчого, прокурора, слідчого суддю, суд, а в разі якщо він призначений органом (установою), уповноваженим законом на надання безоплатної правової допомоги, — також і цей орган (установу). Неприбуття захисника для участі у проведенні певної процесуальної дії, якщо захисник був завчасно попереджений про її проведення і за умови, що підозрюваний, обвинувачений не заперечує проти проведення процесуальної дії за відсутності захисника, не може бути підставою для визнання цієї процесуальної дії незаконною,

---

[1] Макарова З. Обязанность адвоката-защитника по доказыванию — важная гарантия права обвиняемого на защиту / З. Макарова // Проблемы охраны прав граждан в сфере борьбы с преступностью. — Иваново, 1980. — С. 32.

[2] Варфоломеева Т. В. Организационные, процессуальные и криминалистические проблемы защиты адвокатом прав подозреваемого, обвиняемого, подсудимого : дис. ... доктора юрид. наук / Т. В. Варфоломеева. — К., 1994. — С. 123—124.

крім випадків, коли участь захисника є обов'язковою. Якщо підозрюваний, обвинувачений заперечує проти проведення процесуальної дії за відсутності захисника, проведення процесуальної дії відкладається або для її проведення залучається захисник у порядку, передбаченому ст. 53 КПК.

Питання участі захисника у проведенні процесуальних дій треба обговорити і з підзахисним, який має знати, чи буде захисник присутній при проведенні всіх або певних дій та варіанти його (підзаконного) поведінки у випадку проведення процесуальних дій за його участю при неявці захисника.

Взагалі, метою участі захисника у процесуальних діях є як психологічна підтримка підзахисного, так і забезпечення додержання прав і законних інтересів підзахисного. Сама по собі присутність захисника при проведенні тієї чи іншої дії виступає гарантом дотримання законності особами та органами, які розслідують і розглядають кримінальне провадження.

Відповідно до п. 10 ч. 3 ст. 42 КПК захисник при проведенні процесуальних дій має право ставити запитання, подавати свої зауваження та заперечення щодо порядку проведення дій, які заносяться до протоколу. Крім того при проведенні слідчої (розшукової) дії за клопотанням сторони захисту, потерпілого особи, які її ініціювали, мають право ставити питання, висловлювати свої пропозиції, зауваження та заперечення щодо порядку проведення відповідної слідчої (розшукової) дії, які заносяться до протоколу (ч. 6 ст. 223 КПК).

Результат проведеної процесуальної дії фіксується у протоколі, і саме тому уважність і відповідальність захисника на цьому етапі важко переоцінити. Якщо захисник, підписуючи протокол, не зауважить про допущені під час її проведення порушення закону, прав і законних інтересів свого підзахисного, потім, під час судового розгляду кримінальної справи, навряд чи буде можливо ставити питання про недопустимість отриманих у ході цієї слідчої дії доказів.

Причиною багатьох слідчих помилок є нехтування приписами процесуального законодавства, нормами моралі та етики, на що повинен постійно звертати увагу захисник і перешкоджати цьому. Захисник повинен звертати увагу слідчого і на неприпустимість деяких конкретних тактичних прийомів, просити його використати певні прийоми з метою одержання повних і правдивих показань, ґрунтуючись на вивченні свого підзахисного, особливостей його психіки, характеру тощо.

Особливої уваги заслуговує участь захисника у проведенні допитів, у тому числі прямих і перехресних допитів під час судового розгляду кримінального провадження. КЗПЛ визнає право на допит

свідків одним з елементів права на справедливий судовий розгляд (стаття 6 § 3 (d). Виходячи з практики ЄСПЛ, обвинувачений повинен мати можливість у судовому засіданні поставити запитання свідкам обвинувачення та захисту чи, в разі потреби, заперечити проти їх свідчень (див. рішення у справі «Луценко проти України»). Зазначене правило буде дотримано, якщо замість обвинуваченого під час допиту присутній захисник. Перше, на що звертає увагу ЄСПЛ у таких ситуаціях є те, чи вимагала особа допитати певного свідка. У разі коли таке клопотання надійшло, обвинувачений або його захисник повинен вказати, які обставини він хоче підтвердити зазначеним допитом та яким чином це вплине на результати провадження. Якщо обвинувачений надав належне обґрунтування, суд зобов'язаний викликати цього свідка (див. рішення у справі «Відал проти Бельгії» від 22 квітня 1992 р.).

Важливою передумовою проведення успішного допиту є підготовка захисника до його проведення. Захисник обов'язково повинен чітко уявляти обставини, щодо яких він хоче допитати ту чи іншу особу. Зміст запитань захисника — їх форма, момент, коли вони ставляться, мають бути підкорені одній меті: встановленню фактів, які б свідчили на користь підозрюваного, обвинуваченого. Крім того треба усвідомлювати можливість різних варіантів відповідей на одне й теж саме запитання. Тож, загальною порадою захисникові завжди було й буде: ставити запитання учаснику процесу тільки тоді, коли вірогідність сприятливої для позиції захисту відповіді є дуже й дуже високою.

Однак крім суті запитань захисникові обов'язково треба подбати про їх належну послідовність. Адже різний порядок постановки питань допитуваному, а отже, і надходження певної доказової інформації до слідчого, суду, може суттєво впливати на уявлення про її достовірність, об'єктивність і ступінь переконливості.

Психологічні дослідження підтверджують найбільш високу ефективність надходження аргументаційної інформації у такому разі: спочатку висувається один сильний доказ, потім декілька менш суттєвих і, нарешті, подається найсильніший аргумент. Це стосується як порядку дослідження різних фактів у межах допиту одного свідка, так і може бути застосовано і до порядку допиту свідків взагалі. Шляхом подання клопотань захисник також може впливати на порядок дослідження доказів у справі.

Не можна не згадати і тактико-психологічні прийоми ведення самого допиту. З самого початку повинен бути встановлений позитивний контакт із допитуваною особою шляхом поставлення нескладних запитань, що не повинні викликати негативну реакцію допиту-

ваного. І тільки після цього, враховуючи, по можливості, психотипічні характеристики особистості, можуть бути поставленні важливі, з точки зору захисту, запитання. При їх постановці захисник не повинен забувати про відомі тактичні прийоми, запропоновані ще Л. Е. Ароцкером, а саме: послідовність, раптовість, допущення легенди, припинення брехні, уточнення, деталізація, нагадування, наочність тощо[1].

Викладені вище тактичні засади проведення допиту захисником можливо і треба застосовувати як для допиту свідків, так і для проведення ефективного допитування обвинувачених, потерпілих, експертів і спеціалістів;

б) право використовувати науково-технічні засоби. Воно є важливою гарантією ефективної участі адвоката у кримінальному процесі. Згідно з п. 11 ч. 3 ст.42 КПК захисник має право застосовувати, з додержанням вимог цього Кодексу, технічні засоби при проведенні процесуальних дій, в яких він бере участь. Крім того кожен присутній у залі судового засідання може вести стенограму, робити нотатки, використовувати портативні аудіозаписуючі пристрої. Проведення в залі судового засідання фотозйомки, відеозапису, транслювання судового засідання по радіо і телебаченню, а також проведення звукозапису із застосуванням стаціонарної апаратури допускаються на підставі ухвали суду, що приймається з урахуванням думки сторін і можливості проведення таких дій без шкоди для судового розгляду (ч. 6 ст. 27 КПК);

в) право заявляти клопотання про проведення процесуальних дій, про забезпечення безпеки щодо себе, членів своєї сім'ї, близьких родичів, майна, житла тощо (п. 12 ч. 3 ст. 42 КПК). Незважаючи на мало розроблену з наукової точки зору тактику реалізації цього права адвокати використовують його на різних стадіях кримінального судочинства.

Заявлення клопотань абсолютно природно і правомірно, однак адвокати неодноразово зіштовхуються з тим, що їх активна діяльність із заявлення клопотань як на досудовому слідстві, так і в суді викликає роздратування й протидію з боку органів слідства чи суду. Разом з тим, важко припустити, що професійний рівень захисту може бути належним, якщо захисник не вживатиме необхідних дій протягом розслідування, а стане чекати доказів обвинувачення, щоб їх спростувати, не будучи впевненим, що зможе зробити це, а, можливо, і втративши через свою бездіяльність таку можливість.

---

[1] Ароцкер Л. Е. Тактика и этика судебного допроса / Л. Е. Ароцкер. — М., 1969.

Т. В. Варфоломеєва зазначає, що клопотання захисника — це виконане у формі документа чи усне офіційне звернення до осіб, уповноважених здійснювати кримінальну процесуальну діяльність, щодо здійснення ними дій їхньої компетенції, спрямованих на захист[1].

Можна погодитися з думкою А. Г. Торянникова, що всі клопотання, які заявляються обвинуваченим і його захисником у кримінальному провадженні, можна поділити на два види залежно від того, стосуються вони процесуально-правових питань, що виникають у справі, чи пов'язані з вирішенням справи по суті[2].

Клопотання першого виду включають:

а) клопотання про надання можливості реалізувати прямо передбачене в законі право, при заявленні яких достатньо вказати відповідну норму КПК. Сюди слід віднести клопотання захисника про надання побачення з обвинуваченим віч-на-віч, про пред'явлення захисникові всіх матеріалів провадження для ознайомлення та інші клопотання захисника про надання можливості використати права, зазначені у статтях 42, 46 КПК. Можливості вибору рішення по заявленому клопотанню слідчому, прокурору, слідчому судді, суду в цих випадках закон не надає, відмовити в такому клопотанні вони не мають права.

б) клопотання, для обґрунтування яких необхідно послатись на підставу, що сформульована в законі, і вказати обставини, які свідчать про наявність цієї підстави. Наприклад, при заявленні клопотання про відвід слідчого, прокурора, судді треба послатись на норму закону, що надає це право, вказати конкретні підстави для відводу й навести дані, що свідчать про наявність цих підстав. Таке клопотання підлягає задоволенню, якщо фактичні дані підтверджують наявність підстав для відводу.

Клопотання, що стосуються суті справи, можуть бути, в свою чергу, поділені на дві групи залежно від того, чи пов'язані вони зі збиранням додаткових доказів, ставлять питання про залучення до справи нового доказового матеріалу або засновані на матеріалах, які є у справі[3]. Розглянемо кожну з цих груп.

---

[1] Варфоломеєва Т. В. Організаційні, процесуальні та криміналістичні проблеми захисту адвокатом прав підозрюваного, обвинуваченого, ідсудного : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук / Т. В. Варфоломеєва. — К., 1994. — С. 26.

[2] Торянников А. Г. Право защитника на заявление ходатайств и принесение жалоб в уголовном судопроизводстве : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук / А. Г. Торянников. — М., 1983. — С. 14.

[3] Там само. — С. 15.

До першої відносяться клопотання, які ми умовно визначили як пов'язані зі збиранням нових доказів, поданих захисником, наприклад характеристик, різноманітних довідок, а також клопотань про проведення процесуальних дій, в тому числі про допит додаткових свідків, проведення огляду місця події, залучення експерта.

Другу групу складають клопотання, не пов'язані зі збиранням нових доказів. Це клопотання про закриття провадження, зміну кваліфікації злочину, запобіжних заходів. У результаті оцінки наявного у справі доказового матеріалу захисник встановлює обставини, які можуть бути підставою для подібних клопотань.

Заявлення клопотань захисником свідчить, зокрема, про наявність якихось порушень, прогалин, спрощень, допущених у ході слідства чи судового розгляду, в зв'язку з чим наведені адвокатом аргументи потребують ретельної перевірки і оцінки прокурором, судом. Відхилення клопотань, спрямованих на збирання доказів, може потягти серйозне обмеження прав і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, а також тяганину в судочинстві, є одним із джерел судових помилок. Клопотання сторони захисту, потерпілого і його представника чи законного представника про виконання будь-яких процесуальних дій слідчий, прокурор зобов'язані розглянути в строк не більше трьох днів з моменту подання і задовольнити їх за наявності відповідних підстав (ч. 1 ст. 220 КПК). ЄСПЛ вважає, що принцип процесуальної рівності сторін, один із елементів більш широкої концепції справедливого судового розгляду, вимагає, щоб кожній стороні надавалась розумна можливість представляти свою позицію за таких обставин, які не ставлять цю сторону в суттєво невигідне становище щодо протилежної сторони (див. рішення у справі «Кресс проти Франції», № 39594/98, пункти 72, 74). Обвинувачений повинен мати можливість організувати захист належним чином і без обмежень можливості використати всі важливі аргументи захисту перед судом і таким чином вплинути на результат провадження (див. справа «Майзіт проти Росії», заява № 63378/00, рішення від 20 січня 2005 р., п. 78).

Суттєвою умовою задоволення клопотань захисників є рівень їх обґрунтованості та аргументованості. Відсутність належного обґрунтування клопотання, як правило, є результатом того, що захисник не може своєчасно запросити необхідні документи. У захисника немає для цього часу. В ряді випадків у захисника бракує часу навіть на ретельне обдумування й формулювання клопотання. Клопотання адвоката нерідко заявляються і розв'язуються в умовах дефіциту часу. Цим деякою мірою пояснюється низька результативність подібної діяльності та низька активність адвокатів, які, не розраховуючи на

належну увагу з боку слідчого, прокурора, тільки в суді звертаються з клопотаннями, підстави для яких мали місце ще й на досудовому слідстві.

Захисник має право заявляти клопотання як в усному, так і в письмовому вигляді. Однак видається доцільним подання клопотань у письмовому вигляді. Про результати розгляду клопотання повідомляється особа, яка заявила клопотання. Про повну або часткову відмову в задоволенні клопотання виноситься вмотивована постанова, копія якої вручається особі, яка заявила клопотання, а в разі неможливості вручення з об'єктивних причин — надсилається їй. Постанову про відмову в задоволенні клопотання про проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій можна оскаржити до слідчого судді в порядку, зазначеному у статтях 303—305 КПК. Під час судового розгляду клопотання учасників судового провадження розглядаються судом після того, як заслухана думка щодо них інших учасників судового провадження, про що постановляється ухвала. Відмова в задоволенні клопотання не перешкоджає його повторному заявленню з інших підстав (ст. 350 КПК).

При визначенні моменту подачі клопотання захисник повинен чітко усвідомлювати можливі, в тому числі і негативні, наслідки задоволення заявленного клопотання;

г) право збирати і подавати слідчому, прокурору, слідчому судді, суду докази. Відповідно до ч. 3 ст. 93 КПК сторона захисту, потерпілий здійснюють збирання доказів шляхом: витребування й отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових і фізичних осіб речей, копій документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій, актів перевірок; ініціювання проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій, а також шляхом здійснення інших дій, які здатні забезпечити подання суду належних і допустимих доказів. Ініціювання стороною захисту, потерпілим проведення слідчих (розшукових) дій здійснюється шляхом подання слідчому, прокурору відповідних клопотань, які розглядаються в порядку, передбаченому ст. 220 КПК.

Адвокат повинен прагнути до виявлення доказів, що виправдовують обвинуваченого або пом'якшують його відповідальність. Він зобов'язаний провести бесіду зі своїм підзахисним, його близькими на предмет встановлення таких даних. Противники позапроцесуального спілкування з особами, в розпорядженні яких можуть бути відомості, необхідні для захисту, посилаються на те, що захисник може вплинути на майбутнього свідка. Такі доводи не можна визнати вір-

ними. Не можна виходити з припущення несумлінності дій адвоката, як і інших учасників кримінального процесу.

Спілкуватися з особами, які цікавлять захист, здійснювати інші дії, спрямовані на збирання доказів, може не тільки адвокат, а й, за його вказівкою, і співробітники приватних детективних служб, з якими або сам адвокат, або безпосередньо сам підзахисний уклав відповідний контракт. Подібне положення повинно бути закріплене і в законі.

Безсумнівно, велике значення в доказовій діяльності адвоката має право подавати адвокатські запити. У ч. 7 ст. 46 КПК також зазначено, що органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх службові особи зобов'язані виконувати законні вимоги захисника;

д) право самостійно залучати експертів на договірних умовах для проведення експертизи, у тому числі обов'язкової (ч. 2 ст. 243 КПК). Експертні дослідження та безпосередні спілкування захисника з експертами або спеціалістами в різних галузях знань є ефективними засобами здійснення захисниками своїх обов'язків із захисту прав і законних інтересів підозрюваних, обвинувачених у кримінальному процесі.

Науковці зазначають, що дослідні можливості природничих і технічних наук мають бути залучені на службу правосуддю головним чином через експертизу, яка дозволяє впроваджувати у судочинство досягнення науки і техніки і водночас є засобом наукового пояснення, витлумачення фактів[1].

Використовуючи можливості експертних досліджень чи критично оцінюючи вже проведені експертизи, захисник, перш за все, повинен добре орієнтуватися у процесуальних питаннях врегулювання порядку залучення та допитів експертів як на досудовому слідстві, так і в суді.

Захисник має гостро реагувати на випадки непроведення експертиз щодо тих обставин, які згідно із ст. 242 КПК обов'язково підлягають експертному дослідженню. У такому разі повинно бути подано клопотання про призначення необхідних досліджень.

Підкреслимо, що значну увагу захисник повинен приділити з'ясуванню рівня компетентності призначеного експерта чи експерта, якого залучає сам захисник для проведення досліджень і надання експертного висновку. П. Сергеїч зазначав: «якщо у процесі є експерт з боку супротивника і експертиза має значення, промовець повинен

[1] Експертизи у судовій практиці / за заг. ред. В. Г. Гончаренка. — К. : Юрінком Інтер, 2005. — С. 51.

виставити експерта, не менш досвідченого й рішучого, зі свого боку... поки експерт один, він невразливий, хоча б він казав дурниці. Дайте йому супротивника, і вислови оракула перетворюються нп самолюбну суперечку»[1]. Ця думка тим більш актуальна, що відповідно до ч. 4 ст. 356 КПК суд має право призначити одночасний допит двох чи більше експертів для з'ясування причин розбіжності в їхніх висновках, що стосуються одного і того самого предмета чи питання дослідження. Кожна сторона кримінального провадження для доведення або спростування достовірності висновку експерта має право надати відомості, які стосуються знань, вмінь, кваліфікації, освіти та підготовки експерта.

Одним із найскладніших питань участі захисника у процесі залучення експерта є постановка йому питань. Безумовно, захисник, обмірковуючи коло питань, що будуть заявлені ним у клопотанні про внесення їх до постанови про призначення експертизи, повинен виходити з можливостей використання результатів експертизи в інтересах захисту прав підзахисного. Тож, так само, як і при проведенні допитів, захисник повинен мати уявлення про предмет дослідження та вірогідні результати останнього.

З цією метою, а також для отримання консультацій чи письмових висновків спеціалістів у певній галузі знань захисникові варто попередньо порадитись із досвідченими експертами у конкретній галузі знань. Такі консультації будуть корисні і при підгтовці захисника до допиту експерта, і при підготовці клопотань про проведення додаткових чи повторних експертиз.

Предмети, які потім можуть бути визнані речовими доказами, можуть бути вилучені слідчим чи судом при провадженні процесуальних дій та/або можуть бути надані слідству або суду будь-якою особою, і адвокатом також. Він, у разі необхідності, може заявити клопотання про допит як свідків осіб, у яких були ці речі і які передали їх адвокату. Якщо предмет, що має значення для захисту обвинуваченого, на час досудового слідства або розгляду справи в суді залишається в місці знаходження, захисник повинен клопотати перед слідчим або судом про його вилучення, огляд і приєднання до справи як речового доказу. Не виключається при цьому можливість подання речових доказів і самим захисником. Захисник може скласти протокол огляду речових доказів або, наприклад, акт прийняття речових доказів від певних осіб.

Для правильного вирішення багатьох кримінальних справ велике значення має сумлінний огляд місця події та правильне складання

[1] Сергеич П. Искусство речи на суде / П. Сергеич. — М., 1988. — С. 192.

схем, планів. Щоб із максимальною ясністю уявити собі обставини, за яких було вчинено злочин, багато адвокатів вважають за необхідне перед розглядом справи побувати на місці події. Якщо при цьому стає ясно, що у складених схемах і планах є недоліки або вони зроблені недостатньо повно, адвокати фотографують місця події, роблять схеми або плани, а потім подають їх до суду;

е) важливе місце у діяльності адвоката з представлення доказів у справі займає і процедура доведення переконливості цих доказів перед судовими органами. І, безсумнівно, важко переоцінити значення захисної промови адвоката як інструмента переконання суду в правильності та обґрунтованості правової позиції, обраної адвокатом.

Захисна промова адвоката, а саме її переконливість, базується на чотирьох визначальних моментах: що говорити, як говорити, кому говорити і хто говорить. У ст. 266 КПК зазначено, що «захисник бере участь у судових дебатах, висловлюючи суду свою думку про значення перевірених доказів у справі, про наявність обставин, які виправдовують підсудного чи пом'якшують його відповідальність, а також свої міркування з приводу застосування кримінального закону та міри покарання». Таким чином, уже у самій нормі закону достатньо повно окреслено коло питань, що мають бути проаналізовані захисником у своїй промові в ході судових дебатів. Будь-яка захисна промова обов'язково повинна містити такі складові: 1) вступ; 2) встановлення фактичних обставин справи, аналіз та оцінка доказів; 3) обгрунтування кваліфікації злочину; 4) характеристика особи підзахисного; 5) міркування про цивільний позов і про міру покарання; 6) заключна частина.

Вступна частина захисної промови має підготувати слухачів (суддів, народних засідателів, присяжних) до сприйняття тих фактів та тієї правової позиції, в яких захисник хоче переконати судову аудиторію. Саме тому не викликає належної уваги та довіри промова, яка розпочинається або з повторення формули обвинувачення, або із загально відомих висловів чи шаблонів. Чим більше «авторським» буде вступ, тим скоріше захисникові вдасться привернути увагу до своїх міркувань.

Аналізуючи фактичні обставини справи та наявні у справі докази, що підтверджують чи спростовують висунуте підзахисному обвинувачення, захисник завжди повинен пам'ятати про свій обов'язок діяти тільки на користь законних інтересів свого підзахисного, відстоюючи його права. Не можна визнати правильним та ефективним кроком захисника його висловлювання щодо доведеності вини підзахисного. Фактично це було б відмовою від підтримання захисту і

переходом на сторону обвинувачення. Захисник, в усякому разі, повинен знайти можливості спростовувати чи хоча б пом'якшувати доводи обвинувачення. І це можна зробити тільки, послідовно та грунтовно піддаючи дослідженню доводи сторони обвинувачення і висуваючи свої версії перебігу подій, підкріплюючи їх доказовою базою захисту. Безумовно, захисникові треба орієнтуватись на окреслений кримінально-процесуальним законом предмет доказування (ст. 64 КПК): подія злочину (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення злочину); винність підсудного у вчиненні злочину і мотиви злочину; обставини, що впливають на ступінь тяжкості злочину, а також обставини, що характеризують особу підсудного, пом'якшують та обтяжують покарання; характер і розмір шкоди, завданої злочином, а також розміри витрат закладу охорони здоров'я на стаціонарне лікування потерпілого від злочинного діяння; причини і умови, які сприяли вчиненню злочину. Особливу увагу захисник має приділити таким найчастіше спірним моментам, як наявність події злочину, харатер вини та мотивів, наявність причинного зв'язку між діянням і наслідками, обставини справи, що пом'якшують відповідальність.

Виходячи з аналізу фактичних обставин справи захисник може перейти до обгрунтування помилок при кваліфікації дій підзахисного, якщо вони були допущені стороною обвинувачення. При цьому безумовно необхідно, використовуючи чіткі юридичні формулювання та посилання на закон і судову практику, дати оцінку об'єкту, об'єктивній стороні, суб'єкту і суб'єктивній стороні скоєного діяння. Висуваючи свою точку зору щодо кваліфікації діяння підзахисного, захисник повинен заздалегідь прорахувати можливі судові рішення, щоб не погіршити становища свого клієнта.

Захисник повинен звернути окрему увагу на процесуальні порушення, якщо вони були допущені у ході досудового слідства. Це і незаконність порушення кримінальної справи, і факти порушення права на захист, інші порушення кримінально-процесуального закону, що призвели чи могли призвести до неправильного розгляду та вирішення кримінальної справи.

Одним з найважливіших питань, що порушуються захисником в його промові, є питання, пов'язані з характеристикою особи підзахисного, в тому числі з аналізом обставин, що пом'якшують відповідальність останнього. Пом'якшуючі вину обставини визначені ст. 66 КК. Однак їх перелік не є вичерпним. Тож, саме захисникові може належати право першим наголосити на тих обставинах, які обвинувачення не зазначило, але які можуть бути визнані судом як пом'якшуючі. Захисникові треба особливо ретельно підготуватись до харак-

теристики самої особи підзахисного. Адже влучна, непересічна характеристика може справити на суд (особливо на присяжних) сильне позитивне враження.

Безумовно, захисник не може не торкнутись у своїй промові і питань, пов'язаних із заявленим цивільним позовом. Якщо розмір шкоди вже був проаналізований захисником раніше, все рівно варто повернутись до цього питання, особливо, якщо підзахисний позитивно себе показав стосовно потерпілого (відшкодував шкоду, проявив турботу і увагу). За наявності процесуальних підстав захисник може ставити питання про відмову в задоволенні цивільного позову чи у залишенні його без розгляду. Щодо міри покарання, навіть у ситуації повного визнання вини підзахисним, захисник може знайти підстави для звільнення від відповідальності, покарання або хоча б застосування найменш суворої міри покарання за інкримінований підзахисному злочин.

І, нарешті, захисна промова закінчується стислим підведенням підсумків уже викладеного, а точніше, лаконічним формулюванням остаточної правової позиції захисту. Звичайно, трапляються випадки, коли викладаються як позиція щодо повного виправдання, так і міркування щодо перекваліфікації дій підзахисного або щодо існування пом'якшуючих вину обставин. Це, так звана, альтернатива у промові захисника. Виходячи із спостережень адвокатів такої альтернативи краще уникати, оскільки її наявність значно знижує переконуючий ефект промови. Однак, якщо має місце відповідна ситуація, то вказана альтернативна позиція повинна бути в усякому разі лише прихованою. Основною позицією захисту може бути лише найбільш сприятлива для підзахисного точка зору на обставини справи.

Жодна промова не може справити переконливий вплив, якщо не буде ретельно підготовлена захисником. Деякі адвокати вважають за потрібне повністю викладати текст промови на папері, інші складають лише тези промови, а треті, базуючись на грунтовних знаннях матеріалів справи, розраховують на власні ораторські здібності та натхнення і зовсім не пишуть промов. Усе залежить від індивідуальних здібностей та уподобань кожного захисника та від кожної окремої кримінальної справи. Так, у складних, багатоепізодних справах навіть найталановитіший захисник не обійдеться без опорних записів по матеріалах справи.

У будь-якому разі, чи написана промова, чи складена лише в думках захисника, треба дотримуватись певних правил викладання в ній фактів, аргументів, інформації. Перш за все всі складові промови мають органічно становити одне ціле, плавно та логічно переходячи одна в одну таким чином, щоб слухачеві було легко й зручно стежи-

ти за міркуваннями захисника. По-друге, докази, аргументи захисту повинні бути розташовані у промові таким чином, щоб вони підсилювали переконуючий вплив один одного.

Не можна забувати і, так зване, правило Гомера, за яким найбільшу переконливість має така послідовність викладення аргументів: спочатку один сильний доказ, потім декілька слабкіших і наприкінці один найсильніший аргумент. Крім того викладення доводів захисту має відповідати звичайній логічній послідовності, за якою кожний наступний доказ є безумовним висновком із попереднього.

Як уже зазначалось, не менш важливим, ніж зміст захисної промови, є те, як вона проголошується і хто це робить. Р. Гарріс зазначав: якщо гідність промови полягає в тому, що ви говорите, то сила її великою мірою залежить від того, як ви це скажете»[1]. Адвокат С. Б. Любітов зауважував: якщо захисник вірить у те, що він говорить, переконаний у справедливості того, що відстоює, його промова набуває особливої привабливої сили, яка допомагає оратору, полегшує його працю та сприяє створенню контакту між судовим оратором та аудиторією[2].

Мається на увазі, що ораторські прийоми повинні застосовуватися захисником для підсилення переконуючого впливу його слів. Безумовно, серед таких засобів — логічна перконливість промови, критика позиції сторони обвинувачення, емоційний вплив на судову аудиторію. Мова оратора повинна бути ясною, правильною, наочною, щирою та послідовною. М. П. Карабчевський зазначав: «Судове красномовство — красномовство особливого роду. На нього не можна дивитись лише під кутом зору естетики. Уся діяльність судового оратора — діяльність бойова. Це вічний турнір перед піднесеною та недосяжною «дамою з пов'язкою на очах». Вона чує та рахує удари, які завдають один одному противники, вгадує, і якою зброєю вони завдаються»[3].

Захисник, безумовно, повинен вміти вільно оперувати ораторськими прийомами наочності та риторичними формами, що надають виступу в дебатах яскравості і значно підвищують його ефективність. До таких прийомів відносяться прийоми стилістичного син-

---

[1] Гаррис Р. Школа адвокатуры / Р. Гаррис ; пер. с англ. — Тула : Автограф, 2001. — С. 11.

[2] Любитов С. Б. Защитительная речь адвоката : метод. рекомендации / С. Б. Любитов. — К. : КОНИИСЗ и ПКА, 1979. — С. 46.

[3] Карабчевский Н. П. Речи. 1882—1914 / Н. П. Карабчевский. — 3-е изд., доп. семью речами. — Петроград ; М. : Т-во М. О. Вольф, 1916. — С. 6.

таксису (повтор, інверсія, градація, риторичний вигук, риторичне запитання, антитеза); лексичні зображувальні засоби (епітет, порівняння, метофора, метонімія, перифраз, уособлення, гіпербола, синекдоха), фразеологічні одиниці (прислів'я, приказки, крилаті вирази, примовки, афоризми), гумор, сатира, сарказм, іронія.

Великий вплив на суд справляє дійсний знавець своєї справи, яким повинен бути будь-який захисник. А. Ф. Коні зазначав, що «в основі судового красномовства лежить необхідність доказувати та переконувати, іншими словами, необхідність схиляти слухачів приєднатись до своєї думки»[1]. Самому захисникові мають бути властиві такі якості, як висока загальна та професійна культура, глибоке знання права загалом і матеріалів справи зокрема. Неабияке значення мають навіть такі деталі, як одяг, манера поводитись, поза, тембр голосу захисника.

Ще одним суттєвим моментом, який врешті-решт визначає побудову захисної промови, манеру її проголошення та загальну поведінку захисника, є якісна характеристика судової аудиторії, перед якою саме і проголошується промова у судових дебатах. Якщо справа розглядається професійним суддею, більш прийнятним буде побудувати промову на чітко визначених фактах, юридичній оцінці події, зверненні до законних і підзаконних актів, узагальнень судової практики. У випадку розгляду справи за участю народних засідателів, а особливо судом присяжних, захисникові не обійтись без викладення позиції захисту простою, доступною мовою без переобтяження її юридичними термінами та оборотами. У такому разі захисник повинен більше уваги приділити аналізу причин та умов, що сприяли вчиненню злочину, дослідженню харатеристики підзахисного та його особистісних рис, обставин, що пом'якшують вину підсудного.

Таким чином, судова промова захисника — це логічно завершений творчий продукт, що виявляє аргументаційно виважену, юридично обгрунтовану та емоційно підкріплену позицію захисту. Ступінь переконливості захисної промови залежить не тільки від її змісту та побудови, а й від форми її проголошення, особистісних якостей захисника та від судової аудиторії, що сприймає цей виступ.

Приділивши особливу увагу розширенню саме цієї групи прав адвокатів у кримінальному процесі, законодавець реально забезпечить правовий статус адвоката й додасть активності адвокатам у сфері доказування справжньої доцільності й гарантованості.

---

[1] Кони А. Ф. Избранные произведения : в 2 т. / А. Ф. Кони. — М., 1959. — Т. 1. — С. 67.

III. Права захисника, реалізуючи які, він сприяє об'єктивізації ведення кримінального процесу, а також охороняє від можливих і захищає від допущених порушень свої права і права підзахисного:

а) право на заявлення відводів як на стадії досудового розслідування, так і в судових інстанціях. Це право забезпечене нормами кримінального процесуального законодавства (статті 75—83 КПК).

Навряд чи слід нагадувати, з якою обережністю захисник повинен використовувати право відводу. Іноді захиснику в розмові з підзахисним слід відмовляти його від заявлення відводу. Але відвід необхідно заявляти, якщо є підстави вважати, що слідчий, прокурор або суддя проявив реальну упередженість; якщо є підстави сумніватися у безсторонності слідчого або судді.

Обвинувачений має право розраховувати на суд безсторонній та справедливий, на правий суд, який виносить вирок за законом і совістю. Інакше захист стає ілюзорним і неефективним, здійснення правосуддя утруднюється. Відповідно до усталеної практики ЄСПЛ наявність безсторонності визначається на підставі суб'єктивного критерію, у контексті якого слід враховувати особисті переконання та поведінку певного судді, що зумовлює необхідність встановити, чи мав суддя у певній справі будь-яку особисту зацікавленість або упередженість, а також на підставі об'єктивного критерію, в контексті якого треба встановити, чи забезпечував суд і, серед інших аспектів, його склад, достатні гарантії, аби виключити будь-які обґрунтовані сумніви щодо його безсторонності (див. рішення у справі «Пєрсак проти Бельгії» від 1 жовтня 1982 р.). Таким чином, у кожній конкретній справі слід вирішувати, чи є аспекти, що розглядаються, такими, які свідчать про небезсторонність суду. За суб'єктивним критерієм особиста безсторонність судді презюмується, доки не доведено протилежного. Порушення суб'єктивного критерію було констатовано ЄСПЛ зазвичай у справах, і суддя давав коментарі щодо свого ставлення до підсудного чи щодо причетності підсудного до вчинення злочину (зокрема, в одній зі справ суддя до розгляду справи по суті дав коментарі щодо того, чи буде особу засуджено чи частково виправдано, не допускаючи цим самим можливості повного виправдання). У контексті об'єктивного критерію, окремо від поведінки суддів, слід визначити, чи існували переконливі факти, які могли б викликати сумніви щодо їх (суддів) безсторонності. Згідно з практикою, «суди повинні вселяти довіру в населення і особливо в обвинуваченого під час розгляду кримінальної справи, і якщо є обґрунтовані підстави вважати, що суддя не буде безстороннім, цей суддя має бути усунутий від розгляду справи».

Проте обережність у заявленні відводів та їх обґрунтованість не означають можливості обмеження цього права, тому що таке обмеження є серйозним порушенням гарантій адвокатської діяльності і перешкоджає здійсненню адвокатами своїх повноважень;

б) право на оскарження рішень, дій чи бездіяльності осіб і органів, що ведуть кримінальний процесс.

Переходячи до аналізу діяльності захисника із заявлення скарг, зазначимо, що зі скаргами він звертається у випадках порушення прав підзахисного та його законних інтересів. Іноді такі скарги пов'язані з раніше заявленим клопотанням і містять вказівку на це. Але можливі випадки, коли скаргам, спричиненим порушенням законних інтересів обвинуваченого, не передує відповідне за змістом клопотання. Наприклад, захисник не заявляв клопотання або у скарзі кардинально змінив свою позицію. Не пов'язані з клопотанням скарги виступають як самостійний засіб захисту, а не у вигляді гарантії клопотань. У них вперше формулюється те прохання, яке могло бути сформульоване у клопотанні.

Скарги захисника — це прохання про скасування незаконного рішення, а також рекомендація заходів, необхідних для усунення прогалин і помилок слідства та судового розгляду.

Аналізуючи суть скарг, не можна не помітити, що скарги — це завжди звертання з приводу вже допущеного порушення прав чи законних інтересів (на відміну від клопотань, що можуть бути спрямовані на запобігання такому порушенню).

Зупинимось на тих випадках, коли право на скаргу є однією з гарантій права на заявлення клопотання. При цьому важливо розглянути характер і значення скарг, що подають обвинувачений або його захисник у випадках безпідставного відхилення заявлених клопотань або незадоволення законних інтересів обвинуваченого при виконанні процесуальних дій у зв'язку із заявленими клопотаннями.

У більшості випадків скарги захисника є засобами забезпечення правильного вирішення клопотання. Предметом скарги можуть бути як дії слідчого, прокурора, суду, так і їх рішення, наприклад про відмову в задоволенні клопотання. Задоволення скарги водночас означає визнання раніше заявленого клопотання обґрунтованим. У скарзі може уточнюватись аргументація прохання, що містилось у відхиленому клопотанні, з урахуванням аргументів, викладених у постанові про відмову в задоволенні клопотання, а також наводитись нові матеріали, що з'явились у захисника після відхилення клопотання.

Право на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності слідчого судді, прокурора, слідчого є однією з найважливіших гарантій захисту громадянами своїх прав і свобод від їх порушення

з боку як органів, що здійснюють розслідування та судовий контроль у кримінальному провадженні, так і інших осіб, які беруть участь у ньому. Стаття 24 КПК гарантує кожному право на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності суду, слідчого судді, прокурора, слідчого в порядку, передбаченому цим Кодексом. Порівняно з іншими процедурами судовий порядок розгляду скарг забезпечує більшу об'єктивність, більш широкі можливості зацікавлених осіб у відстоюванні своїх інтересів, більші авторитетність та обов'язковість прийнятого за результатами розгляду скарги рішення. Особливої ваги право на оскарження набуває на стадії досудового розслідування.

КПК містить вичерпний перелік рішень, дій чи бездіяльності слідчого чи прокурора, що можуть бути оскаржені під час досудового розслідування, а також вичерпний перелік осіб, які мають право оскаржити те чи інше рішення, дію чи бездіяльність слідчого або прокурора. На наш погляд, обмеження права на оскарження рішень, дій чи бездіяльності слідчого або прокурора, що зачіпають права та законні інтереси громадян, лише на тій підставі, що ці особи не визнані в належному порядку учасниками провадження або не віднесені ст. 303 КПК до осіб, які мають право оскаржувати те чи інше рішення, дію чи бездіяльність слідчого або прокурора, не відповідає основним положенням Конституції України. Адже єдиним критерієм, який дозволяє визначити, які дії чи бездіяльність слідчого, прокурора, які рішення цих осіб можуть бути оскаржені до суду і хто саме має право на таке оскарження, є обмеження конституційних прав і свобод громадян або створення перепон для доступу до правосуддя.

Скарги на рішення, дії чи бездіяльність слідчого чи прокурора, передбачені ч. 1 ст. 303 КПК, можуть бути подані особою протягом десяти днів з моменту прийняття рішення, вчинення дії або бездіяльності. У даному випадку необхідно враховувати, що: 1) якщо рішення слідчого чи прокурора оформлюється постановою, строк подання скарги починається з дня отримання особою її копії; 2) якщо оскаржуються дії слідчого чи прокурора, строк подання скарги починається з дня здійснення оскаржуваних дій (проведення процесуальних, слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій); 3) якщо оскаржуються дії слідчого чи прокурора, про які скаржникові не було відомо, строк подання скарги починається з дня отримання особою повідомлення про проведення оскаржуваних дій або з дня ознайомлення з матеріалами кримінального провадження, що містять інформацію про проведення оскаржуваних дій; 4) якщо оскаржується бездіяльність слідчого чи прокурора, строк подання скарги починається з дня, наступного після останнього дня терміну виконання дій, які

слідчий чи прокурор зобов'язані були вчинити у визначений законом строк.

У КПК передбачена ще одна процедура оскарження, а саме під час досудового розслідування підозрюваний, обвинувачений, потерпілий мають право оскаржити не тільки рішення, дії чи бездіяльність, визначені в ст. 303 КПК, до слідчого судді, а й звернутись до вищестоящого прокурора зі скаргою на недотримання розумних строків слідчим, прокурором. Подібні скарги на недотримання розумних строків слідчим, прокурором подаються прокуророві, який здійснює процесуальне керівництво у відповідному кримінальному провадженні і має право вимагати від слідчих органів усунення порушень законодавства, допущених під час досудового розслідування.

У кримінальному процесуальному законі передбачена також процесуальна процедура оскарження ухвал слідчого судді. Відповідно до ст. 55 Конституції України кожному гарантується судовий захист його прав та свобод і можливість оскаржити до суду рішення, дії та бездіяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, громадських об'єднань і посадових осіб. Значення адекватного реагування вищестоящого суду на апеляційні скарги, яке полягає в їх розгляді і відповідній перевірці законності, обґрунтованості та справедливості судових актів, а отже — в наданні можливості вищестоящим судам виявити помилки і недоліки правозастосовної діяльності нижчестоящих судів і правоохоронних органів.

КПК містить вичерпний перелік рішень слідчого судді, що можуть бути оскаржені в апеляційному порядку під час досудового розслідування. Скарги на інші ухвали слідчого судді оскарженню не підлягають, і заперечення проти них можуть бути подані під час підготовчого провадження в суді. До ухвал слідчого судді, на які може бути подана апеляція, відносяться ухвали, передбачені ст. 309 КПК. Крім зазначених вище ухвал інші ухвали, постановлені слідчими суддями під час досудового провадження, а також — судами під час судового провадження в суді першої інстанції до ухвалення судових рішень, передбачених ч. 1 ст. 309 КПК, окремому оскарженню не підлягають.

Апеляційна скарга на ухвали слідчого судді подається безпосередньо до суду апеляційної інстанції протягом п'яти днів з дня її оголошення. Порядок апеляційного розгляду за поданою апеляційною скаргою на ухвалу слідчого судді має відповідати вимогам статей 405—406 КПК.

Якщо порівнювати активність адвокатів на різних стадіях кримінального процесу, то можна визначити, що вона є більш високою при оскарженні судових рішень, ніж при оскарженні рішень слідчо-

го і прокурора. Зупинимось на діяльності адвокатів із заявлення *апеляційних і касаційних скарг.*

Завдання захисника в суді другої інстанції, як правильно відмічав І. Д. Перлов, «полягає в тому, щоб, захищаючи права і законні інтереси засудженого або виправданого, відстояти законний і обгрунтований вирок і, навпаки, домогтися скасування або зміни незаконного й необгрунтованого вироку в інтересах засудженого або виправданого»[1].

Захисник, який оспорює правильність вироку, домагається його зміни чи скасування, може вважати своє завдання в стадії апеляційного провадження виконаним лише в тому разі, коли він не просто довів до відома апеляційної інстанції незгоду з винесеним вироком, а й переконливо обгрунтував правильність свого висновку, спростував докази суду, викладені у вироку.

Процес підготовки до складання апеляції захисником, який брав участь у розгляді кримінальної справи у суді першої інстанції, суттєво відрізняється від цього самого процесу, що здійснюється щойно залученим захисником. Захисник, який не представляв інтереси обвинуваченого при розгляді справи по суті, повинен перш за все ознайомитись із матеріалами справи, так само, якби він готувався до участі в розгляді справи в суді першої інстанції.

У всякому разі, захисникові треба поспілкуватись із своїм підзахисним на предмет його бажання подавати апеляцію, доцільності апеляційного розгляду справи з точки зору захисту інтересів клієнта, положень рішення суду першої інстанції, які підлягають оскарженню, наявності нових доказових матеріалів.

Найважливішими документами у справі, з якими захиснику необхідно ознайомитись перед складанням апеляції, є вирок (інше рішення суду), технічний запис і журнал судового засідання.

Ознайомлюючись з вироком, захисник повинен чітко виділити ті висновки суду, що будуть оскаржені в апеляційній скарзі. Це обумовлюється вимогою закону щодо меж перегляду судових рішень в апеляційній інстанції. Згідно із ст. 404 КПК вирок, ухвала суду першої інстанції перевіряються апеляційним судом у межах апеляції. Висновки суду першої інстанції щодо фактичних обставин справи, які не оспорювались, не перевіряються. Тож захисник саме своєю апеляцією визначає, що і в якому обсязі перевірятиме апеляційна інстанція.

Технічний запис і журнал судового засідання також підлягають ретельному вивченню захисником з метою встановлення неточ-

---

[1] Перлов И. Д. Кассационное производство в советском уголовном процессе / И. Д. Перлов. — М., 1968. — С. 130.

ностей чи розбіжностей у відтворенні перебігу судового розгляду справи чи фіксації досліджених доказів у суді першої інстанції при порівнянні з технічним записом судових засідань, звукозаписом чи протоколом, що вівся самим захисником. У разі встановлення таких розбіжностей, а особливо у випадку, коли такі неточності вплинули на судове рішення, захисник повинен подати свої зауваження.

Основні нормативні вимоги до форми апеляції захисника: 1) в апеляції мають бути зазначені назва суду, якому адресується апеляція; особа, яка подає апеляцію; вирок чи ухвала, які оскаржуються, та назва суду, який їх постановив; вказівка на те, в чому полягає незаконність вироку, ухвали та доводи на її обґрунтування; прохання особи, яка подає апеляцію; перелік документів, які додаються до апеляції (ст. 396 КПК); 2) при обґрунтуванні необхідності зміни чи скасування вироку, ухвали апеляція повинна містити посилання на відповідні аркуші справи; 3) до апеляції треба додати стільки її копій, щоб їх можна було вручити всім учасникам судового розгляду, інтересів яких стосується апеляція.

Вважаємо доречним також викладати в апеляції позицію захисника щодо таких процесуальних питань: необхідність витребування додаткових доказів; список осіб, які підлягають виклику в судове засідання; зміна чи скасування запобіжного заходу; виклик перекладача; розгляд справи у відкритому чи закритому засіданні; інших питань, пов'язаних із підготовкою до розгляду справи.

Щоб обґрунтувати прохання про скасування вироку і закриття справи, захисник, посилаючись на суперечності у висновках суду про винуватість чи невинуватість засудженого, повинен довести, що новий розгляд не зможе усунути помилку чи заповнити прогалини у матеріалах справи. Зрозуміло, може бути й так: захисник наполягає на скасуванні вироку і закритті справи, але водночас враховує, що деякі обставини справи не були достатньо досліджені. У даному випадку треба направити справу на нове розслідування чи новий судовий розгляд, або до апеляційної інстанції, якщо вона має можливість провести нове судове слідство.

Захисники разом зі скаргою нерідко подають додаткові матеріали (в тому числі й ті, у приєднанні яких до справи відмовив суд першої інстанції) або заявляють клопотання про витребування судом цих матеріалів. Такими є випадки, коли прохання адвоката про видачу різних документів своєчасно не виконується або витребувати певні документи може лише суд.

При обгрунтуванні апеляційної скарги захисник аналізує не лише докази, покладені в основу вироку, а докази, що є у справі, од-

нак не перевірені або недостатньо ретельно розглянуті на судовому слідстві, хоч вони могли б мати значення для вирішення справи. Ці докази могли бути не враховані судом під час судового слідства з різних причин: свідок, показання якого мають істотне значення для справи, не прибув у судове засідання; документ було лише оголошено, але не досліджено судом; експертам не були поставлені необхідні запитання.

При обґрунтуванні скарги захисник посилається на матеріали, подані ним до суду другої інстанції. Це можуть бути різні довідки, посвідчення, пояснення, заяви, повідомлення осіб і закладів, висновки експертів, характеристики, виписки. Зі скаргою можуть бути подані письмові свідчення осіб, з тих чи інших причин не допитаних на досудовому слідстві і в суді першої інстанції. Подібні письмові заяви осіб про відомі їм факти можуть породити сумніви в правосудності вироку, оскільки дають підстави для висновку про неповноту слідства.

Як відомо, ст. 409 КПК чітко визначає підстави для скасування чи зміни судових рішень суду першої інстанції. Враховуючи ці нормативні вимоги захисникові доцільно викладати свої міркування щодо незаконності та необґрунтованості судового рішення, групуючи їх за вищезазначеними підставами. Таке викладення позиції захисту в апеляції надасть можливість суду апеляційної інстанції не тільки аналізувати доводи захисника, а й відразу вирішувати питання, наскільки допущені судом першої інстанції в своєму рішенні недоліки можуть тягнути скасування або зміну такого рішення. Адже замало довести, що суд першої інстанції неповно дослідив обставини у справі чи припустився порушень кримінального процесуального закону, треба ще довести, що такі порушення мали чи могли мати істотне значення для правильного вирішення справи.

Порядок розгляду справ у суді апеляційної інстанції схожий із судовим розглядом по суті, однак має і свої особливості. Здебільшого специфіка розгляду справ в апеляційних судах полягає в тому, що дослідження матеріалів у справі відбувається тільки в межах поданої апеляції, що, водночас, не позбавляє суд обов'язку приймати рішення на користь осіб, які не подавали апеляцій.

Так само, як і в суді першої інстанції, головуючий відкриває судове засідання і оголошує, яка справа буде слухатись. Після цього перевіряється явка учасників судового розгляду. На відміну від суду першої інстанції, в апеляційному суді неявка учасників процесу на засідання суду не є перешкодою для розгляду справи. Якщо у судовому засіданні бере участь перекладач, йому роз'яснюються його обов'язки. Головуючий оголошує склад суду і роз'яснює учасникам

процесу належне їм право відводу. Крім цього учасникам судового засідання роз'яснюються їх права, в тому числі право давати пояснення з приводу поданих апеляцій і виступати у судових дебатах, а особам, які подали апеляції, — право підтримувати апеляції чи відмовитись від них. Захисник, як і інші учасники процесу, має право подати клопотання, яке має стосуватись частини вироку, оскарженої в апеляційному порядку. Свою думку щодо заявленого клопотання висловлюють усі учасники судового засідання, а суд вирішує долю цього клопотання мотивованою ухвалою.

Після цього суддя-доповідач повідомляє суть вироку чи ухвали, ким і в якому обсязі вони були оскаржені, викладає основні доводи апеляції та заперечень на апеляцію. Головуючий повинен з'ясувати, чи підтримують свої апеляції особи, які їх подавали. У разі відмови від апеляції особою, яка її подавала, та за відсутності інших апеляцій апеляційне провадження закривається мотивованою ухвалою суду (ст. 403 КПК).

Апеляційний розгляд відбувається у тому самому порядку, що і в суді першої інстанції. Відмінністю є лише те, що в ході судового слідства в апеляційній інстанції досліджуються лише ті докази, які стосуються оскаржуваних висновків суду першої інстанції. Тож, захисник і в апеляції вправі заявляти клопотання, подавати докази, брати участь у всіх процесуальних діях і висловлюватись з приводу розглядуваних питань. Суд ознайомлює учасників засідання з додатковими матеріалами, якщо вони були подані, матеріалами, що надійшли із суду першої інстанції на виконання доручень, і переходить до судових дебатів.

Судові дебати в апеляційній інстанції мають свої особливості. Якщо апеляція подана прокурором, то він виступає у судових дебатах першим. У випадку подання апеляції іншим учасником процесу саме ця особа виступає першою, а прокурор завершує етап судових дебатів в апеляційній інстанції. Учасники процесу в своїх виступах у судових дебатах в апеляційній інстанції повинні аналізувати лише докази, що стосуються тієї частини вироку, яка оскаржується. Апелянти мають право посилатись лише на ті докази, що були досліджені або в суді першої інстанції, або були подані та досліджені в апеляційному суді. Суд не має права обмежувати тривалість цих пояснень, якщо вони не виходять за межі поданої апеляції та розглядуваної справи взагалі.

Побудова виступу захисника з вищезазначеними поясненнями значно відрізняється від захисної промови під час судових дебатів у суді першої інстанції. У захисній промові захисник повинен детально проаналізувати фактичні обставини справи, наявну доказову базу

та пред'явлене особі обвинувачення з метою винесення судом законного та обґрунтованного судового рішення. В апеляційній інстанції основним документом, що підлягає аналізу та критиці, є вже винесений вирок у кримінальній справі. Тож, і пояснення захисника мають будуватися саме на детальному аналізі положень вироку, що оскаржуються ним у його апеляції.

Для цього треба чітко визначити положення судового рішення, що оспорюються, та навести чіткі контраргументи, підкріплюючи їх дослідженими у судах першої та другої інстанцій доказами.

У разі подання апеляції протилежною стороною, наприклад прокурором, потерпілим, захисник повинен знайти аргументи, які спростовують доводи апеляції та підкріплюють висновки суду першої інстанції.

У всякому разі, захисник не може просто зачитати подану ним апеляцію чи заперечення на апеляції інших учасників процесу. Виступ захисника у суді апеляційної інстанції повинен містити додаткові, можливо більш ефектні, аргументи на підтримання правової позиції захисту. Якщо судом першої інстанції були допущені порушення матеріального чи процесуального закону, неповнота чи односторонність судового розгляду, то ці факти мають бути висвітлені захисником настільки об'ємно та ґрунтовно, щоб у колегії суддів апеляційної інстанції не залишилось сумнівів у помилковості прийнятого судового рішення.

Після закінчення судових дебатів обвинуваченому надається останнє слово. Потім суд видаляється у нарадчу кімнату для постановлення рішення щодо законності та обґрунтованості вироку суду першої інстанції. При цьому обов'язково повинна дотримуватись таємниця наради суддів. При постановленні рішення апеляційним судом у нарадчій кімнаті можуть знаходитись лише ті судді, які входять до судової колегії апеляційної інстанції та брали участь у судовому слуханні справи в другій інстанції. Судді, безумовно, не мають права розголошувати міркування, висловлені у нарадчій кімнаті. Саме рішення суду апеляційної інстанції судова колегія приймає, керуючись своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному та об'єктивному розгляді всіх обставин справи в їх сукупності, і законом.

При складанні захисником касаційної скарги треба виходити з вимог закону щодо її змісту. Касаційна скарга повинна обов'язково містити такі самі відомості, що і апеляція. Такі самі вимоги щодо змісту та оформлення ставляться і до заперечень, що можуть бути подані захисником на касаційні скарги інших учасників процесу. Так само, як і при складанні апеляційної скарги, захисникові для по-

дання касації необхідно ознайомитись з усіма матеріалами справи, включаючи рішення суду апеляційної інстанції.

Враховуючи положення ст. 433 КПК, згідно з яким суд касаційної інстанції перевіряє правильність застосування судами першої та апеляційної інстанцій норм матеріального та процесуального права, правової оцінки обставин і не має права досліджувати докази, встановлювати та визнавати доведеними обставини, що не були встановлені в оскарженому судовому рішенні, вирішувати питання про достовірність того чи іншого доказу, захиснику необхідно чітко визначитись із тими аргументами судових рішень, які будуть ним оскаржені. Саме цим обмежується дослідження доказової бази у суді касаційної інстанції. Касаційна інстанція вправі вийти за межі поданої касаційної скарги чи подання лише за умови, що цим не погіршується становище засудженого чи виправданого, або прийняти рішення на користь тих засуджених, від яких не надійшли скарги.

Треба зауважити, що як надзвичайна лаконічність, так і невиправдана деталізація міркувань захисника у касаційній скарзі не дозволяють досягти максимального ефекту при перегляді судових рішень у ВССУ. Видається доцільним викладати у касаційній скарзі найбільш суттєві порушення чи недоліки, допущені при постановленні вироків судом першої чи другої інстанції, ретельно обґрунтовуючи фактично та юридично їх незаконність і необґрунтованість. Більш детально на недоліках судових розглядів кримінальної справи можна спинитись, подавши доповнення до касаційної скарги, що надасть правовій позиції захисту більшу вагу і запевнить суд в обґрунтованості висновків захисника.

Якщо ж захисник подає відзив чи заперечення на вже подану іншим учасником процесу касаційну скаргу, то він повинен сконцентруватися не на самостійному аналізі прийнятих судових рішень, а на положеннях, викладених у поданій касаційній скарзі чи поданні. Захисник повинен навести додаткові докази щодо тих положень касаційної скарги, з якими він погоджується, чи переконливо викласти доводи, що спростовують твердження касаційної скарги, проти яких він заперечує.

Реформування системи кримінальної юстиції в державі закономірно поставило завдання створення надійного механізму захисту прав і свобод людини, надання необхідної юридичної допомоги. Здійснити ефективний захист прав людини у кримінальному провадженні, особливо на стадії досудового розслідування, неможливо без усвідомлення ролі у цьому процесі спеціальних правових інститутів, а саме адвокатури, покликаної активно сприяти охороні прав і свобод громадян, зміцненню законності та здійсненню правосуддя.

§ 2. Особливості здійснення адвокатами представництва у цивільному, господарському процесах та адміністративному судочинстві

Стаття 59 Конституції України гарантує кожному право на правову допомогу, встановлюючи, що для надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах в Україні діє адвокатура. Тобто наданням правової допомоги на професійному рівні в Україні займаються адвокати, діяльність яких регулюється відповідним законодавством.

Правові підстави участі адвокатів у цивільному процесі визначені ЦПК, у господарському процесі — ГПК, в адміністративному судочинстві — КАС. Закон «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» покладає на адвоката виконання у цивільному, господарському процесі та в адміністративному судочинстві функції представництва. Однак ані Конституція, ані інші закони України не визнають надання юридичної допомоги в цивільному, господарському процесі та в адміністративному судочинстві виключною сферою діяльності адвокатури.

Так, у ст. 12 ЦПК зазначено, що особа, яка бере участь у справі, має право на правову допомогу, що надається адвокатами або іншими фахівцями у галузі права. Особиста участь особи у справі не позбавляє її права мати у цій справі представника (ст. 38 ЦПК). Тобто представник може діяти у цивільному процесі поряд з цією особою або заміщуючи її. Юридичних осіб представляють їх органи, що діють у межах повноважень, наданих їм законом, статутом чи положенням, або їх представники. В окремих випадках у цивільному процесі не допускається заміна особи її представником. Це може бути зумовлено захистом особою її особистого немайнового права, наприклад визнання шлюбу недійсним. У справах про усиновлення дітей теж обов'язковою є участь заявника-усиновителя, а також дитини, якщо вона за віком і станом здоров'я усвідомлює факт усиновлення (ст. 254 ЦПК).

Відповідно до ст. 42 ЦПК повноваження представників сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, мають бути посвідчені такими документами:

1) довіреністю фізичної особи;

2) довіреністю юридичної особи або документами, що посвідчують службове становище і повноваження її керівника;

3) свідоцтвом про народження дитини або рішенням про призначення опікуном, піклувальником чи охоронцем спадкового майна.

Довіреність фізичної особи має бути посвідчена нотаріально або посадовою особою організації, в якій довіритель працює, навчається,

перебуває на службі, стаціонарному лікуванні, чи за рішенням суду, або за місцем його проживання.

Довіреність фізичної особи, яка є суб'єктом права на безоплатну вторинну правову допомогу, за зверненням якої прийнято рішення про надання такої допомоги, може бути посвідчена посадовою особою органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги.

Довіреність від імені юридичної особи видається за підписом посадової особи, уповноваженої на це законом, статутом або положенням, з прикладенням печатки юридичної особи.

Повноваження адвоката як представника можуть також посвідчуватись ордером, дорученням органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги, або договором. До ордера обов'язково додається витяг із договору, в якому зазначаються повноваження адвоката як представника або обмеження його прав на вчинення окремих процесуальних дій. Витяг засвідчується підписом сторін договору.

Оригінали документів, зазначених у цій статті, або копії з них, посвідчені суддею, приєднуються до справи.

ГПК зазначає, що справи юридичних осіб у господарському суді ведуть їх органи, які діють у межах повноважень, наданих їм законодавством та установчими документами, через свого представника. Представниками юридичних осіб можуть бути особи, повноваження яких підтверджуються довіреністю від імені підприємства, організації. Довіреність видається за підписом керівника або іншої уповноваженої ним особи та посвідчується печаткою підприємства, організації. Громадяни можуть вести свої справи у господарському суді особисто або через представників, повноваження яких підтверджуються нотаріально посвідченою довіреністю. Повноваження адвоката як представника можуть також посвідчуватися ордером, дорученням органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги, або договором. До ордера обов'язково додається витяг з договору, в якому зазначаються повноваження адвоката як представника або обмеження його прав на вчинення окремих процесуальних дій. Витяг засвідчується підписом сторін договору (ч. 7 ст. 28 ГПК).

Процесуальний статус адвоката в адміністративному процесі подібний до такого ж при розгляді цивільних справ. Юридичні та фізичні особи мають право брати участь в адміністративному процесі особисто або через представника (ст. 56 КАС). Представники беруть участь в адміністративному процесі на основі договору або закону. Повноваження представників, які беруть участь в адміністративному

процесі на основі договору на здійснення представництва в суді, мають бути підтверджені довіреністю або усною заявою довірителя із занесенням її до журналу судового засідання. Повноваження адвоката як представника можуть також посвідчуватися ордером, виданим відповідним адвокатським бюро чи об'єднанням, або договором про надання правової допомоги. Стосовно надання правової допомоги при вирішенні справ в адміністративному суді у ст. 16 КАС прямо зазначено, що для надання правової допомоги при вирішенні справ у судах в Україні діє адвокатура.

Адвокат добровільно обирається стороною (третьою особою, заінтересованою особою) і діє в межах наданих йому повноважень.

У більшості випадків особи звертаються до адвокатів за консультацією, яка може передувати укладенню договору про здійснення представництва адвокатом інтересів особи та її зверненню до суду.

Тому, пропонуючи особі шляхи захисту її прав у конкретній ситуації, адвокат повинен чітко роз'яснити клієнтові всі позитивні й негативні сторони даного способу захисту і проаналізувати всі інші можливі варіанти. Крім того адвокат має роз'яснити, що особи можуть звернутися із заявою до суду особисто, або ж запропонувати їм укласти з ним або іншим адвокатом договір про представництво їх інтересів у суді.

На цьому етапі адвокату необхідно прийняти рішення про можливість взяття на себе обов'язків щодо представництва інтересів довірителя. Для цього адвокат повинен перевірити формальну сторону прийняття доручення, оскільки може прийняти доручення про надання правової допомоги лише безпосередньо від клієнта або його представника, уповноваженого на укладення договору з адвокатом, або законного представника неповнолітнього чи недієздатного клієнта, або органу (посадової особи).

При прийнятті доручення на ведення цивільної справи адвокат повинен пам'ятати, що згідно із Законом він повинен дотримуватись принципу уникнення конфлікту інтересів. Тобто Законом передбачається неможливість існування у адвоката інших інтересів у вирішенні справи на момент прийняття доручення про представництво, крім інтересів, зумовлених виконанням ним представницьких обов'язків[1]. У ст. 40 ЦПК визначено, що одна й та сама особа не може бути одночасно представником іншої сторони, третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору або беруть участь у справі

[1] Фурса С. Я. Адвокат у цивільному процесі : наук.-практ. посіб. / С. Я. Фурса, Є. І. Фурса. — К. : Видавець Фурса С. Я. ; КНТ, 2006. — С. 19—21 (Серія «Процесуальні науки»).

на другій стороні. Крім того у разі відмови представника від наданих йому повноважень представник не може бути у цій самій справі представником іншої сторони (ч. 5 ст. 44 ЦПК, ч. 4 ст. 59 КАС).

У ст. 44 ЦПК зазначено, що повноваження на ведення справи в суді дає представникові право на вчинення від імені особи, яку він представляє, всіх процесуальних дій, що їх може вчинити ця особа. За ч. 2 даної статті обмеження повноважень представника на вчинення процесуальної дії мають бути обумовлені у виданій йому довіреності. Буквальний зміст цієї норми означає, що адвокат, який діє на підставі ордера (п. 4 ст. 42 ЦПК), має всі ті повноваження, які має особа, якій він надає правову допомогу. Таким чином, автори Кодексу прирівняли ордер адвоката до довіреності і встановили для них однаковий правовий статус.

Відповідно до ст. 22 ГПК, маючи ті ж самі повноваження, що і сторона, представники мають право знайомитися з матеріалами справи, робити з них витяги, знімати копії, брати участь у господарських засіданнях, подавати докази, брати участь у дослідженні доказів, заявляти клопотання, давати усні та письмові пояснення господарському суду, наводити свої доводи і міркування з усіх питань, що виникають у ході судового процесу, заперечувати проти клопотань і доводів інших учасників судового процесу, оскаржувати судові рішення господарського суду в установленому ГПК порядку, а також користуватися іншими процесуальними правами, наданими їм цим Кодексом. Представники, як і сторони, зобов'язані добросовісно користуватися належними їм процесуальними правами, виявляти взаємну повагу до прав і охоронюваних законом інтересів другої сторони, вживати заходів до всебічного, повного та об'єктивного дослідження всіх обставин справи.

У ст. 59 КАС визначено, що повноваження на ведення справи в суді дає представникові право на вчинення від імені особи, яку він представляє, всіх процесуальних дій, які може вчинити ця особа. Розпорядження довірителя представникові, який бере участь в адміністративному процесі на основі договору, щодо ведення справи є обов'язковими для нього. Представник, який бере участь в адміністративному процесі на основі договору, має право повністю або частково відмовитися від адміністративного позову, визнати адміністративний позов, змінити адміністративний позов, досягти примирення, передати повноваження представника іншій особі (передоручення), оскаржити судове рішення, якщо право на вчинення кожної із цих дій спеціально обумовлено у виданій йому довіреності. Повноваження представника чинні протягом часу провадження у справі, якщо інший строк не зазначено у довіреності. Представник може

відмовитися від наданих йому повноважень, про що повідомляє особу, яка його ними наділила, і суд. Підстави і порядок припинення представництва за довіреністю, скасування довіреності та відмови представника від наданих йому повноважень визначаються статтями 248—250 Цивільного кодексу України.

На підставі наданих повноважень адвокати допомагають особам звернутися до суду за захистом їх цивільних прав. Для цього використовується такий процесуальний засіб, як позовна заява.

Складання позовної заяви є одним із найважливіших завдань адвоката. Кожен юрист, на якого покладено обов'язок надання правової допомоги фізичним чи юридичним особам, повинен професійно, юридично обґрунтовано скласти позовну заяву чи інший правовий документ, добре володіти українською мовою[1].

Перед *складанням позовної заяви її* укладач має ретельно з'ясувати суть і особливості спірних правовідносин, наявність певних юридичних фактів і засобів доказування.

Одержавши від клієнта відомості про фактичні обставини (події, факти), взаємовідносини сторін, їх процесуальну та цивільну дієздатність, а також визначившись із правовою природою спору, фахівець повинен вирішити питання про доцільність пред'явлення позову до суду.

Після складання позовної заяви слід застерегти клієнта щодо підстав та наслідків залишення позовної заяви без розгляду або закриття справи (наприклад, статті 121, 206, 207 ЦПК), а також несплати судового збору (ст. 121 ЦПК). Також слід взяти до уваги можливості врегулювання спору в попередньому судовому засіданні. Важливе значення для складання позовної заяви має встановлення кола осіб, які братимуть участь у справі на стороні як позивача, так і відповідача, необхідності (або її відсутності) залучення третіх осіб до участі у справі.

Поряд із цим, потребує обговорення з клієнтом і питання про підстави і застосування одного з видів забезпечення позову (накладення арешту на майно, гроші, заборону вчиняти певні дії тощо).

Позовна заява складається адвокатом у письмовій формі відповідно до вимог процесуальних кодексів України. Суддя, до якого надійшла заява, вирішує питання про її прийняття. Відмова у прийнятті заяви оформляється мотивованою ухвалою. З прийняттям позовної заяви виникають процесуальні правовідносини, у яких бере

---

[1] Буркацький Л. К. Захист цивільного права та інтересу: Методика складання документів, коментарі, позовні та інші заяви : навч. посіб. / Л. К. Буркацький. — К. : Юрінком Інтер, 2005. — С. 13.

участь адвокат, який набуває права і обов'язки процесуального представника.

До позовної заяви додають документи, що підтверджують сплату судового збору. Якщо заяву подає представник позивача, до неї додається довіреність або інший документ, що підтверджує його повноваження. У разі подання позову представником на захист інших осіб у заяві має бути зазначено підстави звернення до суду в інтересах цих осіб. До позовної заяви також додають її копії та копії всіх документів, що входять до неї, відповідно до кількості відповідачів і третіх осіб.

Недодержання адвокатом вимог до позовної заяви, а також несплата судового збору тягнуть певні правові наслідки. Суддя за цих обставин постановляє залишити заяву без руху і надає позивачу певний строк для усунення недоліків. Також передбачено випадки, коли заява повертається позивачеві без надання строку для усунення недоліків. Про повернення позовної заяви суддя виносить ухвалу. Перелік випадків повернення позовної заяви є вичерпним. У разі коли умови повернення перестануть існувати, позивач вправі повторно звернутися до суду зі своїми вимогами на загальних підставах.

Залишення суддею позовної заяви без руху або повернення її позивачеві здійснюється на стадії пред'явлення позову, до відкриття провадження у справі. Якщо суддя з різних причин не виявив недоліків у заяві і відкрив провадження у справі, він надає строк для усунення недоліків, а в разі невиконання припису залишає заяву без розгляду.

Законом також передбачено підстави для відмови у відкритті провадження у справі, навіть коли позовну заяву подано й оформлено відповідно до вимог, встановлених процесуальними кодексами України.

Обов'язок доказування покладається на сторони. Тому адвокат повинен відповідально поставитись до стадії підготовки та збору засобів доказування для підтвердження вимог позивача. За відсутності окремих письмових доказів, що мають значення для вирішення спору, фахівець повинен негайно витребувати їх у встановленому законом порядку. Найбільші можливості щодо цього має адвокат, якому органи державної влади, підприємства, установи, організації мають надавати відомості.

У разі труднощів із витребуванням необхідних документів або ненадання їх на адвокатський запит питання про витребування документів має бути поставлено у кінцевій, прохальній, частині позовної заяви.

Адвокат завжди повинен діяти в інтересах свого довірителя. Цей обов'язок безпосередньо стосується і процесу збирання доказів. Якщо у адвоката та його довірителя є відомості, що доказ та його витребування у подальшому може стати утрудненим або взагалі неможливим, він повинен звернутися до суду із заявою про забезпечення доказів.

У стадії підготовки справи до судового розгляду процесуальні представники сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, мають право заявляти суду клопотання про призначення експертизи, проведення огляду на місці, об'єднання і роз'єднання позовів і вирішення інших питань для забезпечення своєчасного і правильного вирішення справи.

У процесі розгляду судом цивільних справ особи, які беруть участь у справі, — громадяни і організації, можуть у демократичній процесуальній формі активно здійснювати доказову діяльність, спрямовану на досягнення мети процесу, на встановлення судом об'єктивної істини у справі і постановлення у ній законного й обґрунтованого рішення.

Розгляд справи провадиться шляхом послідовного вчинення судом і учасниками процесу комплексу процесуальних дій, що складають певні частини (підстадії), кожна з яких має свої завдання і відповідний зміст.

Такі частини в юридичній літературі кількісно і понятійно називають по-різному, але можна дійти висновку, що судове засідання складається з чотирьох частин:

1) підготовча;

2) дослідження обставин справи і перевірка доказів (розгляд справи по суті);

3) судові дебати;

4) постановлення і проголошення рішення[1].

Цивільна, господарська справа або провадження в межах адміністративного судочинства являє собою спір між сторонами з приводу права. Звичайно, як і у будь-якому спорі, значну роль відіграють обрані стороною стратегія і тактика захисту своїх прав та інтересів. У цьому аспекті важко переоцінити роль адвоката, який, володіючи правовими знаннями, може і повинен радити своєму довірителю ефективні *тактичні прийоми* для досягнення найкращого результату у справі. Можна погодитись, що будь-які тактичні прийоми не дадуть переваг у процесі, якщо їх застосування не відповідатиме та-

[1] Штефан М. Й. Цивільний процесс : підруч. для юрид. спец. вищ. закл. освіти / М. Й. Штефан. — К. : Ін Юре, 1997. — С. 326.

ким принципам, як раптовість, таємність та оперативність[1]. Тактичні прийоми мають бути несподіванними для протилежної сторони, тобто — заздалегідь невідомими для процесуального противника та своєчасно застосованими. Усі тактичні прийоми обираються за їх цілеспрямованістю: тактичні прийоми роботи із судом та прийоми щодо протилежної сторони. До тактики роботи із судом можна віднести, наприклад, такі прийоми: 1) відвід судді; 2) оскарження дій та рішень судді; 3) подання клопотань; 4) заперечення проти дій судді; 5) фіксація процеса технічними засобами; 6) залучення ЗМІ. Щодо протилежної сторони у цивільному процесі можуть бути застосовані такі тактичні прийоми: 1) переконання до судового розгляду справи та укладення мирової угоди; 2) передбачення дій противника[2].

Адвокат як представник сторони зобов'язаний відстоювати інтереси свого клієнта у будь-якій стадії процесу, користуючись наданими йому процесуальними правами та виконуючи передбачені законодавством процесуальні дії. Однак однією з найбільш цікавих була і залишається діяльність адвоката під час судових дебатів, оскільки саме у цій стадії процесу адвокат може проявити себе як судовий оратор і переконати аудиторію.

Судові дебати — це третя частина судового засідання з розгляду справи, яка складається з промов сторін та інших осіб, які беруть участь у справі. У таких промовах висловлюються: підсумкові висновки щодо дослідження обставин справи з приводу всього фактичного матеріалу і доказів, перевірених і з'ясованих у процесі доказування; пропозиції; чи підлягає задоволенню правова вимога і на підставі яких законів[3].

Не слід забувати і той факт, що судові дебати виступають здебільшого як засіб спілкування, комунікації, як спосіб обміну думками і судженнями. Це форма відстоювання судовими ораторами своїх процесуальних позицій, процес взаємодії між ними. Тому при складанні судової промови окрім суто юридичних і логічних її аспектів слід враховувати також психологічні та етичні, кожен з яких впливає не тільки на зміст промови, а й на спосіб її побудови.

Виступ адвоката у судових дебатах — один із найскладніших і найвідповідальніших моментів. Він неможливий без глибоких знань норм як процесуального, так і матеріального права та основ судової риторики.

---

[1] Кравчук В. М. Стратегія і тактика цивільного процесу / В. М. Кравчук. — К. : Атіка, 2005. — С. 254.

[2] Там само. — С. 256—276.

[3] Штефан М. Й. Зазнач. праця. — С. 333.

Під час судових дебатів у своїй промові, зверненій до суду, адвокат зобов'язаний проаналізувати:

• кожну обставину, на якій ґрунтується позиція протилежної сторони, і подані нею докази, досліджені у судовому засіданні;

• доказовий матеріал, поданий в обґрунтування власної позиції, досліджений судом, і запропонувати суду його оцінку;

• обґрунтувати вимоги або заперечення вже встановленими, на його думку, фактами;

• вказати норми матеріального та процесуального права, на підставі яких слід винести рішення у справі;

• просити суд задовольнити або відмовити в задоволенні позову, а також вирішити питання про покладення судових витрат на іншу сторону.

Апеляційне і касаційне оскарження судових рішень є важливими процесуальними гарантіями захисту прав осіб, які беруть участь у справі. Складність оскарження рішень суду полягає в тому, що предмет доказування у таких справах складається з «помилок» суду, які, на думку адвоката, порушують права його довірителя. Тобто в цьому провадженні, по суті, має місце спір не між особами, а між адвокатом і судом з приводу законності дій і рішень останнього. Але увага адвоката має зосереджуватися не на особі судді, а на тих процесуальних помилках, що негативно вплинули або могли вплинути на рішення суду.

Загальний аналіз апеляційного і касаційного проваджень, а також провадження у зв'язку з переглядом судового рішення Верховним Судом України або в зв'язку з нововиявленими обставинами свідчить про їх суттєві відмінності.

Відповідно до ст. 292 ЦПК сторони та інші особи, які беруть участь у справі, а також особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їх права та обов'язки, мають право оскаржити в апеляційному порядку рішення суду першої інстанції повністю або частково. Ухвала суду першої інстанції оскаржується в апеляційному порядку окремо від рішення суду у випадках, передбачених ст. 293 цього Кодексу. Право на апеляційний перегляд передбачено також ст. 91 ГПК і ст. 185 КАС.

Це право реалізується шляхом подання заяви про апеляційне оскарження та апеляційної скарги в установлені законом строки апеляційного оскарження. Саме допомога під час підготовки та подання таких документів є однією з найважливіших форм участі адвоката в апеляційному провадженні.

Згідно зі ст. 292 ЦПК, якщо адвокат брав участь у розгляді справи в суді першої інстанції, то оскаржити рішення суду в апеляційно-

му порядку він може за наявності у нього відповідних повноважень. За загальним правилом (це випливає з положень ч. 1 ст. 292 ЦПК), право на апеляційне оскарження мають також особи, які, хоча й не були залучені судом до участі у справі, однак щодо їхніх прав і обов'язків суд першої інстанції постановив рішення. Якщо такі особи звернуться до адвоката і укладуть з ним договір про надання правової допомоги, він має право ознайомитися з матеріалами справи та підготувати в інтересах цих осіб апеляційну скаргу в разі його уповноваження брати участь і представляти їх інтереси у суді апеляційної інстанції.

Вимоги до форми та змісту апеляційної скарги встановлені процесуальними кодексами України. Адвокат в апеляційній скарзі обов'язково повинен зазначити такі відомості: посилання на рішення, ухвалу, що оскаржується, та межі оскарження; у чому полягає незаконність (або) необґрунтованість рішення або ухвали суду (неповнота встановлення обставин, які мають значення для справи, та (або) неправильність встановлення обставин, які мають значення для справи, внаслідок необґрунтованої відмови у прийнятті доказів, неправильного їх дослідження чи оцінки, неподання доказів з поважних причин та (або) неправильне визначення, відповідно до встановлених судом обставин, правовідносин); нові обставини, які підлягають встановленню, докази, які підлягають дослідженню чи оцінці, обґрунтування поважності причин неподання доказів до суду першої інстанції, заперечення проти доказів, використаних судом першої інстанції.

Також адвокату необхідно правильно визначитись із предметом оскарження, оскільки суд апеляційної інстанції розглядає скаргу в межах доводів апеляційної скарги та позовних вимог, заявлених у суді першої інстанції. Адвокат може посилатись на нові факти, нові докази, а також докази, що, на думку осіб, які беруть участь у справі, судом першої інстанції досліджувались із порушенням встановленого законом порядку.

Адвокат у суді апеляційної інстанції не повинен змінювати по суті підставу або предмет позову. Якщо в цьому є необхідність, то адвокат може звернутися до суду в загальному порядку з новим позовом, про що він повинен повідомити клієнта. На стадії апеляційного провадження позивач має лише право відмовитись від позову, а сторони — укласти мирову угоду відповідно до загальних правил, які стосуються процедури її укладення, її наслідків, незалежно від того, хто подавав таку апеляційну скаргу. Тому адвокат в апеляційній інстанції повинен надати допомогу своєму клієнтові у здійсненні цих процесуальних дій, роз'яснити додатково їх сутність і наслідки,

що настануть для клієнта за відмови від позову та укладення мирової угоди.

У разі незгоди адвоката і клієнта з рішенням або ухвалою апеляційного суду вони можуть оскаржити їх до суду касаційної інстанції. Ухвали суду першої інстанції після їх перегляду в апеляційному порядку, а також постановлені за результатами їх перегляду ухвали апеляційного суду можуть бути оскаржені у касаційному порядку, якщо вони перешкоджають подальшому провадженню у справі. Підставами касаційного оскарження є неправильне застосування судом норм матеріального права чи порушення норм процесуального права. Безумовно, на цій стадії згаданим особам також може знадобитись правова допомога адвоката. Це, наприклад, допомога у складанні касаційної скарги.

Касаційна скарга повинна складатись відповідно до вимог закону, а мотивувальна частина скарги має зазначати: назву закону, з порушенням якого постановлено рішення, ухвалу; в чому полягає порушення або неправильне застосування норм, внаслідок яких постановлені рішення чи ухвала.

До безумовних (обов'язкових) підстав для скасування судових рішень у всіх випадках належать: розгляд справи неповноважним суддею або складом суду; ухвалення і підписання судового рішення не тим суддею або суддями, які розглядали справу; розгляд справи за відсутності будь-кого з осіб, які беруть участь у справі, не повідомлених належним чином про час і місце судового засідання; вирішення судом питання про права і обов'язки осіб, які не брали участі у справі; суд розглянув не всі вимоги, і цей недолік не був або не міг бути усунений ухваленням додаткового рішення. Саме цей перелік повинен враховувати адвокат при складанні касаційної скарги.

Окремої уваги заслуговують питання, пов'язані з відшкодуванням витрат на правову допомогу, надану адвокатом. В адміністративному судочинстві порядок розподілення та відшкодування витрат на правову допомогу визначений ст. 90 КАС. Так, витрати, пов'язані з оплатою допомоги адвоката або іншого фахівця в галузі права, які надають правову допомогу за договором, несуть сторони, крім випадків надання безоплатної правової допомоги, передбачених законом. У разі звільнення сторони від оплати надання їй правової допомоги витрати на правову допомогу здійснюються за рахунок Державного бюджету України. Граничний розмір компенсації витрат на правову допомогу встановлюється законом. Відповідно до ст. 44 ГПК і ст. 79 ЦПК до судових витрат також віднесені витрати, пов'язані з оплатою правової допомоги, що надається адвокатом.

Практикум

Контрольні питання та завдання

1. У чому полягає суть принципу забезпечення підозрюваному, обвинуваченому права на захист, і який механізм реалізації даного принципу?
2. Чи можлива колізія правових позицій адвоката і підзахисного? Які шляхи вирішення даної ситуації?
3. У чому полягає співвідношення між законністю інтересів, які захищає адвокат у кримінальному процесі, та законністю засобів, які він при цьому використовує?
4. Сформулюйте алгоритм залучення адвоката до кримінального процесу в якості захисника підозрюваного.
5. Як можна класифікувати права адвоката у кримінальному процесі України?
6. Визначте процесуальний статус адвоката в цивільному, господарському процесі та в адміністративному судочинстві.
7. Який порядок підготовки адвоката до ведення цивільної справи в суді?
8. Які права та обов'язки адвоката як представника визначені нормативно?
9. Дайте загальну характеристику функцій адвоката при наданні правової допомоги в оскарженні судового рішення.
10. Які тактичні прийоми можуть бути використані адвокатом у цивільному процесі?
11. Дайте загальну характеристику діяльності адвоката як представника при вирішенні господарських спорів.
12. Дайте загальну характеристику функцій адвоката при наданні правової допомоги в межах адміністративного судочинства.

Контрольні тести

1. Адвокат, збираючи докази:
   А) має право застосовувати науково-технічні засоби відповідно до чинного законодавства;
   Б) не має права використовувати науково-технічні засоби;
   В) чинним законодавством це право адвоката не визначено.
2. Адвокат не має права укласти договір про надання правової допомоги у кримінальному провадженні в разі:
   А) коли він брав участь у цьому провадженні як слідчий;
   Б) коли він надавав правову допомогу особам, інтереси яких не суперечать інтересам особи, яка звернулася з проханням про представлення її інтересів;
   В) коли він є родичем голови Верховного Суду України.

3. Адвокат може бути допущений до участі в справі в якості захисника з моменту:
   А) повідомлення про підозру;
   Б) відкриття матеріалів кримінального провадження;
   В) арешту майна.
4. Адвокат може одночасно представляти інтереси сторони та третьої особи:
   А) у будь-яких випадках;
   Б) якщо учасники процесу не заперечують;
   В) якщо інтереси довірителей не суперечать один одному.
5. Адвокат, повноваження якого як представника посвідчені ордером:
   А) має всі права сторони, яку він представляє;
   Б) не має права змінювати позовні вимоги;
   В) має всі права сторони, якщо інше не зазначено у письмовій заяві до суду.
6. Витрати на допомогу адвоката як представника:
   А) до судових витрат не відносяться;
   Б) до судових витрат відносяться.
7. Особа, яка надає правову допомогу в цивільному процесі:
   А) має право виступати з поясненнями;
   Б) надавати усні консультації стороні;
   В) подавати клопотання.
8. Якщо сторона присутня у судовому засіданні:
   А) адвокат не може давати пояснення;
   Б) адвокат може давати пояснення, якщо сторона висловила таке бажання;
   В) адвокат може дати пояснення, якщо це дозволить суд.
9. Повноваження адвоката як представника у господарському процесі посвідчуються:
   А) статутом;
   Б) довіреністю;
   В) письмовою заявою.
10. У разі задоволення адміністративного позову до органу влади витрати на правову допомогу покладаються на:
   А) установу, що виступала відповідачем;
   Б) позивача;
   В) на Державний бюджет України.

Теми для рефератів

1. Особливості захисту осіб, які через свої фізичні або психічні вади не можуть самостійно здійснювати право на захист.
2. Використання захисником судових експертиз при здійсненні захисту.

3. Особливості роботи адвоката з позивачем і відповідачем у процесі підготовки та розгляду цивільної справи в суді.
4. Судові промови адвокатів.
5. Участь адвоката у розгляді судом справ про адміністративні правопорушення.

Теми семінарів-дискусій

1. Правова позиція адвоката — поняття та практичні питання її відстоювання.
2. Особливості участі адвоката у кримінальних провадженнях на підставі угод.
3. Роль адвоката у попередженні та усуненні судових помилок.
4. Право адвоката на збирання інформації.
5. Правовий статус адвоката у господарському процесі.

Задача

1. Громадянка Семенчук уклала угоду з адвокатом Петренком на представлення її інтересів в апеляційній інстанції у цивільній справі, у якій вона виступала позивачем. Адвокат з'явився у судове засідання разом із своєю клієнткою, підтвердивши свої повноваження представника ордером і посвідченням. Однак судова колегія заборонила виступити адвокатові з поясненнями по суті справи та поставити запитання учасникам судового засідання, пославшись на те, що адвокат бере участь у процесі на підставі ордера, а не довіреності і тому має лише право виступати у судових дебатах.

Оцініть дії суду та запропонуйте можливі варіанти поведінки адвоката за такої процесуальної ситуації.

2. Апеляційний суд, скасовуючи вирок районного суду в зв'язку з істотним порушенням судом вимог кримінального процесуального закону, одночасно виніс окрему ухвалу на адресу адвоката Прохорова. В окремій ухвалі суд зазначив, що адвокат Прохоров не звернув увагу суду на невідкриття стороною обвинувачення окремих матеріалів кримінального провадження, які були використані під час судового розгляду як докази, і не заявив клопотання про визнання цих доказів допустимими.

Оцініть правильність окремої ухвали суду.

Рольова гра
«Судовий розгляд кримінальної справи»

Гра призначена для поглиблення теоретичної та практичної підготовки студентів з кримінального та кримінального процесуального законодавства.

Учасники гри: суддя, прокурор, секретар судового засідання, представник цивільного позивача, захисник, цивільний відповідач, законний представник, обвинувачений, свідки, спеціаліст з підліткової психології.

У грі застосовується бальна система оцінки діяльності учасників (від 0 до 5 балів).

Фабула: У травні 2013 р. неповнолітній гр. Литовченко (16 років) скоїв крадіжку майна, належного ЗАТ «Світло», разом із двома не встановленими слідством особами. Крадіжка була скоєна шляхом проникнення у приміщення, в якому знаходиться офіс фірми, та винесення звідси офісної техніки на суму більше 23 тис. грн. Інформація про скоєння вказаного злочину гр. Литовченком була отримана з агентурних джерел і підтверджена в ході обшуку, проведеного на квартирі, де мешкає гр. Литовченко. У ході цього обшуку були знайдені копіювальна машина і монітор від комп'ютера, належні ЗАТ «Світло».

Перший крок: підготовка до рольової гри триває тиждень, протягом якого студенти вивчають фабулу справи, відповідне законодавство, відвідують судові засідання, готують судові промови, клопотання, заяви тощо.

Другий крок: гра починається в установлений час перевіркою готовності учасників, які перед початком гри займають свої місця.

Третій крок: підготовча частина судового засідання.

Четвертий крок: судовий розгляд.

П'ятий крок: судові дебати і останнє слово обвинуваченого.

Шостий крок: постановлення вироку.

Сьомий крок: викладач аналізує та оцінює дії кожного учасника, повідомляє загальну суму балів.

Глава 9

ОСОБЛИВОСТІ НАДАННЯ АДВОКАТАМИ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ ЮРИДИЧНИМ ОСОБАМ

Адвокат як юрисконсульт у роботі юридичних осіб. Етичні засади надання адвокатами правової допомоги юридичним особам. Види правової допомоги юридичнм особам. Правове консультування. Правові висновки. Правова експертиза договорів і контрактів. Юридичний контроль кадрової політики. Захист корпоративних прав. Претензійна робота. Участь адвоката у виконавчому провадженні. Представництво інтересів у правоохоронних, судових та інших державних органах.

§ 1. Значення та етичні засади надання адвокатами правової допомоги юридичним особам

Діяльність адвокатури в Україні є достатньо різноплановою. Свою правозахисну функцію адвокати виконують, не тільки захищаючи та представляючи інтереси фізичних осіб, а й надаючи кваліфіковану правову допомогу юридичним особам і фізичним особам, які займаються підприємницькою діяльністю.

Разом із кардинальними змінами в економіці України, що сталися після набуття нашою державою незалежності, виникло багато проблем, пов'язаних із недостатньою захищеністю прав громадян і підприємств, організацій, установ у площині підприємництва. Це питання захисту права власності та корпоративних прав, різноманітні майнові спори. Підприємницька діяльність врегульовується та контролюється численними державними органами, дії та рішення яких далеко не завжди відповідають нормам закону. Відносини між підприємствами, що мають договірний характер, також потребують відповідності вимогам нормативного характеру. У певних випадках підприємницька діяльність привертає увагу правохоронних органів

і зумовлює застосування до винних осіб різних форм юридичної відповідальності.

За таких умов своєчасна кваліфікована правова допомога є необхідною складовою будь-якої підприємницької діяльності. Звичайною формою такої правової допомоги є створення юридичною особою своєї власної юридичної служби (відділу, департаменту), або хоча б включення до штатного розкладу посади юрисконсульта. Звичайно, це є певним вирішенням багатьох питань, що виникають щодня у роботі будь-якого підприємства чи організації. Юристи, які постійно працюють на такому підприємстві, завжди в курсі його внутрішніх проблем, добре знають його кадровий склад, орієнтуються у специфіці фінансово-господарської діяльності саме цього підприємства.

Однак сьогодення потребує від юристів набагато більше ніж просто поверхневе орієнтування в усіх галузях законодавства. Для надання дійсно висококваліфікованої правової допомоги, для досягнення дійсно високих результатів потрібні глибокі знання у певній галузі права та неабиякий досвід практичного застосування норм цього права. Тобто підприємцеві потрібний юрист, який спеціалізується саме на тих питаннях права, яких потребує у даний момент певна правова ситуація. У деякі моменти роботи підприємство потребує глибоких знань у царині податкового чи митного права, іноді важливим стає досвід представлення інтересів у господарському суді, а подекуди — і досвід захисту прав та інтересів у кримінальному процесі.

Така ситуація не залишає багато шансів на ефективну роботу штатних юрисконсультів, які не мають можливостей для такої глибокої спеціалізації по кожній з галузей права. Саме тоді керівництво юридичних осіб «згадує» про існування адвокатів, висококваліфікованих юристів, обізнаних саме на тих питаннях, що є актуальними для підприємства сьогодні. Звичайно, у такому разі у найвигідніших умовах опиняються ті адвокатські об'єдання, що мають у своєму складі спеціалістів у різних галузях права і працюють за командним методом, вирішуючи проблеми клієнта колективно.

Не можна не згадати ще один надзвичайно важливий та вагомий аргумент на користь саме адвокатів при наданні правової допомоги юридичним особам. Але гарантія адвокатської діяльності у вигляді адвокатської таємниці не скасовується із зміною статусу клієнта адвоката. Так само як адвокат повинен зберігати конфіденційність стосовно інформації, що надійшла до нього від звичайної людини, він повинен зберігати в таємниці і відомості, що були ним отримані при наданні правової допомоги особі юридичній. Згідно із Законом, Кри-

мінальним процесуальним кодексом України адвокат не може бути допитаний стосовно інформації, що стала йому відома в зв'язку з його професійною діяльністю. Водночас, у будь-якому разі він зможе виступити захисником прав і законних інтересів посадових осіб юридичної особи, якій він надавав правову допомогу.

Звичайно, умови конфіденційності закладаються в основу роботи будь-якого штатного юриста. Однак жоден юрист не позбавлений відповідальності за відмову від дачі свідоцьких показань чи за дачу завідомо неправдивих свідчень. Лише адвокат, особа, яка отримала свідоцтво про право на зайняття адвокатською діяльністю, має право розраховувати на недоторканність адвокатського імунітету в аспекті нерозголошення відомостей, що входять до предмета адвокатської таємниці.

У Правилах адвокатської етики значна увага приділена етичним аспектам відносин адвоката з клієнтом — юридичною особою. Так, у ст. 39 Правил зазначається, що у відносинах з надання правової допомоги клієнту — юридичній особі адвокат при визначенні суб'єкта прав і обов'язків клієнта і порядку реалізації своїх обов'язків має виходити з такого:

— для цілей передбаченої законодавством і цими Правилами взаємодії з клієнтом (узгодження змісту доручення, отримання дозволу на розголошення конфіденційної інформації, надання роз'яснень щодо правової позиції у справі, інформування про хід виконання доручення тощо) клієнта уособлює особа, яка від імені юридичної особи уклала договір про надання останній правової допомоги, маючи на те належні повноваження, або інша особа (особи), зазначена в договорі;

— носієм прав та обов'язків, які захищає або представляє адвокат при наданні правової допомоги, є юридична особа як така.

Якщо пов'язані з предметом доручення дії особи (осіб), яка від імені юридичної особи уклала договір про надання останній правової допомоги, маючи на те належні повноваження, або інша особа (особи), зазначена в договорі, або інших осіб, що перебувають у трудових (членських або подібних) відносинах з клієнтом — юридичною особою, є протиправними або такими, що об'єктивно шкодять інтересам клієнта і унеможливлюють ефективне виконання доручення, адвокат (адвокатське бюро, адвокатське об'єднання) має вжити розумно необхідних і доступних йому заходів для зменшення негативних наслідків таких дій, зокрема може оскаржити їх керівнику юридичної особи (або вищому щодо нього органу). Якщо незважаючи на вжиті адвокатом заходи керівник юридичної особи (або вищий орган) підтримують зазначені дії (бездіяльність), шкідливі для

інтересів юридичної особи, адвокат може розірвати договір про надання правової допомоги клієнту — юридичній особі в односторонньому порядку.

У ст. 40 Правил окремо визначаються особливості застосування правил щодо конфлікту інтересів у відносинах з клієнтом — юридичною особою. Наприклад, якщо у спілкуванні з посадовими особами, службовцями та іншими працівниками клієнта — юридичної особи, пов'язаному з наданням правової допомоги цьому клієнту, стає очевидним, що виникає ситуація конфлікту інтересів, адвокат повинен недвозначно повідомити, що він представляє клієнта — юридичну особу і пояснити свої обов'язки, пов'язані з конфліктом інтересів. Крім того у період дії договору про надання правової допомоги клієнту — юридичній особі адвокат не повинен укладати договори про надання правової допомоги з особами, що перебувають у трудових, цивільно-правових та інших правовідносинах з клієнтом, якщо це може суперечити інтересам клієнта — юридичної особи. Також адвокат не повинен укладати договори про правову допомогу з названими особами, якщо він є носієм суперечливої доказової інформації, отриманої при наданні правової допомоги юридичній особі. Адвокат не може приймати доручення від клієнта, якщо суть доручення зводиться до необхідності вчинення в інтересах такого клієнта дій, спрямованих на захист його прав, які перебувають у конфлікті інтересів з юридичною особою, в якій адвокат раніше працював або надавав правову допомогу, в результаті чого володіє інформацією, яка може бути використана проти такої юридичної особи.

§ 2. Основні види діяльності адвоката, який надає правову допомогу юридичній особі

Правова допомога, що може бути надана адвокатами юридичним особам, є достатньо різноманітною. Можна виокремити декілька основних її аспектів, які ми і розглянемо більш детально. Отже, основними напрямами діяльності адвокатів у сфері надання правової допомоги юридичним особам є:

1. Консультування (в тому числі і шляхом надання письмових висновків) з різноманітних правових питань;
2. Складання та правова експертиза договорів і контрактів;
3. Юридичний контроль кадрової політики підприємства;
4. Правова допомога при отриманні спеціальних дозволів;
5. Реєстрація, перереєстрація та захист корпоративних прав;
6. Корпоративне обслуговування працівників;
7. Претензійна робота і участь у виконавчому провадженні;

8. Представництво інтересів у правоохоронних, судових та інших державних органах.

Консультування (в тому числі і шляхом надання письмових висновків) з різноманітних правових питань. Найчастіше до адвоката звертаються із проханням надати консультацію з питань, що відносяться до різноманітних галузей права. Звичайно, питання відрізняються своєю складністю та часом, необхідним для підготовки відповіді на них. Іноді адвокат може відразу дати відповідь чи рекомендацію до вирішення спірної ситуації, а іноді підготовка відповіді на поставлене питання може зайняти декілька днів. У всякому разі, адвокат повинен із самого початку встановити певні умови надання консультацій своїм клієнтам. Зміни у законодавстві, прогалини та колізії в ньому потребують серйозного вивчення та аналізу. Тож клієнт повинен із порозумінням ставитись до необхідності надання певного часу адвокатові для підготовки обґрунтованої відповіді на поставлені питання.

Крім того адвокат має право підготувати *письмовий правовий висновок* з того чи іншого питання, який підписується самим адвокатом, завіряється його печаткою або печаткою адвокатського бюро чи об'єднання та може бути представлений у будь-який орган як офіційний документ. В окремих випадках керівництво юридичної особи навіть встановлює саме таку, письмову, форму надання консультацій адвокатом. Безсумнівно, кваліфіковано підготовлений правовий висновок, який містить, по-перше, аналіз правової ситуації, по-друге, посилання на норми закону, по-третє, можливі варіанти вирішення спірного питання із вказівкою на рівень успішності цих пропозицій, є надзвичайно ефективною формою правової допомоги юридичній особі, що надається адвокатом. У будь-якому випадку, на відміну від усних консультацій чи рекомендацій, складання письмового висновку як виду послуги має сенс пропонувати клієнтові у тому випадку, коли правове вирішення проблеми потребує складного юридичного обґрунтування правової ситуації, проведення детального аналізу поданої документації, а також коли необхідно визначити алгоритм дій з вирішення цієї ситуації[1].

Складання та правова експертиза договорів і контрактів. Однією з важливих складових роботи адвоката з юридичними особами є його участь у підготовці та укладанні договорів і контрактів. Ця підготовка може починатися з моменту переговорів із майбутніми контрагентами в договірних відносинах. Перед проведенням переговорів сто-

[1] Адвокатская деятельность / под ред. В. Н. Буробина. — М. : ИКФ «Экмос», 2003. — С. 517.

совно укладення договору адвокатові доцільно ретельно з'ясувати з керівництвом юридичної особи, інтереси якої він буде представляти, всі важливі умови майбутніх договірних відносин, тобто ті положення договору, які є принциповими для цього підприємства чи організації.

Беручи участь у підготовці договору, адвокат зазвичай звертає увагу на відповідність положень договору нормам закону. Водночас, надзвичайно важливим є врахування адвокатом судової практики щодо спірних ситуацій, пов'язаних із договірними відносинами. Адже невизначеність чи багатозначність положень договору може суттєво вплинути на вирішення в судовому порядку спірних ситуацій, пов'язаних із виконанням сторонами договірних зобов'язань, або вплинути на порядок оподаткування діяльності юридичної особи відповідно до укладених договірних відносин.

Самі переговори між потенційними партнерами можуть відбуватись як в усній, так і в письмовій формі. Тобто адвокатові, можливо, доведеться письмово викладати пропозиції стосовно основних положень майбутнього договору. Після завершення етапу переговорів розпочинається робота над проектом договору чи контракту. При підготовці проекту адвокат, безсумнівно, може користуватися наявними численними зразками типових договорів чи контрактів. Однак так само, як не можна приймати ліки за порадою сусіда, не можна і сліпо копіювати умови договору стосовно будь-якої більш-менш схожої правової ситуації. Таким чином, адвокат завжди повинен пристосувати умови контракту до особливих ознак суб'єктів договірних відносин, специфіки предмета договору та, безсумнівно, побажань свого клієнта — юридичної особи, інтереси якої він намагається достойно представити у відносинах із контрагентами.

Далеко не завжди адвокат розпочинає роботу з, умовно кажучи, чистого аркуша. Іноді, адвокатові пропонується провести правову експертизу вже складеного (запропонованого) договору чи контракту.

У науковців і практиків існують різні думки стосовно можливості проведення такої правової експертизи. Адже зазвичай експертиза провадиться тоді, коли необхідна участь спеціалістів з якоїсь іншої галузі знань, ніж право. Тобто експертні знання — це знання спеціальні, науково-технічні, які не відносяться до юридичної науки. Але практика свідчить, що така точка зору є недостатньо обґрунтованою. Надзвичайно часто виникає необхідність застосування спеціальних, саме юридичних, знань для оцінки відповідності певного документа чи рішення органу (посадової особи) нормам чинного законодавства. І встановлення такої відповідності між положеннями докумен-

та, наприклад договору, нормам закону та загальній теорії права і є проведенням правової експертизи.

Безсумнівно, що проведення адвокатом правової експертизи договору чи контракту може відбуватись, як і консультування, у письмовій чи в усній формі. Вважаємо більш доцільним складання адвокатом саме письмового висновку за результатами проведеної правової експертизи поданого договору.

Юридичний контроль кадрової політики підприємства. На кожному підприємстві, у кожній організації чи установі ведеться своя кадрова документація відповідно до загальних вимог діловодства і норм трудового законодавства. У керівництва зажди багато питань щодо порядку прийняття на роботу, звільнення, надання відпусток, скорочення штатів, роботи за сумісництвом, накладення стягнень, обсягу штатних повноважень, ведення трудових книжок. Звичайно, коли юридична особа має свого штатного юрисконсульта чи навіть юридичний відділ, ця робота покладається на них. Але коли у штатному розкладі підприємства немає посади юриста, чи у випадку, коли керівництво не бажає розголошувати чи обговорювати із штатним юрисконсультом питання кадрової політики підприємства, тоді і виникає потреба у правовій допомозі адвоката.

Адвокат може надавати як усні, так і письмові консультації з питань застосування законів, що врегульовують трудові правовідносини. Йому може бути доручено здійснювати нагляд і візування кадрової документації, що ведеться юридичною особою. Адже наявність і правильність ведення таких документів, як трудові книжки, контракти з працівниками, колективні договори, облікові картки, особисті справи, книги реєстрації інструктажів з техніки безпеки, санітарних обстежень, документи, що визначають наявність податкових пільг, може відігравати вирішальну роль у процесі спілкування з різноманітними державними органами, такими як податкові інспекції, Пенсійний фонд, Фонд соціального страхування тощо. Водночас, при виникненні трудового спору з працівниками така документація теж може бути використана як доказ певних обставин, у тому числі і в суді.

Крім того адвокат може бути запрошений юридичною особою для представлення та захисту її інтересів у судових інстанціях у справах, що виникають із трудових спорів із працівниками. Такі питання підсудні судам загальної юрисдикції і розглядаються згідно з порядком, встановленим ЦПК.

Правова допомога при отриманні спеціальних дозволів. Законодавство України встановлює достатньо великий перелік окремих видів

робіт і послуг, що можуть здійснюватись суб'єктами підприємницької діяльності лише за наявності спеціальних дозволів (ліцензій). Для отримання останніх юридичній особі треба зібрати численні документи, довідки, скласти й подати лист із зазначенням підстав для надання їй певного виду ліцензії.

Юридичні особи, що ведуть зовнішньоекономічну діяльність, також надзвичайно часто опиняються перед необхідністю отримання додаткових рішень державних органів стосовно здійснюваної ними діяльності. Такі рішення виносять тільки у визначеному законодавчими актами порядку та за наявності певних підстав, підтверджених документально.

Адвокатові посильно надати правову допомогу юридичній особі і в цих питаннях. Консультування щодо порядку надання того чи іншого виду спеціального дозволу чи ліцензії належить до прямих обов'язків адвоката, який запрошується юридичною особою для представлення її інтересів перед державними органами. Крім того адвокатові може бути доручено підготувати повний пакет документів, необхідних для отримання цією юридичною особою спеціального дозволу чи рішення.

Особливу увагу при вирішенні цих питань адвокат повинен приділити статутним документам юридичної особи, оскільки саме в цих документах може бути закладена перешкода для отримання того чи іншого виду ліцензії. Водночас, важливими можуть виявитись і окремі положення договірних відносин підприємства із своїми контрагентами, наявність первісної бухгалтерської та податкової документації. У деяких випадках необхідно збирати документи, що стосуються освітньо-кваліфікаційного рівня працівників підприємства чи організації.

Отже, можна дійти висновку, що, хоча правова допомога адвоката у процесі отримання юридичною особою спеціальних дозволів не є суто специфічною адвокатською діяльністю, кваліфікована робота адвоката може послугувати захисту інтересів юридичної особи і в цій сфері діяльності.

Реєстрація, перереєстрація та захист корпоративних прав. Розвиток підприємництва в Україні зумовив значне поширення корпоративних прав серед фізичних осіб. Причому дедалі більше використовуються не прості форми підприємницької діяльності у вигляді товариств з обмеженою відповідальністю, а такі організаційно-правові форми, як акціонерні товариства відкритого та закритого типу, різноманітні консорціуми, холдинги тощо, у зв'язку з чим неодмінно виникає багато питань у галузі корпоративного права. За своєю сут-

тю корпоративне право — це комплексна галузь права, що поєднує норми господарського, цивільного, сімейного, податкового права та інших галузей права. Тож і захист корпоративних прав потребує глибоких знань, які пов'язані не тільки з теоретичними поняттями, а й з практикою застосування законодавчих актів у цій сфері та вирішення спірних ситуацій у судовому порядку.

Адвокату, при зверненні до нього за консультацією щодо можливих форм організаційно-правового устрою майбутніх юридичних осіб, треба чітко усвідомлювати цілі та специфіку участі клієнта у новостворюваній організації. Тут не може бути неважливих чи дрібних моментів, оскільки, неврахування всіх особливостей певної організаційно-правової форми юридичної особи може призвести до порушення чи втрати корпоративних прав клієнта.

Важливими питаннями є цілі створення юридичної особи, кількісний та якісний склад засновників, розмір і склад статутного фонду, повноваження керівних органів товариства, порядок зміни, передачі та позбавлення корпоративних прав співзасновників, порядок розподілу прибутків і виконання зобов'язань. Наприклад, якщо до адвоката звернулась особа, яка бажає взяти участь у заснуванні юридичної особи разом з іншими двома фізичними особами, планує займати посаду виконавчого директора, як особистий внесок до статутного фонду пропонує невелику грошову суму і не планує передавати свої корпоративні права в цьому товаристві кому-небудь із сторонніх осіб, то в такому разі адвокатові доцільно порекомендувати обрати таку організаційно-правову форму, як товариство з обмеженою відповідальністю. Давши подібну рекомендацію, адвокат буде впевнений, що його клієнт матиме рівні права з іншими співзасновниками юридичної особи, незалежно від відсоткового відношення його вкладу до статутного фонду у нього будуть широкі повноваження при здійсненні керівництва таким товариством і до складу цієї юридичної особи не зможе увійти стороння особа без його на це згоди. Інші особливості та побажання клієнта будуть зумовлювати й інші поради адвоката стосовно організаційно-правової форми створюваної юридичної особи.

У всякому разі, порушення корпоративних прав можна оспорити у судовому порядку, з чого випливає необхідність запрошення кваліфікованого адвоката, знаного на спірних питаннях застосування та захисту корпоративних прав.

Корпоративне обслуговування працівників. Юридичні особи, які стратегічно планують свій розвиток, рано чи пізно доходять висновку про надзвичайну важливість кадрового забезпечення всіх процесів

на підприємстві чи в організації. Також збільшується вимогливість українських працівників, особливо тих, які мають високий трудовий потенціал. Усі ці чинники зумовлюють запровадження юридичними особами низки заохочувальних заходів, що гарантуються чи пропонуються працівникам підприємств і організацій. Такі заходи зазвичай об'єднуються у соціальний пакет юридичної особи, що надається працівникові без урахування заробітної платні. До такого пакета можуть входити різні пільги, додаткові виплати починаючи з видачі безоплатних проїзних квитків і закінчуючи страхуванням здоров'я та оплатою навчання. До такого соціального пакета керівництво юридичної особи може також включити і юридичне обслуговування працівників.

З одного боку, останнє — це нова форма співпраці адвокатів з юридичними особами. З іншого боку, правова допомога, яка надається адвокатом працівникам тієї чи іншої юридичної особи, являє собою добре відоме адвокатам усне та письмове консультування і складання правових висновків чи довідок по законодавчих актах.

Найчастіше корпоративне обслуговування працівників здійснюється у формі надання консультацій з проблемних питань житлового, трудового, сімейного та спадкового права. Залежно від умов договору між адвокатом та юридичною особою така допомога може обмежуватись лише усними консультаціями або бути розширеною, включаючи представлення інтересів того чи іншого працівника у судових інстанціях.

У всякому разі, адвокатові треба завчасно обумовити межі надання правової допомоги працівникам підприємства і встановити певний порядок консультування працівників. На практиці адвокати визначають певний день тижня, протягом якого якого адвокат перебуває на підприємстві, здійснюючи консультаційний прийом працівників.

Недостатньо етичним можна вважати лише консультування працівників з питань трудового права, які пов'язані із спірною чи навіть конфліктною ситуацією з власником чи уповноваженим органом юридичної особи.

Стосовно відомостей, що стають відомі адвокату за такого спілкування з працівниками юридичної особи, не існують ніякі винятки у застосуванні принципу конфіденційності та збереження адвокатської таємниці. Жодна інформація не може бути повідомлена без згоди працівника іншим працівникам або керівництву даної юридичної особи.

Претензійна робота і участь у виконавчому провадженні. У діяльності юридичних осіб нерідко виникають спірні ситації з контрагентами по різноманітних договірних відносинах. Це може бути невнесення предоплати, визначеної умовами договору, або несвоєчасна поставка продукції, або ненадання необхідної технічної документації до товару. У таких випадках, до моменту звернення до судових органів, юридична особа може застосувати заходи досудового врегулювання господарського спору, а саме пред'явити письмову претензію зобов'язаній стороні договірних відносин.

Форма та зміст претензії мають відповідати нормам закону (статті 6—8 ГПК), і саме адвокат може прийняти активну участь у процесі підготовки претензії та формування необхідного пакета документів, які треба додати до претензії. Адвокатом також складаються і відповіді на пред'явлені юридичній особі претензійні вимоги. Фактично, цей напрямок роботи адвоката складається з декількох етапів: 1) вивчення первинної документації юридичної особи по спірному договірному процесу (договір, платіжні документи, акти прийомки-передачі тощо); 2) нормативне обгрунтування майбутніх претензійних вимог; 3) складання письмової претензії із зазначенням фактичних даних і з посиланням на норми закону; 4) формування пакета необхідних додатків до претензії.

Якщо контрагент не задовольняє пред'явлені претензійні вимоги, разом із керівництвом юридичної особи адвокат приймає рішення про звернення до судових органів для захисту і відновлення порушених прав юридичної особи.

У деяких випадках адвокат може виконувати свої правозахисні функції не лише у досудових стадіях, а й після винесення судовими органами певного рішення. Мається на увазі участь адвоката у виконавчому провадженні при захисті інтересів юридичної особи. Згідно із ст. 12 Закону «Про виконавче провадження» від 21 квітня 1999 р. сторони можуть реалізовувати свої права та обов'язки у виконавчому провадженні самостійно або через представників. Участь юридичних осіб у виконавчому провадженні здійснюється їх керівниками чи органами, посадовими особами, які діють у межах повноважень, наданих їм законом, або через представників юридичної особи. Повноваження представника мають бути підтверджені довіреністю, виданою і оформленою відповідно до вимог закону.

Сторони та інші учасники виконавчого провадження мають право знайомитися з його матеріалами, робити з них виписки, знімати копії, подавати додаткові матеріали, заявляти клопотання, брати участь у проведенні виконавчих дій, давати усні й письмові пояс-

нення у процесі виконавчих дій, висловлювати свої доводи, міркування з усіх питань, що виникають у ході виконавчого провадження, заперечувати проти клопотань, доводів і міркувань інших учасників останнього, заявляти відводи у випадках, передбачених вказаним Законом, оскаржувати дії (бездіяльність) державного виконавця з питань виконавчого провадження та користуватися іншими законними правами. Тобто адвокат, виступаючи представником юридичної особи, може користуватися всіма правами, наданими законом сторонам виконавчого провадження.

Адвокат не повинен забувати про можливість оскарження дій державного виконавця у разі порушення прав і законних інтересів юридичної особи, яку він представляє. На дії (бездіяльність) державного виконавця та інших посадових осіб Державної виконавчої служби з виконання рішення або на відмову в здійсненні вказаних дій стягувачем чи боржником може бути подана скарга до начальника відповідного відділу Державної виконавчої служби або до суду за місцем знаходження відповідного відділу Державної виконавчої служби, або до іншого суду згідно з вимогами закону, а на дії (бездіяльність) начальника відділу Державної виконавчої служби — до суду.

Представництво інтересів у правоохоронних, судових та інших державних органах. Найчастіше підприємства, різноманітні установи та організації звертаються до адвоката за допомогою у випадку виникнення спірних чи навіть конфліктних ситуацій у відносинах з різними державними органами.

Підприємницька діяльність в Україні врегульована великою кількістю нормативних актів, і здійснюють контроль такої діяльності численні наглядові державні органи. Майже кожен орган державного котролю має право подавати запити до юридичної особи з питань дотримання нею вимог законодавства у межах компетенції цього державного органу. За наявності певних підстав органи державного контролю можуть здійснювати перевірки діяльності підприємств та організацій щодо дотримання ними законодавчих норм. Нарешті, у випадку порушення законодавства України юридичною особою може наставати юридична відповідальність такого підприємства чи організації в цілому або його посадових осіб зокрема. У такому випадку діяльність юридичної особи підпадає під пильну увагу правоохоронних органів (податкової міліції, СБУ, органів МВС, прокуратури). Діяльність цих органів регулюється такими нормативними актами, як закони України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», «Про міліцію», «Про прокуратуру», «Про Службу безпеки України», «Про оперативно-розшукову діяльність».

Видається доцільним представлення інтересів юридичної особи перед вищезазначеними державними органами саме професійним юристом — адвокатом, який може використати не тільки законодавчий потенціал щодо захисту прав цієї юридичної особи та її посадових осіб, а й ті права та можливості, що притаманні саме адвокатській діяльності в Україні. Це право адвоката на отримання інформації від державного органу стосовно підстав проведення перевірки діяльності юридичної особи чи її керівного складу. Адвокат згідно з положеннями Закону має можливість подати запит до будь-якого державного органу з питань, що стосуються здійснення контролю за діяльністю юридичної особи, інтереси якої він представляє. Крім того важливе, іноді вирішальне, значення має дотримання адвокатами принципу конфіденційності та збереження адвокатської таємниці.

Як уже наголошувалось, згідно із Законом адвокат зобов'язаний зберігати в таємниці відомості, що стали йому відомі у зв'язку з його професійною діяльністю. Тож, інформація стосовно діяльності юридичної особи, якою володіє адвокат, котрий надає постійну правову допомогу цій юридичній особі, становить предмет адвокатської таємниці. На жаль, досить часто правоохоронні органи за необхідності отримання певної інформації від адвоката здійснюють тиск на нього, посилаючись на можливість притягнення до кримінальної відповідальності за відмову від дачі свідоцьких показань. Правоохоронні органи у таких випадках вважають, що адвокат, надаючи правову допомогу юридичній особі, виступає просто як юрист, а не як адвокат. Така точка зору є необґрунтованою та невиправданою логічно. Адже при укладенні договірних відносин між юридичною особою та адвокатом (адвокатським бюро чи об'єднанням) беруться до уваги певні професійні характеристики адвоката, в тому числі і його правовий статус згідно з чинним законодавством України. Таким чином, укладаючи договір з юристом, який отримав свідоцтво про право на зайняття адвокатською діяльністю, юридична особа розраховує на ті права та можливості, які надає йому статус адвоката. Саме тому можна стверджувати, що адвокат, який надає правову допомогу юридичній особі та представляє її інтереси, виступає саме як адвокат з усіма властивими статусу адвоката правами, обов'язками та імунітетами.

Досить часто перевірка діяльності юридичної особи тягне і перевірку діяльності посадових осіб цієї юридичної особи, а саме керівного складу та головного бухгалтера. Тож, за необхідності, адвокат, який надає правову допомогу юридичній особі на постійній основі, може укласти договір і на представлення інтересів окремо взя-

тих осіб, які працюють на цьому підприємстві чи в організації. Такий договір дозволяє адвокатові брати участь у роботі правоохоронних органів при притягненні до адміністративної чи кримінальної відповідальності посадових осіб юридичної особи із самих ранніх етапів.

Можна дійти висновку, що адвокатура в Україні може здійснювати та здійснює повноцінний юридичний супровід підприємницької діяльності як юридичних, так і фізичних осіб.

Практикум

Контрольні питання та завдання

1. У чому полягає перевага адвоката перед штатним юрисконсультом юридичної особи при наданні правової допомоги?
2. Що означає правовий супровід підприємницької діяльності?
3. У чому полягають особливості етичних взаємовідносин адвоката з клієнтом — юридичною особою?
4. Які види правової допомоги та в якому порядку можуть бути надані адвокатом юридичній особі?
5. Сформулюйте алгоритм роботи адвоката у процесі встановлення, врегулювання та виконання договірних відносин з клієнтом — юридичною особою.

Контрольні тести

1. Адвокат може посвідчувати копії документів, якщо він представляє інтереси юридичної особи:
   А) у будь-якому випадку;
   Б) тільки якщо це право зазначено у виданій йому довіреності.
2. Договір про надання правової допомоги юридичній особі підписує:
   А) начальник відділу кадрів за наявності відповідної довіреності;
   Б) юрист юридичної особи;
   В) будь-якій працівник юридичної особи за наявності відповідної довіреності.
3. Якщо у спілкуванні з посадовими особами, службовцями та іншими працівниками клієнта — юридичної особи, пов'язаному з наданням правової допомоги цьому клієнту, стає очевидним, що виникає ситуація конфлікту інтересів, адвокат повинен недвозначно повідомити, що він представляє:
   А) клієнта — юридичну особу;
   Б) усю адвокатуру;
   В) клієнта, який звернувся першим.

4. У період дії договору про надання правової допомоги клієнту — юридичній особі адвокат не повинен:
   А) брати участь в інших судових справах;
   Б) укладати договорів про надання правової допомоги з особами, які перебувають у цивільно-правових правовідносинах з клієнтом;
   В) укладати договори про правову допомогу з особами, якщо він є носієм суперечливої доказової інформації, отриманої при наданні правової допомоги юридичній особі.
5. Адвокат не може приймати доручення від клієнта, якщо суть доручення зводиться до необхідності вчинення дій в інтересах такого клієнта, спрямованих на захист його прав, які перебувають у конфлікті інтересів з юридичною особою, в якій:
   А) адвокат раніше не працював;
   Б) адвокат надавав правову допомогу;
   В) адвокат раніше отримував послуги.

Теми для рефератів

1. Правова допомога адвоката у кадрових питаннях підприємницької діяльності.
2. Проблемні питання здійснення адвокатом захисту корпоративних прав.

Теми семінарів-дискусій

1. Морально-етичні засади відносин між юридичною особою та адвокатом.
2. Проблемні питання оплати праці адвоката при наданні правової допомоги юридичним особам.

Рольова гра
«Консультативна допомога»

Гра спрямована на формування вмінь студентів донести правову інформацію до пересічного громадянина та визначити можливі шляхи захисту прав і законних інтересів громадян. Рольова гра також формує комунікативні навички студентів.

*Учасники гри: ад*вокат і клієнт.

Фабула: Громадянин Калинов для здійснення підприємницької діяльності взяв в оренду виробниче приміщення. З часом він виявив бажання приватизувати дане приміщення. Однак місцеве відділеня Фонду державного майна України відмовило підприємцю у приватизації приміщення шляхом викупу його орендарем і включило спірне виробниче приміщення до переліку об'єктів, що підлягають приватизації шляхом продажу на аукціоні.

Перший крок: гра починається в установлений час перевіркою готовності учасників.

Другий крок: учасникам надаються фабули задач, пропонується надати правову оцінку викладеним ситуаціям і визначити правову пораду клієнтові.

Третій крок: адвокат надає клієнтові консультативні поради, а клієнт ставить додаткові запитання адвокатові по умовах наданої задачі.

Четвертий крок: заслуховуються виступи студентів із критичною оцінкою наданих порад.

П'ятий крок: викладач наголошує на правильно наданих порадах або звертає увагу студентів на допущені за змістом і за формою спілкування помилки.

Шостий крок: викладач оцінює знання та навички студентів, проявлені у ході рольової гри.

Додатки

Схема 1. Конституційні завдання адвокатури
(ст. 59 Конституції України)

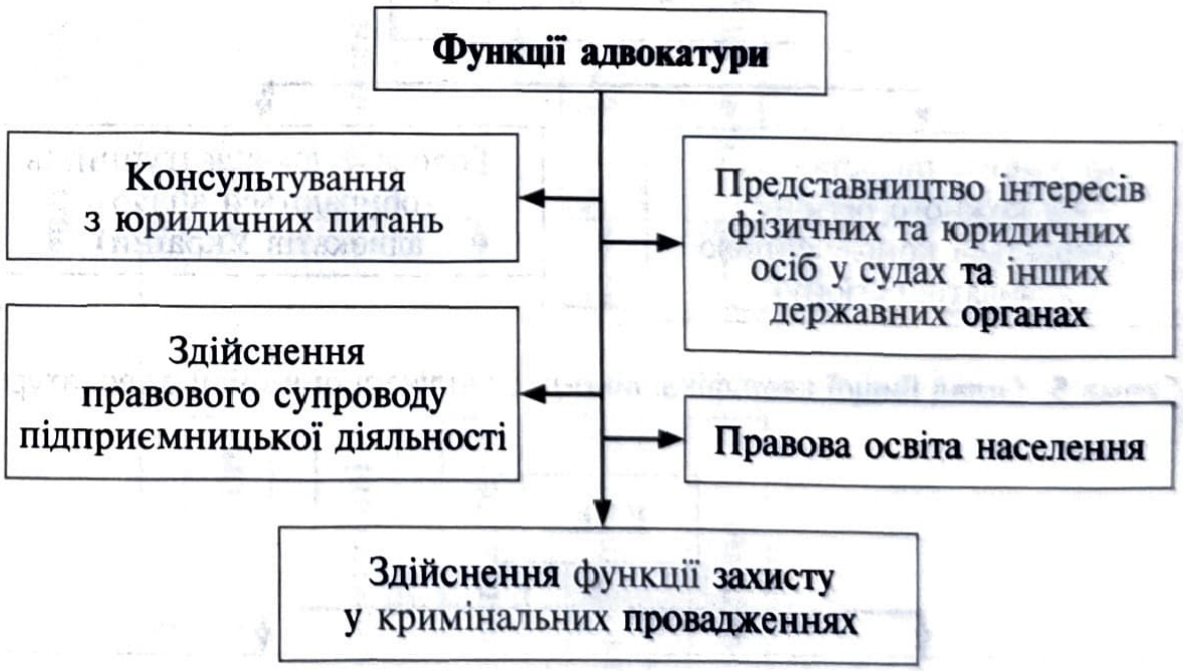

Схема 2. Функції адвокатури

Схема 3. Принципи адвокатської діяльності
(ст. 4 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»)

Схема 4. Організаційні форми адвокатської діяльності

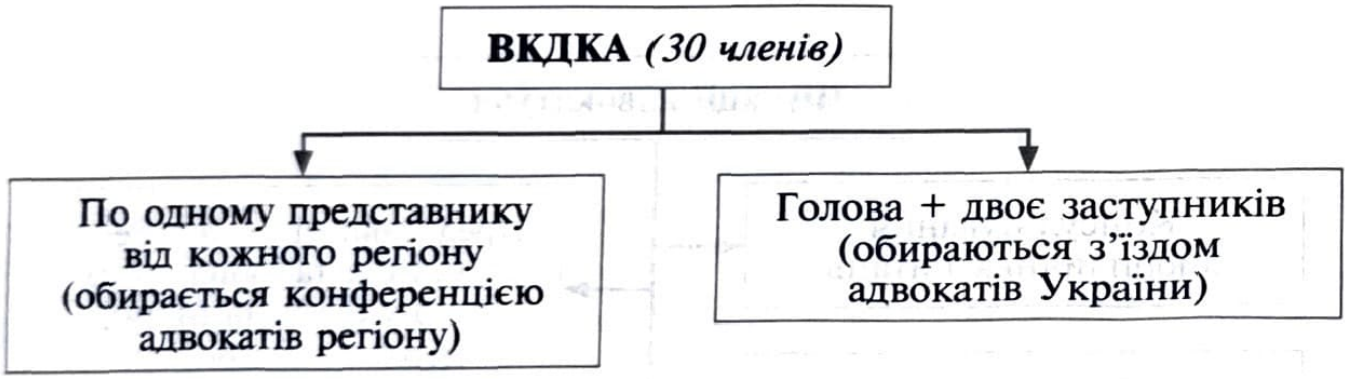

Схема 5. Склад Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури

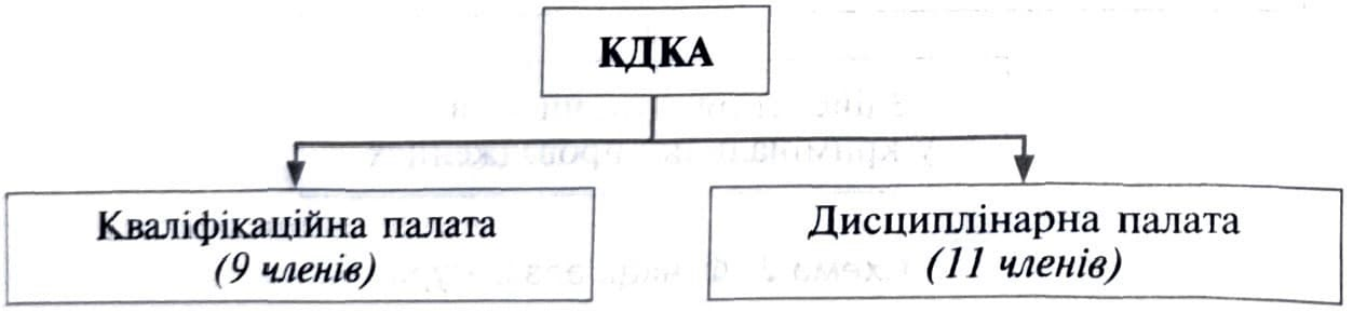

Схема 6. Склад кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури

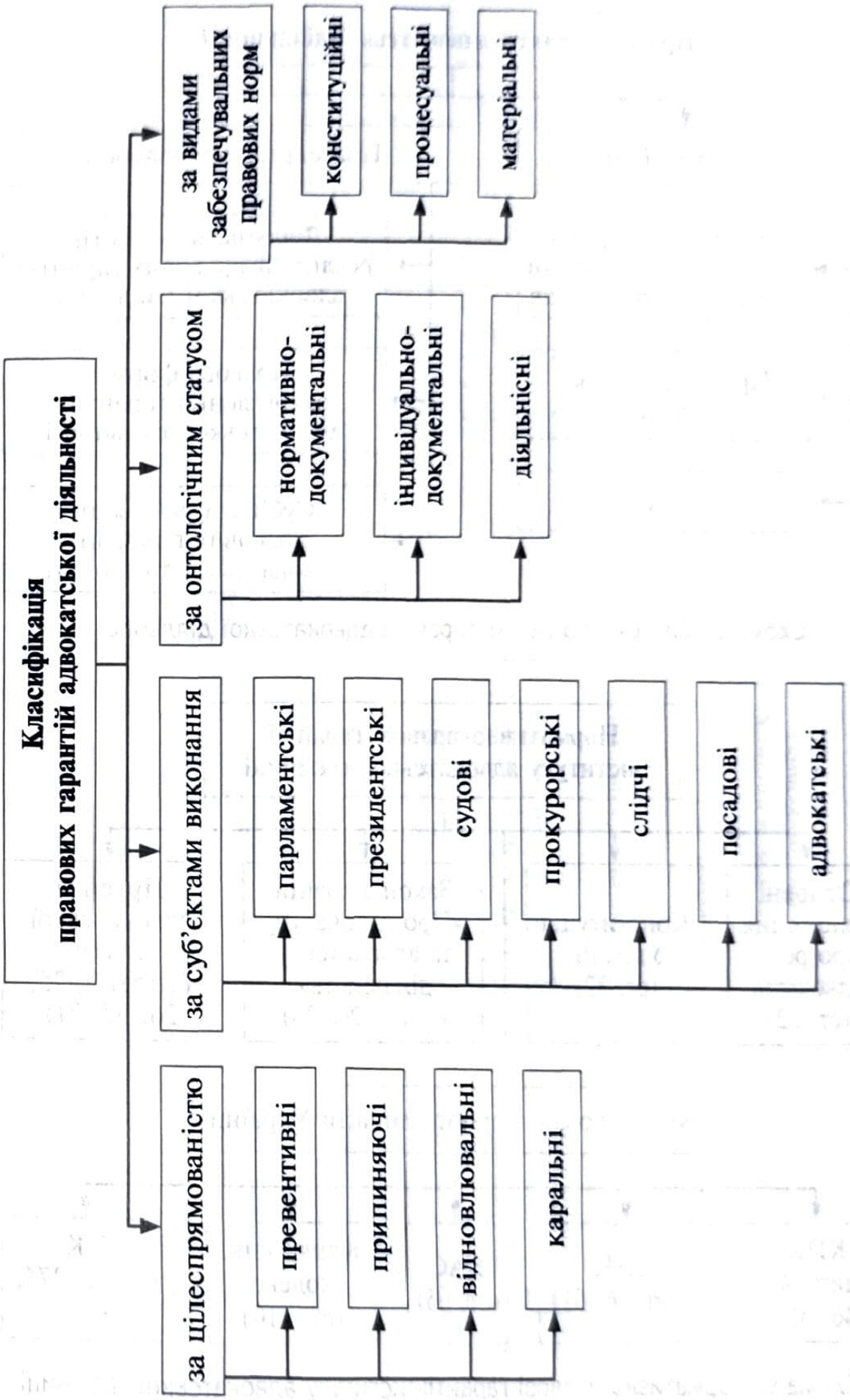

Схема 7. Класифікація правових гарантій адвокатської діяльності

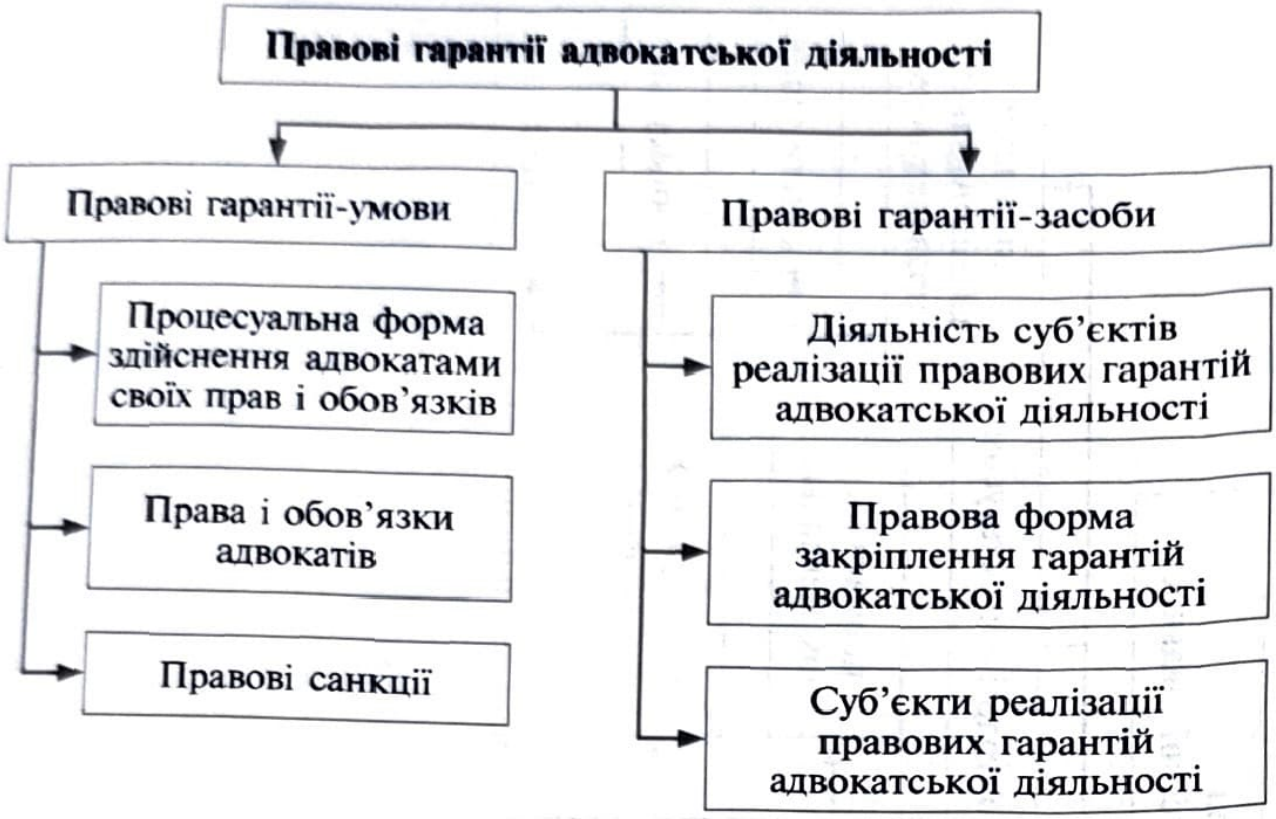

Схема 8. Система правових гарантій адвокатської діяльності

Схема 9. Нормативно-правові гарантії інституту адвокатської таємниці

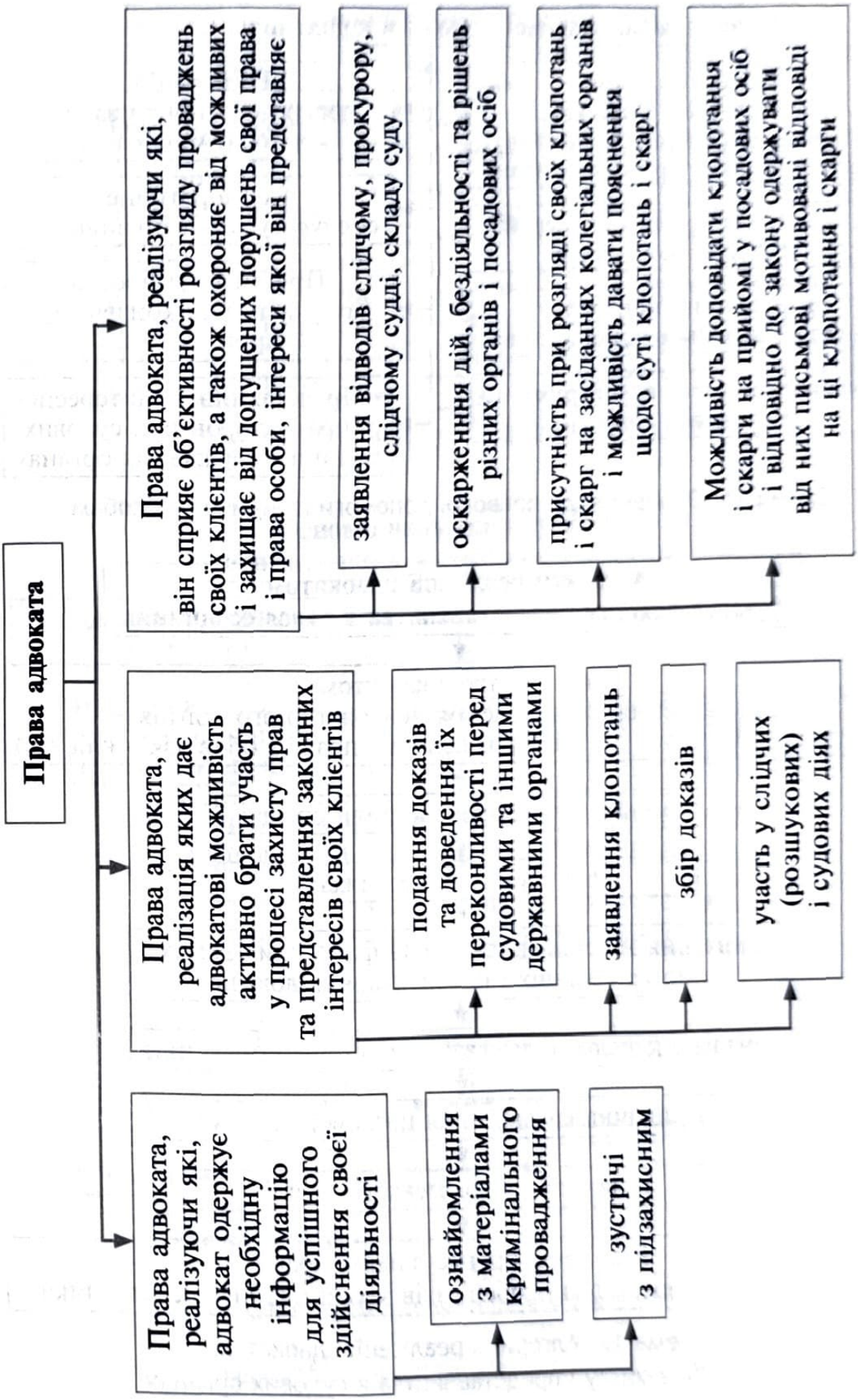

Схема 10. Класифікація прав адвоката у кримінальному провадженні

Схема 11. Основні види правової допомоги юридичним особам

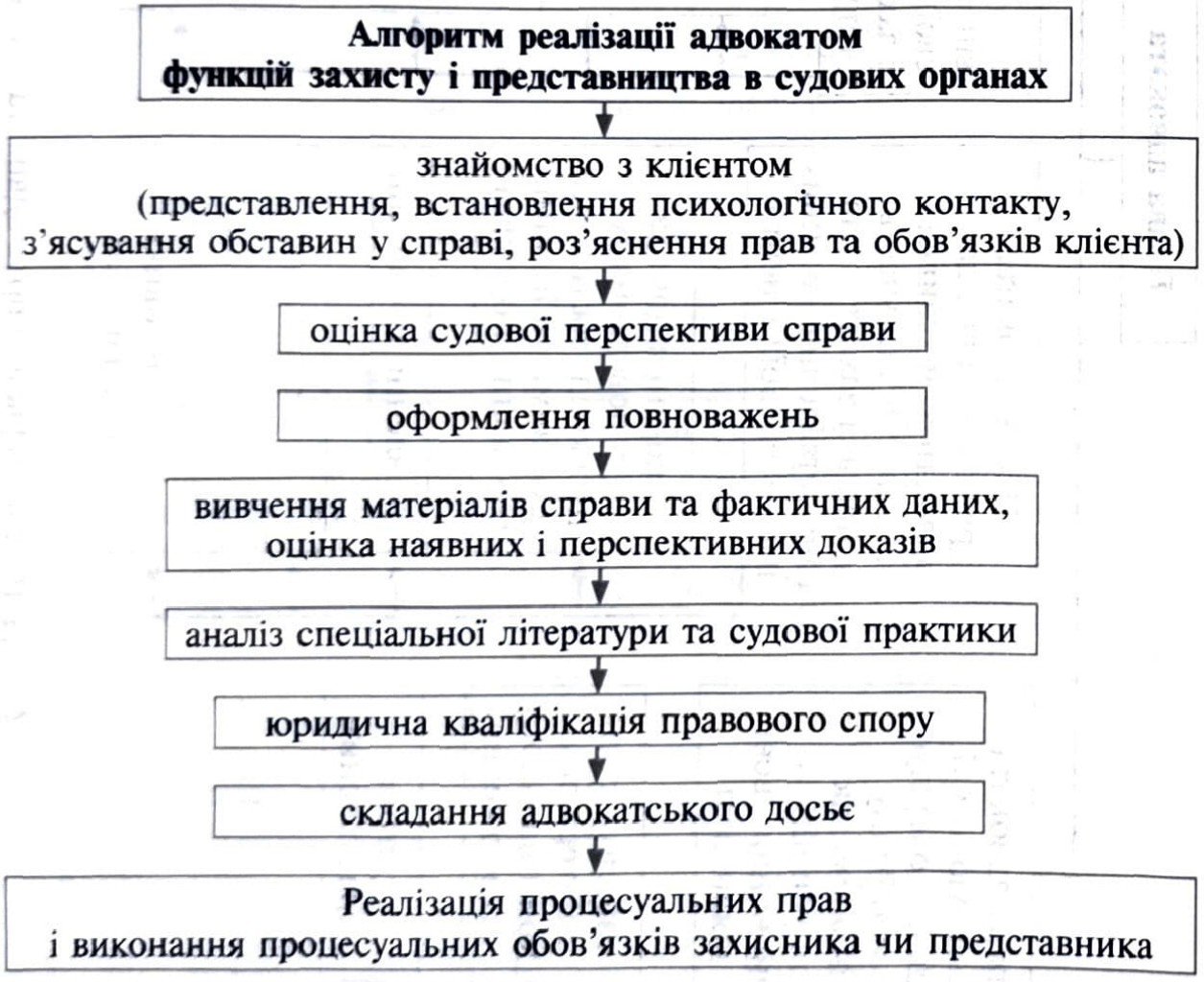

Схема 12. Алгоритм реалізації адвокатом функцій захисту і представництва в судових органах

Схема 13. Принципи адвокатської етики

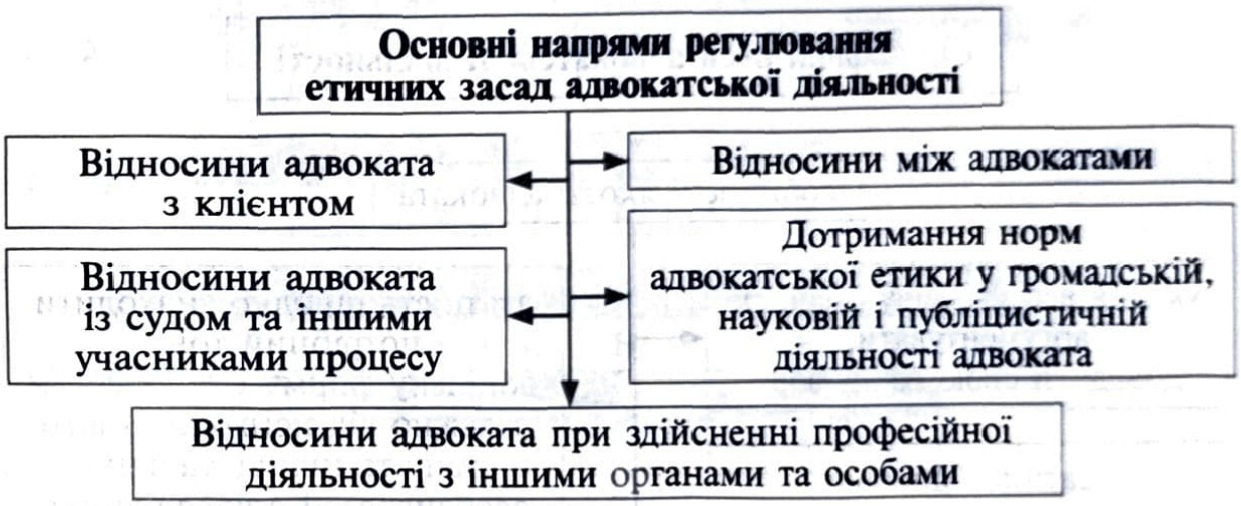

Схема 14. Основні напрями регулювання етичних засад адвокатської діяльності

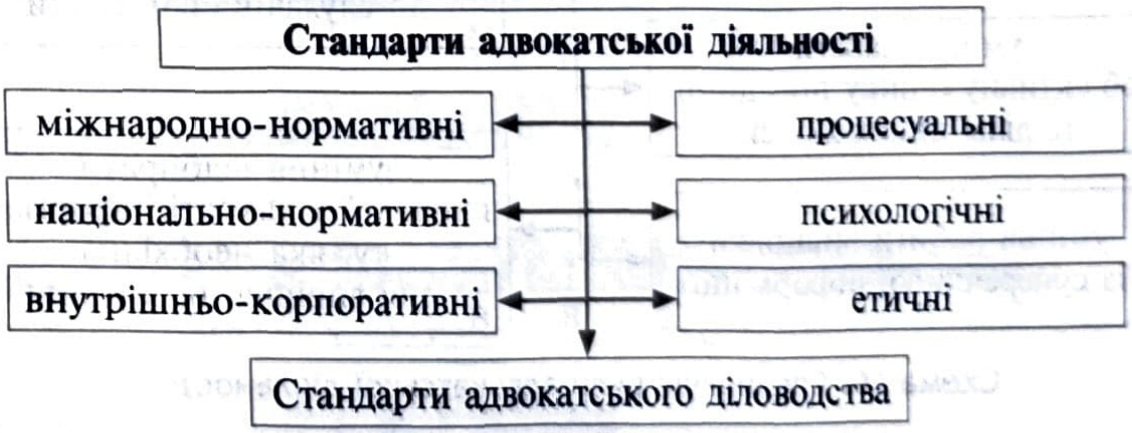

Схема 15. Стандарти адвокатської діяльності

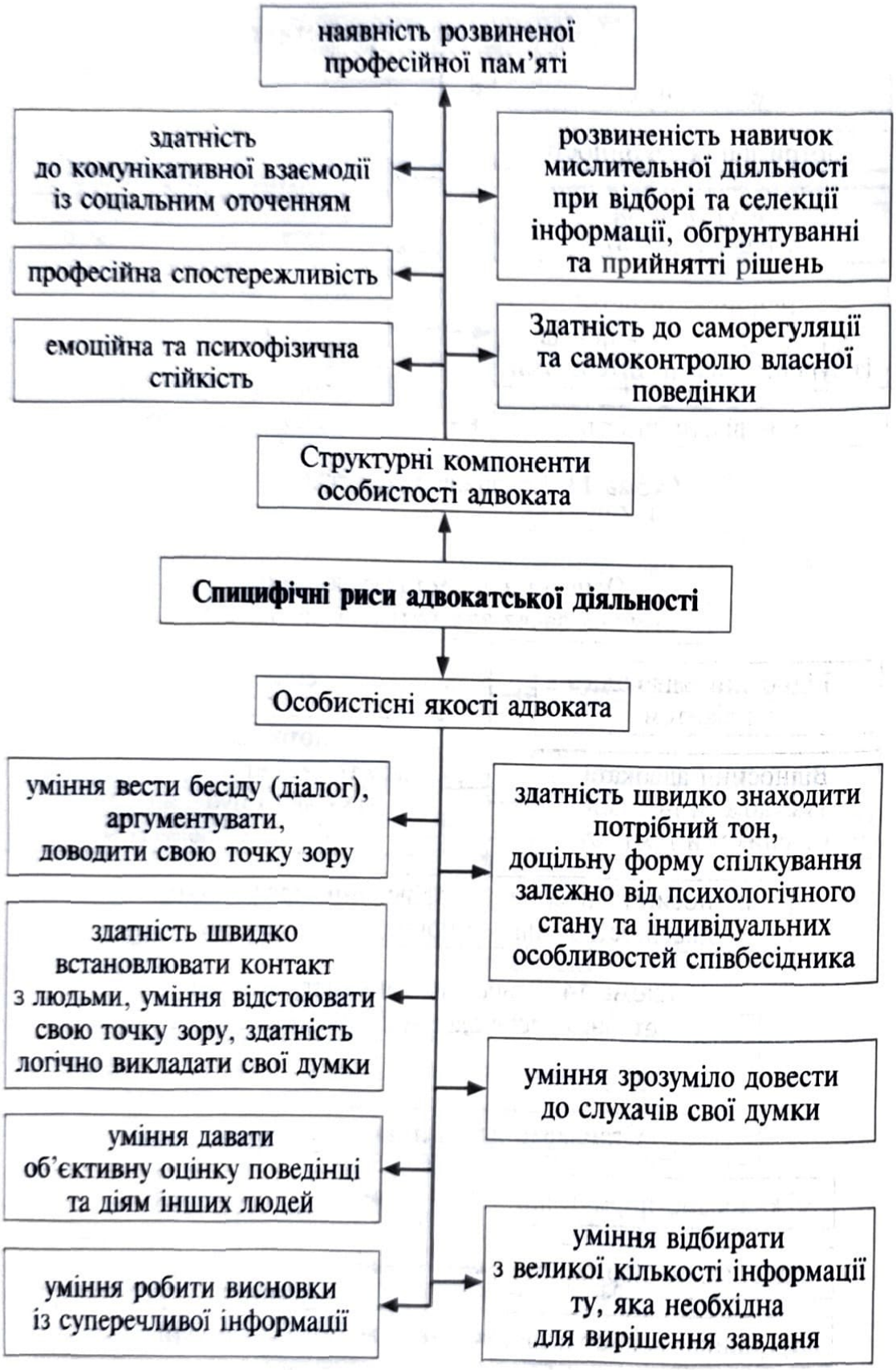

Схема 16. Специфічні риси адвокатської діяльності

Відповіді до контрольних тестів

Глава 1

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
А	А	В	В	А	А	Б	Б	В	А	В
12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
А	В	А	В	А	Б	А	В	А	В	А

Глава 2

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Б	В	Б	В	А	Б	А	В	В	В

Глава 3

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
А	Г	Б	В	Б	Г	Б	Г	В	Г	А

Глава 4

1	2	3	4	5	6	7	8	9
В	А	А	В	Б	А	Б	В	Б
10	11	12	13	14	15	16	17	
В	Б	А	Б	В	В	А	В	

Глава 5

1	2	3	4	5
А	А	В	Б	А

Глава 6

1	2	3	4	5	6	7
Б	В	В	А	А	Б	В

Глава 7

1	2	3	4	5
В	А	В	А	Б

Глава 8

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
А	А	А	В	В	Б	Б	Б	Б	В

Глава 9

1	2	3	4	5
А	В	А	В	Б

Рекомендовані нормативні акти і література

1. Нормативні акти

1. Господарський процесуальний кодекс України від 6 листопада 1991 р. (з наступними змінами) // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 6. — Ст. 56.

2. Європейська конвенція з прав людини (Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р.) // Права людини і професійні стандарти для юристів в документах міжнародних організацій. — Амстердам—К., 1996. — С. 12—17.

3. Європейська угода про осіб, що беруть участь у процесі Європейського суду з прав людини. — Страсбург, 5 березня 1996 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : ua-info.biz/legal/basesi/ua-tmptfu.htm.

4. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. // Права людини. Міжнародні договори України, декларації, документи. — К., 1992. — С. 18—24.

5. Загальний кодекс правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства: прийнято делегацією дванадцяти країн-учасниць на пленарному засіданні у Страсбурзі в жовтні 1988 р. / О. Д. Святоцький, М. М. Михеєнко // Адвокатура України. — К.,1997. — С. 188—202.

6. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 р. (з наступними змінами) // Офіційний вісник України. — 2005. — № 32. — Ст. 1918.

7. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. — К. : Преса України, 2009. — 80 с.

8. Концепція Державної цільової програми формування системи безоплатної правової допомоги на 2013—2017 роки : розпорядження Кабінету Міністрів України від 4 липня 2012 р. № 435-р [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://legalaid.gov.ua.

9. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України» : чинне законодавство з 19 листопада 2012 р. (офіційний текст). — К. : ПАЛИВОДА А. В., 2012. — 382 с.

10. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. // Права людини. Міжнародні договори України, декларації, документи. — К., 1992. — С. 36—62.

11. Основні положення про роль адвокатів : прийняті VIII Конгресом ООН зі запобігання злочинам у серпні 1990 р. // Науково-практичний коментар до Закону України «Про адвокатуру» / Т. Варфоломеєва, С. С. Гончаренко. — К. : Юрінком Інтер, 2003. — С. 254—259.

12. Пам'ятка адвоката, який надає безоплатну вторинну правову допомогу затриманим особам, до Порядку інформування центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги про випадки затримання осіб від 29 грудня 2012 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://legalaid.gov.ua.

13. Питання оплати послуг адвокатів, які надають вторинну правову допомогу особам, затриманим в адміністративному або кримінальному процесуальному порядку, а також у кримінальних провадженнях : постанова Кабінету Міністрів України від 18 квітня 2012 р. № 305 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/305-2012-п/paran8#n8.

14. Положення про адвокатуру від 22 жовтня 1922 р. // Історія адвокатури України. — К. : СДМ—Студіо, 1992. — С. 169—172.

15. Положення про адвокатуру Української РСР від 31 жовтня 1980 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. — 1980. — № 46. — Ст. 898.

16. Положення про адвокатуру УРСР від 25 вересня 1962 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. — 1962. — № 39. — Ст. 494.

17. Положення про Вищу кваліфікаційно-дисциплінарну комісію адвокатури від 17 листопада 2012 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://vkdka.org/polojennia/.

18. Положення про Вищу ревізійну комісію адвокатури від 17 листопада 2012 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.unba.org.ua.

19. Положення про внески на забезпечення реалізації адвокатського самоврядування від 16 лютого 2013 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.unba.org.ua.

20. Положення про колективні форми роботи колегії оборонців в зв'язку із скасуванням приватної практики від 20 жовтня 1929 р. // Історія адвокатури України. — К. : СДМ—Студіо, 1992. — С. 173—174.

21. Положення про комісію з оцінювання якості, повноти та своєчасності надання адвокатами безоплатної правової допомоги від 17 грудня 2012 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.unba.org.ua.

22. Положення про Координаційний центр з надання правової допомоги: постанова Кабінету Міністрів України від 6 червня 2012 р. № 504 // Офіційний вісник України. — 2012. — № 43. — С. 29. — Ст. 1668. — Код акта 61973/2012.

23. Положення про організацію та порядок проходження стажування для отримання особою свідоцтва від 27 вересня 2013 р. : рішення РАУ № 216 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.unba.org.ua.

24. Положення про ордер на надання правової допомоги та порядок ведення реєстру ордерів від 27 липня 2013 р. : рішення РАУ № 187 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.unba.org.ua.

25. Положення про помічника адвоката від 27 липня 2013 р. : рішення РАУ № 185 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.unba.org.ua.

26. Положення про раду адвокатів міста Києва від 17 листопада 2012 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://kmkdka.com.

27. Положення про Раду адвокатів України від 17 листопада 2012 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.unba.org.ua.

28. Положення про центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги : наказ Міністерства юстиції України від 2 липня 2012 р. № 967/5 // Офіційний вісник України. — 2012. — № 50. — С. 559. — Ст. 2002. — Код акта 62429/2012.

29. Положення про щорічні внески адвокатів на забезпечення реалізації адвокатського самоврядування від 17 грудня 2012 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.unba.org.ua.

30. Порядок ведення Єдиного реєстру адвокатів України від 27 вересня 2012 р. : рішення РАУ № 220 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.unba.org.ua.

31. Порядок висування та обрання делегатів конференції адвокатів міста Києва та встановлення квоти представництва від 1 червня 2013 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.unba.org.ua.

32. Порядок дій з питань забезпечення гарантій адвокатської діяльності, захисту професійних і соціальних прав адвокатів від 17 січня 2013 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://kmkdka.com.

33. Порядок і умови укладення контрактів з адвокатами, які надають безоплатну вторинну правову допомогу на постійній основі, та договорів з адвокатами, які надають безоплатну вторинну правову допомогу на тимчасовій основі : постанова Кабінету Міністрів України від 11 січня 2012 р. № 8 // Офіційний вісник України. — 2012. — № 3. — С. 42. — Ст. 92. — Код акта 60043/2012.

34. Порядок інформування центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги про випадки затримання осіб : постанова Кабінету Міністрів України від 28 грудня 2011 р. № 1363 // Офіційний вісник України. — 2012. — № 101. — С. 63. — Ст. 3719. — Код акта 59861/2011.

35. Порядок оплати послуг та відшкодування витрат адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу : постанова Кабінету Міністрів України від 18 квітня 2012 р. № 305 // Офіційний вісник України. — 2012. — № 30. — С. 140. — Ст. 1114. — Код акта 61265/2012.

36. Порядок оформлення головою ради адвокатів Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя або уповноваженою радою члена ради адвокатів матеріалів про адміністративні правопорушення від 9 листопада 2013 р. : рішення РАУ № 238 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.unba.org.ua.

37. Порядок умови проведення конкурсу з відбору адвокатів, які залучаються до надання безоплатної вторинної правової допомоги : постанова Кабінету Міністрів України від 28 грудня 2011 р. № 1362 // Офіційний вісник України. — 2012. — № 101. — С. 59. — Ст. 3718. — Код акта 59860/2011.

38. Порядок допуску до складення кваліфікаційного іспиту, порядок складення кваліфікаційного іспиту та методика оцінювання результатів складення кваліфікаційного іспиту для набуття права на заняття адвокатською діяльністю в Україні від 17 грудня 2013 р. : рішення РАУ № 270 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.unba.org.ua.

39. Положення про ревізійну комісію адвокатів регіону від 17 грудня 2013 р. : рішення РАУ № 266 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.unba.org.ua.

40. Порядок оприлюднення фінансової звітності органів адвокатського самоврядування від 17 грудня 2013 р. : рішення РАУ № 253 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.unba.org.ua.

41. Про затвердження зразка та опису свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю : рішення РАУ від 17 грудня 2013 р. № 272 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.unba.org.ua.

42. Положення про кваліфікаційно-дисциплінарні комісії адвокатури регіонів від 17 грудня 2013 р.: рішення РАУ № 269 // [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.unba.org.ua.

43. Про затвердження форми бланку витягу з Єдиного реєстру адвокатів України : рішення РАУ від 17 грудня 2013 р. № 262 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.unba.org.ua.

44. Про забезпечення радами адвокатів Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя гарантій адвокатської діяльності, захисту професійних і соціальних прав адвокатів : рішення РАУ від 19 листопада 2013 р. № 243 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.unba.org.ua.

45. Положення про перелік документів та порядок включення адвоката іноземної держави до Єдиного реєстру адвокатів України від 1 червня 2013 р. : рішення РАУ № 155 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.unba.org.ua.

46. Регламент Ради адвокатів України : рішення РАУ від 16 лютого 2013 р. № 75 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.unba.org.ua.

47. Порядок підвищення кваліфікації адвокатів України : рішення РАУ від 27 вересня 2013 р. № 213 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.unba.org.ua.

48. Правила адвокатської етики від 17 листопада 2012 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.unba.org.ua.

49. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 5 липня 2012 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://http://zakon2.rada.gov.ua/laws /show/3076-17.

50. Про безоплатну правову допомогу : Закон України від 2 червня 2011 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon2.rada. gov. ua/laws/show/3460-17.

51. Про затвердження Узагальнюючої податкової консультації щодо деяких питань оподаткування фізичних осіб, які провадять незалежну професійну діяльність (приватних нотаріусів, адвокатів): наказ Державної податкової служби України від 24 грудня 2012 р. № 1185 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://kmkdka.com.

52. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 7 липня 2010 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon2.rada.gov. ua/laws/show/2453-17.

53. Регламент Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури від 7 грудня 2012 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://vkdka.org/reglament/.

54. Регламент кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури регіону від 17 лютого 2013 р. : рішення РАУ № 268 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.unba.org.ua.

55. Рекомендації (2000) № 21 Комітету міністрів державам-учасницям Ради Європи про свободу здійснення професійних адвокатських обов'язків. Прийняті Комітетом міністрів Ради Європи на 72-й зустрічі заступників міністрів 25 жовтня 2000 р. // Адвокат. — 2001. — № 1—2. — С. 29—31.

56. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Голованя Ігоря Володимировича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України (справа про право на правову допомогу) від 30 вересня 2009 р. // Вісник Конституційного Суду України. — 2009. — № 6.

57. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Трояна Антона Павловича щодо офіційного тлумачення положень статті 24 Конституції України (справа про рівність сторін судового процесу) від 12 квітня 2012 р. // Вісник Конституційного суду України. — 2012. — № 3.

58. Статут Національної асоціації адвокатів України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.unba.org.ua.

59. Типова інструкція уповноваженої службової особи центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги, яка приймає та оброб-

ляє повідомлення про затримання осіб (чергового), до Порядку інформування центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги про випадки затримання осіб від 29 грудня 2012 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://legalaid.gov.ua.

60. Ухвала Конституційного Суду України про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянина США Глотова Олександра Леонідовича щодо офіційного тлумачення положень статей 42, 43 Конституції України, Закону України «Про адвокатуру» і статті 13 Закону України «Про підприємництво» та визнання неконституційними положень статей 2, 17 Закону України «Про адвокатуру» від 1 жовтня 2002 р. № 51-у/2002.

61. Цивільний процесуальний кодекс України : наук.-практ. коментар. — 2-ге вид., перероб. і допов. / С. С. Бичкова, Ю. В. Білоусов, В. І. Бірюков та ін. ; за заг. ред. С. С. Бичкової. — К. : Атіка, 2010. — 896 с.

2. Спеціальна література

1. Адвокат. Процесуальні права згідно з діючим законодавством України : практ. посіб. / А. В. Юрасов [та ін.]. — Мелітополь : Видавничий будинок ММД, 2012. — 307 с.

2. Адвокатура: історія і сучасність / О. Д. Святоцький, В. В. Медведчук. — К. : Ін Юре, 1997. — 320 с.

3. Адвокатура: минуле та сучасність : матер. І Всеукр. студ. наук. конф. (м. Одеса, 24—25 лютого 2012 р.) ; Нац. ун-т «Одеська юридична академія» ; уклад. : Т. О. Остапенко та ін. — О. : Фенікс, 2012. — 513 с.

4. Андрєєвський В. В. Зовнішня та внутрішня організація адвокатури // Віче. — 2007. — № 16. — С. 30—32.

5. Арсеньев К. К. Заметки о русской адвокатуре / К. К. Арсеньев. — СПб., 1875. — Ч. 1—2.

6. Баев М. О. Теория профессиональной защиты: тактико-этические аспекты / М. О. Баев. — М. : Юрлитинформ, 2006. — 336 с.

7. Баканова Н. М. Етичні принципи адвокатури в Україні : монографія / Н. М. Баканова. — О. : Юрид. літ., 2005. — 298 с.

8. Баранов Д. П. Адвокатское право (адвокатская деятельность и адвокатура России) : учебник : 2-е изд. перераб. и доп. / Д. П. Баранов, М. Б. Смоленский. — М. : Академцентр ; Издат.-торговая корпорация «и Ко», 2008. — 368 с.

9. Барщевский М. Адвокатская этика / М. Барщевский. — М. : Профобразование, 2000. — 312 с.

10. Барщевский М. Ю. Адвокат. Адвокатская фирма. Адвокатура / М. Ю. Барщевский. — М., 1995. — 141 с.

11. Барщевский М. Ю. Бизнес-адвокатура в США и Германии : учеб. пособ. / М. Ю. Барщевский. — М. : Белые альвы, 1995. — 62 с.

12. Барщевский М. Ю. Организация и деятельность адвокатуры в России / М. Ю. Барщевский. — М. : Юристъ, 1997. — 320 с.

13. Бірюкова А. Проблемні аспекти здійснення захисту та надання правової допомоги адвокатами / А. Бірюкова // Юридична Україна. — 2005. — № 1. — С. 49—54.

14. Бірюкова А. М. Адвокатура — інститут правової держави / А. М. Бірюкова // Адвокат. — 2004. — № 3. — С. 12—15.

15. Бірюкова А. М. Деякі питання участі адвоката у справах осіб, що не досягли віку, з якого можлива кримінальна відповідальність / А. М. Бірюкова // Адвокат. — 1998. — № 1. — С. 23—25.

16. Бойков А. Д. Роль защитника в предупреждении преступлений / А. Д. Бойков. — М., 1971. — 112 с.

17. Бойков А. Д. Этика профессиональной защиты по уголовным делам / А. Д. Бойков. — М. : Юрид. лит., 1978. — 173 с.

18. Бойчук А. Ю. Інститут адвокатури в Галичині другої половини XIX — початку XX століття. Історико-правове дослідження : монографія / А. Ю. Бойчук ; Одес. нац. морський ун-т. — О. : Фенікс, 2012. — 150 с.

19. Бородин Д. Н. Исторический очерк русской адвокатуры / Д. Н. Бородин. — СПб., 1915. — 104 с.

20. Буркацький Л. К. Захист цивільного права та інтересу: Методика складання документів, коментарі, позовні та інші заяви : навч. посіб. / Л. К. Буркацький. — К. : Юрінком Інтер, 2005. — 287 с.

21. Буробин В. Н. Адвокатская деятельность : учеб.-практ. пособ. — 3-е изд., перераб. и доп. / В. Н. Буробин. — М. : Статут, 2005. — 604 с.

22. Варфоломеєва Т. В. Науково-практичний коментар до Закону України «Про адвокатуру». Законодавство про адвокатуру і адвокатську діяльність / Т. В. Варфоломеєва, С. В. Гончаренко. — К. : Юрінком Інтер, 2003. — 432 с.

23. Варфоломеева Т. В. Защита в уголовном судопроизводстве / Т. В. Варфоломеева. — К., 1998. — 204 с.

24. Варфоломеєва Т. В. Конституційні засади діяльності адвокатури / Т. В. Варфоломеєва // Адвокат. — 1997. — № 2. — С. 57—64.

25. Варфоломеєва Т. В. Криминалистика и профессиональная деятельность защитника / Т. В. Варфоломеева. — К., 1987. — 151 с.

26. Варфоломеєва Т. В. Організаційні, процесуальні та криміналістичні проблеми захисту адвокатом прав підозрюваного, обвинуваченого, підсудного : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук / Т. В. Варфоломеєва. — К. : Рад. школа, 1994. — 40 с.

27. Варфоломеєва Т. В. Науково-практичний коментар до Закону України «Про адвокатуру» / Т. В. Варфоломеєва, С. Гончаренко. — К., 2003. — 432 с.

28. Васьковский Е. В. Организация адвокатуры / Е. В. Васьковский // Адвокат в уголовном процессе. — М., 1997. — С. 23—26.

29. Васяев А. А. О введении специалиста в судебный процесс стороной защиты / А. А. Васяев // Адвокат. — 2008. — № 12. — С. 17—19.

30. Ватман Д. П. Адвокатская этика / Д. П. Ватман. — М., 1977. — 27 с.

31. Вільчик Т. Б. Проблеми законодавчого регулювання організації і діяльності адвокатури / Т. Б. Вільчик // Матер. міжнар. наук.-практ. семінару. — Х., 2006. — С. 82—84.

32. Власенко С. Адвокат — защитник прав человека / С. Власенко, А. Резников // Юридическая практика. — 2004. — № 50. — С. 25 —29.

33. Власов И. С. Организация адвокатуры в зарубежных странах / И. С. Власов, В. З. Пульянов. — М. : ВНИИСЗ Минюста СССР, 1972. — 70 с.

34. Гаррис Р. Школа адвокатуры / Р. Гаррис. — М. : Автограф, 2001. — 352 с.

35. Гессен И. В. Адвокатура, общество и государство (1864—1914). История русской адвокатуры / И. В. Гессен. — М., 1997. — 672 с.

36. Гловацький І. О. Діяльність адвоката-захисника у кримінальному процесі : навч. посіб. / І. О. Гловацький. — К. : Атіка, 2003. — 352 с.

37. Гловацький І. Адвокатура Галичини: історія, розвиток, правовий статус (1772—1939 рр.) // Adwokatura Galicji: historia, rozwyj, status prawny (1772—1939 г.) / І. Гловацький. — Варшава : DRUK-INTRO S. A., 2012. — 880 с. — Текст укр.

38. Головань І. В. До питання про організаційні форми діяльності адвокатури / І. В. Головань // Адвокат. — 2004. — № 5. — С. 25—27.

39. Гончаренко В. Г. Про призначення судової експертизи адвокатом / В. Г. Гончаренко // Вісник Академії адвокатури України. — 2008. — № 3 (13). — С. 5—10.

40. Горшенев В. М. Юридическая деонтология / В. М. Горшенев, И. В. Бенедик. — К., 1988. — 80 с.

41. Гошовський М. І. Потерпілий у кримінальному процесі України / М. І. Гошовський, О. П. Кучинська. — К. : Юрінком Інтер, 1998. — 189 с.

42. Гриценко І. Право на справедливий суд / І. Гриценко, М. Погорецький // Вісник Київського нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. — 2012. — Вип. 91. — С. 4—7.

43. Гурджі Ю. Щодо функціональної харатеристики правового захисту особи у кримінальному судочинстві / Ю. Гурджі // Право України. — 2009. — № 1. — С. 74—79.

44. Довідник майбутнього адвоката : наук.-практ. та навч. літ. — К. : Прецедент, 2011. — 1152 с.

45. Експертизи у судовій практиці / за заг. ред. В. Г. Гончаренка. — К. : Юрінком Інтер, 2004. — 388 с.

46. Ефремов А. И. Из практики привлечения адвокатом специалистов для разъяснения вопросов, требующих использования специальных знаний / А. И. Ефремов // Адвокат. — 2008. — № 3. — С. 75—79.

47. Загурський О. Б. Судові дебати в кримінальному процесі: правові та психологічні проблеми : монографія / О. Б. Загурський. — Івано-Франківськ : Місто-НВ, 2005. — 208 с.

48. Защита по уголовному делу / под ред. Е. Ю. Львовой. — М., 1998. — 216 с.

49. Защитительная речь : методрекомендации Киевского ОНИИ адвокатуры, 1978 // Адвокат. — 1998. — № 3.

50. Заяць В. С. Правове регулювання участі представника у судовому адміністративному процесі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.07 / В. С. Заяць ; Нац. ун-т держ. податк. служби України. — Ірпінь, 2011. — 20 с.

51. Зейкан Я. П. Адвокат: навички професії : практ. посіб. : 2-ге вид., стереотип. / Я. П. Зейкан. — К. : КНТ, 2010. — 788 с.

52. Зейкан Я. П. Коментар Цивільного процесуального кодексу України / Я. П. Зейкан. — К. : Юридична практика, 2006. — 80 с.

53. Зейкан Я. П. Право на захист у кримінальному процесі / Я. П. Зейкан. — К. : Юридическая практика, 2004. — 288 с.

54. Зейкан Я. П. Составление процессуальных документов по гражданским делам / Я. П. Зейкан, П. Г. Цельтнер. — К., 1975.

56. Іванцова А. В. Організаційні форми діяльності адвокатури : монографія / А. В. Іванцова ; Нац. ун-т «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». — Х. : ФІНН, 2011. — 247 с.

57. Історія адвокатури України / відп. ред. Т. В. Варфоломеєва. — К. : СДМ—Студіо, 2002. — 286 с.

58. Кацавець Р. С. Судові промови державного обвинувача та адвоката-захисника у кримінальному судочинстві України: правові, етичні, логічні та мовні проблеми : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.09 / Р. С. Кацавець ; Акад. адвокатури України. — К., 2010. — 18 с.

59. Киселев Я. С. Этика адвоката / Я. С. Киселев. — Л., 1974. — 103 с.

60. Кистяковский А. О. Права, по которым судится малороссийский народ / А. О. Кистяковский. — К., 1879. — 276 с.

61. Клименко Н. І. Судова експертологія : курс лекцій : навч. посіб. / Н. І. Клименко. — К. : Ін Юре, 2007. — 528 с.

62. Коломоєць Т. О. Захисник у провадженні у справах про адміністративні правопорушення : монографія / Т. О. Коломоєць, Р. В. Сінельнік ; Запорізький нац. ун-т МОН України. — К. : Істина, 2008. — 184 с.

63. Компанейцев С. В. Деонтологічні засади діяльності адвокатів в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук :

12.00.01 / С. В. Компанейцев ; Нац. акад. внутр. справ. — К., 2013. — 20 с.

64. Кони А. Ф. Нравственные начала в уголовном процессе / А. Ф. Кони // Собр. соч. в 8 т. — М. : Юрид. лит., 1967. — 543 с.

65. Костюченко О. Ю. Апеляційне оскарження судових рішень у кримінальному процесі України : монографія / О. Ю. Костюченко. — К. : ВПЦ «Київський університет», 2006. — 182 с.

66. Кравчук В. М. Стратегія і тактика цивільного процесу / В. М. Кравчук. — К. : Атіка, 2005. — 352 с.

67. Крижанівський В. В. Принцип презумпції невинуватості у кримінальному процесі (порівняльно-правове дослідження) : монографія / В. В. Крижанівський. — К. : ВГЛ «Обрії», 2009. — 164 с.

68. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. коментар / за заг. ред. проф.: В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. — К. : Юстініан, 2012. — 1224 с.

69. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. коментар : у 2 т. / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. — Х. : Право, 2012. — Т. 1. — 768 с.

70. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. коментар : у 2 т. / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. — Х. : Право, 2012. — Т. 2. — 664 с.

71. Кучевський П. В. Діяльність адвоката у кримінальному процесі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.09 / П. В. Кучевський ; Нац. акад. внутр. справ. — К., 2011. — 16 с.

72. Леоненко В. В. Профессиональная этика участников уголовного судопроизводства / В. В. Леоненко. — К., 1981. — 71 с.

73. Логінова С. М. Адвокатська таємниця: теорія і практика : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук / С. М. Логінова. — К., 2002. — 19 с.

74. Лотоцький М. В. Адвокатура як суб'єкт запобігання злочинам : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08 / М. В. Лотоцький ; Класич. приват. ун-т. — Запоріжжя, 2012. — 20 с.

75. Лубшев Ю. Ф. Адвокат в уголовном деле / Ю. Ф. Лубшев — М., 1997. — 408 с.

76. Лубшев Ю. Ф. Курс адвокатского права / Ю. Ф. Лубшев. — М., 2003. — 392 с.

77. Маляренко В. Т. Реалізація основних конституційних засад судочинства в кримінально-процесуальному законодавстві України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук / В. Т. Маляренко. — Х., 1999. — 19 с.

78. Медведчук В. Місце адвокатури у вирішенні проблем збалансування різних гілок влади та конституційні основи реформування дер-

жавної влади в Україні / В. Медведчук // Право України. — 1998. — № 5. — С. 37—41.

79. Мельник В. В. Искусство защиты в суде присяжных / В. В. Мельник. — М. : Дело, 2003. — 203 с.

80. Михайлів С. В. Адвокат-представник потерпілого у кримінальному процесі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.09 / С. В. Михайлів ; Нац. акад. внутр. справ. — К., 2011. — 18 с.

81. Михеенко М. М. Доказывание в советском уголовном судопроизводстве / М. М. Михеенко. — К., 1984. — 133 с.

82. Михеєнко М. М. Проблеми розвитку кримінального процесу в Україні / М. М. Михеєнко // Вибрані твори. — К. : Юрінком Інтер, 1999. — 240 с.

83. Міщук І. П. Кримінально-правова охорона життя та здоров'я захисника чи представника особи : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08 / І. П. Міщук ; Нац. акад. внутр. справ. — К., 2012. — 20 с.

84. Молдован А. В. Адвокатура України : навч. посіб. / А. В. Молдован, Т. М. Тилик. — К. : Алерта, 2013. — 254 с.

85. Никифорчук Д. Й. Протидія законної діяльності адвоката-захисника у кримінальному судочинстві / Д. Й. Никифорчук, Д. О. Савицький // Проблеми реформування кримінально-процесуального законодавства України на сучасному етапі : матер. круглого столу (Київ, 20 травня 2011 р.). — К. : ФОП Ліпкан О. С., 2011. — С. 36—38.

86. Нікітченко В. В. Адміністративно-правовий статус адвокатури в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.07 / В. В. Нікітченко ; Міжрегіон. акад. управління персоналом. — К., 2011. — 18 с.

87. Нор В. Т. Защита имущественных прав в уголовном судопроизводстве / В. Т. Нор. — К. : Вища школа, 1989. — 275 с.

88. Острогляд О. В. Діяльність захисника в апеляційному провадженні : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / О. В. Острогляд ; Львів. держ. ун-т внутр. справ ; Прикарпат. юрид. ін-т. — Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т імені Василя Стефаника, 2010. — 162 с.

89. Письменний Д. П. Сучасні проблеми обвинувачення та захисту в кримінальному судочинстві України / Д. М. Письменний // Доповіді учасників міжнародної науково-практичної конференції «Тактика, методика, етика захисту та представництва». — К. : Академія адвокатури України, 2003. — С. 40—42.

90. Погорецький М. А. Захист прав та свобод осіб, порушених незаконними діями органів, що ведуть оперативно-розшукову діяльність / М. А. Погорецький // Актуальні проблеми захисту прав людини в Україні : тези доповідей учасників Всеукр. наук.-практ. конф (Київ, 19—20 травня 2000 р.) ; Ін-т адвокатури при Київському ун-ті імені Тараса Шевченка, 2000. — С. 149—157.

91. Погорецький М. А. Кримінально-процесуальні правовідносини: структура і система / М. А. Погорецький. — Х. : Арсіс, 2002. — 160 с.

92. Погорецький М. А. Захисник — суб'єкт доказування у кримінальному процесі / М. А. Погорецький // Організація адвокатури і надання правової допомоги в демократичному суспільстві: доповіді учасників міжнар. наук.-практ. конф., 18—19 жовтня 2002 р. — К. : ІА при КУ імені Тараса Шевченка, 2002. — С. 27—30.

93. Погорецький М. А. Розгляд клопотань обвинуваченого та його захисника на досудовому слідстві в новому КПК України / М. А. Погорецький // Право обвинуваченого на кваліфікований захист та його забезпечення : матеріали міжнар. наук.-практ семінару (Харків, 12 грудня 2005 р.) — К. : ЦНТ «Гопак», 2006. — С. 165 —170.

94. Погорецький М. А. Роль захисника на досудовому слідстві при обранні запобіжних заходів, не пов'язаних з взяттям під варту : матер. міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 22—23 лютого 2006 р.). — К. : ПП «СЕРГА», 2006. — С. 114—118.

95. Погорецький М. А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі : монографія / М. А. Погорецький. — Х. : Арсіс, ЛТД, 2007. — 576 с.

96. Погорецький М. А. Шляхи удосконалення реалізації конституційного права обвинуваченого на захист / М. А. Погорецький // Вісник Академії адвокатури України. — 2007. — Вип. 1 (8). — С. 28—33.

97. Погорецький М. А. Забезпечення змагальності на досудовому слідстві / М. А. Погорецький // Часопис Академії адвокатури України. — 2008. — № 1 (1). — С. 68—71.

98. Погорецький М. А. Допуск адвоката як захисника до участі у кримінальних справах, матеріали яких становлять державну таємницю / М. А. Погорецький // Вісник Академії правових наук. — 2009. — № 3 (59). — С. 209—220.

99. Погорецький М. А. Удосконалення захисту прав і законних інтересів особи в кримінальному процесі України // Захист прав і законних інтересів особи у кримінальному судочинстві : матер. наук. семінару 20 травня 2011 р. — Х. : ФІНН, 2011. — С. 31—33.

100. Подготовка адвоката к участию в рассмотрении гражданского дела : методрекомендации Киевского ОНИИ адвокатуры. — К., 1985.

101. Попелюшко В. О. Проблеми кримінального процесу та захисту у кримінальній справі : зб. наук. статей / В. О. Попелюшко, С. В. Аврамашин. — Острог : Острозька академія, 2008. — 400 с.

102. Попелюшко В. О. Функція захисту в кримінальному судочинстві України: правові, теоретичні та прикладні проблеми : монографія / В. О. Попелюшко. — Острог : Острозька академія, 2009. — 634 с.

103. Работа адвоката в процессе подготовки гражданского дела к судебному разбирательству : методрекомендации Киевского ОНИИ адвокатуры. — К., 1983.

104. Резник Г. М. Адвокат: престиж профессии / Г. М. Резник // Адвокатура и современность — М., 1987. — 61 с.

105. Савицька С. Л. Адвокатська таємниця і гарантії адвокатської діяльності / С. Л. Савицька // Проблеми реформування кримінально-процесуального законодавства України на сучасному етапі : матер. круглого столу (Київ, 20 травня 2011 р.). — К. : ФОП Ліпкан О. С., 2011. — С. 238—240.

106. Саргсян Д. Г. Основные проблемы формирования и деятельности адвокатуры в условиях образования правового государства : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук : 12.00.04 / Д. Г. Саргсян ; Рос.-Арм. (Славян.) ун-т. — Ереван, 2012. — 30 с.

107. Святоцкий А. Д. Адвокатура и защита прав граждан / А. Д. Святоцкий. — Львов, 1992. — 160 с.

108. Святоцький О. Д. Адвокатура України / О. Д. Святоцький, М. М. Михеєнко. — К., 1997. — 211 с.

109. Сергеич П. Искусство речи на суде / П. Сергеич. — М. : Юрид. лит., 1988. — 384 с.

110. Середа О. В. Присяжні засідателі та станові представники в судових органах українських губерній Російської імперії (друга половина XIX — початок XX століття) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.01 / О. В. Середа ; Нац. ун-т «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». — Х., 2012. — 22 с.

111. Синайский Э. Д. Развитие этических основ в деятельности адвокатуры / Э. Д. Синайский. — М., 1983. — С. 84—89.

112. Синеокий О. В. Адвокатура как институт правовой помощи и защиты: новый курс адвокатского права и адвокатской криминалистики : учеб. пособ./ О. В. Синеокий ; Запорож. нац. ун-т М-ва образования и науки Украины. — 2-е изд., испр. и доп. — Х. : Право, 2012. — 516 с.

113. Смоленский М. Б. Адвокатская деятельность и адвокатура Российской Федерации. — 4-е изд. / М. Б. Смоленский. — Ростов-на-Дону : Феникс, 2005. — 256 с.

114. Составление адвокатом заявлений по гражданским делам : рекомендации НИИ адвокатуры. — К., 1987.

115. Составление адвокатом кассационных жалоб и жалоб в порядке судебного надзора по гражданским делам : Методрекомендации Киевского ОНИИ адвокатуры. — К., 1988.

116. Старченко О. В. Проблеми захисту учасників кримінального судочинства / О. В. Старченко // Актуальні проблеми реформування кримінально-процесуального законодавства й удосконалення діяльності судових і правоохоронних органів України : матер. міжнар. наук.-практ. конф. (Луганськ, 20 квітня 2012 р.) / М. Й. Курочка, О. І. Левченков, В. І. Галаган та ін. — Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2012. — С. 120—128.

117. Стецовский Ю. И. Уголовно-процессуальная деятельность защитника / Ю. И. Стецовский. — М., 1982. — 174 с.

118. Стецовский Ю. И. Конституционный принцип обеспечения обвиняемому права на защиту / Ю. И. Стецовский, А. М. Ларин. — М., 1988. — 316 с.

119. Строгович М. С. Право обвиняемого на защиту и презумпция невиновности / М. С. Строгович. — М., 1984. — 143 с.

120. Судові та правоохоронні органи України : навч. посіб. / П. Д. Біленчук, І. І. Котюк, А. П. Гель, Г. С. Семаков, Н. М. Ахтирська, С. М. Круль ; за заг. ред. П. Д. Біленчука. — К. : Атіка, 2011. — 328 с.

121. Сучасні системи адвокатури / за ред. О. Д. Святоцького. — К. : Право України, 1993. — 176 с.

122. Татаров О. Ю. Реформа адвокатури — невід'ємна гарантія змагальності на досудовому провадженні / О. Ю. Татаров // Актуальні проблеми реформування кримінально-процесуального законодавства й удосконалення діяльності судових і правоохоронних органів України : матер. міжнар. наук.-практ. конф. (Луганськ, 20 квітня 2012 р.) / М. Й. Курочка, О. І. Левченков, В. І. Галаган та ін. — Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2012. — С. 18—21.

123. Удалова Л. Д. Зловживання у сфері кримінального процесу : монографія / Л. Д. Удалова, О. Ю. Хабло. — К. : Дакор, 2010. — 176 с.

124. Участие адвоката в подготовке к судебному рассмотрению дел особого производства : Методрекомендации Киевского ОНИИ адвокатуры. — К., 1986.

125. Участие защитника в суде 1-й инстанции : Методрекомендации Киевского ОНИИ судебной защиты. — К., 1978.

126. Филимонов Б. А. Защитник в германском уголовном процессе / Б. А. Филимонов. — М. : Спарк, 1997. — 112 с.

127. Фіолевський Д. П. Адвокатура : підручник / Д. П. Фіолевський. — К. : Алерта ; Прецедент, 2007. — 486 с.

128. Фіолевський Д. П. Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» : коментар / Д. П. Фіолевський. — К. : Правова єдність, 2013. — 364 с.

129. Фурса С. Я. Адвокатура України : навч. посіб. : у 2 кн. / С. Я. Фурса. — К. : Видавець Фурса С. Я. ; КНТ, 2006. — Кн. 1. — 940 с.

130. Фурса С. Я. Адвокат у цивільному процесі : наук.-практ. посіб. / С. Я. Фурса, Є. І. Фурса. — К. : Видавець Фурса С. Я. ; КНТ, 2006. — 448 с.

131. Хавронюк М. І. Конституція України. Коментар основних положень щодо захисту прав і свобод людини та громадянина / М. І. Хавронюк. — К. : Літера, 2008. — 384 с.

132. Хоматов Ю. В. Розвиток змагальних засад і діяльності адвоката-захисника у кримінальному судочинстві України : дис.... канд. юрид. наук. Ю. В. Хоматов. — Х., 1994. — 196 с.

133. Черкасова Н. В. Формирование и развитие адвокатуры в России (60—80 годы XIX в). — М., 1987. — 144 с.

134. Чубатий М. До історії адвокатури на Україні / М. Чубатий. — Львів, 1934. — 126 с.

135. Шибіко В. П. Забезпечення права особи на доступ до правосуддя як принцип кримінального процесу України / В. П. Шибіко // Ерліхівський збірник. — 2005. — Вип. 4—5. — С. 187—189.

136. Шкарупа В. К. Адвокатура України : навч. посіб. — 2-ге вид., випр. / В. К. Шкарупа, О. В. Філонов, А. М. Титов, Ю. Я. Кінаш. — К. : Знання, 2008. — 398 с.

137. Шпилевский С. М. Союз родственной защиты у древних германцев и славян / С. М. Шпилевский. — Казань, 1866. — 248 с.

138. Шумило М. Є. Реабілітація в кримінальному процесі України / М. Є. Шумило. — Х., 2001. — 320 с.

139. Шумило М. Є. Реалізація конституційного принципу таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції у досудових стадіях кримінального процесу України : монографія / М. Є. Шумило, В. С. Рудей. — Х. : СПДФО Бровін О. В., 2012. — 208 с.

140. Щур Б. В. Адвокатська діяльність та особливості її організації : навч. посіб. / Б. Щур, Л. Сопільник, М. Федоров. — Л. : Львів. ун-т бізнесу та права, 2011. — 280 с.

141. Юрасов А. В. Адвокат. Процесуальні права згідно діючого законодавства України : практ. посіб. / А. В. Юрасов. — Мелітополь : Видавничий будинок ММД, 2012. — 307 с.

142. Яновська О. Г. Адвокатська таємниця як гарантія адвокатської діяльності / О. Г. Яновська // Право України. — 1997. — № 2. — С. 33—37.

143. Яновська О. Г. Адвокатура та судова риторика : навч.-метод. посіб. для самостійного вивчення дисципліни / О. Г. Яновська. — К. : КНЕУ, 2008. — 156 с.

144. Яновська О. Г. Відродження суду присяжних в Україні та здійснення захисту по кримінальних справах / О. Г. Яновська // Адвокат. — 2006. — № 1. — С. 28—31.

145. Яновська О. Г. Концептуальні засади функціонування і розвитку змагального кримінального судочинства : монографія / О. Г. Яновська. — К. : Прецедент, 2011. — 303 с.

146. Яновська О. Г. Кримінальне провадження. Процесуальні документи захисту : посібник / О. Г. Яновська, Л. Л. Лазебний. — К. : Прецедент, 2013. — 159 с. (Бібліотека журналу «Адвокат»).

147. Яновська О. Г. Правові гарантії діяльності адвоката-захисника в кримінальному процесі України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук / О. Г. Яновська. — К., 1997. — 19 с.

148. Яновська О. Г. Проблемні питання формування етико-психологічних якостей прокурорів та адвокатів в процесі професійного навчання / О. Г. Яновська // Часопис КУП, 2011. — № 2. — С. 267—271.

149. Яновська О. Г. Психологічний вплив як чинник ефективної діяльності прокурора та адвоката в змагальному кримінальному судочинстві / О. Г. Яновська // Часопис КУП, 2011. — № 3. — С. 257—260.

150. Яновська О. Г. Протестна діяльність адвоката в кримінальному провадженні (окремі питання правозастосування) / О. Г. Яновська. — Х. : Фактор, 2013. — 48 с.

151. Яновська О. Г. Оскарження адвокатом рішень, дій чи бездіяльності слідчого, прокурора та слідчого судді під час досудового розслідування : наук.-практ. посіб. / О. Г. Яновська ; Академія адвокатури України. — К. : Прецедент, 2013. — 32 с.

152. Яновська О. Г. Європейські стандарти надання безоплатної правової допомоги в кримінальному судочинстві : проблеми реалізації в Україні / О. Г. Яновська // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція» : зб. наук. праць. — О., 2013. — Вип. 6—1. — Т. 2. — С. 199—202.

Предметний покажчик

Адвокат
— поняття 113
— вимоги 114
— вимоги до несумісності 114
— порядок набуття статусу 115—123
— професійні права 125
— професійні обов'язки 131
Адвокатська діяльність
— поняття 113
— принципи 64
— види 75
— організаційні форми 71
Адвокатська таємниця 186
Адвокатура
— виникнення 7
— значення 58
— завдання 60
— правова та соціальна природа 62
— принципи організації та діяльності 65

Відповідальність адвоката 148
Виконавче провадження 323

Гарантії адвокатської діяльності
— соціальна суть 163
— ознаки 164
— предмет 164
— поняття 166
— структура 167
— система 168
— класифікація 172
— функції 172
— місце 176
— механізм реалізації 177
— суб'єкти реалізації 179
Гонорар 153

Етичні засади
— вимоги до адвокатів 202
— особливості професії 203
— Правила адвокатської етики 210
— принципи адвокатської етики 207

Запит адвокатський 125
Захисник
— позиція захисту 252
— законний інтерес 252
— законні засоби захисту 254
— колізія позицій 256
— обов'язкова участь захисника 258
— залучення захисника 257
— відмова від участі захисника 260
— обставини, які виключають участь особи у кримінальному провадженні в якості захисника 261
З'їзд адвокатів України 97

Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури
— КДКА регіону 95
— ВКДКА України 103
Конференція адвокатів регіону 92
Корпоративні права 326
Корпоративне обслуговування 327

Логограф 8

Національна асоціація адвокатів України 86

Оподаткування адвокатської діяльності 156
Організація адвокатури
— Греції 7
— Рима 9
— за Литовськими Статутами 18
— за «Правами, по которым судится малороссийский народ» 20
— за Судовими статутами 1864 року 22
— після Жовтневої революції 33
— згідно з Положенням про адвокатуру 1922 року 34
— згідно з постановою «Про реорганізацію колегій захисників» 1928 року 36
— згідно з Положенням 1929 року 36
— згідно з Положенням про адвокатуру 1939 року 40
— згідно з Положенням про адвокатуру 1962 року 40
— згідно з Законом «Про адвокатуру в СРСР» 1979 року 42
— згідно з Положенням про адвокатуру УРСР 1980 року 48
— згідно з Законом України «Про підприємництво» 1991 року 49
— згідно з Законом України «Про адвокатуру» 51

Ордер 130

Палата
— дисциплінарна 96
— кваліфікаційна 96
Патронат 10
Позовна заява 308
Помічник адвоката 136
Право на правову допомогу
— поняття 58
— безоплатна правова допомога 140
— договір про правову допомогу 126
Правовий висновок 324
Претензія 329
Приватні повірені 24
Присяжні повірені 25
Принцип
— забезпечення підозрюваному, обвинуваченому права на захист 248
— процесуальної самостійності й незалежності захисника 250
— змагальності 265
— верховенства права 64
— законності 65
— конфіденційності 68
— незалежності 66
— уникнення конфлікту інтересів 69
Промова адвоката
— у кримінальному процесі 289
— у цивільному процесі 311

Рада
— Рада адвокатів України 98
— Рада адвокатів регіону 94
— присяжних повірених 29
Ревізійна комісія
— Вища ревізійна комісія адвокатури 105
— Ревізійна комісія адвокатури регіону 97

Самоврядування адвокатське
— поняття 80
— засади 81
— завдання 82
— система органів 92
Скарга
— апеляційна 298
— касаційна 299
Стажування 120

Зміст

Передмова 3
Перелік скорочень 5

ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА

Глава 1. ІСТОРИЧНИЙ ГЕНЕЗИС АДВОКАТУРИ ЯК СКЛАДОВА ЕВОЛЮЦІЇ СУСПІЛЬСТВА 6
§ 1. Еволюція суспільних відносин як засада виникнення та існування адвокатури. Адвокатура Греції та Риму 6
§ 2. Організація адвокатури на теріторії України за Литовськими статутами та за «Правами, по которым судится малороссийский народ» 18
§ 3. Адвокатура у період судової реформи 1864 року 21
§ 4. Розвиток адвокатури у радянський період 33
§ 5. Розвиток демократичних засад організації адвокатури України 47
Практикум 53

Глава 2. КОНСТИТУЦІЙНІ ЗАВДАННЯ АДВОКАТУРИ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ЇЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ 57
§ 1. Поняття адвокатури України та її конституційних завдань 57
§ 2. Принципи та засади здійснення адвокатської діяльності 64
§ 3. Організаційні форми адвокатської діяльності 71
§ 4. Види адвокатської діяльності 75
Практикум 77

Глава 3. АДВОКАТСЬКЕ САМОВРЯДУВАННЯ 80
§ 1. Поняття, засади та завдання адвокатського самоврядування 80
§ 2. Національна асоціація адвокатів України: повноваження та організація діяльності 86
§ 3. Організаційні форми адвокатського самоврядування 92
3.1. Регіональні органи адвокатського самоврядування 92
3.2. Національні органи адвокатського самоврядування 97
Практикум 110

Глава 4. ПРАВОВИЙ СТАТУС АДВОКАТА В УКРАЇНІ 113
§ 1. Порядок набуття, зупинення та припинення права на заняття адвокатською діяльністю 113
§ 2. Професійні права та обов'язки адвоката 125
§ 3. Правовий статус помічника адвоката 136
§ 4. Надання адвокатом безоплатної правової допомоги 140
§ 5. Дисциплінарна відповідальність адвоката 148
§ 6. Гонорарна адвокатська практика та основні засади оподаткування адвокатської діяльності. 153
Практикум 159

Глава 5. ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ АДВОКАТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ 163
§ 1. Гарантії адвокатської діяльності: поняття, функції, система 163
§ 2. Механізм і суб'єкти реалізації правових гарантій адвокатської діяльності 177
§ 3. Адвокатська таємниця: теорія і практика 186
Практикум 199

Глава 6. ЕТИЧНІ ЗАСАДИ АДВОКАТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ 201
§ 1. Професійна етика у діяльності адвоката: поняття та значення 201
§ 2. Правила адвокатської етики як звід етичних засад діяльності адвокатури 210
Практикум 218

Глава 7. СТАНДАРТИ АДВОКАТСЬКОЇ ПРОФЕСІЇ 220
§ 1. Поняття стандартів адвокатської професії та їх система 220
§ 2. Методики та технології застосування адвокатами психологічного впливу 229
§ 3. Вплив особистісних якостей адвокатів на ефективність їх професійної діяльності 234
§ 4. Загальні вимоги до організації роботи та процесуальної діяльності адвоката 241
Практикум 245

ОСОБЛИВА ЧАСТИНА

Глава 8. ЗДІЙСНЕННЯ АДВОКАТАМИ ЗАХИСТУ ТА ПРЕДСТАВНИЦТВА В РІЗНИХ ФОРМАХ СУДОЧИНСТВА 247
§ 1. Стратегія і тактика захисту і представництва у кримінальному провадженні. 247
§ 2. Особливості здійснення адвокатами представництва у цивільному, господарському процесах та адміністративному судочинстві 304
Практикум 315

Глава 9. ОСОБЛИВОСТІ НАДАННЯ АДВОКАТАМИ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ ЮРИДИЧНИМ ОСОБАМ 319

§ 1. Значення та етичні засади надання адвокатами правової допомоги юридичним особам 319

§ 2. Основні види діяльності адвоката, який надає правову допомогу юридичній особі 322

Практикум 332

Додатки 335

Відповіді до контрольних тестів 343

Рекомендовані нормативні акти і література 344

Предметний покажчик 360

Навчальне видання

ПОГОРЕЦЬКИЙ Микола Анатолійович
ЯНОВСЬКА Олександра Григорівна

АДВОКАТУРА УКРАЇНИ

Підручник

Шеф-редактор В. С. Ковальський,
доктор юридичних наук, доцент

Відповідальна за випуск *Т. М. Виноградова*
Редактор *В. М. Зарецька*
Комп'ютерна верстка *В. Ю. Романенка*
Художнє оформлення *М. П. Черненка*

Підписано до друку 21.07.2014. Формат 60×90/16.
Умовн. друк. арк. 23,0. Обл.-вид. арк. 21,75.
Наклад 800 прим. Зам. №14-473.

З питань придбання літератури звертатися
до видавництва «Юрінком Інтер» за адресою:
04209, м. Київ, вул. Героїв Дніпра, 31б, тел. 411-64-03, 411-69-08

Оригінал-макет виготовлено комп'ютерним центром ТОВ «Юрінком Інтер»
(Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК № 3954 від 13.01.2011)

Надруковано в ПАТ «Віпол», 03151, м. Київ, вул. Волинська, 60.
(Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК № 4404 від 31.08.2012)